Markerna berättar och minns

Konsekvenser för samer av svensk politik

Volym 2

Slutrapport av
Sanningskommissionen för det samiska folket

Stockholm 2026

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 2026:58

SOU och Ds finns på regeringen.se under Rättsliga dokument.

Svara på remiss – hur och varför
Statsrådsberedningen, SB PM 2021:1.
Information för dem som ska svara på remiss finns tillgänglig på regeringen.se/remisser.

Layout: Kommittéstöd, Regeringskansliet
Omslag: Multiply Solutions
Tryck och remisshantering: Multiply Solutions, Stockholm 2026

ISBN 978-91-525-1611-9 (tryck)
ISBN 978-91-525-1612-6 (pdf)
ISSN 0375-250X

Ednama giehttu ja mujtti

Svieriga politihka båhtusa sámijda

Eatnamat muitalit ja muitet

Ruoŧa politihkka váikkuhusat sámiide

Iednama gehttu ja mujjti

Tjuvvusa sämijda Sverji politijkast

Eatneme soptseste jïh måjhta

Illedahkh saemide Sveerjen politihkeste

Iädnameh mujttaleäh jah müjtth

Tjuvvash dáruon politïjkaste

Innehåll

VOLYM 1

Dat golbma goahtecakki 27

De tre kåtastängerna 28

Förord 29

Sammanfattning 35

Oanes tjoahkkájgäsos 53

Oanehis čoahkkáigeassu 67

Ånegis tjåhkkájgiessem 81

Åenehks iktedimmie 95

Tjåhkkangiessieme 111

Summary 113

DEL I Kommissionens uppdrag och arbete

1 Kommissionens uppdrag 137

1.1 Sanningskommission för det samiska folket 137

1.2 Direktiv, avgränsningar och kommissionens tolkning av uppdraget 139

1.2.1 Uppdragets tre delar och avgränsningar 142

1.2.2 Kommissionens tolkning av uppdraget 143
1.2.3 De av kommissionen valda granskningsområdena 145

1.3 Urfolksrättens betydelse för kommissionens uppdrag 147
1.3.1 Samerna är ett erkänt urfolk 148
1.3.2 Samernas skydd enligt svensk rätt 151
1.3.3 Samerna som erkänd nationell minoritet 153
1.3.4 Rätt till konsultation 154
1.3.5 Kritik mot Sveriges behandling av samer 154

1.4 Sannings- och försoningsarbeten med urfolk och minoriteter 157
1.4.1 Kanada 158
1.4.2 Grönland 158
1.4.3 Sannhets- og forsoningskommisjonen (Norge) 159
1.4.4 Samelaisten totuus- ja sovintokomissio (Finland) 160
1.4.5 Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset 161
1.4.6 Svenska kyrkans försoningsarbete med det samiska folket 162

2 Kommissionens arbete 167

2.1 Det samiska folkets delaktighet i kommissionens arbete 167
2.1.1 Samtalsmöten 167
2.1.2 Övriga dialoger 168
2.1.3 Intervjuer och delade berättelser 169

2.2 Samers förväntningar på en sanningskommission och anledningar att lämna vittnesmål 170

2.3 Tre volymer 172

2.4 De personliga berättelserna 173
2.4.1 Metod och principiella utgångspunkter 174
2.4.2 Insamling av material 176
2.4.3 Metadata 178
2.4.4 Skriftliga vittnesmål 182
2.4.5 Analys 182

2.4.6 Genomförandet av intervjuarbetet 186
2.4.7 Stödsamtal 186

2.5 Kunskapsspridningen 187
2.5.1 Kommunikationsarbetet 187
2.5.2 Utåtriktat arbete 188

2.6 Begrepp och språkbruk 189
2.6.1 Begreppet Sápmi i slutrapportens texter 189
2.6.2 Lokala platsbenämningar 190
2.6.3 Begreppet samiska traditionella marker 191
2.6.4 Begreppen berättare och berättelse 193
2.6.5 Begreppet renskötsel 194
2.6.6 Sametinget 195
2.6.7 Forskningsantologin 195

2.7 Att granska historien 195
2.7.1 Att granska historiska och nutida uttryck för rasism och diskriminering 197

2.8 Rapportens disposition 199

DEL II Kartläggning och granskning av förd politik – historisk och samtida bakgrund

3 Sverige expanderar och koloniserar i samiskt land (cirka 1600–1850) 203

3.1 ”Vårt eget Västindien”: Tanken om en svensk, inhemsk koloni 206

3.2 Sápmi som skatteland 209
3.2.1 Lappskatteland 209
3.2.2 Skattefjällen i Jämtlands län 212
3.2.3 Lappkodicillen – samernas Magna Carta 214
3.2.4 Lappmarksplakaten och bosättningspolitiken 216
3.2.5 Lappmarksgränsen 1749 och odlingsgränsen 1867 218
3.2.6 Avslutande diskussion om lappskattelanden 219

3.3 Från samiska skatteland till privatägd och statlig mark: Avvittringsprocesserna 219
3.3.1 Avvittringen i Jämtlands län 220
3.3.2 Fjällägenheterna 222

3.4 Ordning och reda genom enhetlig tro: Statens kristna tvångsomstöpning av samiskt samhälle 223
3.4.1 Samers svar på kristnandet 225

3.5 Statens skolning av kristna undersåtar: Det svenska utbildningsväsendets kolonisering 227
3.5.1 Ambitionen att fostra samiska präster 228
3.5.2 Lappskolor och kateketer: 1700-talets mission ... 230
3.5.3 Ambulerande och stationär undervisning: Skolreformer under 1800-talet 231
3.5.4 Att tvingas överge sin världsbild – samers motstånd och försvar 233

3.6 Exotisering och konfiskering av samiska föremål: Samlarnas koloniala historia 235

3.7 Tvångsfördrivningar av samer i 1700-talets Saepmie/Mellansverige 236
3.7.1 Ökad kontroll och assimilering 238
3.7.2 Samiskt motstånd mot fördrivningarna 239
3.7.3 Bofastgörandet 241
3.7.4 Avslutande diskussion 242

4 Nationalism, industrikolonialism och samisk mobilisering (cirka 1850–1950) 245

4.1 Statsgränserna stängs 248
4.1.1 Renbetesmarker i Norge stängs 249
4.1.2 Renbeteskonventioner med grannstater 251

4.2 Bággojohtin: Statens tvångsförflyttningar i Sápmi 255
4.2.1 Tvångsförflyttningar under 1900-talet 256
4.2.2 ”Det blev en invasion och undanträngning” 260
4.2.3 Senare tvångsförflyttningar 262
4.2.4 ”Tvångsförflyttningarna tar aldrig slut” – dagens återverkningar 263
4.2.5 Avslutande diskussion 268

4.3 Splittrande segregering och assimilering av samiskt samhälle: ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken 270
4.3.1 Föreställning om att samerna riskerar att duka under 271

4.3.2 Rasbiologiska idéströmningar och nationalekonomiska motiv ... 272
4.3.3 ”Lapp-skall-vara-lapp”-politikens dubbla syfte och utformning ... 273
4.3.4 ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken i praktiken ... 275

4.4 Renbeteslagarnas påverkan på samiskt samhälle ... 281
4.4.1 1886 års renbeteslag ... 281
4.4.2 1928 års renbeteslag ... 287

4.5 Lappväsendet: Statlig kontroll och förmyndarskap ... 296

4.6 Att föra sin egen talan: En tidig våg av samisk mobilisering ... 302
4.6.1 Gemensamma intressen förenade till makt ... 304
4.6.2 Det första samiska landsmötet hålls ... 305
4.6.3 Samisk röst i ord och bild ... 306
4.6.4 Skogssamisk talan om svensk kolonialisering ... 307
4.6.5 Den tidiga samerörelsens splittrade och enade folk ... 309

4.7 Olika utbildning för samer: Skolpolitikens segregering och assimilering ... 310
4.7.1 Nomadskolan ska rädda den fjällsamiska kulturen ... 313
4.7.2 Livet för barnen i nomadskolan ... 317
4.7.3 Folkskola och arbetsstuga/elevhem ... 327
4.7.4 Livet för barnen i folkskola och arbetsstuga ... 328
4.7.5 Nomadskolans omvandling och framtid ... 333
4.7.6 Avslutande diskussion ... 335

4.8 Rasbiologisk ideologi och politik i Sápmi ... 336
4.8.1 Rasbiologins framväxt ... 337
4.8.2 Statens institut för rasbiologi ... 339
4.8.3 De rasbiologiska undersökningarna ... 340
4.8.4 Insamling av samiska mänskliga kvarlevor ... 345
4.8.5 Kyrkans roll i de rasbiologiska undersökningarna ... 350
4.8.6 Rasbiologiska institutets material och arkiv ... 351
4.8.7 Avslutande diskussion ... 356

4.9 Den samiska kroppen i forskning och praktik 359

4.10 Levande utställningar 362

4.11 Att samla, bevara och definiera det samiska: Museiväsendets intressen i Sápmi 363
4.11.1 Den ”utdöende” kulturen blir museal 364
4.11.2 Det ”genuint samiska” ställs ut 364
4.11.3 Insamling av jojk 366
4.11.4 Samiskt kulturarv i landskapet och samlande praktiker 368

4.12 En bit ”orörd natur” som samhällsresurs: Framväxt av statens naturskyddade områden 369
4.12.1 Upplevelser och friluftsliv – turismen i Sápmi 369
4.12.2 Lag (1909:56) angående nationalparker 370

4.13 Den storskaliga industrialiseringen och naturresursexploateringen av Sápmi 371
4.13.1 Skogen och virket 371
4.13.2 Marken och malmen – gruvindustrins utbredning i Sápmi 373
4.13.3 Älvarna och vattenkraften 378

5 Samtidshistorisk era (cirka 1950 till i dag) 391

5.1 ČSV! – En andra våg av samisk mobilisering 393
5.1.1 ”Den samiska renässansen” 394
5.1.2 Áltákonflikten 395
5.1.3 Jojken ljuder igen – och kamp under (officiell) samisk flagg 397

5.2 Att tala med egen stämma: Framväxten av samiska kulturarenor 398
5.2.1 Samisk berättarkonst i teater och film 398

5.3 Pan-samisk och internationell organisering 400
5.3.1 Samisk organisering över landsgränserna 400
5.3.2 Samiska ungdomars organisering och gemensamma plattformar 400
5.3.3 Samers organisering internationellt 401

5.4 Samiskt inflytande och självbestämmande 402

5.4.1 Rätten till självbestämmande 403
5.4.2 Erkännande av samernas särställning 406
5.4.3 Sametinget inrättas 408
5.4.4 Sametingets konstruktion med dubbla roller 413
5.4.5 Stärkt grundlagsskydd för det samiska folket 417
5.4.6 Kritik mot Sametinget och samers bristande självbestämmande och inflytande 419
5.4.7 Fortsatta problem med Sametingets konstruktion 426

5.5 Diskriminering av samer: Förmyndarpolitik, stereotypa och fördomsfulla föreställningar, okunskap och bristande rättigheter 433
5.5.1 En brytpunkt i svensk samepolitik: Förändrad retorik men seglivad praktik 434
5.5.2 2000-talet och framåt: Fortsatt ojämlikhet och utsatthet 442
5.5.3 Bristande likabehandling, rasism och diskriminering 442
5.5.4 En passiv och otillräcklig hantering 444
5.5.5 Sammanfattande skildring av samers utsatthet i dag 447

5.6 Utbildning för samer från 1950 till dagens skola: Språkförlust och språksorg 477
5.6.1 Den utbildningspolitiska omstöpningen 479
5.6.2 Samiska perspektiv i marginalen 481
5.6.3 Otillräcklig undervisning om det samiska 497
5.6.4 Avslutande diskussion 501

5.7 Lappväsendet från 1950 till nutid 503

5.8 En ny rennäringslag och stärkta markrättigheter 504
5.8.1 En ny rennäringslag, ökat självbestämmande i samebyarna 504
5.8.2 1993 års ändringar i rennäringslagen 509
5.8.3 Starkare skydd för samiska rättigheter 513
5.8.4 Tvister om de samiska markrättigheternas innebörd 514
5.8.5 Samiska rättigheter utanför renskötseln 517

5.9 Skyddade områden, nationalparker, naturreservat och kulturreservat ... 520

5.10 Ökad exploatering och konkurrens om markerna ... 525
5.10.1 Renens marker ... 529
5.10.2 Effekterna av den ökade konkurrensen om markerna ... 530
5.10.3 Skogsbruket ... 538
5.10.4 Gruvnäringen ... 549
5.10.5 Vindkraften ... 558
5.10.6 Vattenkraften ... 562
5.10.7 Ledningar, vägar, järnvägar och annan infrastruktur ... 563
5.10.8 Turism och friluftsliv ... 565
5.10.9 Statens rovdjurspolitik ... 569
5.10.10 Samers rätt till mark, kultur och inflytande ... 571
5.10.11 De statliga bolagens roll för samerna ... 579

5.11 Återbördande av samiska föremål och mänskliga kvarlevor ... 581
5.11.1 Mänskliga kvarlevor och återbördande ... 583
5.11.2 Återbördande som del av en försoningsprocess ... 585
5.11.3 Samiskt kulturarv i samers händer? Om samlingar, förvaltning och återlämning av artefakter ... 587

5.12 Arkivens roll för samiskt kulturarv ... 588
5.12.1 Samiskt arkivmaterial i dag ... 589
5.12.2 Ansvar och samordning av samiskt arkivbestånd ... 590

5.13 Ta tillbaka: Samtida samisk mobilisering genom konst och kultur ... 591

VOLYM 2

DEL III Om Sábme/Sábmie/ Saepmie/Sápmi

6 Begreppet Saepmie/Sábmie/Sábme/ Sápmi/Säämi/Sää´mm/Сӓммь 601

7 Samisk kultur och kulturarv i sin mångfald 607

7.1 Ett levande kulturarv: Mångfalden i samisk kultur 607

7.2 Traditionell samisk kunskap om mark och samiskt bruk och förvaltning av naturresurser 610
7.2.1 Vïjreme jïh göölеme / Den samiska jakten och fisket 613
7.2.2 Bohcco ja eallobarggu birra / Renen och renskötseln 615
7.2.3 Betydelsen av släktskap 621
7.2.4 Samisk andlighet, religion och heliga platsers betydelse för samisk kultur 622

7.3 ”Varje språk har sin världsbild”. Samiska språk som kulturbärare 624
7.3.1 Soptsestimmien jïh joejkemen bïjre / Om betydelsen av berättandetraditionen och jojk 628

7.4 Betydelsen av samisk duodji och design 629

7.5 Samiskt kulturutövande i hela landet 631

7.6 Avslutning 631

DEL IV Konsekvenser av förd politik – och sikte mot ny horisont

8 Kamp för land, kamp för kultur: Statens övertagande och styrning av Sápmi 637

8.1 Sápmi på kartan 639
8.1.1 Försvenskning av platsnamn 641
8.1.2 Om platsen som öde – och därmed tillgänglig 645

8.2 Konsekvenserna av den politik som förts avseende samernas traditionella marker 646

8.2.1 Kolonisering och skattläggning 646
8.2.2 Fördrivningspolitik av samer som levde utanför Lappmarkerna under 1600- och 1700-talen 647
8.2.3 Staten hävdade äganderätt till samernas skatteland 648
8.2.4 Konsekvenser av avvittringarna, samerna lämnas utan äganderätt 649
8.2.5 1886 års lag – ökad kollektivisering, svagare skydd och ökad statlig styrning 650
8.2.6 1928 års lag – segregering av renskötande samer, assimilering av övriga samer 653
8.2.7 1971 års lag – ökat självbestämmande 656
8.2.8 Statens politik i förhållande till rättsutvecklingen 658
8.2.9 Konsekvenserna lever vidare – konflikterna i Västerbotten 659
8.2.10 Samefondens betydelse och dess användning 662

8.3 Kamp om inflytande över mark i Sápmi 664
8.3.1 Samlade konsekvenser av konkurrerande markanvändning i Sápmi 664
8.3.2 ”Vilket håll vajan än vänder sin nos så är hon i vägen”: Om kampen för renen i det exploaterade Sápmi 665
8.3.3 Inflytande i teorin men inte i praktiken, leder till förlust av traditionella marker och internationell kritik 669
8.3.4 Konsekvenser av den politik som förts för skyddade områden 674

8.4 Kamp för kulturen i landskapet 675
8.4.1 Kamp för markbundna kunskaper 675
8.4.2 De samiska kulturmiljöerna 679
8.4.3 Om platsens väsen 680
8.4.4 De immateriella, materiella och biologiska kulturarven 681
8.4.5 Goda exempel 687

8.5 Brustna band och kollisioner: Tvångsförflyttningarnas konsekvenser 689

8.6 Att styra sin framtid som folk 693
8.6.1 Självbestämmande och inflytande i dåtid 694
8.6.2 Självbestämmande och inflytande i nutid 696

9 Kamp för kultur och kulturella uttryck 699

9.1 Förluster och återtaganden av kulturella tillhörigheter, uttryck och familjehistorier 699

9.2 Erfarenheter av statens uteslutning 702

9.3 Konsekvenser av statens och kyrkans politik inom området språk och utbildning 705
9.3.1 Kyrkans och statens politik och agerande 706
9.3.2 Konsekvenser av kyrkans och statens politik och agerande 707

9.4 Kamp för ett skingrat kulturarv: Förluster, återtaganden och revitalisering 718
9.4.1 Samiskt kulturarv i samiska händer 720
9.4.2 Förutsättningar för återbördande av det skingrade samiska kulturarvet 722

9.5 Konsten som bryter tystnaden 724
9.5.1 Konsten förmedlar den förda politikens konsekvenser 726
9.5.2 Det gränslösa samiska konst- och kulturlivets förutsättningar 729

9.6 ”Samiska refuger”: Om vikten av samiska arenor och mötesplatser 730

9.7 Betydelsen av samiska medier och dess förutsättningar i dag 731

10 Osynliggörande, kunskapsbrister, fördomar och misstroende 735

10.1 Förbittring och vanmakt: Om samiskt förtroende för Sverige 735

10.2 Historielösheten 737

10.3 Konsekvenser av statens och kyrkans politik inom området diskriminering och rasism 738
10.3.1 Statens och kyrkans särbehandlande förhållningssätt och syn genom historien 739
10.3.2 Den diskriminerande politiken och vad diskrimineringen får för konsekvenser 742
10.3.3 Statens och kyrkans diskriminerande politik och synsätt 744
10.3.4 Vad den diskriminerande politiken och synsättet fått för konsekvenser 748

10.4 Kunskapsluckor och vidare forskning/utredning 759
10.4.1 Om innehållet i forskningsantologin 759
10.4.2 Områden där forskning saknas 760

11 Den förda politikens konsekvenser för hälsa 763

11.1 Bakgrund 763
11.1.1 Samers hälsa 763
11.1.2 Organisation och uppbyggnad 765

11.2 Demografiska utmaningar 767

11.3 Forskning kring samers hälsa 769
11.3.1 Etisk kommitté för samisk hälsoforskning 771

11.4 Sanningskommissionens arbete för att kartlägga och granska behoven hos det samiska folket 772
11.4.1 Vilken lagstiftning berör specifikt området hälsa? 773
11.4.2 Vilka är då de samiska behoven och hur bemöts dessa i vård och omsorg? 777

11.5 Fysisk hälsa 780
11.5.1 Arbetsmiljö 780
11.5.2 Säker arbetsmiljö i skog och mark 782

11.6 Psykisk hälsa 784
11.6.1 Suicidproblematik 786

11.7 Barn och ungdomsperspektiv 788

11.8 Äldres perspektiv 790
11.8.1 Stress 793

11.9 Kumulativa och traderade trauman 795
11.9.1 Våld, droger och alkohol 796

11.10 Tjernobylolyckan 798

11.11 Hur påverkas då hälsan av den politik Sverige för? 808

12 Konsekvenser av Svenska kyrkans ageranden 813

12.1 Svenska kyrkans ansvar för tidigare erkända övergrepp 813

12.2 Svenska kyrkans ansvar för det samiska folkets situation .. 816

DEL V Uppmaningar för kompensation, upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle

13 Åtgärder för upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle 823

13.1 Sanningskommissionens bedömning i ansvarsfrågor 823

13.2 Hur Sanningskommissionen arbetat med uppmaningar och åtgärdsförslag 827

13.3 Uppmaningar till handling 830

13.4 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att stärka samers rättigheter 841
13.4.1 Säkerställ respekt för det samiska folkets status som urfolk 841
13.4.2 Säkerställ respekt för samers mänskliga rättigheter 844

13.5 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för upprättelse och försoning 847
13.5.1 Erkänn historiska och pågående oförrätter och processen framåt 847
13.5.2 En officiell statlig ursäkt till det samiska folket 850
13.5.3 Aktivt motverka splittring bland samer 853
13.5.4 Nationell kraftsamling för upprättelse och försoning 854

13.5.5 Nationellt kunskapscentrum för upprättelse och försoning ... 858
13.5.6 En självständig mekanism för granskning ... 861
13.5.7 Kommuners och regioners roll i arbetet för upprättelse och försoning ... 863

13.6 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att motverka diskriminering av och rasism mot samer ... 865
13.6.1 Upprätta en långsiktig nationell handlingsplan för arbetet mot rasism och diskriminering av samer ... 866
13.6.2 Långsiktigt uppdrag om arbete mot rasism och diskriminering av unga samer ... 868
13.6.3 Inrätta ett kontor för Diskrimineringsombudsmannen i norra Sverige med särskild kompetens kring samer ... 870
13.6.4 Översyn av diskrimineringslagen ... 871
13.6.5 Stärkt arbete mot hatbrott som riktas mot samer ... 873
13.6.6 Stärkt rättsligt skydd för renen ... 875

13.7 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ökat synliggörande av samiskt land och folk ... 877
13.7.1 Synliggör Sápmi i Sverige och revitalisera samiska platsnamn ... 878
13.7.2 Allmän flaggdag på samernas nationaldag ... 881

13.8 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att öka och förbättra kunskaper om samer och samiska förhållanden ... 882
13.8.1 Genomför ett kunskapslyft om samer ... 883
13.8.2 Stärkt undervisning om samers kultur, historia och rättigheter för alla elever i grundskola och gymnasieskola ... 885
13.8.3 Stärkt lärarutbildning och fortbildning ... 887
13.8.4 Stärkt språk- och kulturkompetens inom myndigheter, kommuner och regioner ... 889
13.8.5 Ta fram populärversion av kommissionens huvudbetänkande ... 890
13.8.6 Åtgärder för att stärka relevant samisk forskning ... 891

13.9 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att säkerställa samiskt självbestämmande och politiskt inflytande 894
13.9.1 Implementera urfolksdeklarationen 895
13.9.2 Stärk samiskt politiskt inflytande och självbestämmande 897
13.9.3 Stärk målskrivningar för politik rörande det samiska folket 899
13.9.4 Stärk Sámedigge/Sámediggi/Saemiedigkie/Sametinget 902
13.9.5 Stärk samordningen av urfolksfrågor i Regeringskansliet 905
13.9.6 Tydligare redovisning av konsekvenser för det samiska folket 906

13.10 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande markrelaterade insatser 907
13.10.1 Kompensatoriska åtgärder för förlust av traditionella samiska marker och rättigheter 907
13.10.2 Säkerställ alla samers rätt att utöva sin kultur på traditionella samiska marker 911
13.10.3 Den samisk bruksrätten renskötselrätten ska behandlas likvärdigt med andra svenska bruksrätter 912
13.10.4 Säkerställ att statliga myndigheter främjar samers möjlighet att behålla sin kultur knuten till mark och ger samer inflytande 913
13.10.5 Statliga bolag och Statens fastighetsverk ska genomföra human rights due diligence 915
13.10.6 Stärk kraven på kunskaper om urfolk för beslutsfattare i markanvändningsfrågor 918
13.10.7 Åtgärder rörande skyddade områden på traditionella samiska marker 920
13.10.8 Stärk riksintresset rennäring i miljöbalken 921
13.10.9 Precisera krav på innehållet i miljökonsekvensbeskrivningar 923

13.11 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för stärkt samiskt självbestämmande över det samiska kulturarvet ... 924
13.11.1 Stärk förutsättningar för återbördande av samiska kulturarvsföremål och mottagande parters revitaliseringsprocesser ... 927
13.11.2 Inrätta en samisk museistruktur med samisk förvaltning ... 930
13.11.3 Stärk samiskt inflytande vid kulturarvsinstitutioner ... 931
13.11.4 Etablera ett nationellt samiskt arkiv ... 932
13.11.5 Utred hur materialet från Statens rasbiologiska institut ska förvaltas och tillgängliggöras ... 934
13.11.6 Säkerställ återbördandet av mänskliga kvarlevor ... 935
13.11.7 Stärk skyddet för samiska kulturmiljöer ... 939

13.12 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ett samiskt självbestämmande och livskraftigt kulturliv ... 941
13.12.1 Stärk infrastrukturen och befintliga samiska aktörer inom konst- och kulturlivet ... 944
13.12.2 Säkerställ samisk kompetens och inflytande i kultursatsningar ... 946
13.12.3 Stärk samiska medier ... 948

13.13 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ett livskraftigt samiskt civilsamhälle ... 951
13.13.1 Stärk samiska barn och ungdomar ... 951

13.14 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande språk och utbildning för samer ... 953
13.14.1 Säkerställ samiska barn och ungdomars rättigheter ... 954
13.14.2 Stärkt samisk språkundervisning och undervisning med samisk integrering genom hela utbildningssystemet ... 956
13.14.3 Fler lärare i samiska språk och med samisk kulturkompetens ... 963
13.14.4 Säkerställd tillgång till läromedel och undervisningsmaterial för samisk språkundervisning med samiska perspektiv ... 965

13.15 Stärkt möjlighet till återtagande av samiska språk och samisk kultur för alla samer 967
13.15.1 Samisk språklag och ratificering av språkstadgan på högre nivå 968
13.15.2 Stärk Sametingets språkarbete 969
13.15.3 Stärkt stöd till samiska språk och samisk kultur 971

13.16 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för säkerställd likvärdig hälsa för det samiska folket 972
13.16.1 Utarbeta en nationell plan för hälsa- och sociala tjänster 972
13.16.2 Inrätta ett samiskt nationellt kompetenscenter för psykisk hälsovård och beroende i Sverige 975

13.17 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande beredskap vid klimatförändringar, krig och katastrof 975

13.18 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för stärkt arbete i kommuner och regioner inom samiskt förvaltningsområde 977

14 Konsekvenser av förslagen 981

14.1 Kravet på konsekvensutredning och finansiering 981

14.2 Alternativ som står till buds 983

14.3 Kostnader och samhällsekonomiska konsekvenser 984

Referenser 987

Bilagor

Bilaga 1 Kommittédirektiv 2021:103 1037

Bilaga 2 Kommittédirektiv 2025:84 1045

Bilaga 3 Intervjufrågor 1047

Bilaga 4 Namnlista ej anonyma berättare 1057

Ahan

Arjeplog

Plaaverese

Gabna

Storlien

Badje Sohppar

Vilhelmina

Goržejávri

Ramundberget

Ábmuosuvvane

Karesuando

Käringsjön. Det fanns ett annat namn [på saemien].

Jávrrešduottar

Tjäkkjokk

Suonttavara

DEL III

Kittelfjäll

Rándijávri

Om Sábme/Sábmie/ Saepmie/Sápmi

Árviesjávrrie

Vyöddale

Gárasavvon

Signaldalen

Offerdal

Gillám

Är det någonstans som är hemma
så är det ju alltid där.

Docksta

Liigevárri

Sösjö

Bårjås

Sjädtavallie

Mávas

Johkamohkki

Ulldevis

Åmsele

Lyngen

Gällivare

Varje sommar försvarar jag min mammas hjortronmyrar.
[Hennes] gamla blåbärs- och lingonställen finns inte
mer. De har fallit offer för skogsmaskinen.
Saker och ting förändras, det fattar jag också,
men det är så hänsynslöst brutalt
att förlora gång på gång.

Tärna

Nearvá

Ibbas bäck

Blanktjärn

Ringvassøya

Mannavuopmi

Rostojaure

Nujávri

Örnsköldsvik

Sohppar

Vapsten

Stuor-Muorki

Guhttás

Flakaberg

Ljusnedal

6 Begreppet Saepmie/ Sábmie/Sábme/Sápmi/ Sääm̈i/Sää´mm/Cāммь

> Jag brukar visa att […] här går det några vita linjer åt Norge, Finland, Sverige. Men du vet att det där är bara några kungar som har dragit de där länderna, och de har flyttats huller om buller. Men här uppe har vi alltid varit i alla fall, oavsett vem som har varit. För renen har varit här och här har vi lärt oss att leva. Stigar och vägar och områden, det har varit vårt hem, det är det vi är. Det är mitt hem, det här. […] Det är inte huset jag bor i, det är hela det här, det är mitt område med min historia, det är mitt hem. Inte huset man bor i, som sagt, det är inte så noga (skratt).[1]

Saepmie, Sábmie, Sábme, Sápmi, Sääm̈i, Sää´mm och Cāммь är det sydsamiska (SaS), umesamiska (SaU), lulesamiska (SaL) och pitesamiska (SaP), nordsamiska (SaN), enaresamiska, skoltsamiska/östsamiska respektive kildinsamiska ordet för det samiska folket, kulturen och språken samt det geografiska område som sedan urminnes tider befolkats och brukats av samer – samernas hemland.[2] Språkligt är dessa oskiljaktiga; landet, naturen, människorna och kulturen utgör en och samma enhet. Det skildrar i sin tur något av ett fundament inom samisk lära, livsåskådning, filosofi; ett grundläggande, genomsyrande förhållningssätt till verkligheten där kultur och natur är odelbara, där mänskligt och icke-mänskligt liv och land står i ständig och omedelbar förbindelse med varandra. ”Varken överordnad eller underordnad […] utan i samspel”, som kommissionens ledamot Patricia Fjellgren och författaren Malin Nord uttrycker det i boken *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land.*[3] Som

[1] 23002.
[2] A-L. Drugge. 2021. Inblick i samisk historia. I P. Fjellgren & M. Nord (red.). *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land*, s. 65.;
https://www.miun.se/mot-mittuniversitetet/universitetet/vi-ar-ett-universitet-i-saepmie/svaren-pa-allt-du-inte-vagat-fraga-om-saepmie (hämtad 2026-07-27).
[3] Fjellgren & Nord. *Inifrån Sápmi,* s. 13.

filosofi spänner sådant perspektiv över och inbegriper den globala människan och hennes plats i universum, kretsloppet, tid och rum. Ju närmre den enskilde, familjen, kollektivet som perspektivet tillämpas, desto mer lokala band till omgivningen. Om ”samiska kroppsland” skriver Ina Knobblock i kommissionens forskningsantologi *Markerna, vattnet, tankarna*, för att beskriva sammankopplingen mellan samiskt liv och samiskt land.[4] Även Kaisa Raitio, Annette Löf och Rasmus Kløcker Larsen betonar detta intima förhållande mellan samisk kultur och natur i samma antologi, och skriver: ”Markerna utgör grunden i den samiska kulturen, språken, näringarna och sättet att organisera samhällen.”[5] De understryker vidare att markerna också är det som utgör kärnan i de urfolksrättigheter som samer har i Sverige.

Även i de vittnesmål som lämnats till kommissionen är kopplingen mellan samisk kultur – livsåskådning, förhållningssätt, språk, sedvanor och uttrycksformer – och naturen, landet, markerna ett genomgående samtalsämne. Som några av dem kommissionen samtalat med uttrycker det:

> Vi som samer, vi har ju så ofta så nära relation till marken. Det är inte att markerna tillhör mig, utan jag tillhör dem på något vis. Det är den delen som kanske också skapar ens identitet. Man vet varifrån man kommer [vilket] skapar någon slags självkänsla, självförtroende och tillhörighet. Det är så mycket som relaterar till marken.[6]
>
> Det finns ingen möjlighet att flytta på urfolk och tro att de ska ha sin tradition och samhörighet med någon mark någon annanstans än där de har sitt ursprung, för det är där man ska vara, det är den marken man tillhör.[7]

Geografiska Sápmi, eller ”samernas traditionella bosättningsområde” som det ibland hänvisas till (bland annat av SAOL), har inga fastslagna, erkända juridiska eller administrativa gränser. Sápmi är ett land, ett territorium, ett ungefärligt geografiskt område, men ingen erkänd stat. Området, brukar sägas, sträcker sig mellan Ishavet i norr, Atlantkusten i väster, omfattar Kolahalvön i öst och ungefär Idre i

[4] I. Knobblock. 2026. ”En våldtäkt på jorden” – samiska feminister mot gruvor (forskningsantologin).
[5] K. Raitio et al. 2026. Statens markförvaltningssystem i Sápmi – konsekvenser för renskötsel och samiskt självbestämmande (forskningsantologin), s. 683.
[6] 24024.
[7] 23174.

söder (i de, numera, svenska delarna), men beroende på hur det definieras kan det historiskt sett varit betydligt större.[8]

Även om området i sin helhet inte har några fastslagna gränser att jämföra med nationalstaters har de omfattade markerna sedan urminnes tider nyttjats av samer och fördelats mellan olika samiska kollektiv utifrån markanvändning och familjeband. Här finns i dag och här fanns historiskt ”en utvecklad uppfattning om hur land och vatten skulle användas och fördelas”.[9] Större delen av Sápmis sedermera svenska delar har även varit formellt utmärkta, erkända och indelade för enskilda samers och samiska familjers bruk, så kallade lappskatteland.[10] Historiskt sett har även den så kallade ”lappmarken” fungerat som ett diskursivt erkännande av samisk närvaro och verksamhet från den svenska staten och i svenskt språkbruk.[11] På samma gång som sinsemellan förhandlade gränser för områden och mer formella markeringar över specifika samiska land existerar finns ingen dokumenterad eller formaliserad yttre gräns för var Sápmi börjar eller slutar. Sápmi är ett land med grupper av människor som bebott, brukat och upparbetat en relation till specifika områden sedan innan stater etablerats som gjort anspråk på deras områden.

Genom bildandet av nationalstaterna Sverige, Norge, Finland och Ryssland och dessa staters expansion över Sápmi har det samiska landet fördelats mellan fyra maktcentra, som inget av dem är samiskt. Sedan dess har tidigare erkända lokala system för att förvalta markerna alltmer kommit att underordnas statliga system.[12] Med tiden har dessa suveräna nationalstater med sina formaliserade gränser kommit att framstå som något närmast givet för den större allmänheten; det finns ett Norge, ett Sverige, ett Finland och ett Ryssland på den del av världskartan som omfattar norra Fennoskandia och Kolahalvön.

[8] Exempelvis Åarjelsaepmie, det sydsamiska området, bedöms i dagsläget sträcka sig ungefär från Mo i Rana och Vaapsten/Tärnaby i södra Lappland till Trondheim och Idre sameby i Dalarna, samtidigt som nya fynd pekar på kontinuerlig samisk närvaro långt ner i Mellansverige. Se https://www.miun.se/mot-mittuniversitetet/universitetet/vi-ar-ett-universitet-i-saepmie/svaren-pa-allt-du-inte-vagat-fraga-om-saepmie/aarjelsaepmie-det-sydsamiska-samhallet (hämtad 2026-07-27).
[9] Renmarkskommitténs delbetänkande *Jakt och fiske i renbetesland*, SOU 2023:46 s. 152.
[10] Ibid. Se även s. 384.
[11] Begreppet lappmarkerna avsåg ursprungligen de områden som motsvarar dagens landskap Lappland samt ner till kusten och in i vad som i dag är Finland. Efter att lappmarksgränsen fastställdes under mitten av 1700-talet syftade begreppet på områdena väser om gränsen, dvs. motsvarande dagens landskap Lappland (Renmarkskommitténs delbetänkande *Jakt och fiske i renbetesland*, SOU 2023:46, fotnot 5 s. 152).
[12] Raitio et al. Statens markförvaltningssystem i Sápmi – konsekvenser för renskötsel och samiskt självbestämmande.

Men det är inte självklart så utifrån samiska perspektiv, och definitivt inte *enbart* så. För här finns relationerna, minnena, berättelserna, kunskaperna om och förståelserna för det samiska traditionella området som något annat; som samiskt land. En kollektiv självuppfattning med en samisk administrativ förvaltningshistorik som verkat före och bortom de sedermera överlappande nationalstaternas styrning och kontroll. Här är riksgränserna, oavsett hur påtagliga, fortfarande streck på en karta, ritade av mänskliga händer utan hänsyn till samisk verklighet. ”För det samiska folket är dessa nationsgränser imaginära”, som Fjellgren och Nord skriver.[13]

Ett exempel på hur de nationsgränser som dragits inte tagit vidare hänsyn till det samiska samhället syns i de samiska språkbältena. Dessa löper tvärs genom de ryska, finska, svenska och norska nationsgränserna. Ofta delas de samiska språken in i olika grupperingar baserat på kulturgeografiskt ursprung. Till den västliga och centralsamiska räknas davvisámegiella/nordsamiska, julevsámegiella/lulesamiska, bidumsámegiella/pitesamiska, ubmejesámiengiälla/umesamiska och åarjelsaemien/sydsamiska, vars språkliga och kulturella hemvist spänner över Sápmis norska, svenska och finska delar. Till de östsamiska språken hör enaresamiska, östsamiska/skoltsamiska, akkalasamiska och tersamiska, vilka talas i gränslandet nordliga Norge och Finland samt i de ryska delarna av Sápmi.[14] Kemisamiskan tillhörde den östra språkgrupperingen men den språkvarieteten räknas som helt utdöd i dag.[15] Fjellgren och Nord igen som skriver att det ”finns en evig rörelse och erfarenhet i kroppen, som följer naturens och renens rörelser. Från öst till väst, från inland till hav genom årstidernas växlingar. På så sätt samexisterar också familj och släkt. Gränserna skär rakt igenom dem. Men de samiska språken överlever nationsgränserna och förenar därmed folket som haft sitt hem här långt innan nationalstaterna etablerades”.[16]

Benämningen Sápmi har en flertusenårig historia.[17] I sammanhanget kan också nämnas samiska namn på landet som Sabmienladti

[13] Fjellgren & Nord. *Inifrån Sápmi*, s. 15.
[14] Notera att det i vissa sammanhang även kan talas om mer lokala varieteter eller dialekter, som arjeplogssamiska och åselesamiska. Se O. Korhonen. 2026. Umesamiskans vidaste utbredning – ett nytt val av kriterium (forskningsantologin), s. 599–3.
[15] C-G. Ojala. 2023. East and West in Sápmi – Borders and identities in Sámi historical archaeology. *META – Historiearkeologisk Tidskrift* (2023):143–160.
[16] Fjellgren & Nord. *Inifrån Sápmi*, s. 15.
[17] J. Hjelm & M. Johansson. Från *Lappland* till *Sápmi* – benämningen av samernas historiska bosättningsområde. *Oknytt.* 3–4 (2020):24–56.

och Sameednan – använt av exempelvis Johannes Schefferus i verket *The History of Lapland* (1674)[18], saemien eatneme – som den sydsamiska prästen och poeten Anders Fjellner uttryckte i dikten ”the Death of the Sun’s Daughter” och andra vanligt förekommande benämningar som Sámietnan, Same ätnam eller på svenska Sameland. I svenskspråkiga sammanhang har begreppet Sápmi (eller motsvarande) blivit alltmer vanligt förekommande sedan 1970-talet.[19] I dag används det av Sveriges riksdag och Sametinget i offentliga dokument och sammanhang, i svensk och samisk media på svenska, inom forskning och populärvetenskapliga sammanhang samt i svenskspråkigt samiskt och svenskt samhälle över lag. Nyligen tillades Sápmi (den nordsamiska varieteten) i Svenska Akademins ordlista (som ansvarar för definitioner i det svenska språket). Det finns dock ingen officiell karta (Lantmäteriet) som omfattar det geografiska området i fråga där det samiska namnet på samernas hemland framgår.

[18] J. Schefferus. 1674. *The History of Lapland*, s. 2.
[19] Hjelm & Johansson. Från *Lappland* till *Sápmi* – benämningen av samernas historiska bosättningsområde.

7 Samisk kultur och kulturarv i sin mångfald

7.1 Ett levande kulturarv: Mångfalden i samisk kultur

Samers kultur är, liksom andra kulturer, mångfacetterad och kommer till uttryck på en mängd olika sätt. Ofta förknippas samisk kultur i majoritetssamhället med vissa mer synliga samiska kulturuttryck, som samiska traditionella kläder och samisk renskötsel, medan andra delar av det samiska kulturutövandet är mindre kända, mer osynliga och därför riskerar att förbises. Kommissionens arbete har tydliggjort att det finns en stor bredd av samiska kulturella uttryck, kunskapstraditioner, levnadssätt och samiska identitetsbärande praktiker i Sverige. Samisk kultur bygger på normer från den samiska rättskulturen och utövas i olika språkliga och geografiska områden, inom olika näringar, organisations- och familjegemenskaper samt genom såväl traditionella som samtida uttrycksformer.

Begreppet kultur har i folkrättslig mening en vid innebörd. Enligt FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR) artikel 27 omfattar rätten till kultur inte endast språk, traditioner, ceremonier eller andra kulturella uttryck i snäv bemärkelse. Enlig FN:s människorättskommittés praxis så har kommittén slagit fast att begreppet kultur ska förstås brett när det gäller urfolk. Kultur omfattar urfolksspråk, religion och traditioner men också traditionella näringar, levnadssätt, markanvändning och den nära relationen till mark, vatten och naturresurser som har utvecklats över generationer. Kultur förstås därmed som en levande, dynamisk helhet som formar och upprätthåller ett urfolks identitet och samhällsliv.

Samisk kultur är nära förbunden med användningen av traditionella marker och naturresurser samt med de kunskapssystem (*árbediehtu*, saN), språk, sedvänjor och sociala strukturer som utvecklats i sam-

spel med dessa områden. Förutsättningarna att utöva och vidareföra samisk kultur och det samiska kulturarvet är därför i många fall beroende av samernas möjligheter att bevara och utveckla sin relation till de marker och vatten som utgör grunden för kulturen.

Den breda förståelsen av kulturbegreppet enligt artikel 27 har stor betydelse för bedömningen av statens ansvar gentemot det samiska folket. Skyddet av samisk kultur omfattar inte endast bevarandet av enskilda kulturuttryck utan även de materiella och immateriella förutsättningar som gör det möjligt för kulturen att fortleva, utvecklas och föras vidare till kommande generationer. Medan minoritetsrätten främst skyddar individers rätt att bevara och utveckla en kulturell identitet, omfattar urfolksrätten även de kollektiva och territoriella förutsättningar som är nödvändiga för kulturens fortlevnad, däribland traditionell markanvändning, rätten till naturresurser och urfolks självbestämmande.

Genom sitt arbete har kommissionen fått inblick i en rik och levande samisk kulturutövning som har bestått och utvecklats trots en statlig politik som under lång tid inte har erkänt, skyddat eller stöttat samiskt kultur- och samhällsliv. Detta kapitel lyfter fram några exempel på samisk kultur och samiskt kulturarv som kommissionen har fått inblick i genom intervjuer, samtalsmöten och dialog med samer, men gör inte anspråk på att ge en fullständig beskrivning av den samiska kulturens innehåll eller omfattning i dagens Sverige. Urvalet ska snarare ses som illustrationer av den variation och komplexitet som präglar samers utövande av sin samiska kultur. Denna översikt kan samtidigt bidra till att synliggöra några av de särdrag som kännetecknar samisk kultur och därmed ge myndigheter och majoritetssamhället en bättre förståelse för de förutsättningar som krävs för att skydda, bevara och utveckla samisk kultur i dess många uttrycksformer samt de hänsyn som behöver tas vid utformningen av åtgärder och beslut som berör samer. Kommissionens åtgärdsförslag om utbildnings- och kunskapshöjande insatser ska ses som en del av arbetet med att skapa sådana förutsättningar och bidra till en långsiktigt stärkt kunskap om samisk historia, kultur, språk och rättigheter i samhället.[1]

Samisk kulturutövning skyddas av folkrätten och utgör en grundläggande del av det samiska folkets rätt till självbestämmande och kulturell fortlevnad. Staten har därför en skyldighet att aktivt verka

[1] Se kapitel 13.

för att olika aspekter av samisk kultur kan bevaras, skyddas och vidareutvecklas. Detta fram går både av grundlagen och minoritetslagen. En förutsättning för att sådana åtgärder ska kunna utformas på ett ändamålsenligt sätt är att myndigheter och andra offentliga aktörer har kunskap om den mångfald av kulturella uttrycksformer, traditioner och praktiker som den samiska kulturen vilar på. Först genom en sådan förståelse är det möjligt att skapa förutsättningar för ett långsiktigt skydd och stöd till samisk kultur i hela dess bredd och mångfald. Samisk kultur utövas såväl i traditionella samiska områden, där samiska språk, näringar och kulturella praktiker utgör en naturlig del av vardagslivet, som i städer och andra områden där den samiska närvaron är mindre synlig. För att säkerställa samers möjligheter att utöva och utveckla sin kultur i hela landet kan det därför krävas särskilda insatser för att skapa och upprätthålla arenor, mötesplatser och institutionella förutsättningar även utanför de traditionella samiska områdena. En medelålders man sammanfattar kulturbegreppet på följande vis:

> Man brukar ju använda kulturbegreppet som att samisk kultur, i vid mening, inkluderar språk och att samisk kultur bygger på … mark. Ja, alltså på markanvändningen. Jakt, fiske, renskötsel och slöjd och allting som liksom bygger på den här kopplingen till marken.[2]

Under intervjuerna har kommissionen i vissa fall ställt frågor om vad som är samisk kultur eller samiskt kulturarv, dock ej systematiskt.[3] Däremot blir det tydligt vid analysen av berättelserna att många, spontant eller inom ramen för ett ”annat” samtalsämne, berör ämnet samisk kultur och kulturarv, lyfter fram och resonerar kring sådant man ser som centrala aspekter av samisk kultur, för den samiska identiteten och som normativt i det samiska samhället. Sådana resonemang ställs i sin tur ofta i relation till hur statens politik på olika sätt påverkat denna kulturella aspekt eller den kulturutövning som lyfts fram som väsentlig i berättelsen. Något som återkommer och genomsyrar berättelser om samisk kultur och kulturarv är dess odelbara förhållande till land; till naturen, till markerna och platserna. Det beskrivs hur denna relation är, vad den gör och hur den när samisk andlighet, identiteter, kunskaper, praktiker och förhållningssätt.

[2] 23099.
[3] Se kapitel 2.4.1 för intervjumetod.

7.2 Traditionell samisk kunskap om mark och samiskt bruk och förvaltning av naturresurser

Begreppen urfolks traditionella kunskap (*traditional knowledge*) och traditionella kulturella uttryck (*traditional cultural expressions*) används inom folkrätten för att beskriva den kunskap, de sedvänjor, färdigheter, innovationer, berättelser, konstnärliga uttryck och kulturella praktiker som utvecklats, bevarats och överförts mellan generationer inom urfolkssamhällen. Traditionell kunskap omfattar bland annat kunskap om naturen, biologisk mångfald, markanvändning, språk, hantverk, hälsa och resursförvaltning, medan traditionella kulturella uttryck kan innefatta exempelvis musik, jojk, muntliga traditioner, ceremonier, slöjd, symboler och andra kulturella uttrycksformer.

Internationell rätt erkänner att urfolks traditionella kunskap och kulturella uttryck är en integrerad del av urfolkens kultur, identitet och självbestämmande. Skyddet kommer till uttryck i flera internationella instrument. En central utgångspunkt återfinns i artikel 31 i urfolksdeklarationen (UNDRIP), som fastslår att urfolk har rätt att bevara, kontrollera, skydda och utveckla sitt kulturarv, sin traditionella kunskap och sina traditionella kulturella uttryck. Deklarationen erkänner även urfolkens rätt att bevara och kontrollera immateriella kulturarv, traditionell vetenskap, teknik samt kulturella manifestationer.

Skyddet för traditionell kunskap och traditionella kulturella uttryck kommer även till uttryck i andra delar av folkrätten, härunder artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR). Även FN-konventionen om biologisk mångfald (CBD) erkänner urfolks och lokalsamhällens traditionella kunskap och framhåller staters ansvar att respektera, bevara och upprätthålla sådan kunskap. I ett samiskt sammanhang är det framför allt UNESCO:s konvention om det immateriella kulturarvet från 2003 som brukar betraktas som det mest centrala UNESCO-instrumentet för skydd av samers traditionella kunskap och traditionella kulturella uttryck.[4]

Samisk traditionell kunskap utgör en central del av det samiska kulturarvet och har utvecklats genom generationers erfarenheter av att leva och verka i Sápmi. Kunskapen omfattar bland annat språk, naturbruk, renskötsel, jakt och fiske, hantverk, mattraditioner samt kunskap om historia, landskap, andlighet, väder och ekologiska sam-

[4] https://ich.unesco.org/en/convention.

band. Den spelar en viktig roll för bevarandet av samisk identitet, kultur och samhällsliv, samtidigt som den utgör en värdefull källa till förståelse av hållbar förvaltning av naturresurser.

Bevarandet av samisk traditionell kunskap står dock inför flera utmaningar. Kolonisering, assimileringspolitik och förlusten av samiska språk har försvårat överföringen av kunskap mellan generationer. Samtidigt påverkar samhällsförändringar, exploatering av mark och naturresurser, klimatförändringar samt minskade möjligheter att utöva traditionella näringar de sammanhang där kunskapen utvecklas och förs vidare. Urfolk står inför flera juridiska utmaningar när deras traditionella kunskap om genetiska resurser används. De viktigaste problemen är fragmenterad internationellt rättslig skydd, att kunskapen ibland används utan urfolkens fria och informerade samtycke, att de inte alltid får en rättvis del av de ekonomiska eller andra fördelar som uppstår, samt att det är svårt att skydda kollektivt ägd och muntligt överförd kunskap inom det traditionella immaterialrättsliga systemet.[5]

För att säkerställa att den samiska traditionella kunskapen lever vidare krävs därför både skydd av de kulturella uttrycken och förutsättningar för fortsatt användning och överföring av kunskapen i praktiken. En umesamisk kvinna anser:

> Det samiska sättet att använda resurser, det är lite [av en] minimalistisk livssyn. Det första samiska ordet som jag lärde mig säger mycket om det. Det är ordet rïjkuodit och det betyder att man packar sin säck, och när man packat den med det man behöver, då är man rik. Mer än det man behöver, behöver man inte.[6]

I berättelserna kommissionen tagit del av, beskrivs ”den samiska måttligheten”, ett förhållningssätt till naturens resurser och omvärlden som handlar om att inte ta mer än vad som faktiskt behövs, att lämna efter sig ett tillstånd som beaktar och främjar återväxt eller återhämtning från ens tillfälliga inverkan eller uttag.

[5] Traditionell kunskap kopplad till genetiska resurser avser särskild kunskap om medicinska eller ekologiska egenskaper hos växter, djur och mikroorganismer. Kunskapen utvecklas, bevaras och förs vidare mellan generationer inom urfolk och är direkt kopplad till biologiskt material som innehåller genetisk information med faktiskt eller potentiellt värde för forskning, innovation eller kommersiell användning. Skyddet för urfolks traditionella kunskap kopplad till genetiska resurser regleras genom flera internationella instrument, bland annat konventionen om biologisk mångfald (CBD), Nagoyaprotokollet, FN:s deklaration om urfolks rättigheter (UNDRIP) samt WIPO:s arbete med genetiska resurser och traditionell kunskap. Eftersom dessa regelverk har olika syften och mekanismer för genomförande och efterlevnad kan det uppstå osäkerhet kring vilka rättigheter urfolk faktiskt har i praktiken.
[6] 23156.

> Sättet att se på världen, det har jag fått från modersmjölken, det kunde de inte ta ur. Alltså, när man plockar bär; man tar inte allt. Man tar inte allt när man är ute på hjortronmyren, utan man tar bara det som är … Eller när man fiskar; man rovfiskar inte, utan man tar det man behöver. Överhuvudtaget, man brukar det man behöver men man roffar inte åt sig.[7]

Samisk traditionell kunskap om användningen av naturresurser har utvecklats genom generationers erfarenheter av att leva i nära samspel med naturen. Skyddet och bevarandet av urfolks traditionella kunskap har under de senaste decennierna fått ökad uppmärksamhet inom internationell rätt och politik. Traditionell kunskap betraktas i dag som en central del av urfolks kulturarv, identitet och självbestämmande. Utvecklingen har drivits fram genom ett växande erkännande av urfolks rättigheter inom FN-systemet och andra internationella organisationer, vilket har lett till att frågor om skydd, bevarande och kontroll över traditionell kunskap successivt har fått en starkare ställning i internationella normer och rekommendationer.[8]

Samtidigt kvarstår betydande utmaningar. Samisk traditionell kunskap riskerar att gå förlorad till följd av språkförlust, assimilering, urbanisering och förändrade levnadsvillkor. Många urfolk möter också problem med att deras kunskap dokumenteras, används eller kommersialiseras utan deras samtycke eller möjlighet att själva kontrollera tillgången till den. En ytterligare utmaning är att traditionell kunskap ofta är kollektivt ägd och nära knuten till kultur, mark och naturresurser, medan nationella och internationella rättssystem i stor utsträckning är utformade för att skydda individuella rättigheter. Detta har gjort frågan om hur urfolks traditionella kunskap bäst ska skyddas och förvaltas till ett viktigt tema i det internationella arbetet för urfolks rättigheter.[9]

> Det som sker med marken sker med oss.

Som detta vittnesmål från en samisk ung person på ett av kommissionens samtalsmöten uttrycker är relationen mellan samer och marken mer än en fråga om markanvändning eller tillgång till naturresurser. För många samer utgör marken grunden för kultur, identitet, språk,

[7] 23156.
[8] *Promotion and protection of the rights of indigenous peoples with respect to their cultural heritage. Study by the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*. FN document A/HRC/30/53. https://docs.un.org/en/A/HRC/30/53.
[9] *Traditional knowledge: generation, transmission and protection.* Permanent Forum for Indigenous Issues, FN dokument E/C.19/2019/5.
https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n19/030/34/pdf/n1903034.pdf.

kunskapsöverföring och tillhörighet. Land och vatten är inte endast platser där människor lever och verkar, utan bär också minnen, berättelser, erfarenheter och relationer som har utvecklats över generationer.

7.2.1 Vïjreme jïh göölеme / Den samiska jakten och fisket

> Mon jurddašan ahte sii leat eallán bivdduin vuohčča, guliid ja lottiid ja gotti[bivdduin], guovžžaiguin ja visot meahcielliiguin. Man dihte mon doaivvun dan: go gávdnojit sámegielat namat várppiin dain jávrriin, gos eai dáláš sámit bivdde šahten. Ja dat lea velá stuorit mearka, ahte sámit leat orron guhká ovttat sajiin. Dat leat dat rokkit mat leat eatnama siste juohke sajis, gos dološ sápmelaččat leat orron. Dat rokkit leat leamaš sin goađit. Ja dahke sii rokkiid dego ieža nai meahcieallit. Ja eanemus oassi dain rokkiin gávdno mearragáttiin ja jávre- ja johkagáttiin ja dakkár báikkiin gos leat meahcieallit golgangeaidnu, dakkár gos gorsagierragat bohtet oktii ja jávregaskkat.
>
> Jag tänker att de från början har levt av jakt och fiske på fiskar och fåglar och vildrenar, med björnjakt och alla slags vilda djur. Varför tror jag det: eftersom det finns samiska namn på platser för notdragning där nutidens samer inte längre fiskar. Och det finns ett ännu viktigare tecken, att samerna har bott länge på samma platser. Det är de här groparna som är grävda i jorden överallt där de tidiga samerna har bott. De groparna har varit deras kåtor. Och de gjorde gropar som de andra vilda djuren. Och de flesta av de här groparna återfinns vid havsstränderna, och längs med sjö- och älvstränderna, och på de platser där de vilda djuren vandrande förbi, där ravinerna möts och mellan sjöarna.[10]

För många samer är jakten och fisket en grundläggande och integrerad del av samisk kultur, andliga föreställningar, traditionell kunskap och livsmedelssystem. Jakten och fisket utgör inte bara en näring för samer, men är en central kulturbärare av den samiska kulturen. Genom jakten och fisket förmedlas språk, traditionell kunskap, sedvänjor, värderingar och levnadssätt mellan generationer. Verksamheten är nära knuten till samers historiska användning av land och vatten och har stor betydelse för upprätthållandet av sociala relationer, kulturell identitet och samhörighet inom familjer, släkter och lokalsamhällen.

Det nordsamiska begreppet *bivdit* bär på en dubbel betydelse – det innebär att jaga och fiska, men också att ödmjukt be naturen om

[10] J. Turi. [1910] 1987. *Muitalus Sámiid birra*, s. 15.

lov. Detta återspeglar en etik där man nyttjar resurserna med respekt och aldrig tar mer än vad som behövs för överlevnad. Markanvändningen styrs ofta av oskrivna regler och nedärvda sedvänjor, där olika familjer har sina specifika områden för exempelvis nätfiske. Att upprätthålla dessa sociala gränser och respektera andras nyttjandeområden är avgörande för balansen i lokalsamhället.

I en skriftlig berättelse till kommissionen sammanfattas vikten av kopplingen mellan det traditionella bruket och kunskapen.

> Om jag inte kan fortsätta fiska i sjön där jag och min familj vistas på somrarna och alla storhelger och lov och många helger, så kommer viktig kunskap gå förlorad om det traditionella fisket och vår sista länk till det samiska sättet att ta vara på det naturen erbjuder gå förlorat.[11]

Den traditionella kunskapen, *árbediehtu*, omfattar detaljerad förståelse för ekosystemen, såsom månens påverkan på fångstlycka eller hur man genom varsam jakt skyddar återväxten av viltstammar. Jakten bidrar även med råvaror till duodji, där material från älg, ren, björn och säl omvandlas till hantverk som bär på kulturell symbolik. Redan under den tid då samerna levde som jägare och samlare var älg, tillsammans med ren, en central resurs för mat och duodjimaterial. Fynd som hällbilder och motiv på samiska trummor visar att älgen även har en kulturell och symbolisk betydelse för samer.[12]

Även fisket har haft stor betydelse för samers sätt att förhålla sig till mark och vatten. Samer som har deltagit på kommissionens samtalsmöten säger att när staten inte erkänner samernas fiske som en central rättighet for samer oberoende av rätten till renskötsel påverkar det inte bara bevarandet av samers traditionella matsystem och försörjning utan även samernas rätt att bevara och utveckla sin kultur, kunskap och identitet relaterad till fisket som samiskt kulturarv. I en inlämnad skriftlig berättelse uttrycks detta på följande vis:

> Fisket har varit en stor viktig del av vår samiska identitet och kunskaper kring detta som är knutna till fisket och dess ”osynliga områdesgränser” för olika familjer i sjön, osv. osv. är något som gått i arv från många generationer tillbaks. Det är även risk för att ord knutna till fisket både på samiska och svenska kommer glömmas bort om det inte används i vardagen. […] Det var alltid mycket berättande när vi var i stugan vid [älven], mycket berättelser från området och mycket att lära sig kring de ”oskrivna reglerna” som var nedärvt från generationer tillbaks. Som att min familj hade sina egna områden för nätfiske på [älven] och andra samiska familjer

[11] S01624.
[12] Älgen, Samer.se, https://samer.se/1231 (hämtad 2026-05-06).

> hade andra fiskeställen och vi skulle aldrig sätta våra nät vid andra familjers fiskeplatser. Eller att man som ung och stark aldrig fick plocka hjortron närmare hus och väg utan vi skulle lämna de hjortronen till de äldre efter [älven]. Nu när min pappa själv är 93 år så finns ingen kunskap om detta hos de [ortsbor] som under de senaste 10–20 åren köpt tomter och byggt stugor i närområdet och svenska och finska turister utifrån kommer med släp och stora båtar till [älven] och rovfiskar med ekolod och en massa fiskespön. Samtidigt kommer minibussar fullastade med utländska plockare och parkerar vid vår stuga och rensar närområde till väg och hus på hjortron – och det värsta är att de plockas när de inte ens är fullt mogna. Ska min pappa på 93 år plocka hjortron i dag måste han gå flera km bort dit han gick som ung och stark. Det går såklart inte och det finns en sorg och ilska över att den nedärvda respekt för både natur och människor han lärt sig som barn inte längre gäller.[13]

I dag utmanas praktiker och samisk terminologi i relation till jakt och fiske av klimatförändringar och exploateringar, såsom skogsavverkning och vind- och vattenkraft, vilket förändrar djurens rörelsemönster och gör markerna svårare att bruka. När tillgången till traditionellt fiske och jakt begränsas, hotas inte bara försörjningen utan även den sista länken till det samiska sättet att förvalta naturens gåvor. För myndigheter är det därför väsentligt att erkänna jakten och fisket som en urminnes hävd och en förutsättning för samernas rätt att bevara och utveckla sitt kulturarv.

7.2.2 Bohcco ja eallobarggu birra / Renen och renskötseln

Renskötseln utgör inte enbart en näring för många samer, utan är också en central del av den samiska kulturen. Genom renskötseln förmedlas språk, traditionell kunskap, sedvänjor, värderingar och levnadssätt mellan generationer. Verksamheten är nära knuten till samers historiska användning av land och vatten och har stor betydelse för upprätthållandet av sociala relationer, kulturell identitet och samhörighet inom familjer, släkter och lokalsamhällen. Renens och renskötselns stora betydelse för den samiska kulturen framgår såväl av våra intervjuer med renskötare som med samer som inte är verksamma inom renskötseln.

Renskötseln inbegriper ett omfattande kunskapssystem som bygger på långvariga erfarenheter av naturförhållanden, renarnas beteende, vädervariationer och markanvändning. De kunskaper och praktiker

[13] S01624.

som utvecklats inom renskötseln är en viktig del av den samiska rättskulturen och det samiska kulturarvet, och bidrar till att bevara samiska språk och utveckla samisk kultur som levande kultur. Kunskapen omfattar bland annat renens beteende, betesmarkernas variation över tid, snö- och isförhållanden, väderförändringar, flyttleder samt samspelet mellan olika delar av ekosystemen. Trots att denna kunskap utgör en central del av den samiska kulturen och i många fall bygger på detaljerade observationer av lokala förhållanden, har kommissionen tagit del av beskrivningar som visar att samisk kunskap inte ges ett tillräckligt genomslag i myndigheters beslutsprocesser. Ofta visar det sig också att myndigheter inte förstår innebörden av samisk, naturbetesbaserad renskötsel. Den samiska renskötseln innebär att renen ska kunna vandra fritt och söka föda efter årstid. Det innebär att myndigheters förslag om att transportera renar med lastbil förbi exploateringar eller stödutfordra renar i hägn inte överensstämmer med samisk renskötsel, utan är något samiska renskötare tar till om det är helt omöjligt för renen att finna naturbete genom att röra sig mellan olika betesområden för att finna naturbete.[14]

Inom markanvändnings- och tillståndsprocesser har vetenskapliga och tekniska underlag ofta tillmätts större betydelse än den erfarenhetsbaserade kunskap som finns hos renskötare och andra samiska markanvändare. Detta kan medföra att viktiga aspekter av markernas funktion, renarnas rörelsemönster och de samlade effekterna av olika ingrepp inte fullt ut beaktas. När traditionell kunskap inte inkluderas i beslutsunderlag riskerar myndigheter att få en ofullständig bild av hur förändringar i landskapet påverkar renskötseln och de kulturella praktiker som är beroende av markanvändningen.[15]

Renskötsellivet innebär i grunden vissa förhållanden som skiljer sig åt från många andra livsstilar. Exempelvis innebär renskötsellivet flyttningar under årscykeln, ett omedelbart beroende av vissa landskap och naturförhållande, och att underställas väderförhållanden som griper direkt in i den renskötande vardagen. Relationen mellan samer och renar har varit och är fortfarande mycket tydlig. En kvinna från Jämtland reflekterar över detta:

[14] Se Sandström m.fl. 2026. Skogspolitikens konsekvenser för den samiska renskötseln (forskningsantologin).
[15] Jfr kapitel 5 om samisk markanvändning och MKB.

> Samerna och renarna har ingått en pakt för länge, länge sedan; att man tar hand om varandra. Och det stämmer verkligen. Om en ren blir riven av rovdjur så känner man sorg över att de har fått lida. Eller sargade renar som blivit bitna av järven i nacken och bara står och hänger och förblöder. Det är ju fruktansvärt. Det är ju fruktansvärt. Pengar är det sista men tänker på vid sådana tillfällen (inkomstförlusten). Det där är ju också en krock mellan storsamhället och oss: att allt mäts i pengar.[16]

Renskötseln är inte enbart en näring utan också en central bärare av samisk kultur, språk, kunskap och identitet. Arbetet inom renskötseln följer renarnas naturliga vandringar och årscykel, vilket innebär att vissa perioder av året präglas av särskilt arbetsintensiva aktiviteter såsom flyttningar, kalvmärkning, skiljningar och samling av renhjordar.

Flera renskötare kommissionen har talat med har beskrivit att renskötselns särskilda förutsättningar kan skapa utmaningar när de förväntas delta i samråd, konsultationer och andra beslutsprocesser. Möten och remisstider sammanfaller inte sällan med perioder då arbetet i renskötseln måste prioriteras, vilket kan begränsa möjligheterna till ett fullvärdigt deltagande. För att säkerställa ett meningsfullt inflytande krävs det därför att myndigheter tar hänsyn till renskötselns villkor och anpassar processer och tidsplaner efter de förutsättningar som råder i den renskötande verkligheten.

Renskötselåret, *boazojahki* (saN), följer naturens cykler och börjar i maj med kalvning i skyddade områden. Sommaren präglas av kalvmärkning, en social höjdpunkt där renmärket – utöver sin praktiska funktion – visar på släktskap och tillhörighet. Hösten innebär parningsperiod och slakt, medan vintern kräver att hjorden delas upp i mindre *siidat* (vintergrupper) som flyttas till specifika vinterbetesområden. Under renskötselåret kräver renen betesro och tillgång till varierade biotoper, från vindutsatta högfjäll på sommaren till lavrika barrskogar på vintern.

För myndigheter som handlägger ärenden och fattar beslut som kan påverka renskötseln är det väsentligt att ha kunskap om renskötselårets olika perioder och de begränsningar och behov som dessa medför för berörda renägare. Sådan kunskap är även av stor betydelse i samband med konsultationer och samråd med samiska företrädare, eftersom renskötselårets arbetsintensiva perioder kan påverka möjligheterna att delta i dessa processer på ett ändamålsenligt och meningsfullt sätt.

[16] 23033.

Slutligen är renen fundamentet för den samiska matkulturen, där rätter baserade på renens kött och blod som blodpalt och torkat kött fungerar som starka identitetsmarkörer och länkar till förfädernas bruksmarker. Samisk matkultur utgör en viktig del av det samiska kulturarvet och speglar samers långvariga relation till naturen, årstidernas växlingar och de landskap där samer har levt och verkat. Det samiska köket har vuxit fram under skiftande ekologiska förutsättningar och bygger på kunskap om hur naturens resurser kan tas till vara på ett hållbart sätt. Traditionell samisk matlagning kännetecknas av ett nära samband mellan råvarornas ursprung, årstidernas rytm och metoder för förädling, konservering och tillagning som utvecklats och överförts mellan generationer.

Renen har en särskilt central betydelse i den samiska matkulturen, men även fisk, vilt, fågel, bär, örter och andra naturresurser har historiskt utgjort viktiga delar av kosten. Ett utmärkande drag i det samiska köket är strävan att ta vara på hela råvaran och att använda traditionella metoder såsom torkning, rökning, saltning och kokning för att skapa hållbara livsmedel anpassade till lokala förhållanden och årstidernas variationer.

Boazojahki – om renskötselåret

Även om renskötselårets närmare innehåll och tidsmässiga förläggning varierar mellan olika delar av Sápmi, beroende på geografiska, klimatmässiga och lokala förhållanden, kan det översiktligt beskrivas enligt följande. För myndigheter som handlägger ärenden och fattar beslut som kan påverka renskötseln är det väsentligt att ha kunskap om renskötselårets olika perioder och de begränsningar och behov som dessa medför för berörda renägare. Sådan kunskap är även av stor betydelse i samband med konsultationer och samråd med samiska företrädare, eftersom renskötselårets arbetsintensiva perioder kan påverka möjligheterna att delta i dessa processer på ett ändamålsenligt och meningsfullt sätt.

Renskötselåret börjar i maj med kalvning. Under denna period behöver renarna vistas i skyddade områden med varierad terräng och minimal störning. Kalvens första månader är avgörande och vajans energireserver är här en kritisk faktor för kalvens överlevnad. Sommaren innebär kalvmärkning. Då samlas hjordarna in och varje renägare identifierar sina djur med ett personligt öronsnitt, så kallat renmärke. Renmärket berättar vems ren det är och var den hör hemma. Märket har förutom en praktisk funktion också en social funktion eftersom den visar släktrelationer och förbindelser mellan renägarna. Kalvmärkningen är årets höjdpunkt för renägarna, man får se resultatet av vinterns arbete och umgås i arbetet där alla generationer deltar. Efter kalvmärkningarna så släpps renarna på bete, för fjällsamebyarna i högfjällsområden och för skogssamebyarna är täta granskogar och myrmarker viktiga landskap under sommaren. Renen behöver svalka och skydd från insekter så därför är sommarens betesförhållanden och betesro avgörande för att bygga upp fettreserver inför den långa vintern, där betesresurserna till sin natur är mer begränsade.

Under hösten samlas renarna i höstlanden, då främst sarvar (handjur över tre års ålder) väljs ut för slakt. Hösten är också parningsperiod. Under brunsten och parningsperioden behöver renen ro och rörs som regel inte av renskötarna. Efter höstens parningsperiod och då snön börjar komma, under cirka november och december, sker samlingen inför renskiljningarna. Vissa årskalvar slaktas och går till försäljning. Samebyns gemensamma hjord skiljs ut i mindre vintergrupper (siida SaN) och flyttas till respektive grupps vinterbetesområde.

Hjorden flyttas antingen genom vandring och med renskötarna på skoter och/eller fyrhjuling, eller med lastbilstransport, beroende på avstånd och förutsättningar. Renbetesmarkerna har kraftigt fragmenterats under de senaste hundra åren i takt med ökad naturresursexploatering, tillhörande och utbyggd infrastruktur, bebyggelse och annan markanvändning, i dag finns väldigt lite av renens ursprungliga betesmarker kvar och renens naturliga flyttmönster påverkas av avskurna flyttleder i det fragmenterade landskapet. I dag är endast 4 procent kvar av markerna där renen får vara helt ifred.[17] Klimatförändringarna som gör att medeltemperaturen höjs kraftigt i Arktis medför också stora konsekvenser och omställningar för renen och renskötarna och många av berättarna uttrycker en stor oro över framtiden för renen och den samiska renskötseln. En sydsamisk kvinna undrar:

> Hur ska den traditionella kunskapen kunna föras vidare om vi inte har markerna och det här livet […] där allting överförs? Hur förs kunskaperna vidare, om väder och markerna och vårt tankesätt och vårt förhållningssätt till naturen och allt liv? Kopplingen bakåt till sina släktingar, till exempel; det blir en stor sorg att man inte kan föra vidare. Jag tänker [på] dem som står utanför renskötseln nu, jag förstår att de kan känna en sorg om de inte har kunnat vara kvar i renskötseln. Men om renskötseln försvinner helt så finns ju inte någon koppling tillbaka till våra förfäder, de som har varit före oss och brukat markerna.[18]

[17] M. Stoessel et al. 2022. Mapping cumulative pressures on the grazing lands of northern Fennoscandia.
[18] 23033.

7.2.3 Betydelsen av släktskap

Släktskap och kunskaper om förhållandet mellan de samiska släkterna och deras historiska tillknytning till markerna är en annan viktig del av samisk kultur som många har lyft fram i samtalen med kommissionen. En kvinna boende i södra Sápmi uttrycker det så här:

> Rotsystemet är det vår samiska identitet består av.[19]

Historiskt var samerna självbestämmande i det så kallade siida-systemet, uppbyggt på ”extended family”-begreppet, det vill säga familjen definierades som storfamilj och hade en egen förvaltning av resurser som jakt, fiske och renskötsel. I viss mån lever den samhällsstrukturen fortfarande kvar i dagens samiska samhälle.[20] Äldre personer har i det samiska samhället värderats högt och gör så fortfarande. Det förflutna och förfäderna/-mödrarna är för samer liksom för andra urfolk en bas för kultur och identitet samt del av nuet. Nuet är ingen isolerad ö av tillfälligheter utan en länk i en lång kedja där allt hänger ihop.[21] En man med erfarenhet av detta sammanhang säger:

> Ja alltså det var ju, och som jag förstår det så hade de ju som familjevis nästan, de där lappskattelanden, områden där de höll sig. Rennäring, alltså som de drev rennäringen så, det var ju inga stora hjordar och de hade dem som uppdelat och så, det fungerade ju inte.[22]

Hem och familj kan betyda samma sak. Hemtrakt är nödvändigtvis inte en enda punkt.[23] Släktskapsbanden kan illustreras i språket. Som ett exempel är sydsamiskans *laahkoe* (saS) ett uttryck där släktsskapsterminologin är starkt utvecklad. Laahkoe, kan beskrivas som ett personalregister, där var och en av släktmedlemmarna har en benämning med ett visst ansvar kopplat till denna. Detta ansvar påminner om uppdragen de samiska gudarna ansvarade för. Det blir därmed en länk till den gamla samiska religionen. På så vis fungerar laahkoe som en av grundpelarna i hur sydsamiska samhällen är organiserade. Motsvarande system finns också i de andra samiska språken.

[19] Möte med expertgrupp Kunskapsnätverket för samisk hälsa, oktober 2024.
[20] R. Kuokkanen. Indigenous Women in Traditional Economies: The Case of Sami Reindeer Herding. *Signs*, 34:3(2009):499–504.
[21] L. Kroik et al. The past is present: Death systems among the Indigenous Sápmi in Northern Scandinavia today. *Mortality*, 25:4(2020):470–489.
[22] 23127.
[23] L. Kroik. 2021. Samer och livets slut: kunskap om traditioner för att utveckla framtidens vård, s. 48; C. Skott. 1998. Botande i samisk miljö, s. 71.

Släktskapsrelationer har haft stor betydelse för trygghet och struktur och tillmäts fortfarande stor betydelse.[24]

Även personer som avlidit kunde, i det förgångna, ha sina förpliktelser kvar i den samiska kulturen. Relationen med de levande var inte bruten men hade emellertid bytt existensform. Att kommunicera med de avlidna var också fortfarande möjligt med hjälp av jojk, drömmar och ritualer. Än i dag är det vanligt att man ger barnen namn som använts i släkten under lång tid, man blir någons *gáibmi* (SaN). Gáibmirelationen är viktig och det är speciellt att veta vem man är döpt efter. Nätverket av relationer var uppbyggt på ett förhållningssätt som inbegrep olika väsen men också djur, människor och landskapet i sig självt. Relationerna till landskapet kan därför variera mellan olika grupper och individer.[25]

De levandes närhet till de döda bleknade och människans förbindelse med djuren bröts i mötet med kristendomen, vilket i sin tur betydde att ta till sig en förändrad uppfattning om människans väsen.[26] En långvarig relation till naturen har bidragit till att förhålla sig till och tolka naturen genom att använda sinnena. De samiska språken är rika på benämningar på naturförhållanden. Detta återfinns också i språken för att beskriva och tolka djuren. Som ett exempel i detta sammanhang, kan nämnas fåglars beteende för att varsla om död.[27]

7.2.4 Samisk andlighet, religion och heliga platsers betydelse för samisk kultur

Den samiska andligheten och de samiska heliga platserna utgör en viktig del av det samiska kulturarvet. Historiskt har samers relation till landskapet inte enbart präglats av nyttjande av mark och naturresurser, utan också av andliga, kulturella och sociala betydelser som varit knutna till särskilda platser i naturen. Berg, sjöar, källor, öar och andra landskapselement har i olika samiska områden tillskrivits särskild betydelse och fungerat som platser för ceremonier, offerhandlingar, bön och kontakt med andevärlden. De heliga platserna har därmed varit nära sammanvävda med samiska föreställningar om männi-

[24] T. Kappfjell. 1991. *Laahkoeh*.
[25] A. Westman Kuhmunen. 2016. Bassebájke: heliga platser i landskapet.
[26] C. Skott. 1998. Botande i samisk miljö.
[27] A.S. Bull Kuhmunen. 2007. Voerhtjen biesie: Sydsamiska fågelnamn, berättelser och föreställningar kring fåglar.

skans relation till naturen och till de krafter som ansågs verka i omgivningen.

För många samer är andlighet inte avgränsad till religion i snäv mening, utan utgör en del av ett vidare sätt att förstå relationen mellan människa, natur, landskap, djur, släkt och tidigare generationer. Samiska föreställningar, värderingar och berättelser har historiskt vuxit fram i nära samspel med de områden där samer har levt och verkat. Familjers och släkters traditionella marker har därför inte endast haft betydelse för försörjning och bosättning, utan också fungerat som bärare av minnen, kunskap, berättelser och andliga betydelser som förmedlats mellan generationer.

Kommissionens intervjuer och samtal visar att denna anknytning fortfarande har stor betydelse för många samer i dag, även för yngre generationer. I mötet med kommissionen har många samer lyft fram betydelsen av samiska ritualer, sedvänjor och praktiker som är förknippade med andlighet och relationen till naturen. Berättelserna visar att sådana praktiker fortfarande har stor betydelse för många samers känsla av samhörighet med släkten, markerna och den samiska kulturen. Flera har beskrivit hur vistelser i naturen, traditionella seder och respekt för särskilda sijter (heliga platser) är viktig i samisk kultur och bidrar till välbefinnande och en känsla av sammanhang över generationer.

För unga samer kan kontakten med familjens och släktens traditionella områden bidra till en känsla av tillhörighet, kontinuitet och identitet i en tid då många lever långt från de platser där deras familjer har sina rötter. Genom vistelser i landskapet, deltagande i samiska näringar, kulturella aktiviteter och möten med äldre generationers kunskap skapas möjligheter att förstå och upprätthålla samband mellan historia, kultur och samtid.

Samisk andlighet tar sig i dag många olika uttryck och kan förstås och praktiseras på olika sätt av olika individer. Gemensamt är dock att relationen till markerna, naturen och de platser som förknippas med familjens och släktens historia ofta utgör en viktig grund för upplevelsen av samisk identitet och kulturell samhörighet. Kunskap om dessa samband är betydelsefull för att förstå samisk kultur och de förutsättningar som krävs för att samer ska kunna bevara, utöva och utveckla sitt kulturarv över generationer.

7.3 ”Varje språk har sin världsbild”. Samiska språk som kulturbärare

Rubriken citerar en nordsamisk kvinna som lämnat sin berättelse till Sanningskommissionen.[28] Samiska språk, ortnamn, berättelser och muntliga traditioner är nära sammankopplade och utgör tillsammans viktiga delar av det samiska kulturarvet. Språket fungerar inte enbart som ett kommunikationsmedel utan bär också kunskap om landskapet, historien, naturen och de sociala relationer som har utvecklats inom samiska samhällen över generationer. Genom språket förmedlas erfarenheter, värderingar och kunskapssystem som är centrala för samisk kultur och identitet.

Samiska ortnamn utgör en särskilt betydelsefull del av detta kulturarv. Många ortnamn beskriver landskapets utformning, naturförhållanden, växtlighet, djurliv eller hur ett område har använts. De speglar ofta generationers erfarenheter och observationer av ett visst område och innehåller kunskap som kan vara av betydelse för exempelvis renskötsel, jakt, fiske och färdvägar. Ortnamnen fungerar därmed som bärare av både språklig, kulturell och historisk kunskap. Genom ortnamnen synliggörs också samernas långvariga närvaro och användning av mark och vatten.

Berättelser och muntliga traditioner har historiskt haft en central roll i överföringen av kunskap inom samiska samhällen. Genom berättelser har kunskap om släktskap, historiska händelser, landskap, sedvänjor och värderingar förmedlats mellan generationer. Berättelserna bidrar samtidigt till att skapa förståelse för människans relation till naturen och för de sociala och kulturella normer som präglat samiska samhällen. Många berättelser är dessutom knutna till särskilda platser och får sin mening genom den lokala miljö där de har uppstått och förts vidare.

Det muntliga kulturarvet omfattar även jojk, muntligt berättande, traditionella uttryck, minnen och andra former av kunskapsförmedling som länge har varit centrala för den samiska kulturens fortlevnad. Genom dessa uttryck bevaras och förmedlas erfarenheter som inte alltid återfinns i skriftliga källor. Det muntliga kulturarvet utgör därför en viktig källa till kunskap om samisk historia, kultur och samhällsliv.

[28] 24009.

De samiska språken har stor betydelse för identitet och tillhörighet, men också som kulturbärare. I Sápmi finns det flera olika språkområden och det är viktigt att veta vilket språkområde man kommer ifrån för ens samiska identitet. Språket som ens släkt talar eller har talat och området man kommer ifrån kan också berätta vilken kolttradition man tillhör. Språket håller ihop kulturen och människorna på många plan, säger en nordsamisk kvinna:

> Hal lei giella mii čanai min ovttas.
>
> Det var ju språket som knöt oss samman.[29]

Israel Ruong argumenterade att den viktigaste komponenten i ett folks kultur är språket.[30] Ruong menar i sin skrift *Samerna Identitet och identitetsmarkörer*, att miljön vilken i sin tur är en oskiljbar faktor för jagets framväxt, avspeglar sig i språket. På så sätt blir språket en del i de komponenter som tillsammans bildar det samiska samhället. Ruong berättar i en annan intervju om språkets betydelse i kopplingen mellan människan och markerna man lever och verkar i så här:

> Sisbiele tjanaldahka mij gävdnu ålbmá ja iednama gaskan, dat lä diedon állo gielan aj, ahte bájjkenamma lä iednegielan.
>
> Det inre bandet som finns mellan människan och markerna, det finns naturligtvis till stor del i språket också, att platsnamnen finns i modersmålet.[31]

Ur det kulturpolitiska program som antogs vid den sjunde nordiska samekonferensen i Gällivare 1972 finns samiska identitetskriterier där språket ingår som ett. I Sametingets livsmiljöprogram *Eallinbiras* så beskrivs samiskans funktion för överföring av traditionell kunskap i det samiska samhället:

> Samiskans ordrikedom när det gäller att exempelvis beskriva naturens utseende och olika sorters snö illustrerar hur sammankopplade språk, kultur och natur är. Språk är något av det mest centrala vid överföring och bevarande av árbediehtu. Därför är det viktigt att beakta de samiska språken i brukandet av naturresurserna och förvaltandet av biologisk mångfald.[32]

---

[29] 23092.
[30] I. Ruong. 1981. Samerna: identitet och identitetskriterier.
[31] Israel Ruong i radiointervjun ”1980: Israel Ruong giehttu bájkkenamáj birra”, https://www.sverigesradio.se/artikel/6226290 (hämtad 2026-05-04).
[32] Sametingets livsmiljöprogram *Eallinbiras*, *Iellembirás*, *Jielemen bijre* (2021, s. 8).

Språket uttrycker samernas relation till naturen och livet och är därför viktigt att bevara även ur ett miljöperspektiv. Vad händer då med en kultur när språket sakta försvinner på grund av att förutsättningarna försämras? I nästan alla intervjuer och samtal som gjorts under Sanningskommissionens arbete så nämns språket på olika sätt, man talar om kampen för att fortsätta tala, skriva och läsa samiska, om kampen för att återta språket, och ofta beskrivs den sorg man känner när man ser att språket hela tiden försvagas, man beskriver det som att språket är en omistlig del av en själv. En yngre anonym kvinna berättar:

> Men just att jag upptäckte nu i vuxen ålder att språket fattas mig. Jag har känt att språket är, det har jag känt tidigare också, att det är någonting kring språket eftersom jag inte pratar det. Det är mitt modersmål men jag pratar ju svenska, det har blivit påtvingat modersmål. Jag förlorade samiskan via min morfar då som vart slagen i skolan och han gick på nomadskola. Så när han pratade samiska vart han slagen av lärarna och hela den baletten. Sedan så måste det ha hänt någonting med honom för han förde ju inte samiskan vidare till sina barn så jag tror att ja, det känns som att den politiken som fördes mot honom då som renskötande nomadskolebarn, den funkade.[33]

Assimileringspolitiken har fört till att många samer inte längre talar sitt språk och de som har bevarat eller återtagit språket har svårt att utveckla det. För många föräldrar innebär det en daglig kamp för att språken ska leva vidare, man känner ansvar, frustration och sorg över att en av de viktigaste delarna i ens kultur inte värdesätts av majoritetssamhället. För att ett minoritetsspråk ska överleva så behövs det långsiktiga stabila strukturer som hjälper till att revitalisera, bevara och utveckla de samiska språken, i Sverige finns få sådana fungerande strukturer i dag. För att förstå skillnaderna i kampen för att bevara ett språk så måste man också förstå och utgå från minoritetsperspektivet. En anonym kvinna från Norrbotten säger:

> Don fertet measta mearridit dalle go oažžut máná ahte man gillii don galggat oahpahit máná. Ahte dat ii beare máhte vuordit jos mun dál ruoŧastan gal soames ieža boahtá ja oahpaha mánnái sámegiela. Nuppe ládje gal eai máhttán jurddašit jos mun dal in oahpat ruoŧagiela mánnái, gal doppe lea soames ieža oahpaha.[34]

[33] 24054.
[34] 23092.

> Du måste nästan bestämma dig när du får barn vilket språk du ska lära upp barnet på. Man kan inte bara vänta sig att om jag talar svenska så kommer någon annan att lära barnet samiska. Å andra sidan kan de inte förstå att om jag inte lär barnet svenska, så kommer det självklart att lära sig svenska ändå.

Kanske man ser vikten av språket först när man upplever förlusten av det som gått förlorat. I många av samtalen försöker man förklara hur ont det gör när ens kunskapsbank sakta vittrar sönder och många kommer med förslag på hur man kan reparera skadorna. Språket bär kulturen och kulturen bär alla de värderingar som utgör stommen i hur vi ser på oss själva och vår plats i världen. Språket är alltså inseparabelt från oss själva som en del av ett sammanhang som består av människor med en specifik historia och en specifik relation till världen.[35]

> Att förlora sitt språk är att förlora erfarenheterna som det språket bär på, kunskapen, poesin och naturen. Bara för att beskriva renens päls finns minst ett 60-tal ord, och för snöns och isens egenskaper finns åtminstone 300 ord. Denna ordrikedom är avgörande för renen och renskötseln och visar på den mångfald och rika kunskap om naturen från generationer tillbaka som finns i kulturen, inkodat i språket.[36]

Språket speglar ens verklighet eller det liv man lever så språk har en konstitutiv funktion, det vill säga en förmåga att vara med och skapa den samhälleliga verkligheten.[37] Språk och världsuppfattning är alltså intimt sammankopplade och språk är en ytterst väsentlig, närmast ofrånkomlig, del av kultur. Så här anser en kvinna i Ubmeje/Umeå:

> Språket måste vara i en social kontext för att överleva.[38]

I kapitel 9 beskrivs således svenska statens språkpolitik och dess konsekvenser och i kapitel 13 presenterar Sanningskommissionen åtgärdsförslag som kan få alla samiska språk att leva vidare och utvecklas i framtiden.

[35] Ngûgî Wa Thiong'o. 1986. *Decolonising the Mind – the Politics of Language in African Literature*.
[36] P. Fjellgren & M. Nord. 2023. Förord. *Inifrån Sápmi*, s. 17.
[37] R. Säljö. 2000. Betecknandets politik – kommunikation som social handling.
[38] 24009.

7.3.1 Soptsestimmien jïh joejkemen bïjre / Om betydelsen av berättandetraditionen och jojk

> Jag känner en sådan tacksamhet för att generationerna före mig har berättat och att berättelserna har överförts till mig. Jag är en del av ett evigt kretslopp. Jag är en del av alltet.[39]

Så skriver en kvinna från Jåhkåmåhkke/Jokkmokk i en inlämnad berättelse. Samisk kultur/samhälle har en stark muntlig tradition, som innefattar såväl berättelser med myter, legender och sagor som mer uppenbart kunskapstraderande element och som därtill tar musikalisk skepnad genom jojken. Kontinuiteten i berättartraditionen gör berättandet till ett kollektivt minnessystem där kunskaper om exempelvis landskap, släktskap, levnadssätt kodas i narrativa och performativa uttryck.

Ett viktigt inslag i samiskt berättande är dess platsbundenhet. Berättelserna är ofta förankrade i specifika landskap, flyttleder och historiska händelser. Detta framträder både i det muntliga berättande som det skriftliga. Johan Turis verk *Muitalus sámiid birra* (1910), som varvar historiska skildringar med berättelser ur samisk, traderad berättartradition, är ett exempel på hur muntliga traditioner integrerats i skriftlig form utan att förlora sin koppling till levd erfarenhet och lokal kunskap.

Berättandets centrala plats i den samiska kulturen och samhället, genom historien, föranleder ett vidgat perspektiv på litteratur. Författaren Kathrine Nedrejord resonerar kring detta i boken *Sameproblemet* (2026), hur historierna som berättas om och om igen finns oberoende ifall de nedtecknas, att definitionen av ”litteratur” som ”skrift” är alltför snäv:

> Mamma är traditionell samisk litteratur: den muntliga. Någonstans såg jag en stor, erkänd författare säga att litteratur är skrift. Jag skakade direkt på huvudet. Nej, nej. Plötsligt mindes jag. Plötsligt hade jag en åsikt om vad det är. Den stora författaren får inte ta ifrån den samiska litteraturen alla tusentals år av existens bara för att den inte har skrivits ner.[40]

I den betydelsen går det att förstå att jojk också kan vara hälsobringande och ett sätt att hantera såväl negativa som positiva känslor. Jojk

[39] S01124.
[40] K. Nedrejord. 2026. *Sameproblemet*, s. 121–122.

är för många samer en viktig markör för den samiska identiteten.[41] Samiskt berättande kan sammanfattningsvis beskrivas som ett komplext samspel mellan muntlig tradition, performativitet, platsbunden (men samtidigt kollektiv) kunskap och kulturell kontinuitet. Genom jojken och andra performativa former skapas och återskapas relationer – till människor, djur, landskap och historia – vilket gör berättandet till en central del av samisk kultur och identitet.

7.4 Betydelsen av samisk duodji och design

Duodji/duedtie/vætnoe/duodje/duojje/duöjjie utgör en central del av det samiska kulturarvet och har stor betydelse för bevarandet och vidareförandet av samiska klädtraditioner. Duodji är ett holistiskt koncept som handlar om hur samisk kultur skapas, levs och uttrycks genom föremål. Ofta översätts begreppet duodji (eller motsvarande) till (samisk) slöjd eller konsthantverk på svenska, men enligt vissa försvinner då också viktiga aspekter med vad duodji som koncept inbegriper.[42]

Duodji har historiskt utvecklats i nära relation till naturen och de resurser som funnits tillgängliga i de områden där samer levt och verkat. Material som trä, tenn, silver, horn, ben, skinn, rötter och ull har använts för att tillverka föremål för såväl vardagligt bruk som särskilda kulturella sammanhang.

Duodji är mer än ett hantverk. Genom former, mönster, färger och tekniker förmedlas kunskap om samisk historia, tillhörighet, släktskap och regionala traditioner. Kunskapen om hur föremål tillverkas, används och ges mening har överförts mellan generationer och utgör en viktig del av det samiska immateriella kulturarvet. Duodji fungerar därmed både som ett praktiskt kunnande och som ett uttryck för samisk identitet och kulturell kontinuitet.

Som kulturellt uttryck bidrar duodji till att synliggöra samisk kultur och till att bevara och utveckla traditionell kunskap. Duodji har samtidigt förändrats och anpassats över tid och omfattar i dag både traditionella och samtida uttrycksformer. På så sätt illustrerar duodji

[41] S. Hämäläinen et al. Yoik experiences and possible positive health outcomes: an explorative pilot study. *International Journal of Circumpolar Health*, 76:1(2017):1271590.
[42] Exempelvis Gunvor Guttorm anser att konceptet duodji är svårt att översätta till andra språk eftersom det är grundat i samiska värderingar och verkligheter. Se O. Pieski och E-K. Harlin. 2020. *Ládjogahpir – Máttaráhkuid gábagahpir / The ládjogahpir – The Foremothers' Hat of Pride*, s. 67.

hur samisk kultur förenar kontinuitet och förnyelse, samtidigt som den bär vidare kunskap, berättelser och erfarenheter från tidigare generationer. Duodji utgör därför en viktig del av den samiska kulturutövningen och av det samiska kulturarv som förs vidare till framtida generationer.

Till duodji hör alla de föremål som historiskt sett varit nödvändiga för de samiska hushållen att ha tillgång till och kunna tillverka för den dagliga driften och överlevnaden i den tid/plats man befunnit sig. Det kan handla om verktyg, husgeråd och färdmedel, men också kläder, accessoarer och smycken.

Duodjins form- och symbolspråk är förbunden med sociala förhållanden och kan avspegla exempelvis olika släkters traditioner, geografisk hemvist och civilstånd. Dess form, material, färger och symboler är berättelser om dess duojár, dess bärare, deras tid och rum. Eftersom duodjins formgivning och symbolspråk är intimt förbunden vid och berättar om specifika människor, familjer, släktband och (därmed) platser går det inte att använda sig av detta språk hur som helst i nyskapad duodji utan att riskera appropriering och förvanskning av dess betydelse.[43] Som författaren Lemet Sire Rauni (Rauni Magga Lukkari) ska ha sagt: Duodji är ett meddelande som öppnar sig för dem som kan läsa det.[44] Äldre duodji är på så vis även en viktig källa till kunskap om historiska Sápmi, om dess andlighet och sociala relationer.[45]

Duodji har sedan länge varit ett viktigt ämne i samisk skolundervisning, centralt vid högskolan Sámi allaskuvla (Kautokeino) och Samernas utbildningscentrum (Jokkmokk). Tidigare rektorn för Sámi allaskuvla (tillika kommissionens ledamot) Laila Susanne Vars skriver i förordet till essäsamlingen *Duodji Reader*:

> Duodji är en väsentlig aspekt av samiskt kulturarv. Från valet av material till det färdiga duodji-föremålet knyter sig samiska personer till sin familj, sin släkt, sitt område och sina djur, samtidigt som de stärker sitt band till naturen. Duodji utgår från den samiska förståelsen av världen, vårt självbestämmande och vår självförsörjning, våra behov och kulturella kännetecken. Duodji är djupt förbundet med samiskhet och har, tillsammans med det samiska språket, stärkt relationerna mellan generationer liksom vår förbindelse med andra urfolk.[46]

[43] C. Hyltén-Cavallius. Om organisering av äkthet, erkännande och identifikation i sámi duodji.
[44] Se O. Pieski och E-K. Harlin *Ládjogahpir – Máttaráhkuid gábagahpir / The ládjogahpir – The Foremothers' Hat of Pride* (Davvi Girji, 2020), s. 67.
[45] Ibid.
[46] L.S. Vars m.fl. Foreword. Sámi allaskuvla. 2022, s. 5.

7.5 Samiskt kulturutövande i hela landet

Samisk kultur utövas i dag såväl i de traditionella samiska områdena som i städer och tätorter runt om i Sverige. Kulturutövandet omfattar ett brett spektrum av språk, näringar, kunskaper, konstformer, traditioner, sociala praktiker och samtida kulturella uttryck. För många samer är möjligheten att tala samiska språk, utöva duodji och samisk design, delta i kulturella aktiviteter och upprätthålla kontakten med samiska nätverk av stor betydelse för identitet och tillhörighet till det samiska samhället oavsett bostadsort. Samtidigt har kommissionen tagit del av berättelser som visar att möjligheterna att utöva samisk kultur ofta skiljer sig åt mellan olika delar av landet. Medan samiska språk, näringar och kulturuttryck kan vara synliga inslag i vardagen i vissa områden, kan samer på andra platser behöva särskilda mötesplatser, institutioner och verksamheter för att kunna bevara och utveckla sin samiska kultur.

Samiska högtider, ceremonier och kulturella sammankomster utgör viktiga arenor för gemenskap, identitet och överföring av kunskap mellan generationer av samer. Marknader, kulturfestivaler, det samiska nationaldagsfirandet den 6 februari, Jokkmokks marknad och andra samiska mötesplatser skapar möjligheter för samer att mötas, använda språket, dela erfarenheter och upprätthålla kulturella traditioner. Flera samer har i mötet med kommissionen beskrivit hur sådana sammanhang bidrar till att stärka samhörigheten mellan samer och ger yngre generationer möjlighet att lära känna och ta del av sitt samiska kulturarv.

7.6 Avslutning

Samisk kultur har en stark kollektiv dimension och är nära sammanlänkad med familjer, släkter, lokalsamhällen och traditionella områden. Samtidigt rymmer den samiska kulturen en betydande mångfald av erfarenheter, livsformer och kulturella uttryck. Många former av kulturutövning bygger på gemensamma praktiker, kunskaper och relationer som utvecklats över lång tid. För samerna som urfolk omfattar rätten till kultur därför inte enbart individuella möjligheter att utöva kulturella uttryck, utan även de kollektiva förutsättningar som krävs för att kulturen ska kunna fortleva och utvecklas. Detta innefattar bland annat tillgång till språk, traditionell kunskap, mark- och vatten-

områden samt möjligheten att föra kultur och kunskap vidare till kommande generationer.

Trots den stora interna mångfalden förenas många samer av gemensamma erfarenheter, historiska band och kulturella sammanhang som bidrar till att upprätthålla den samiska kulturen som en levande urfolkskultur. Kommissionen har genom intervjuer, samtalsmöten och dialoger tagit del av återkommande beskrivningar av behovet av att svenska myndigheter behöver ta ett större ansvar för att säkerställa de förutsättningar som krävs för att den samiska kulturens mångfald ska kunna bevaras och utvecklas. Flera har betonat att detta gäller samer oavsett bostadsort, språkgrupp och form av kulturutövning. Flera har uttryckt behov av långsiktiga satsningar som stärker samiska kulturinstitutioners och organisationers möjligheter att dokumentera, synliggöra, utveckla och förmedla samisk kultur till kommande generationer. Enligt dessa berättelser skulle starka samiska kulturinstitutioner och organisationer bidra till att den samiska kulturens mångfald ges bättre förutsättningar att bevaras, utvecklas och synliggöras i hela landet.

Sanningskommissionen vill betona betydelsen av långsiktiga kunskapshöjande insatser inom myndigheter, utbildningsväsendet och andra samhällssektorer. Flera av de berättelser som kommissionen tagit del av vittnar om att bristande kunskap om samisk historia, urfolksrättigheter, kultur och traditionella kunskapssystem fortfarande påverkar bemötande, beslutsfattande och möjligheterna att föra en meningsfull dialog i frågor som berör samer. En ökad förståelse för den samiska kulturens mångfald, dess kollektiva dimensioner och den nära relationen mellan kultur, språk, traditionell kunskap och markanvändning är därför en viktig förutsättning för att offentliga aktörer ska kunna fullgöra sina åtaganden och fatta välgrundade beslut. Kunskapshöjande insatser kan därmed bidra till att stärka förutsättningarna för samisk kulturs fortlevnad, utveckling och synliggörande i hela landet.

Sanningskommissionen understryker vikten av att förstå att ingrepp i det samiska landskapet inte bara påverkar en enskild näring, utan kan fragmentera de sociala rum där kunskapsöverföring och kulturell kontinuitet äger rum. Insikten om att markerna utgör fundamentet för ett levande kulturarv och hållbar resursförvaltning är därför en förutsättning för att skapa funktionella samarbeten och fatta beslut som respekterar de territoriella förutsättningarna för samisk kulturs fortlevnad.

Bearkoenvuemie Skaulo Gardsjön Mittibäcken

Efter hela Lule älv ända till Luleå är namnen bara minnen.

Suorssá Tjeejdtege Giron Lossen Ibbájohka Tärnaby Hakkas Årosjokk Rautasjärvi Vaapsten Nikkaluokta Lainiovuoma Katterjokk Guorbak Stöttingfjället Umeå Duordnoseatnu Sihkkavuohppi Sorsele Altavari Jänsmässholmen Kliere Storlule Arvasjåhkå Östersund Frostviken Láttevárri Jokkmokk Gárddiejávrrie Nuolpen Risfjell Rostu Tjåampie Ráneš Vindeln Govdavággi Praennehke Mávnnatvuopmi Váhčir Liikavaara Boden Áhkájávri Ávreluoppal

DEL IV

Konsekvenser av förd politik – och sikte mot ny horisont

Båvla, det är ju en benämning på ett landområde,
det finns en Båvla i varenda sameby.
Hur skulle du beskriva att det ser ut?
Ja, det är mycket backar, mycket kallkällor
och så finns det ju småtjärnar så det finns fiskevatten
och så är det ju myrland, så man plockar ju laadtege,
fiskade och man gjorde allt sådant där
och man skar skohö och gjorde sådana grejer.
Och sen var det ju roligt att vara där.

Det kan aldrig bli kompensation för marken. Marken är marken.

8 Kamp för land, kamp för kultur: Statens övertagande och styrning av Sápmi

Nu gukká gå mis læt mæccit / Så länge vi har marker[1]

För det samiska samhället har den politik den svenska staten fört inneburit en gradvis förlust av land, marker och vatten. Området har krympt, krymper och blir allt svårare att bruka för samisk markanvändning. Det innebär i sin tur kulturförluster, såväl historiskt som i dag. Relationen mellan land och natur respektive kultur och människa är odelbara i samisk och urfolkskontext, som beskrivits i Del III av denna rapport.

Samers rätt till inflytande och att som folk kunna styra sin framtid är av avgörande betydelse i värnandet av traditionella samiska marker och därmed bevarandet av den samiska kulturen. För att möjliggöra ett livskraftigt samiskt samhälle där samer kan bibehålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv behöver deras rätt till land säkras och samer tillförsäkras starkare inflytande i beslut som rör marker och vatten i det som återstår av deras traditionella områden. Kommissionens granskning pekar också mot att det kan vara nödvändigt att återbörda mark till samisk förvaltning.

Tillgång till och inflytande över förvaltningen av mark som möter renens behov är avgörande för att bibehålla renskötseln. Renskötseln är en central del av samisk kultur, tillika för den biologiska mångfalden och ekologiska balansen i renbetesområdena. Tillgång till och inflytande över förvaltningen av mark och vatten med bibehållen biologisk mångfald är avgörande för fiske och jakt, för bärplockning och skörd av andra växter för mat, medicin och slöjdmaterial – också

[1] Paulus Utsi. Strof ur dikten *Nu gukká / Så länge* i diktsamlingen *Giela giela* (Almqvist & Wiksell, 1975), s. 92–93.

bärande aspekter av samisk kultur. Den levande naturen och markerna håller den samiska andligheten där varandet och görandet med omgivningen utgör grunden för samisk lära, för samiska traditionella kunskaper. Därtill bär markerna identiteterna i och med platserna, markerna är berättelser och minnen som tillsammans med kvarlämnade spår av samiskt liv och verksamhet utgör bekräftelsen av samisk existens – ett kulturarv Sverige har skyldighet att bevara, ett kulturarv som Sverige och Sápmi tillsammans ansvarar för att omhänderta och värna, ett kulturarv som det samiska folket har rätt till och behöver ha reellt inflytande i förvaltningen och tillgängliggörandet av.

Levande och livskraftig samisk kultur beror av levande och livskraftig natur i Sápmi. Kampen för naturen och kampen för bibehållen tillgång till och inflytande över förvaltningen av mark och vatten i Sápmi genomsyrar den kamp som det samiska folket fört genom historien och för i dag. Det är en kamp som handlar om vems röst som räknas, vems perspektiv och kunskaper som får vara rådande och vägleda utvecklingen. Det är en kamp för en minoritets existensberättigande på samma villkor som en majoritets. Och med den minoritetskulturens existens följer dess land, där majoriteten också har plats.

I detta kapitel redogörs för konsekvenser av den förda politiken med fokus på hur staten/kronan och kyrkan styrt och kontrollerat samiska livsvillkor, hur fråntagandet av land och hur den successiva minskningen av tillgång till traditionellt samiska marker påverkar samisk kultur, samiska grupper och det samiska folket i dag. Redovisningen tar avstamp i det samiska synsättet på markerna och hur förlusten av platsnamn och marker påverkar. Därefter beskrivs hur statens/kronas styrning och kontroll gick till och vilka konsekvenser det fick. I kapitlet ges också en beskrivning av hur nutida exploatering påverkar samiskt liv. Slutligen görs en bedömning i relation till nutida förståelse av ett urfolks rätt till självbestämmande och rätt att styra sin egen framtid.

Kapitlet bygger på slutsatser kommissionen dragit utifrån sin granskning och analys av inskickade vittnesmål och de samtal som förts med samiska berättare om deras erfarenheter av hur den förda politiken påverkar dem, deras familjer och det samiska samhället i stort.

8.1 Sápmi på kartan

Bedömning

Det samiska folket har delats upp av nationsgränser beslutade utan det samiska folkets medverkan. Ur samiskt perspektiv är geografiska Sápmi, oavsett staternas gränsdragningar och inbördes fördelning av området, fortfarande ett och samma hemland som samlar ett och samma folk. Släkter, historien, berättelser, språk, duodjitraditioner, kulturer samt kulturliv och politisk verksamhet går på tvärs genom (och trots) staternas administrativa och juridiska gränsdragningar.

> Vi har fått erfara hur det land vi levat och bott i tagits ifrån oss, hur vårt land skövlats och berövats på rikedomar och hur vi trängts undan. Andra har beskattat oss, andra har tagit och delat vårt land och med gränser splittrat vårt folk.[2]

Saepmie, Sábmie, Sábme, Sápmi, Säämi, Sää´mm, Сāммь, det stora landområde som en gång befolkades och brukades av samerna, delvis tillsammans med andra befolkningsgrupper, under relativ autonomi i förhållande till någon statsmakt, togs successivt i anspråk av de framväxande norska, svenska, finska och ryska statsmakterna. Med maktcentra långt bort från geografiska Sápmi har Norge, Sverige, Finland och Ryssland byggt in sig i, tagit kontroll över och fördelat samernas hemland mellan sig och gjort det till del av respektive stat. Det samiska folket har särskilts av statsgränser beslutade utan det samiska folkets medverkan. Dessa gränser skär på tvärs genom samiskt samhälle, samiska språk- och kulturområden. Utifrån samiska perspektiv är statsgränserna således tydligt konstruerade utifrån andra samhällsstrukturer och perspektiv än de samiska.[3] Samtidigt påverkar det givetvis det samiska samhället att dess totala geografi underställts olika staters olika politik och majoritetssamhällens kulturer – och dessa staters överenskommelser gällande rörelse över gränserna.

Kartor är, liksom språk, inga neutrala avspeglingar av verkligheten, utan skildrar urval, förenklingar, tolkningar av den verklighet som avses illustreras. De dominerande kartorna över området som genom

[2] I. Åhrén (red.). 1986. *Samernas vilja.*
[3] Se kapitel 6. Om begreppet Sápmi.

historien vuxit fram och gradvis antagit administrativ och juridisk giltighet visar i dag en bild av det samiska området som signalerar ett självskrivet Fennoskandia och Ryssland. Statsgränserna är tydligt markerade, staternas namn likaså, men där finns inget Sápmi (eller motsvarande) utskrivet och otaliga samiska platsnamn har ersatts av de dominerande staternas benämningar. Mot de självskrivna, framskrivna, nationalstaterna framstår Sápmi närmast som en forcerad fantasi eller något enbart för den tränades öga. Samernas hemland synliggörs inte som sådant på någon officiell karta. Det finns heller ingen officiell karta som omfattar det (ungefärliga) avgränsade geografiska området Sápmi, och på så sätt ringar in hela Sápmi som ett specifikt territorium av relevans, oavsett vilka landsbenämningar som en sådan skulle skriva fram.

> Tänk om spelreglerna varit klara för oss vid tidernas begynnelse: den som är först på plats reser sin flagga där […]. Tänk om vi vetat att det inte räcker med närvaro sedan urminnes tider, att den inte räknas om en fyrkantig tygbit inte är rest som en markering att ”detta är vårt”. Tänk om vi vetat att det inte ens spelar någon roll att vi döpt marken utan att det är just en sådan liten tygbit som krävs för att kunna befästa den medfödda rätt vi har till markerna, en rätt som vi förlorar mer och mer för varje dag som går, som ett straff för att vi inte lämnat några spår.[4]

I brist på officiella kartor över Sápmi har en rad samiska konstnärer genom tiderna utmanat den dominerande bilden och skapat verk som kretsar kring just kartan över samernas hemland.[5] För några av de tidigare står 1970-talets och Masigruppens Keviselie/Hans Ragnar Mathisens kartbild över hela Sabmi, utan några nationsgränser eller staters titlar, med orter markerade med sina samiska namn och en insprängd vy över området vänd upp och ner, utifrån normativt perspektiv (syd i överkant, norr i nederkant). Ett vändande på perspektiv, en förändrad utgångspunkt. En adaption av denna, för många samer, välkända karta presenteras 1978 genom verket *Dixi Sic Transit Mundi Gloria (Thus passes the glory of the world / Ná nohká máilmmi hearvásvuohta / Slik foregår verdens herlighet,* mitt under stridigheterna om Álta-Kautokeinoälvens varande eller utbyggnad för vattenkraft. Här förefaller originalet ha rivits isär och längst med de tidigare utelämnade, osynliggjorda statsgränserna löper röda fält med insprängda tidningsurklipp rörande ”Samerne – et splittet folk”, exploatering och

[4] S. Jannok. 2021. Enligt kartan finns vi inte. I Fjellgren & Nord, *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land,* s. 99.
[5] M. Sandström. 2020. *Dekoloniseringskonst.*

konflikt. Om den röda färgen i fälten för tankarna till blod, uttrycks sårigheten i splittring av det samiska folket genom nationalstaternas gränsdragningspolitik och fördelning av det samiska landet av författaren Elin Anna Labba på följande vis:

> När marken skärs upp söndras människor.[6]

Den normaliserade och utbredda föreställningen om Sápmis svenska delar som enbart eller framför allt Sverige (alternativt Norrland), eller avsaknaden av föreställningen om territoriet som (också) en del av Sápmi, innebär ett osynliggörande av samiska perspektiv och verkligheter. Denna bristande alternativa bild och kunskap kan ses som ett led i den allmänt bristande kunskapen om territoriets historia, om samiska rättigheter, samisk kultur och det samiska samhället. Detta okunskapens osynliggörande riskerar i sin tur att bidra till bristande tillämpning av de urfolksrättigheter till inflytande över sitt traditionella land som erkänts samer av den svenska staten.

8.1.1 Försvenskning av platsnamn

Bedömning

Samiska ortnamn och platsnamn har ersatts av svenska. Det bidrar till ett osynliggörande av Sápmi som traditionellt samiskt område, vilket i sin tur innebär såväl en kunskapsförlust som förlust av samiskt immateriellt kulturarv. Arbetet med att revitalisera de samiska namnen och representera dessa på kartor och skyltar bidrar till en korrigerad och nyanserad svensk-samisk historieskrivning och ett synliggörande av samisk historisk, samtida och framtida närvaro i Sverige. Synliggörandet av samiska namn i offentliga miljöer behöver öka.

Även om Sápmi som sådant lyser med sin frånvaro i svenska skyltnings- och kartsammanhang kommer mer lokal samisk närvaro till uttryck emellanåt. Officiella benämningar på områden, platser och olika landskapsfenomen som vittnar om platsens samiska relation finns fortfarande insprängda i den svenska kartans språk. Utöver landskapet Lappland och en rad platser med samma prefix vittnar också

[6] E.A. Labba. 2020. *Herrarna satte oss hit*, s. 15.

ren-prefixet i de svenska benämningarna om platsens relation till samiskt samhälle. Samtidigt som sådana platsbenämningar bekräftar någon form av betydande samisk närvaro har försvenskningen av platsnamn många gånger inneburit en förändrad beskrivning av platsens betydelse i sitt samiska sammanhang.

Det finns flera exempel i intervjuerna och de skriftliga vittnesmålen där försvenskningen av platsnamn tas upp och problematiseras. Vissa berättare problematiserar också hur lokala samiska benämningar på platser ändrats till andra samiska namn som intagit offentlig plats på kartan. De ursprungliga samiska språkområdena är för det första inte statiska, men har också förändrats i och med statens tvångsförflyttningar av samer. Detta gör att vissa områden numera är samiskt flerspråkiga på ett sätt de inte varit tidigare, vilket i vissa fall också inneburit platsnamnsförändringar. Även bristande kunskaper om ortnamn och språkområden kan leda till oavsiktliga namnöverlagringar. Inte minst har detta drabbat umesamiska ortnamn, och även om revideringar har återställt vissa av de umesamiska ortnamnen så kvarstår arbete.[7]

Samiska platsnamn finns också på svenska kartor. Kartor har framställts i Sverige åtminstone sedan 1500-talet, och de första försöken att skriva samiska namn finns redan på dessa.[8] I olika omgångar sedan sekelskiftet 1900 har revideringar av allmänna kartor gjorts, och i dessa sammanhang även ortnamnsinventeringar. Många remitterande instanser har varit inblandade och kartreformerna har alltid omgärdats av debatt gällande samiska (och andra minoritetsspråks) namn på kartor och skyltar. Redan tidigt etablerades en konfliktlinje mellan vetenskaplig och samisk språklig korrekthet kontra svensk läsbarhet och tradition. Däremot förefaller linjen sedan tidigt ha varit att använda de namn på platser som varit lokalt i bruk. De samiska namnen på kartan nådde under tidigare delen av 1900-talet främst framgångar vad gäller naturnamn (namn på fjäll, vattendrag och så vidare) medan där fanns ett visst motstånd mot att ändra försvenskade ortnamn till sina ursprungliga samiska namn. En faktor i debatten rörde avsaknaden av en fastlagen samisk ortografi för de olika språkvarieteterna. Hur ska namn stavas, vilka bokstäver ska användas och var går gränserna för de olika samiska språkvarieteterna?

[7] O. Korhonen. 2026. Umesamiskans vidaste utbredning – ett nytt val av kriterium (forskningsantologin).
[8] A-C. Mattisson. 1993. *Samiska ortnamn på fjällkartorna.*

Platsnamn på kartor och skyltar är språkliga och visuella uttryck för vem och vilka kulturgrupper som levt med och gett platsen namn. När historiskt vedertagna lokala benämningar inte används på kartor och skyltar kan det ses som en signal på att språket och språkbärarnas tillhörighet till platsen inte erkänns. I samernas fall har de forna lappskattelandens namn många gånger korresponderat med skattelandinnehavarnas namn. I och med upplösningen av lappskattelanden – tillsammans med stigmatiserings- och assimileringsprocesser som lett till försvenskning av personnamn – har de språkliga signalerna för platsens tillhörigheter ebbat ut. Ett umesamiskt vittne berättar att hen alltid känt till sin samiska bakgrund på såväl sin morfars som mormors och farfars sida. Då personen i vuxen ålder började släktforska sökte hen sina förfäders trådar genom de relevanta platsernas svenska namn – de enda namn som för denne, vid tidpunkten, varit kända. Några generationer bakåt i tiden tog resultaten slut. Platserna ”fanns inte” längre i husförhörslängderna, så människorna i registren gick heller inte att koppla till någon plats (och blev således svårare att identifiera som släktingar).

> Det var först senare jag förstod att de platser som jag forskade på, där det tog slut efter fem-sex generationer, det var för att vi sökte på svenska namn. Men de här platserna har samiska namn, och var hittar man dem? I dag kan jag namnen och det är så jag har kommit vidare. Tio–elva generationer tillbaka, beroende på vilket spår jag går på. Min släkt finns dokumenterad ändå från 1600-talet.[9]

Berättaren menar att där fanns en korrelation mellan släktnamnen och platsnamnen, och att ett dubbelt osynliggörande och en flerbottnad förlust skedde i och med förlusten av lappskatteland tillsammans med försvenskningen av såväl plats- som personnamn.

> Det var inte bara samiska platser som bytte namn, människor bytte namn. En del namn har blivit strukna ur kyrkboken bara rakt upp och ner, och det är så släktnamn har försvunnit – som är knutna till lappskattelanden.[10]

Här lyfts senare tids forskning på historiskt kartmaterial fram som en stor hjälp för att återfinna sin samiska historia och identitet.

[9] 23156.
[10] 23156.

> Gudrun Norstedts material[11], det har ju varit en dörröppnare för jättemånga. Det har väldigt, väldigt stor betydelse just för att förstå hur det gick till. Man får som lägga över den nuvarande kartan och titta på hennes och lista ut, ja, just det; [namn]-släktet och [liknande platsnamn], jag förstår ju det. [Namn]-viken finns det fortfarande en plats som heter i dag. Det är det enda spåret kvar.[12]

Samtidigt som Norstedts forskning är viktig i detta avseende, saknas fortfarande i dagsläget en systematisk kartläggning av lappskattelandsnamnen – något kommissionen anser bör åtgärdas.

När platsers namn ändras, förändras många gånger också den inneboende betydelsen i namnet. Nya, andra betydelser av platsens identitet – vad platsen är, dess funktion eller relation till människan och i vissa fall platsens ägare – framträder ur den nya benämningen. I kommissionens intervjuer lyfts flera exempel på samiska platsnamn som vittnar om platsens helighet, ur samiskt perspektiv, och hur sådana betydelser försvunnit i försvenskningen.

> Hierras, för henne, det heter ju inte så i dag. Men vi sa Hierras, och det var ju herrens tak liksom.[13]

> Så de här flyttningsvägarna som vi har haft, och tänk dig bergen, de är ju heliga för oss, det hör man ju på namnen.[14]

När de samiska benämningarnas innebörd förändras försvinner platsens samiska hemmahörande; försvenskningen skriver bort den samiska närvaron ur historien och den skriver bort platsens samiska innebörd och hemmahörande. Samernas historiska och samtida närvaro och relation med platsen osynliggörs, vilket medför en förlust av samiskt immateriellt kulturarv. Inte minst i relation till namnet Sápmi har språkbruket på officiella kartor (och motsvarande skyltning i offentliga miljöer) således bidragit till koloniala maktstrukturer genom att normalisera en stats territoriella anspråk och radera andra gruppers relation med landskapet och radera det samiska folkets hemland.

[11] Gudrun Norstedt är skogshistoriker och har bland annat publicerat *Lappskattelanden på Geddas karta. Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början* (Thalassa förlag, 2021).
[12] 23156.
[13] 23062.
[14] 23174.

8.1.2 Om platsen som öde – och därmed tillgänglig

Bedömning

Svenska och europeiska framställningar av det samiska landskapet som ödemark eller vildmark osynliggör långvariga relationer mellan människor och deras omgivning och platsens kulturella betydelse.

Sápmi har ofta beskrivits som glest befolkat eller öde, alternativt som en vidsträckt vildmark tillgänglig för rekreation. När kronan uppmuntrade till nybyggarkolonisation vid mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet, hänvisade man till att den onyttjade, onyttiga marken skulle nyttiggöras, vildmarken skulle civiliseras.[15] Med utbyggnaden av infrastruktur runt sekelskiftet 1900 blev fjällvärlden tillgänglig för turism och idén om (bevarad) vildmark och ödemark blir i stället en marknadsföringsstrategi.

Vildmarks- eller ödemarksdiskursen får två huvudsakliga konsekvenser: för det första genererar den en föreställning om vidsträckta, outnyttjade delar av landet som bör nyttjas; för det andra osynliggör det den faktiska mänskliga närvaron och civilisation som sedan urminnes tider relaterat till och brukat dessa marker – dock många gånger utan tydligt bestående, förändrande ingrepp.

I Sápmis svenska delar finns i de svenska benämningarna en uppsjö av ”vildmarker”, likt *Vildmarksleden* och *Vildmarksvägen*. I samiskan finns inget ord för vildmark. Här talas i stället om exempelvis meahcci (SaN) som innebär platser bortom det omedelbara hemmet där man gör specifika saker. Ett annat exempel på ord som motsvarar platsens funktion och förutsättningar uttrycks av en berättare på följande vis:

> Båvla, det är ju en benämning på ett landområde, det finns en Båvla i varenda sameby. *Hur skulle du beskriva att det ser ut?* Ja, det är mycket backar, mycket kallkällor och så finns det ju småtjärnar så det finns fiskevatten och så är det ju myrland, så man plockar ju laadtege (hjortron), fiskade och man gjorde allt sådant där och man skar skohö och gjorde sådana grejer. Och sen var det ju roligt att vara där.[16]

[15] D. Andersson. 2023. *Markernas kronologi och ideologi i norra Sverige. Natur och språkligt platsskapande med fokus på nybyggarkolonisationen under 1700- och 1800-talet*.
[16] 23072.

Vildmarksvägen löper rakt genom det sydsamiska kärnområdet, och utraderar genom sin benämning åarjelsaemiehs/sydsamers närvaro i området – alternativt förvildar dem.[17] Så gör också det uttalande av dåvarande VD för gruvbolaget Beowulf Mining som framställde Gállok/Kallak som öde och tomt på människor, genom att fråga: ”What local people?”. Som svar samlade sig lokalbefolkningen till motreaktion, vilket bland annat resulterade i porträttutställningen över ”Us local people” och spoken word-uppträdande av artisten Timimie Märak i motståndslägret Kamp Gállok som sommaren 2013 barrikaderade platsen för gruvbolagets prospektering.[18]

8.2 Konsekvenserna av den politik som förts avseende samernas traditionella marker

8.2.1 Kolonisering och skattläggning

Bedömning

Svenska kronans tidigaste politik gentemot samerna fokuserade på handel och beskattning. I takt med att kronan gradvis etablerade alltmer politisk, ekonomisk och administrativ kontroll förlorade samerna självbestämmandet. De traditionella samiska markerna blev i stället geografiskt uppdelade mellan det som i dag är Sverige, Norge, Finland och Ryssland.

Olika riken och furstendömen i södra Skandinavien och Ryssland har ända sen 1100-talet engagerat sig i handeln över Nordkalotten och för att beskatta dess invånare. Från 1500-talet inleddes gradvis en mer ingripande kontroll och styrning av de områden i Sápmi som svenskarna i efterhand kom att beteckna som Lappmarkerna. Sveriges politik i Sápmi fram till mitten på 1600-talet handlade mest om att kronan sökte intäkter i form av skatt och att det i de pågående gränsdragningskonflikterna med omkringliggande stater var en för-

[17] Se D. Kroik. 2026. Tegel, salt och den blomstrande eller ”utrotningshotade” sydsamiskan (forskningsantologin), s. 577.
[18] S. Persson, D. Harnesk & M. Islar. What local people? Examining the Gállok mining conflict and the rights of the Sámi population in terms of justice and power, *Geoforum*, 86(2017):20–29; Sandström. *Dekoloniseringskonst*; Knobblock. ”En våldtäkt på jorden” – samiska feminister mot gruvor; T. Tuorda & S. Vinthagen. 2026. Samiskt motstånd mot svensk kolonisering – mångfald, kreativitet och upptrappning (forskningsantologin).

del att ha skattlagda innevånare på geografiskt bestämda områden (skatteland). Från senare delen av 1600-talet uppmuntrade kronan aktivt gruvbrytning och bosättning i lappmarkerna. Konsekvenserna av den politiken blev att samerna slutligen infogades som undersåtar i de riken (Sverige, Norge, Finland och Ryssland) som efterhand delade upp de traditionella samiska markerna emellan sig. Den yttersta konsekvensen av den dåvarande politiken var att samerna förlorade självbestämmandet över de traditionella samiska markerna.

8.2.2 Fördrivningspolitik av samer som levde utanför Lappmarkerna under 1600- och 1700-talen

Bedömning

Konsekvenserna av Sveriges fördrivningspolitik av samer som levde utanför lappmarkerna blev att skogssamekulturen med åretruntrenskötsel men även andra samiska traditioner utanför lappmarkerna försvårades och slutligen förvann. I dag får den skogssamiska kulturen utanför lappmarkerna anses helt assimilerad och till stora delar nästan bortglömd i både det svenska och i det samiska samhället.

Allt eftersom Sveriges inflytande över Sápmi fortskred och ökade kom staten att vilja definiera de områden där kronan ansåg att samer kunde bo och verka. Systemet med lappskatteland i Norr- och Västerbotten var vid den här tiden väl inarbetade sedan flera hundra år och systemet med skattefjäll i Jämtland var under uppbyggnad sedan landskapet blivit svenskt 1645.[19]

Oaktat dessa geografiska skillnader mellan länen förbjöds 1671 nomadiserande samer att bedriva näringar utanför lappmarkerna.[20] Lappmarkerna ansågs omfatta Norr- och Västerbotten, samt senare även delar av Jämtland och Härjedalen.[21] Detta fick till följd att de samiska grupper som levde utanför lappmarkerna, från Mälardalen

[19] Angående lappskattelandens och skattefjällens bakgrund, funktion och behandling inom Sveriges rättsväsende genom århundradena, se G. Nordstedt. 2026. Rättigheter inför rätta – det svenska rättsväsendets behandling av samiska rättigheter till land och vatten före 1800 (forskningsantologin), s. 53 ff.
[20] Kungl. Majts PLACAT, angående lapparnes flyttiande ifrån theras hemvister, 1671.
[21] SOU 2006:14. *Samernas sedvanemarker*, s. 158; Norstedt. Rättigheter inför rätta – det svenska rättsväsendets behandling av samiska rättigheter till land och vatten före 1800, s. 54–55.

i söder till på sikt inte längre kunde fortsätta med sina traditionella samiska näringar. Under den första delen av 1700-talet bedrev kronan en aktiv fördrivnings och bofastgörandepolitik.[22]

Konsekvenserna av fördrivningspolitiken blev att samiska traditioner utanför lappmarkerna marginaliserades och på sina håll försvann. Att det funnits en omfattande och spridd samisk befolkning i Mellansverige är i stora delar bortglömt i dag. Dessa marker används dock i viss utsträckning fortfarande i dag som vinterbetesmarker, av de efter 1886 inrättade lappbyarna, numera samebyarna, i kustområdena nedanför Lappmarkerna i Norr- och Västerbotten, i norra Dalarna, norra Hälsingland, Jämtland, och Västernorrland. I områdena nedanför lappmarkerna i området kring Torne och Kalix älvdalar bedrivs sedan 1928 koncessionsrenskötsel.

8.2.3 Staten hävdade äganderätt till samernas skatteland

Bedömning

Konsekvenserna av statens politik avseende de samiska skattelanden (skattefjäll och lappskatteland) blev ytterst att innehavarna gick miste om möjligheten att vid avvittringarna få äganderätt till skattelanden på motsvarande sätt som bönderna fick äganderätt till sina skattehemman. I stället hävdade staten äganderätt till samernas skatteland.

Vid mitten av 1600-talet växte en mer storskalig renskötsel fram i den svenska delen av Sápmi. I samband med dessa förändringar inom renskötseln uppstod en rad olika samarbetsformer och överenskommelser mellan de enskilda innehavarna av skattelanden för att bland annat möjliggöra årstidsbunden flyttning med det ökande antalet renar utanför de egna skattelanden. Renskötseln var vid den här tiden fortfarande endast föremål för kronans beskattningspolitik.

Samiska skatteland (lappskatteland och skattefjäll) inrättades och hanterades civilrättsligt innehavarna emellan utifrån sedvanerättsliga principer. Skatteland kunde ärvas, säljas och upplåtas helt eller delvis av innehavarna. Skatteland var dock under den här perioden det

[22] Se J.M. Nordin & S. Olofsson. 2026. Fördrivningsparktiker och motståndsstrategier – kronan och samerna i Mellansverige under 1700-talet (forskningsantologin), s. 85 ff.

närmaste ofrälse medborgare kunde komma det vi i dag betecknar som äganderätt. Den rätten lagfästes även genom ett tillägg till den så kallade Lappkodicillen år 1751 där det fastställdes att samernas skatt var av jordenatur.[23]

Denna skattemannarätt kom emellertid att under perioden 1751 till slutet av 1800-talet att gradvis urholkas och undergrävas av att kronan, genom sina regionala företrädare i länen, började att hantera de samiska skattelanden som kronomark. Staten ansåg sig administrativt som ägare till marken och förfarandet med inrymningar på skattelanden gick från att vara en civilrättslig fråga som byggde på skattens jordenatur och enskilda rättigheter inom ramen för häradsrättens dömande – till att bli en förvaltningsrättslig fråga inom ramen för länsstyrelsens administrativa förfarande. De yttersta konsekvenserna av den förändringen för skattelandsinnehavarna materialiserades dock konkret först vid avvittringen.

8.2.4 Konsekvenser av avvittringarna, samerna lämnas utan äganderätt

Bedömning

Statens politik vid avvittringen i Jämtland ledde till att stora delar av de traditionella samiska markerna i anslutning till skattefjällen blev avvittrade till jordbrukare och skogsbolag.

Vid avvittringarna 50 år senare i Norr- och Västerbotten avvittrades stora områden av traditionella samiska marker till jordbrukare, nybyggare och skogsbolag ovanför både lappmarksgränsen och odlingsgränsen, trots syftena med dessa gränser. Mark som inte avvittrades och blev privatägd hävdade staten fortsatt äganderätt till.

I Jämtland nämndes samerna inte ens i 1820 års avvittringsstadga. Avvittringen blev därför närmast en katastrof för samerna i en process där de lämnades helt utan inflytande. I stället skiftades tidigare traditionella samiska marker över till privata jordbruksfastigheter och skogsbolag med äganderätt i anslutning till de dåvarande skattefjällen

[23] Se G. Norstedt. 2026. Rättigheter inför rätta – det svenska rättsväsendets behandling av samiska rättigheter till land och vatten före 1800 (forskningsantologin).

genom länsstyrelsens försorg. De marker som blev avvittrade till renbetesfjäll (statens mark som var avsedd för samernas nyttjande) blev fragmenterade och utgjorde endast en del av tidigare traditionella samiska marker.

När avvittringarna i Norr- och Västerbotten senare genomfördes genom i huvudsak 1873 års avvittringsstadga fanns de samiska intressena omnämnda. Staten hade vid den här tidpunkten, till följd av den begynnande industrialismen, fått ökad insikt i bland annat skogens och fallrättigheternas värde. Detta fick till följd att jordbruken och de privata skogsbolagen i dessa två län inte tillskiftades samma stora arealer som tidigare avvittrats till privat ägo i Jämtland 50 år tidigare. Stora arealer avvittrades till privat mark ovanför både lappmarksgränsen och odlingsgränsen – i strid med dessa två gränsers syften som var att samer väster om dessa gränser skulle ha företräde till bruket av markerna.

8.2.5 1886 års lag – ökad kollektivisering, svagare skydd och ökad statlig styrning

Bedömning

Konsekvenserna av 1886 års lag blev bland annat slutet för ett månghundraårigt sätt att leva samiska liv som enskilda skattelandsinnehavare. I stället tvingades de som ville fortsätta med renskötsel in i en kollektiviserad och statligt styrd renskötselorganisation, lappbyn, vars verksamhet till stora delar kom att styras av statens företrädare – lappfogden och länsstyrelsen. Lagen innebar att länsstyrelsen tog över upplåtelser av rätt att nyttja renskötselmark vilket ledde till ett svagare skydd av samers rätt att bruka marken än tidigare.

Genom 1886 års lag förbjöds uttryckligen renskötsel mellan maj och oktober utanför Norr- och Västerbottens lappmarker och renbetesfjällen i Jämtland. Förbudet genomfördes utan något närmare ställningstagande till eventuellt förekommande sedvanerättsligt grundad renskötsel utanför lappmarkerna. Detta fick omedelbara konsekvenser framför allt för de skogssamer som bedrev renskötsel året runt i områdena kring Torne och Kalix älvdalar.

Lagen gav uttryck för den så kallade ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken som byggde på den stereotypa uppfattningen att samer

var renskötande nomader. Syftet var att de samer som hade lappskatteland skulle få fortsätta med renskötsel, jakt och fiske med mera inom lappbyarna, men under statlig kontroll av lappväsendet. Det var bara samer med medlemskap i lappbyarna som fick en i förhållande till den rätt de hade haft på skattelanden, begränsad men lagfäst rätt att bruka markerna inom lappbyns område för renskötsel, jakt och fiske med mera. Det gjorde det möjligt för dem att fortsätta med det traditionella samiska bruket av markerna, under lappfogdens förmynderskap. Övriga samer sågs inte som samer längre och fick ingen lagfäst rätt att bruka markerna på traditionellt samiskt vis.

Samisk rätt blir diskriminerad och satt under förmynderi

Det är genom införandet av 1886 års lag som rättsverkningarna av statens politik från slutet av 1700-talet, genom den systematiska försvagningen av skattemannarätten för innehavarna av de samiska skattelanden och de därpå följande avvittringarna i lappmarkerna, kommer till fullt uttryck.

De tidigare enskilda rättigheterna och innehavarnas starka besittnings- och förfoganderätt över skattelanden som praktiserats under häradsrätterna omvandlades i lagen till en kollektiv renskötselrätt på mark inom Norr- och Västerbottens lappmarker och på renbetesfjällen i Jämtlands län. När den jordbrukande befolkningen genom avvittringarna blev lagfarna ägare till sina skatteland fick lappbyarna som kollektiv en servitutsliknande civil bruksrätt som i huvudsak innebar rätt till renbete, jakt och fiske samt rätt till visst vedfång och virke. Staten hävdade äganderätt till den mark som inte avvittrades till privata markägare. På statlig mark hade staten bland annat rätten att bruka skogen, fallrättigheter i vattendrag och rätten att upplåta mark och vatten. Skyddet för renskötselrätten gentemot annan konkurrerande markanvändning blev i praktiken svagare än för andra liknande bruksrättigheter både på privatägd mark och på statlig mark.

Även om bruksrätten var begränsad jämfört med vad som hade gällt på skattelanden, innebar den dock att de samer som fick medlemskap i lappbyarna (vid denna tid cirka en tredjedel av den samiska befolkningen) fick en lagfäst rätt att bruka markerna. Det gjorde det möjligt för dem att fortsätta med det traditionella samiska bruket

av markerna. Övriga samer sågs inte som samer längre och fick ingen lagfäst rätt att bruka markerna på traditionellt samiskt vis.

Avseende upplåtelser av jakt, fiske och andra nyttjanderätter till mark förbehöll sig staten genom 1886 års lag rätten att upplåta dessa samiska nyttigheter på statlig fjällmark ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Den marken betecknades som de ”för lapparne afsatta land” och intäkterna från upplåtelser av jakt, fiske och slåtter med mera skulle komma lappbyarna till godo. På denna mark (den statliga fjällmarken) var länsstyrelsens upplåtelser av nyttjanderätter till andra först restriktiv. Samebyarnas uppfattning om upplåtelser vägde i praktiken tungt även om de inte hade någon vetorätt enligt lagen. Med tiden har länsstyrelsernas upplåtelser av jakt och fiske och annan rätt att använda fjällmarken ökat mycket i omfattning samtidigt som samebyarnas invändningar om störningar för renarna inte har tillgodosetts som tidigare.

Konsekvensen av 1886 års reglering när länsstyrelserna övertog samernas beslut om upplåtelser på den statliga fjällmarken är att samerna fråntogs rätten att upplåta sina egna rättigheter. Tidigare hade de själva skött upplåtelserna under århundraden i egenskap av skattelandsinnehavare. Utredningen till 1886 års lag motiverade regeln att samerna själva inte längre skulle få upplåta sina egna rättigheter till jakt och fiske, i linje med dåtidens idéströmningar, enligt följande:

> Betänker man, huru föga egnadt ett lappsamfund är att förhandla till gemensamt beslut och att ingå aftal samt till samfäldt gagn använda inflytande medel, så torde finnas lämpligast att åt Konungens Befallningshafvande uppdraga ärenden af dylik art.[24]

Här kommer synen fram på samer som en folkgrupp som ansågs befinna sig på en lägre utvecklingsnivå än den jordbrukande befolkningen. Att på folkgruppsnivå bli utskilda och nedgraderade från övrig befolkning och att på enskild nivå få sina rättigheter och liv särbehandlade i förhållande till befolkningen i övrigt på så sätt som gjordes i 1886 års lag har naturligtvis satt djupa spår i den samiska folksjälen.

Av Sanningskommissionens intervjuer framgår att samer kopplar den diskriminering som förekommer i dag till den nedsättande syn på samer som funnits historiskt.

[24] Riksdagens protokoll 1886, 2 saml., 2 avd., 1 band., Lappkommitténs betänkande, s. 106.

> Detta med uppfattningen om olika raser och att vissa var underlägsna andra har ju påverkat människors medvetande länge. Det dyker upp sådana idioter också i dag. När jag hade kolt i stan var det idioter utanför en pub som sa sådana som du borde inte finnas ... Går du ut i Kiruna är det jävligt hårt att gå ut i kolt på kvällen. Det är en hård miljö än i dag. Någonstans bygger det på uppfattningen att en del är mer värda och en del är mindre värda.[25]

Statlig kontroll och Lappväsendet

Samernas tidigare självbestämmande över de enskilda skattelanden byttes i ett enda slag ut mot en påtvingad kollektivisering där statens företrädare (länsstyrelsen och lappfogden) gavs långtgående befogenheter att styra över lappbyarnas verksamhet och rättigheter och över de enskilda medlemmarnas dagliga liv. Genom införandet av 1886 års lag avbröts ett månghundraårigt skattelandsbaserat, enskilt och civilrättsligt grundat självbestämmande för samerna i Sverige och ersattes med en kollektiviserad statligt styrd verksamhet. Karin Stenberg beskriver i sin skrift från 1920 *Dat läh mijen situd* statens tvångsförvaltning genom lappväsendet enligt följande:

> Ett dylikt regemente, där våra egna intressen och åsikter helt och hållet förbisetts eller direkt och medvetet trampats under fötterna av svenskarna måste naturligtvis i längden bli rent av outhärdligt för oss sameh.[26]

8.2.6 1928 års lag – segregering av renskötande samer, assimilering av övriga samer

Bedömning

1928 års lag fastställde att endast manliga renskötande samer och deras familjer fick vara medlemmar i en lappby.

En påtaglig konsekvens för medlemmarna i lappbyn var att de inte fick ägna sig åt annat huvudsakligt förvärvsarbete än renskötsel. Lappbyn som sådan fick heller inte ägna sig åt annan verksamhet än renskötsel.

Samer som endast ägnade sig åt andra traditionella samiska näringar såsom jakt, fiske, slöjd eller annat förvärvsarbete förväg-

[25] 23008.
[26] K. Stenberg & V. Lindholm. 1920. *Dat läh mijen situd. En vädjan till Svenska Nationen från Samefolket*.

rades medlemskap i lappbyarna och fick därmed inte längre fortsätta jaga, fiska eller i övrigt bruka traditionella samiska marker som tidigare.

Samer som bedrev renskötsel året runt utanför lappmarkerna i områdena kring Torne och Kalix älvdalar fick ett eget regelverk som byggde på koncession från länsstyrelsen att med markägarnas tillåtelse bedriva renskötsel. Denna renskötsel fick bedrivas med villkor som innebar starkt försvagade rättigheter för samer som bedrev renskötsel där.

Konsekvenserna av 1928 års lag för den traditionella samiska skogsrenskötseln i områdena mellan lappmarksgränsen och odlingsgränsen blev att den missgynnades i förhållande till fjällrenskötseln. På statlig mark som var skogssamebyarnas året runt-mark kunde staten upplåta nyttjanderätter utan att skogssamebyarna fick intrångsersättning.

Den främsta konsekvensen av den förda politiken och idéströmningarna bakom införande av 1928 års lag var att staten i lag definierade vem som var att betrakta som same. De samer som inte föll in under den definitionen förvägrades medlemskap i lappby. De samer som bedrev renskötsel ansågs av svenska staten som ”priviligierade” eftersom de fick behålla rätten till renbete, jakt och fiske med mera. Renskötande samer skulle hållas åtskilda från den svenska allmogen utifrån de idéströmningar som kom att benämnas ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken.[27] Enkelt sagt skulle den renskötande delen av den samiska befolkningen segregeras från den svenska befolkningen i övrigt. De samer som inte bedrev renskötsel skulle däremot assimileras in i det svenska samhället och bli ”vanliga” svenskar.[28]

Den här parallellt förda segregerings- och assimileringspolitiken delade det samiska folket i två delar. En segregerad (”priviligierad”) del som enligt 1928 års lag fick rätt att leva traditionella samiska liv knutet till renskötseln och bruka de marker som det samiska folket sedan urminnes tider brukat och hävdat. Dock utan självbestämmande bland annat när det gällde vilka som kunde få medlemskap i lappbyarna eller vilka som skulle få jaga och fiska inom lappbyns område. Det bestämde staten genom länsstyrelserna. Den andra delen av den samiska befolkningen frånskildes genom 1928 års lag från rätten att leva ett

[27] Se närmare i avsnitt 4.3.
[28] Se vidare avseende konsekvenserna av statens assimileringspolitik i kapitel 9.

traditionellt samiskt liv utanför renskötseln på traditionella samiska marker. Visserligen hade (och har fortfarande) samerna utanför lappbyarna enligt 1928 års lag möjlighet att hos länsstyrelsen ansöka om upplåtelser av mark, jakt och fiske på de traditionella markerna för att på så sätt kunna fortsätta att leva traditionellt samiskt liv på samiska marker. Men samer har ingen större rätt till upplåtelser av jakt och fiske på dessa marker än vad icke-samer har. Tudelningen av samerna när det gäller rätten att bruka de traditionella samiska markerna har gett upphov till stora interna slitningarna inom det samiska folket som i olika former lever kvar än i dag.

”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken som materialiserades i 1928 års lag hade starka segregerande inslag för de samer som bedrev renskötsel i lappbyarna. Själva kärnan i politiken var att de renskötande samerna skull hållas borta från det svenska samhället genom att de bland annat skulle leva nomadiska liv och bo i kåta. Därutöver fick varken lappbyn som sådan eller den enskilde lappbymedlemmen ägna sig åt någon annan verksamhet än renskötsel. Den politiken, kombinerad med dåvarande skolpolitik, ledde även till att de nomadiserande samerna tvingades att lämna sina barn på nomadskola under terminerna där de fick en sämre utbildning än elever i folkskolan.[29] Det så kallade ”privilegiet” i de statligt styrda och kontrollerade lappbyarna medförde således att de renskötande samerna fick betala ett högt personligt pris för sitt medlemskap. Detta att jämföra med den ekonomiska och personliga frihet som både de renskötande samerna och de samer som bedrev annan verksamhet utanför renskötseln på sina egna skatteland hade innan införandet av 1886 års renbeteslag.

Skogsrenskötseln, enkelt beskrivet den del av de renskötande samerna som företrädesvis hade haft sina lappskatteland i skogsområdet mellan fjällkedjan och kustlandet, fick genom införandet av 1928 års lag en särreglering. Kombinationen av statens ”lapp-skall-vara-lapp”-politik (där fjällrenskötseln premierades) och den tidigare dragna odlingsgränsen (1890) medförde att skogssamerna missgynnades i förhållande till fjällsamerna. Skogssamiskt område var av geografiska skäl mycket hårdare drabbat av statens nybyggarpolitik än de fjällsamiska områdena. Statens politik var fortfarande influerad av socialdarwinistiska idéströmningar vilket ledde till en uttalad reglering i 1928 års lag av skogssamernas förhållande till den högre stående jordbrukarkulturen som flyttat in på traditionella skogssamiska

[29] Se avsnitt 4.7.

marker. Konsekvenserna av denna rangordning blev att skogssamiska intressen hamnade längst ner i lagens prioriteringsordning. Inom området mellan odlings- och lappmarksgränserna hade medlemmar rätt att jaga och fiska men den marken undantogs från bestämmelserna om ersättning till samebyarna för upplåtelser av jakt och fiske och annat till utomstående på statlig mark.

Den tidigare undanträngda skogssamiska kulturen i Torne och Kalix älvdalar fick särskilda regler som koncessionssamebyar. I koncessionsrenskötselrätten som reglerades först genom införandet av 1928 års lag ingår ingen rätt till jakt eller fiske. Koncessionshavaren är därtill skyldig att hålla skötesrenar åt markägare inom koncessionsområdet på så sätt och i den omfattning som länsstyrelsen bestämmer. Koncessionsrenskötseln som den ser ut i dag skyddar inte utövande av samisk renskötselskultur i dessa områden och utgör i princip bara en möjlighet för en same (koncessionsinnehavaren) att med länsstyrelsens tillstånd och markägarnas medgivande hålla skötesrenar åt lokalbefolkningen (och i viss mån traditionell renskötsel för koncessionsinnehavarens egen del) på traditionella skogssamiska marker från vilka skogssamerna tidigt trängdes undan genom statens dåvarande koloniseringspolitik.[30]

8.2.7 1971 års lag – ökat självbestämmande

Bedömning

Konsekvensen av statens politik genom införandet av 1971 års rennäringslag var huvudsakligen att samebyarna fick ett betydligt ökat självbestämmande över renskötseln och samebyarnas övriga interna angelägenheter.

Därutöver gavs samebyarna ansvaret för att själva föra sin talan externt i såväl civilrättsliga som förvaltningsrättsliga sammanhang. I samband med lagens införande lades även det tidigare så hårt kritiserade lappväsendet ner.

1971 års lag behöll dock fortsatt stora delar av rennäringspolitiken som grundade sig i den tidigare ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken, såsom förbudet för samebymedlemmar att upplåta sin rätt till jakt och fiske och förbudet för medlemmar att utöva annan

[30] 85–89 §§ rennäringslagen (1971:437).

huvudsaklig förvärvsverksamhet än renskötsel. Även det bristande skyddet för renskötselrätten består och framgår av lagen.

Skogssamebyarna lämnades fortfarande utan rätt till intrångsersättning från staten för nyttjanderätter som staten upplåter på skogssamebyarnas året-runt-mark.

Den nya ordningen med ny intern organisation och ökat självbestämmande medförde emellertid ökat arbete, ansvar och kostnader för samebyarna och dess medlemmar. Från att ha haft ett statligt finansierat lappväsende som handhade samebyns interna och externa beslutsprocesser fick samebyarna nu i stället ansvar för att utföra och finansiera det arbetet själva. Detta har fått betydelse framför allt rörande uppkomna tvister om vinterbete. I både det så kallade Härjedalsmålet och i Nordmalingsmålet har markägare stämt in samebyar och begärt att domstolen skulle fastställa att det inte förelåg sedvanerätt på deras fastigheter.[31] Samebyarna har i de målen haft en tung bevisbörda med mycket stora rättegångskostnader som drabbat samebyarna i de mål som samebyarna förlorat.

Under perioden från 1886 fram till 1970 var samebyarna och dess medlemmar fråntagna behörigheten att företräda sina egna rättigheter, då det enligt statens politik i stället sköttes av lappväsendet. Efter nästan ett århundrade av statlig förvaltning av samiska rättigheter skulle samebyarna och dess medlemmar helt plötsligt själva försvara sina rättigheter. Detta blev ett hårt uppvaknade för många samebyar.

Det bristande skyddet för renskötselrätten kvarstår och framgår av rennäringslagens bestämmelser. Markägare får vidta åtgärder som inte innebär avsevärd olägenhet för renskötseln och länsstyrelsen får upplåta nyttjanderätter som jakt och fiske på renskötselmark så länge det inte innebär avsevärd olägenhet för renskötseln eller besvärande intrång i samebyarnas rätt till jakt och fiske. Detta skiljer sig från vad som gäller enligt lag för andra bruksrätter.

Vid införandet av 1971 års påpekades i propositionen att det visat sig vara felaktigt att det norrländska jordbruket mellan lappmarksgränsen och odlingsgränsen och fjällrenskötseln hade större framtidsutsikter än skogsrenskötseln.[32] Skogssamerna blev dock fortsatt lämnade utan bestämmelser om att hänsyn måste tas till renskötseln vid upplåtelser av jakt och fiske på statlig mark inom skogssamebyarnas

[31] Rättsfallen beskrivs närmare i avsnitt 5.8.4.
[32] Prop. 1971:51 s. 51–52.

åretruntmarker och utan rätt till intrångsersättning för nyttjanderätter som staten upplåter på dessa marker där skogssamebyarnas renskötselrätt gäller.

8.2.8 Statens politik i förhållande till rättsutvecklingen

Bedömning

Konsekvenserna av den rättsutveckling och den stärkta rättighetspolitik som skett sedan 1971 års lag har i flera avseenden stärkt samebyarnas renskötselrätt samt samernas rätt till självbestämmande och inflytande. Staten har dock inte fasat ut den gamla ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken från slutet av 1800-talet ur svensk lag. Det saknas även initiativ för att åstadkomma adekvat implementering av egendomsskyddet för renskötselrätten och för samebyarnas rätt att själva disponera över renskötselrätten. Sverige brister också i efterlevnad av de internationella åtaganden som Sverige accepterat i förhållande till skydd för urfolk och minoriteter. Sverige har inte heller tillträtt ILO-konvention nr 169.

Högsta domstolen fastställde i Skattefjällsmålet 1981 att renskötselrätten bygger på urminnes hävd och att renskötselrätten enligt regeringsformen har samma egendomsskydd som äganderätten.

Genom ändringarna i rennäringslagen 1993 skrivs principen om urminnes hävd in i rennäringslagen. Det visade att samebyarnas bruksrätt inte var ett privilegium utan en juridisk rätt att bruka marken till följd av samers långvariga och ej ifrågasatta bruka av markerna.

År 1993 stärks även egendomsskyddet i grundlagen och Europakonventionen om mänskliga rättigheter blir svensk lag, vilket ger ett stärkt förbud mot diskriminering på grund av etnisk bakgrund. Skärpning av egendomsskyddet kan ha betydelse i förhållande till Högsta domstolens bedömning i Skattefjällsmålet[33] av frågan om huruvida upplåtelseförbudet i rennäringslagen är diskriminerande eller inte. Det stärkta egendomsskyddet för renskötselrätten har inte implementerats i rennäringslagens regler om hänsyn för renskötseln, men bör påverka myndigheters tillämpning av vilka olägenheter renskötseln har skyldighet att tåla.

[33] NJA 1981 s. 1.

Sverige tillträdde 2007 FN:s urfolksdeklaration, men har inte implementerat denna fullt ut i svensk rätt.

Högsta domstolen fastställde 2020 i Girjasmålet[34] att Girjas sameby på grund av urminnes hävd har rätt att inom samebyns område upplåta jakt och fiske i stället för staten.

Staten tillsatte år 2021 Renmarkskommittén med uppdrag att utreda och komma med förslag till ändringar i rennäringslagen utifrån ovan angivna rättsutveckling. Utredningen lades dock ner 2024 innan kommittén hunnit färdigställa sina slutsatser och förslag. Staten har vid tidpunkten för Sanningskommissionens slutrapports färdigställande ännu inte tillsatt någon ny utredning för att avsluta Renmarkskommitténs uppdrag.

8.2.9 Konsekvenserna lever vidare – konflikterna i Västerbotten

Bedömning

Konsekvenserna av tvångsförflyttningar av renskötande samer söderut och av att samer utan medlemskap i samebyarna inte har en juridisk rätt att jaga och fiska med mera har skapat svåra konflikter mellan samer. Dessa konsekvenser har staten ansvar för eftersom staten har fattat beslut både om tvångsförflyttningar och förutsättningarna för medlemskap i samebyar.

Några av de svåraste konflikter som statens politik lett till är de som involverar stora delar av lokalbefolkningen där även samer kommit att stå emot samer. I delar av Västerbotten är konflikterna så stora att de lett till regelbundna, pågående motsättningar och försök att lösa dessa i domstolar.

I intervjuer som lämnats till kommissionen kan konstateras att enskilda uttrycker stor sorg och lidande och situationer som kunde ha underlättats av ett aktivt statligt ansvarstagande för tidigare missskötsel och underlåtenhet har tillåtits att växa till personliga motsättningar och förtvivlan.

[34] NJA 2020 s. 3.

Dessa spänningar förvärrades ytterligare från 1920-talet och framåt då de tvångsförflyttningar som skrivits om i tidigare avsnitt innebar en inflyttning av nordsamer till sydsamiskt område.

Den omvandling av näringsstrukturen i de fjällnära områdena i Västerbotten som skedde under 1800-talet innebar till stor del att samer bröt mark och valde att bli bofasta och därmed lämnade många av dem renskötseln då det inte längre var möjligt att enbart försörja sig på den i området. Men det innebar att de genom den politik som fördes upphörde att definieras som samer och med inflyttningen av samer från norr som bedrev en annorlunda och extensiv renskötsel, som bedömdes av staten vara mer lämplig och framgångsrik i fjälltrakterna, så knöts genom lagstiftningen den samiska identiteten till renskötseln. Den tidigare västerbottniska intensiva renskötseln med ett mindre antal renar, belagd åtminstone sen 1600-talet, suddades ut och en stor andel av Västerbottens samer blev kategoriserade som svenskar.

Konflikter om jakt och fiske ovan odlingsgränsen har därefter vuxit mellan bofasta, både samer och nybyggare, och de av staten erkända samebyarna. Samtliga upplever sig trängda och missförstådda och det tar sig uttryck i såväl interna motsättningar som klagomål gentemot staten. 2017 väckte Vapsten lappby, som representerar ättlingar till de samer som bebott Vapstenområdet i Tärnafjällen sedan urminnes tid, talan mot Vapsten sameby som består av renskötande samer som kommit till området norrifrån efter att Norge stängde gränsen för renskötande samer från den svenska sidan under 1920-talet. Ord stod här mot ord, då lappbyn hävdade sin rätt baserad på urminnes hävd och sedvana, medan samebyn menade att lappbyns medlemmar frivilligt lämnat renskötseln på 1950-talet och därför inte längre hade någon sådan rätt till området. Den slutliga domen efter överklaganden har avslutat ärendet, men inte löst konflikten.

I sitt bidrag till kommissionens forskningsantologi, skriver statsvetarna Peter Johansson och Johan Karlsson Schaffer att avsaknaden ”av politisk vilja och förmåga att reda ut rättsläget har lett till nya rättstvister.” De konstaterar att:

> makten att hantera de intressekonflikter som kommer till uttryck genom rättstvister [ligger] ytterst lagstiftaren, det vill säga riksdagen, inte hos parterna eller domstolarna. Det är den lagstiftande maktens ansvar att [...] ta itu med de underliggande intressemotsättningarna.[35]

Ett sätt för statsmakterna att hantera situationen skulle kunna vara att expropriera en del av samebyarnas jakt- och fiskerätt till förmån för samer utanför samebyarna. Det skulle kräva att man väger intresset av att tvångsvis ge samer utan medlemskap i samebyarna en del av den jakt- och fiskerätt mot den rätt till jakt och fiske som samebymedlemmar har i dag. Många samebyar anser att en förutsättning för att kunna fortsätta med renskötseln på krympande marker är att deras medlemmar får behålla hela jakt- och fiskerätten och inkomsterna från dessa. För att kunna expropriera samebymedlemmarnas jakt och fiske krävs också att det inte bedöms kränka de renskötande samernas mänskliga rättigheter samt att staten är beredd att bekosta expropriationsersättning till samebyarna för en sådan minskning av deras rättigheter.[36]

Ett annat sätt för statsmakterna att hantera den uppkomna situationen kan vara att ta bort kravet på att nya medlemmar i samebyar måste vara renskötare och ge samebyar möjlighet att fritt bestämma vilka som kan antas som nya medlemmar i samebyn. Det skulle öppna möjligheter för de samebyar som vill ta in medlemmar med rötter i området som inte vill ägna sig åt renskötsel men åt jakt och fiske eller annan samisk markanvändning. Genom att staten tillhandahåller resurser för att samebyarna ska kunna pröva och utvärdera en sådan ordning skulle en sådan utveckling kunna underlättas.[37]

Konflikterna i Vapsten och Västerbottenfjällen framträder tydligt i kommissionens intervjuer. En försvårande omständighet är att det saknas grundliga historiska studier om Västerbottens historia och befolkning och om hur den statliga politiken, på såväl nationell som länsnivå, påverkat och strukturerat samers liv och verksamhet samt deras rättigheter sedan 1600-talet och fram till nu. Ökad kunskap skulle kunna ge verktyg för att kunna hantera dagens konflikter bättre.

---

[35] P. Johansson & J. Karlsson Schaffer. 2026. Rättsmobilisering som metod för att hävda samiska markrättigheter i Sverige (forskningsantologin), s. 1059 och 1062.
[36] Se SOU 2023:46. *Jakt och fiske i renbetesland* angående expropriation, s. 272 ff. och bedömningen av kostnader för staten detta, s. 692.
[37] En sådan lösning förordas av Maja Martinsson, tidigare utredningssekreterare i Renmarkskommittén, i *Vägen till Gijasdomen, om samernas rätt till jakt och fiske*, 2026.

8.2.10 Samefondens betydelse och dess användning

Bedömning

Konsekvenserna av statens politik avseende intäkter från upplåtelser av samiska mark-, jakt- och fiskerättigheter, sedan införandet av 1886 års renbeteslag, är att samer fortfarande i dag inte själva får förfoga över delar av de intäkter som staten hanterar när länsstyrelserna, å samebyarnas vägnar, upplåter mark, jakt eller fiske på statens mark ovan odlingsgränsen eller på renbetesfjällen. Detta innebär en diskriminering jämfört med andra i Sverige med motsvarande bruksrätter.

Samefonden hette tidigare Statens lappfond. Den skapades år 1943 genom en sammanföring av ett antal regionala lappfonder som tidigare hanterades av länsstyrelserna. Samefondens syfte är att främja och stödja rennäringen, samisk kultur och samiska organisationer.[38]

Samefondens medel förvaltas av Kammarkollegiet, genom en styrelse som utses av regeringen efter förslag från Sametinget. Samefondens intäkter kommer till stor del från avgifter för upplåtelser av nyttjanderätter på statlig mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Fonden får också intäkter genom bland annat ersättning för intrång i renskötselrätten till följd av olika exploateringar av renbetesmark, samt ränta och vinst på fondens tillgångar.[39]

Det nuvarande systemet för upplåtelser av småviltsjakt och fiske innebär att intäkter från sådana upplåtelser tillfaller de berörda samebyarna med en tredjedel, Samefonden med en tredjedel och länsstyrelserna med en tredjedel. Länsstyrelsens del av intäkterna utgör ersättning för det administrativa arbetet med upplåtelserna. Totalt får Samefonden ungefär sex miljoner kronor per år från länsstyrelsernas upplåtelser av småviltsjakt och fiske.[40] Det utgör ungefär hälften av fondens totala årliga intäkter.

Bakgrunden till fördelningen mellan Samefonden och samebyarna beskrivs i förarbetena till rennäringslagen. I det betänkande som läm-

[38] 16 § rennäringsförordningen.
[39] 17 och 18 §§ rennäringsförordningen (1993:384) samt 24 § om styrelsen, där det anges att hälften av ledamöterna utses efter förslag från Sametinget. Sedan år 2007 har det i praktiken gått till så att Sametinget har föreslagit samtliga ledamöter.
[40] I genomsnitt 5,9 miljoner kronor per år för åren 2015–2021, enligt uppgifter som sekretariatet fått från länsstyrelserna i Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län om de sammanlagda intäkterna från jakt- och fiskekortsförsäljning i länen.

nades inför 1971 års lag angav de rennäringssakkunniga att den del som tillfaller Samefonden syftar till att skydda kommande generationers renskötare och även närliggande samebyars renskötare som också kunde påverkas av olika intrång. Departementschefen uttalade i propositionen inför 1971 års lag att ersättningen borde delas mellan samebyarna och Samefonden eftersom renskötselrätten är en för folkgruppen samer kollektiv rätt.[41]

Rennäringspolitiska kommittén, som också hade till uppgift att utreda Samefonden, föreslog i sitt betänkande att intrångsersättningar i sin helhet borde tillfalla samebyarna, eftersom ett sådant synsätt ansågs överensstämma med vad som råder för expropriations- och intrångsersättningar inom andra områden.[42] Förslaget ledde dock inte till några lagändringar.

Genom rennäringsförordningen har staten således bestämt att de samebyar som drabbas av det aktuella intrånget inte ska få hela ersättningen för detta. Halva intrångsersättningen ska i stället gå till den statliga myndigheten Samefonden[43] som sedan kan fördela dessa medel genom bidrag för att främja och stödja rennäringen, den samiska kulturen och samiska organisationer.[44]

Sanningskommissionen noterar härvid att Renmarkskommittén i sitt delbetänkande konstaterade att Girjasdomen medför att staten inte längre kan ta ut avgift för upplåtelser inom Girjas sameby och fördela del av den avgiften till den statliga myndigheten Samefonden.[45] Detta eftersom jakt- och fiskekortsavgifterna inom Girjas sameby rättsligt sett upphört att vara ”avgifter” i den mening som avses i 9 kap. 1 § regeringsformen.

Alla andra jakt- och fiskerättsinnehavare i Sverige har, till skillnad från samerna, själva både rätten att upplåta sina jakt- och fiskerättigheter och rätten att förfoga över intäkterna från dessa upplåtelser. Den lagstiftning som förbjuder samebyarna att själva upplåta jakt och fiske och låter staten förfoga över en tredjedel av intäkterna av sådana upplåtelser har sitt ursprung i de första renbeteslagarna och innebär att samebymedlemmar diskrimineras jämfört med vad som gäller för andra som har rätt att upplåta sin rätt till jakt och fiske mot en ersättning som de fritt förfogar över.

[41] Prop. 1971:51 s. 146 f.
[42] SOU 2001:101. *En ny rennäringspolitik*, s. 402–404.
[43] 6 § rennäringsförordningen (1993:384).
[44] 16 § rennäringsförordningen (1993:384).
[45] SOU 2023:46. *Jakt och fiske i renbetesland,* s. 541 ff.

8.3 Kamp om inflytande över mark i Sápmi

8.3.1 Samlade konsekvenser av konkurrerande markanvändning i Sápmi

Bedömning

Konkurrerande markanvändning och exploateringar i Sápmi gör att samers rätt att använda markerna för sin kultur stadigt krymper. Det innebär att den naturbetesbaserade renskötseln som en central del av samisk kultur hotas på vissa platser. Exploateringen leder också till att det har blivit svårare att bedriva samisk markanvändning som jakt, fiske, insamlande av örter och slöjdmaterial och det samiska kulturarvet knutet till markerna, samiska heliga platser och traditionell kunskap minskar till följd av att markerna krymper.

Konkurrerande markanvändning drabbar den samiska renskötseln men också annan samisk kultur kopplad till mark och vatten. När exploateringar för gruvor, vindkraftverk, vattenkraft, infrastruktur, turism och friluftsliv står mot samers rätt att använda markerna i Sápmi för renskötsel och sin kultur i övrigt kopplad till markerna blir det oftast exploateringarna som tillåts ta mer mark i anspråk.[46] Detsamma gäller när mark används för skogsbruk. Skogsbruket tillåts bedrivas på ett sätt som skadar renbetet och förstör det samiska kulturarvet knutet till skogsmarken och samers heliga platser.[47]

För den naturbetesbaserade samiska renskötseln blir situationen allt svårare. Studier av vilka konsekvenser de kumulativa effekterna av all konkurrerande markanvändning får för renskötseln, visar att stora markområden inte längre kan användas för naturbetesbaserad renskötsel på grund av störningar eller skador av annan markanvändning. För att en renhjord ska kunna överleva behöver 65 procent av det ursprungliga området vara tillgängligt för renhjorden.[48] Den gränsen är nära för några samebyar. Enligt renskötare i kommissionens

[46] M. Brännström & C. Allard. 2026. (Forskningsantologin); K. Raitio et al. 2020. Mineral extraction in Swedish Sápmi: The regulatory gap between Sami rights and Sweden's mining permitting practices.
[47] P. Sandström et al. 2026. Skogspolitikens konsekvenser för den samiska renskötseln (forskningsantologin).
[48] C. Fohringer et al. Reindeer husbandry in peril? – How extractive industries exert multiple pressures on an Arctic pastoral ecosystem. *People and Nature* 3(2021):872–886.

intervjuer kommer de inte kunna fortsätta med den naturbetesbaserade samiska renskötseln.

I och med den så kallade gröna omställningen har trycket från konkurrerande markanvändning ytterligare skruvats upp. Internationell forskning visar att den ökning av den globala efterfrågan på metaller och mineral som är viktiga för elektrifieringen sannolikt kommer att innebära ett väsentligt ökat tryck på rättighetsinnehavande grupper som urfolk. Effekten av gruvprojekt kan vara oförenliga med FN:s mål för social hållbarhet. Så kan vara fallet på platser där storskaliga gruvprojekt planeras i områden med höga ekologiska och kulturella värden och traditionella former av markinnehav och ägande. Forskare varnar också för att storskalig exploatering riskerar att leda till ett överskridande av gränserna för vad vår planet tål i fråga om uttag av naturresurser. Det finns en risk för en urholkning av viktiga hållbarhetsmål som är nödvändiga för att skydda och bevara världens ekosystem och principer om mänskliga rättigheter för marginaliserade grupper som urfolk.[49]

8.3.2 ”Vilket håll vajan än vänder sin nos så är hon i vägen”: Om kampen för renen i det exploaterade Sápmi[50]

Bedömning

Konsekvenserna av att renskötselrätten i rättstillämpningen inte får samma skydd mot intrång som andra bruksrätter till mark, är att markerna som är tillgängliga för naturbetesbaserad renskötsel krymper. Till detta bidrar också att skyddet för den naturbetesbaserade renskötseln som en central del av samisk kultur och som riksintresse oftast får ge vika för andra riksintressen såsom intresset av att använda mark för gruvnäring eller, vindkraft eller försvarsändamål. Konkurrerande markanvändning innebär också att skadorna på det samiska kulturarvet knutet till markerna ökar liksom skador på mark som är viktig för samisk markanvändning, andlighet och traditionell kunskap.

[49] J. R. Owen et al. Energy transition minerals and their intersection with land-connected peoples, *Nature Sustainability* 6(2023):203–211.
[50] 23037.

De samer som är medlemmar i samebyar har rätt att med stöd av renskötselrätten bruka marken för renskötsel, jakt och fiske med mera. Renskötselrätten har samma egendomsskydd som äganderätten. Men det skyddet har inte fått genomslag i rättstillämpningen så att renskötselrätten fått samma skydd mot intrång som andra bruksrätter har enligt svensk lag.[51] Även om det framgår av förarbetena till rennäringslagen att den som skapar olägenheter för renskötseln kan bli skadeståndsskyldig, är det inte klarlagt när det kan inträffa. Sammantaget gör detta att samebymedlemmars juridiska rätt att bruka marken för renskötsel, jakt och fiske med mera har ett sämre skydd mot intrång än andras bruksrätter till mark har. Detta innebär en diskriminering av lagregleringen av samebyarnas bruksrätter jämfört med lagregleringen av andras bruksrätter (exempelvis servitut).

Rennäringen anses vara av riksintresse enligt miljöbalken vilket innebär att myndigheter som fattar beslut om konkurrerande markanvändning ska väga in att varje sameby ska ha tillgång till de områden som behövs för att bedriva naturbetesbaserad renskötsel. Det handlar om tillgång till olika årstidsbeten, flyttleder och kalvningsland med mera. Syftet med detta är att staten ska främja samers möjlighet att uthålligt bruka mark för renskötsel som en central del av samisk kultur.

Men, mot samebyarnas behov av mark för renskötsel står andra riksintressen som exempelvis mark som behövs för, gruvor, vindkraftverk, försvaret och friluftslivet. Forskning visar att i konkurrensen med andra riksintressen förlorar rennäringen oftast.[52] Det gäller även när renskötseln ställs mot andra allmänna intressen som skogsbruk, turism och jakt och fiske.[53]

Konsekvenserna av detta är att de marker som är tillgängliga för naturbetesbaserad renskötsel som en central del av samisk kultur krymper. I de intervjuer kommissionen gjort ser vi hur det skapar frustration hos renskötare som i samråd och konsultation med myndigheter kämpar för att få behålla de marker som behövs för att renar ska kunna beta och röra sig fritt med tillgång till olika typer av bete

[51] SOU 1999:25. *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige,* s. 152 f.; B. Bengtsson. 2003. *21 uppsatser*.
[52] M. Brännström. 2017. *Skogsbruk och renskötsel på samma mark*, s. 299; M. Brännström & C. Allard. 2026. (Forskningsantologin), s. 779.
[53] Fohringer et al. Reindeer husbandry in peril? – How extractive industries exert multiple pressures on an Arctic pastoral ecosystem.

under olika årstider. När renens marker krymper upplever de stark stress av att inte kunna uppfylla sin skyldighet att värna om renens välbefinnande och av att inte kunna lämna vidare de marker de tagit emot av sina förfäder till nästa generation.

> Det fick jag lära mig när jag tog över renarna. Kom ihåg en sak, det är att vajan har hjälpt oss i alla tider. Det är hon som har gett oss kläder, det är hon som har gett oss medicin, det är hon som har sett till att vi finns här i dag. Då är det en skyldighet gentemot henne och då måste du ha ögon för att se när hon har en för tung börda. Då måste du hjälpa henne. Ser man utifrån det resonemanget vilken tung börda hon har. Det har lastats hur mycket som helst på hennes rygg! Det är vindkraften, det är turismen det är hur mycket som helst. Men hon får ingen hjälp. Hon blir påhoppad från all världens håll! […] Hon är jagad hela tiden av någon. Det verkar som hon är en sådan som inte ska få finnas med sin kalv.[54]

Konsekvenserna av den ökade exploateringen av mark drabbar inte bara renskötseln utan all samisk kultur knuten till mark och vatten. När de traditionella samiska markerna krymper på grund av konkurrerande markanvändning, ökar samtidigt skadorna på det samiska kulturarvet knutet till markerna och skador på mark som är viktig för samisk andlighet och traditionell kunskap. Det gäller inte minst de skador skogsbruket orsakar på det samiska kulturarvet. Mark som är viktig för traditionella samiska näringar som jakt, fiske och slöjd minskar också till följd av att olika former av konkurrerande markanvändning ökar. Trots att myndigheter som fattar beslut om att tillåta exploatering av olika slag också har en skyldighet att främja samers möjlighet att kunna behålla och utveckla sin kultur knuten till marker och vatten får denna skyldighet inte genomslag. Detta innebär att samers möjligheter att behålla sin kultur, inklusive renskötsel, minskar.

[54] 23037.

Ekonomiska konsekvenser av minskande betesmarker

Bedömning

De ekonomiska konsekvenserna av att betesmarkerna minskar för naturbetesbaserad renskötsel är kännbara. Det handlar om ökad utfordring av renar och merarbete på grund av att områden med bra bete har minskat drastiskt vilket gör att renarna inte finner betesro utan rör sig mer över stora områden. I allt större omfattning måste förflyttning av renar ske med lastbil för att fragmenteringen av tillgängliga marker gör flyttning på marken omöjlig. Den ökade exploateringen leder också till fler samrådsmöten där renskötare ofta förväntas delta utan ersättning.

Exploatering och (därigenom) fragmenteringen av renbetesmarker innebär att renskötare behöver flytta renarna runt eller genom skadade områden med lastbil. Det innebär en ekonomisk påfrestning. Förstörda betesmarker leder också till lägre slaktvikter och nödvändiga inköp av foder. Hanteringen av fodret innebär i sin tur större slitage på de som hanterar det och omställningsprocessen i djurens kroppar, vid utfodring, utgör i sig ett riskmoment för renarnas hälsa. Sämre marker leder också till tuffare dagar i renskogen, vilket inte bara sliter på kroppar utan också på fordonsparken och dess omsättning, med bland annat högre bränsleförbrukning. Den minskade tillgången till betesmarker och hårdnande konkurrens om marker (som fungerar som betesmarker) leder till fler samrådsmöten, vilka oftast är oavlönade för samebyarnas deltagande medlemmar. Det tär på renskötarnas ekonomi.

8.3.3 Inflytande i teorin men inte i praktiken, leder till förlust av traditionella marker och internationell kritik

Bedömning

Myndigheter uppfyller inte sin skyldighet att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur. Samer får inte heller den rätt till reellt inflytande över användningen av mark inom Sápmi som de har enligt svensk och internationell rätt. Konsekvensen blir förlust av mark för renskötsel och annan samisk kultur. Om myndigheternas brister inte åtgärdas, kan samers kultur kopplad till markerna hotas.

Innan mark tas i anspråk för verksamheter som konkurrerar med renskötseln och annan samisk markanvändning har samer rätt till inflytande enligt minoritetslagen och konsultationslagen. Men enligt kommissionens intervjuer med samer upplever de inte att de i realiteten kan påverka myndigheters beslut om användning av marken i Sápmi. Även om samebyarna blir kallade till samråd eller konsultation med myndigheter innan de ska fatta beslut i frågor som rör konkurrerande markanvändning, så tar myndigheterna enligt renskötarna inte någon större hänsyn till samebyarnas behov av mark för renskötsel. Samer utanför samebyarna uppger att de inte ens blir kallade till samråd eller konsultation med myndigheter inför beslut som berör mark som är viktig för dem och för samisk kultur.

Myndigheter som ska fatta beslut om tillstånd till exploatering av mark för olika ändamål är liksom andra myndigheter skyldiga att i sin verksamhet främja samers möjlighet att bevara och utveckla sin kultur inklusive den naturbetesbaserade renskötseln. I sådana avvägningar där samers rätt till sin kultur står mot andra intressen ska samers intresse av att kunna behålla sin kultur tillmätas särskild vikt.[55] Det framgår av rapporter från internationella organ som granskar Sveriges tillämpning av dessa rättigheter att det finns allvarliga brister i hur myndigheter genomför sin skyldighet att främja samers möjlighet att behålla renskötsel och annan samisk markanvändning och i att ge samer reellt inflytande över myndighetsbeslut som berör dem. Europarådet påpekar i sin senaste granskning av Sverige år 2024 att om det samiska folkets kontroll över sina traditionella marker inte

[55] Se NJA 202 s. 3 p. 92.

skyddas i tillräcklig omfattning, hotas den samiska kulturen. Med tanke på det nära sambandet mellan kulturen och språket så kommer förlust av de traditionella markerna att enligt Europarådet också att gradvis leda till att de samiska språken försvinner. FN:s rasdiskrimineringskommitté, CERD, har särskilt kritiserat Sverige för brister i samebyars möjlighet att få inflytande och uppmanat Sverige att genomföra lagändringar för att tydliggöra principen om fritt och informerat förhandssamtycke, FPIC, och för att markera renskötselrättens egendomsskydd.

En tydlig konsekvens av vilka effekter samers brist på inflytande över sina traditionella marker har fått är hur skogsbruket bedrivs. Det har lett till att en stor ökning av virkesförrådet och skördevolymerna (en ökning med cirka 60 procent under femtio år) på bekostnad av samebyarnas tillgång till vinterbete (en minskning med cirka 70 procent under i princip samma period). Skogsstyrelsen har i egenskap av statlig myndighet inte uppfyllt sitt åtagande att i sin tillsyn värna om renskötselrättens egendomsskydd eller att främja samebyarnas möjlighet att fortsätta bedriva naturbetesbaserad renskötsel i skogen. Myndigheten har inte utövat någon aktiv tillsyn av att skogsbruket visar hänsyn för lavbetet. På grunder som kan ifrågasättas, har Skogsstyrelsen fattat ett beslut om att inte överhuvudtaget tillämpa skogsvårdslagens hänsynsregel på någon vinterbetesmark för ren i Härjedalen. Konsekvenserna av den skogspolitik som förts är att det lavbete, som är en förutsättning för att samebyarna ska kunna fortsätta med samisk naturbetesbaserad renskötsel, inte skyddas eller återväxer.

Även annan konkurrerande markanvändning skadar renskötselmark. Den gruvpolitik som förs innebär att gruvnäringen expanderar stort i Kiruna och Gällivareområdet. Det sker på bekostnad av renskötseln, som exemplen Laevas och Gabna samebyar visar. Samebyarna anser inte att de får reellt inflytande när nya gruvtillstånd prövas.

Den kraftigt ökande turismen i delar av fjällen innebär ökade störningar på renskötseln där. Studier visar att trots att samebyar motsatt sig storskalig turism och evenemang på renbetesfjällen när de anser att dessa stör renarna, så stoppar inte länsstyrelsen sådan användning av marken.[56] Upplåtelser som samebyarna anser skadar ren-

[56] A. Eriksson et al. 2023. Environmental concerns in nature-based events: the permit process for organised outdoor recreation and sport, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 2–3:(2023):176–194.

skötseln tillåts av länsstyrelserna trots att marken på renbetesfjällen och ovan odlingsgränsen i första hand är avsedd för de renskötande samernas bruk.

De samlade konsekvenserna av att myndigheterna brister i sin tillämpning av att främja samers möjlighet att behålla sin kultur och ge samer reellt inflytande över markanvändning som berör deras kultur, är att samer får allt svårare att bruka sina traditionella marker. Detta är allvarligt eftersom samers kultur hänger så nära samman med möjligheten att fortsätta bruka markerna. Om inte bristerna i myndigheternas tillämpning av sina skyldigheter åtgärdas kan samisk renskötsel och annan kultur knuten till markerna enligt Europarådet hotas.

Okunskap om förutsättningar för samisk kultur och kumulativa effekter leder till rättsförluster

Bedömning

Myndigheternas okunskap om förutsättningarna för att bevara renskötsel och samisk kultur i övrigt leder till samiska rättsförluster. Okunskap och bristande förståelse om de kumulativa effekterna som konkurrerande markanvändning får för renskötseln och annan samisk kultur leder till felaktiga bedömningar av effekterna av nya exploateringar. Brister i beskrivningen av konsekvenserna av exploateringar av traditionell mark i miljökonsekvensbeskrivningar, leder till rättsförluster.

Av kommissionens intervjuer framgår att ett stort hinder för att samer ska kunna skydda renskötseln och samisk kultur knuten till mark är att tjänstemän på myndigheter som fattar beslut om sådan mark inte är kunniga nog i vad som krävs för att renskötsel och samisk kultur ska kunna bevaras och utvecklas. När myndigheter ska bedöma vilka effekter en viss exploatering eller verksamhet kommer få för renskötseln eller samisk kultur i övrigt utan tillräckligt beslutsunderlag så leder detta till rättsförluster. Situationen förvärras av att tjänstemän på en viss myndighet ofta är omedvetna om andra exploateringar som påverkar renskötseln i samebyn vilket gör att de kumulativa effekterna av att ytterligare exploateringar tillåts och blir kraftigare än vad som annars skulle behöva vara fallet. Okunskapen påverkar också de

villkor som ställs för en exploatering så att de utformas på ett sådant sätt att naturbetesbaserad renskötsel eller annan samisk kultur kan fortsätta på den berörda marken.

> Det som jag tycker är viktigt är att man belyser det här okunskapen hos de myndigheter som sitter och fattar beslut i rennäringsfrågor. Att där finns det ingen kompetens men man sitter ändå och fattar beslut som går helt emot vad renskötare och samebyar säjer när det gäller förvaltning av de områden som de själva har avsatt för renskötsel. Det tycker jag är en jätteviktig fråga att myndigheterna fattar fel beslut på grund av okunskap. Det får stora konsekvenser när dom som fattar beslut hos myndigheter inte förstår vilka följder deras beslut får för rennäringen.[57]

Ett särskilt problem är de miljökonsekvensbeskrivningar som görs av exploatörer av mark innan myndigheterna tar beslut om en exploatering. De ska ge underlag för att myndigheter och domstolar ska kunna bedöma effekten av en begärd exploatering på traditionell samisk mark. Men beskrivningarna brister. Av den studie som utförts av Sametinget och SSR – *Samisk markanvändning och MKB* – framgår att de beskrivningar exploatören gör av konsekvenser för renskötseln till följd av en exploatering är för ytliga.[58] Ofta framgår inte konsekvenserna av kumulativa effekter av ett nytt ingrepp på renskötseln. Konsekvenser för samisk kultur i övrigt och för samers sociala liv och traditionella kunskap saknas ofta helt.

Utan miljökonsekvensbeskrivningar som bättre beskriver konsekvenserna för samers möjlighet att upprätthålla sin kultur, sina sociala relationer och traditionell kunskap och bättre underbyggda förslag till hur man kan vidta skadelindrande åtgärder, kan myndigheter inte fatta informerade beslut där de väger olika intressen mot varandra på det sätt som ska ske. Det leder till rättsförluster för samer. Den studie som på Naturvårdsverkets uppdrag genomförts bekräftar att miljökonsekvensbeskrivningarna behöver utvidgas till att omfatta samtliga konsekvenser för renskötseln och samisk kultur. I studien påpekas också att det skapar en maktobalans att miljökonsekvensbeskrivningen genomförs av exploatören som är den som önskar att en exploatering ska få genomföras.[59]

[57] 23032.
[58] Sametinget & Svenska Samernas Riksförbund. 2010. *Samisk markanvändning och MKB.*
[59] R. Kløcker Larsen m.fl. Kumulativa effekter av exploateringar på renskötseln – vad behöver göras inom tillståndsprocesser. Vindval, Naturvårdsverket. Rapport 6722, augusti 2016.

Samer kan inte delta på jämställd nivå i samråd och konsultationer om exploateringar av traditionell samisk mark

Bedömning

Samer har inte tillgång till den kapacitet som behövs för att kunna delta i samråd och konsultationer på jämställd nivå med myndigheter och exploatörer. Bristande tid och resurser leder till samiska rättsförluster.

Varken medlemmar i samebyar eller samer utan medlemskap har den kapacitet de skulle önska för att utöva sin rätt till inflytande under samråd och konsultationer. Det handlar både om brist på tid och resurser. Konsekvenserna av detta blir att de är sämre förberedda för samråd och konsultationer med myndigheter än vad de skulle vilja. Ytterligare en svårighet är att de samer som berörs av olika myndighetsbeslut inte hinner företräda den samiska gruppen på grund av att de är för få till antalet. Det gör att de inte kan delta i alla samråd och konsultationer där de egentligen hade velat påverka och ha inflytande innan beslut fattas i frågor som är viktiga för dem. Vid samråd som hålls med exploatörer råder det en maktobalans mellan samer och exploatörer till följd av bland annat ojämlika ekonomiska förutsättningar. Samer skulle behöva ekonomisk ersättning för tid som läggs ned för att kunna enas internt och framföra gemensamma synpunkter i samband med samråd/konsultationer, men också för att kunna anlita egna konsulter med kunskap om renskötsel och samisk kultur som kan stötta dem inför och under samråd. Skogssamebyarna är ofta hårdast drabbade av en stor mängd samråd och konsultationer. Som exempel har Gällivare skogssameby för närvarande 375 aktuella samråd och konsultationer (mars 2026).

8.3.4 Konsekvenser av den politik som förts för skyddade områden

Bedömning

Samisk kultur skyddas inte inom nationalparker och statliga naturreservat. Förutom inom världsarvet Laponia har samer inte möjlighet att delta i förvaltningen av nationalparker och statliga naturreservat inom samiska traditionella marker.

Det har konstaterats att merparten av nationalparker och naturreservat finns på statlig mark inom Sápmi där samisk kultur med naturbetesbaserad renskötsel och annan samisk kultur knuten till marken finns. Stora markområden som staten avsatt för skydd av natur förvaltas därmed utan ett särskilt skydd för samisk kultur knuten till marken. Den politik som förs för skyddade områden delar upp skyddet för natur och skyddet för samisk kultur i två olika skyddsformer. En sådan uppdelning mellan skydd för natur och kultur är främmande för ett samiskt holistiskt synsätt där respekten för djur och natur är en central del av samisk kultur. Bara två kulturreservat inom Sápmi ger skydd för samisk kultur. Det är anmärkningsvärt få. Det gör att skyddet för samisk kultur i form av renskötsel och annan samisk markanvändning och skyddet för det samiska kulturarvet i markerna är svagt inom Sápmi.

I nationalparker och naturreservat där syftet enbart är att skydda mark som är värdefull för natur- och friluftsliv kan renskötselrätten inskränkas vilket ofta sker. Det gör att skyddet för naturen och friluftslivet sker på bekostnad av renskötseln som en del av samisk kultur.

Förvaltningen av såväl nationalparker som naturreservat och kulturreservat sköts av myndigheter. För förvaltningen gäller såväl minoritetslagens som konsultationslagens bestämmelser om rätt till inflytande vilket har lett till att alla samer fått en större möjlighet att ha inflytande i processen när naturreservat bildas. Det innebär bland annat att samer numera kan komma in tidigare i processen för att se till att beslut om förvaltningen av naturreservat inte sker på ett sätt som begränsar samers möjlighet att bedriva naturbetesbaserad renskötsel. Men när det gäller beslut om skötselplaner för den löpande förvaltningen av de skyddade områdena har ingen förändring skett.

Den löpande förvaltningen sköts fortfarande av myndigheter som länsstyrelserna utan möjligheter för samer att påverka.

I kulturreservatet Atoklimpen är en samisk kulturförening utförare av förvaltningsåtgärder. Men det ger dem inte ett formellt inflytande över hur kulturreservatet ska förvaltas. Däremot har de en viss möjlighet att påverka hur förvaltningsåtgärder som beslutats av länsstyrelsen ska genomföras.

Fast majoriteten av den skyddade marken finns inom Sápmi, finns det sammanfattningsvis inte något uttalat skydd för renskötseln eller samisk kultur i övrigt i nationalparker och naturreservat. Inte heller har samer något uttalat inflytande över förvaltningen av marken där.

Ett undantag finns och det är Världsarvsområdet Laponia. Där förvaltas mark med höga naturvärden och höga värden för samisk kultur inom samma område. Dessutom har samebyarna inflytande över den löpande förvaltningen. Statskontorets utvärdering visar att det har lett till att samiska kulturvärden i världsarvsområdet Laponia värnas väl. Statskontoret pekar på att det finns fördelar med att man i förvaltningen aktivt arbetar med att hitta synergier mellan att förvalta kultur- och naturvärden, något man ser i Laponia som är ett kombinerat natur- och kulturvärldsarv. Det bidrar till att skapa förutsättningar för en mer effektiv, långsiktig och hållbar förvaltning.

8.4 Kamp för kulturen i landskapet

8.4.1 Kamp för markbundna kunskaper

Bedömning

Samiska (traditionella) kunskaper är intimt sammanlänkade med naturen och markerna. Därför innebär markrelaterade förluster även att dessa kunskaper hotas, vilket i förlängningen försvagar den samiska kulturen och identiteten. Det innebär en förlust av kunskaper som är viktiga för alla dagens samhälle som står inför stora förändringar på grund av klimatets uppvärmning. Många samer vittnar om att de kämpar för att behålla och ta tillbaka de traditionella kunskaperna om hur man brukar mark och vatten med respekt för allt levande.

Den politik som förts har inneburit att samiska förhållningssätt som betonar ömsesidighet i förhållandet mellan människa och natur har nedvärderats och stigmatiserats.[60] Föreställningar om samer som ociviliserade och lågt utvecklade naturmänniskor har under modern tid florerat sida vid sida med statens assimileringspolitik och det gradvisa övertagandet av samiska marker. Trycket från lagstiftning, tvångsförflyttningar, administrativ förskjutning av markförvaltning och naturresursutvinning, utbildningspolitik med mera har lett till att många samers kunskaper och praktiker förbundna med marken gått förlorade. Intervjuer visar samtidigt att kunskaper och praktiker i viss mån kunnat bibehållas och utvecklas och att det i dag pågår ett återtagande av förlorade eller minskade kunskaper, tillsammans med en omvärdering och uppvärdering av traditionella läror.[61]

Genom de samtal det samiska folket fört med kommissionen visas hur aktuella samiska (traditionella) kunskaper kan anses vara i förhållande till den klimatkris vi alla befinner oss i. En äldre man med erfarenheter från ett helt liv, tillsammans med renarna, reflekterar:

> Mark, mark och åter mark är det viktigaste. Marken måste kunna ges till nästkommande generation. Har vi vinstmål i sikte hela tiden då kommer inte jorden att överleva. Det är bara så.[62]

Samisk natursyn och kunskaper – eller läran om att leva i långsiktigt hållbar relation med naturen – är något som borde ses som en tillgång, inte minst i dagens klimatkris, det menar flera av kommissionens berättare.

> Jag tänker också kring naturresurserna, att jag som barn har ju lärt mig hur du ska vårda naturen. Du kan inte ta hur mycket som helst och du måste lämna fint efter dig. All den här kunskapen kring naturen, man förstår inte att vi har den. Vi har den sedan barnsben.[63]

Forskning visar vikten av denna kultur- och erfarenhetsbaserade kunskap för att förbättra de analysmodeller som behövs för att förstå de förändringar ett varmare klimat ställer oss inför.[64]

---

[60] Se bland annat intervju 23060 om trycket på markerna som upptar så mycket av ens tid och hur man får kämpa med utrymmet för språk- och kunskapsöverföring.
[61] Sandström. *Dekoloniseringskonst.*
[62] 23011.
[63] 23015.
[64] G.N. Rosqvist & N. Inga. 2026. Klimatkonsekvenser i Sápmi – vem bryr sig? (Forskningsantologin); J. Law & S. Joks. Indigeneity, Science, and Difference: Notes on the Politics of How. *Science, Technology, and Human Values* 44:3(2018):424–447.

> Samtidigt har markförluster, assimileringen och anpassning till omgivande samhällsnormer inneburit att perspektiv förändrats och läror försvunnit.[65]

Vad händer med samisk kultur och identitet när markerna inte längre finns kvar? Vad händer med de berättelser och kunskaper som är förankrade i markerna när markerna förändras till omisskännliga?

> Vad händer med oss människor när våra stigar försvinner, när vårt arkiv plöjs ner?[66]

Många vittnesmål till kommissionen handlar om förlust av specifika platser och marker (inklusive vatten) till följd av naturresursutvinning. Det är ett återkommande samtalsämne, oavsett om informanten i fråga är aktiv inom renskötsel, annan omedelbart naturnära livsföring, eller ej. Förlust av tillgång till marker leder till förlust av markrelaterade praktiker och detta i sin tur till att kunskap försvinner. Samiska hävdvunna kunskaper är i stor utsträckning förbundna med olika praktiker – det är genom handlingar som kunskapen praktiseras, utvecklas och traderas. Då samiska (traditionella) kunskaper är intimt sammanlänkade med naturen och markerna så påverkar markrelaterade förluster av samiska läror även den samiska identiteten.

> Om jag inte kan fortsätta fiska i sjön där jag om min familj vistas på somrarna och alla storhelger och lov och många helger, så kommer viktig kunskap gå förlorad om det traditionella fisket och vår sista länk till det samiska sättet att ta vara på det naturen erbjuder gå förlorat.[67]

En annan berättare beskriver hur råvaruexploatering krockar med samers sätt att leva.

> Det känns lite så här att man inte förstår vårt levnadssätt. Man kan ju bli ganska deppig när man ser alla de här råvarorna som ska tas från norr. Man förstår inte, man förstår inte att de här markerna … Man har inte respekt för att vi håller på med fiske, jakt, renskötsel – man bara kommer och exploaterar våra marker. Det gör att man känner sig dyster och tänker vad tar de härnäst? Kommer vi försvinna? Lyckas de äntligen? Och hur gör de här unga, hur kommer de göra?[68]

[65] 23142.
[66] S01124.
[67] S01624.
[68] 23015.

Även i renskötande samhällen försvinner traditionella kunskaper eftersom man inte har tid att praktisera och tradera kunskaperna på grund av det hårdnade trycket på markerna som både klimatförändringarna och konkurrerande markintressen innebär. Relaterat till detta tar de många samråds- och yttrandeprocesser, som samebyarnas styrelsemedlemmar deltar i, väldigt mycket tid i anspråk. Det gör att traditionella läror om allt från tillvaratagandet av renens alla kroppsdelar till språkanvändning och överföring ofta tvingas stå till sidan för mer akuta engagemang.

Vissa av dem kommissionen intervjuat berättar om en närmast påtvingad aktivism för att skydda markerna, bibehålla och utveckla markrelaterade praktiker såsom renskötseln, och samtidigt kämpa för kulturöverföring så som språk.

> Jag är ganska trött. Att staten lagt det här oket på oss. Jag är så trött på det här att, bara för att vi är samer så måste vi liksom kämpa för allting, hela tiden. Det behöver aldrig svenskar göra, det är så självskrivet att man får rätt till det man ska ha. Och det är ju liksom, det är ju staten som har lagt det här på oss. Det har vi ju inte vi tagit själva. Det är ingenting frivilligt, den här aktivismen som hålls, det är ingenting frivilligt utan det är som att man måste nog göra det. De yngre som håller på med det, de känner bara att de måste hålla på med det för annars, annars … finns det ingen som gör det. […] Som att återta språket, det är en jädra kamp. […] Att barnen ska få undervisning och att barnen ska få möjlighet […] att delta i renskötseln, det är ju inte så enkelt. Det är som en endaste lång kamp.[69]

I de accelererande anspråken på resurser och rekreation på samiska marker eskalerar behovet av att skydda markerna. Många ser det som en ”tvungen” kamp för markerna, och att den tid och energi det tar i anspråk får konsekvenser för all annan kulturutövning.

[69] 23089. Berättaren beskriver också utmattningen och uppgivenheten i samrådsprocesser gällande skog, hur samebyarna dräneras.

8.4.2 De samiska kulturmiljöerna

Bedömning

Det samiska kulturarvet som är knutet till traditionella samiska marker påverkas i dag av betydande brister i förvaltning och skydd. Trots att många kulturlämningar är kända och synliga i landskapet saknas i flera fall nödvändig kompetens att tolka och värdera dessa miljöer. Kartläggning av samiska kulturmiljöer saknas i regel. Detta kompetensunderskott märks inom länsstyrelsernas kulturmiljöavdelningar och annan myndighetsutövning. Konsekvensen av denna bristande kompetens är att det samiska kulturarvet i ökande grad utsätts för skador och förstörelse i samband med exploateringsprojekt och framför allt genom skogsbrukets markpåverkan. Avsaknaden av fullgoda bevarandeåtgärder, liksom begränsade forskningsinsatser och otillräckliga ekonomiska resurser, innebär att det samiska kulturarvet inte ges samma förutsättningar för bevarande som det majoritetssvenska.

Den ojämlika hanteringen leder till att det samiska kulturarvet värderas lägre än övrigt kulturarv. Det samiska kulturarvets legitimitet och status försvagas genom denna praktik.

Det samiska kulturarvet – både det immateriella och det materiella samt det biologiska – behöver synliggöras och skyddas enligt Sveriges åtagande kring samiska beskrivna i Europarådets ramkonventions artikel 15.

Kommissionen bedömer att skyddet av de samiska kulturmiljöerna behöver stärkas för att bidra till upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. Dessutom bör frekvensen av kulturarvsprojekt ökas, såväl lokalt, regionalt, nationellt och internationellt.

Samiska kulturmiljöer skyddas, eller borde skyddas av kulturmiljölagen, skogsvårdslagen 40 §, och miljöbalken, men dessa lagar fångar ofta inte det samiska landskapets helhet eller den rörliga, traditionella markanvändningen. De största hoten är storskalig exploatering, hyggestraktering, bristande inventeringar, klimatförändringar och bristande kunskap om samisk historia i kulturmiljövården. Detta gör

att många kulturspår förstörs eller riskerar att förstöras utan att ha dokumenterats.[70]

Definitioner

Sanningskommissionen har valt att definiera ”Det samiska kulturarvet” enligt Sámidiggi, det vill säga kulturarvet återspeglar en svunnen tid samtidigt som det är basen för ett tankesystem och dagens levande samiska kultur. Det samma gäller för ”det samiska kulturlandskapet”, vilket kommissionen definierar som de områden som samer har brukat och brukar, historiskt och i samtiden.[71]

8.4.3 Om platsens väsen

Det är ett tydligt tema bland de personer som valt att dela sina berättelser att landskapet, platserna och markerna har stor betydelse för känslan av identitet. Ett genomgående mönster är också att just det förhållandet är svårt att beskriva och sätta ord på, hur det är att vara en del av och på så sätt förenad med marken. En medelålders kvinna berättar:

> Men sen kan jag också känna, nu när man blir äldre, så tänker jag mycket på, vad platsen är viktig när dom börjar prata om en. Nu när jag har sett att dom ansöker om att borra på våra marker och såna saker. Då bara känner jag att, alltså, det är svårt att beskriva. Eller när dom ville bygga vindkraftverk mitt i där vi håller på. […] det är inte bara en jordplätt. […] Utan det är … inuti. Så kan jag känna. Det blir också så här … Ja, för att det är ju som att det är ett väsen. Alltså det är ju, jag är ju bara en av alla generationer som går här. Så tänker jag alla dom som har varit före mig ändå, som också har satt sina spår, fast vi vet inte om dom, men på nåt vis är känslan där, du känner att det här är inget dött.[72]

Renskötare måste arbeta med att kartlägga samisk närvaro i anslutning till renens rörelse i landskapet och kanske särskilt i vinterbetesmarkerna, av olika orsaker. Förutom att det kan vara av personligt intresse, är det ofta nödvändig att bevisa tidiga spår av en långvarig renskötsel eller annat samiskt bruk av mark och vatten, för att om

[70] I. Bergman & I-M. Mulk. 2026. Kulturarv i samiska landskap – kunskap och kulturmiljövård (forskningsantologin).
[71] Se artikel 13 i ILO 169, mark som urfolket bebor eller nyttjar på annat sätt.
[72] 24059.

möjligt värja sig mot exploateringar. I takt med ökade intrång och minskad tillgång till betesmarker, tar detta tid och resurser från renskötaren i första hand men därmed också från det samiska folket. För renskötaren skapar detta frustration och stress eftersom den samiska synen är att det viktigaste är att ta hand om renen och se till att renen har ett gott liv. En renskötande man från Norrbotten ställer en undran:

> Dat lea ealli mii leamas dáppe rájen go jietnja láhppui, logiduhát jagi áigi ja juoga diekkára. Dalle dat álge bohtiet sihke eallit ja olbmot diehke árvidan […] muhto boazu goit lea birgen dainna mii gávdno dáppe. Dat eai leat nu galle ealli mat birgejit dáppe dán guorba máilmmin. Nie guhkes dálvvit, seavdnjat, juoga ládje lea boazu dahkan, heiven iezasa ahte niktet dat mii gávdno iešguđet guovlluin iešguđet áiggin jagin ja nu ládje birgen. Ja dál mii leat dakkár dilis ahte dat eatnamat rivdet nu johtilit ahte dat oazzu duoran imastallat got dat galget birget boahtteáiggiin?
>
> Det (renen) är ett djur som varit här sedan isen försvann, närmare 10 000 år. Då började både djur och människor komma hit och renen har klarat sig på det som finns här och det är inte så många djur som överlever i den här karga miljön. Så långa vintrar och mörkt. Renen har på något sätt anpassat sig så den klarar sig på det som finns på olika områden under olika tider under året. Och nu är vi i den situationen att markerna förändras så snabbt att man verkligen funderar över hur de ska klara sig i framtiden?[73]

Att utifrån arkeologiska inventeringar kartlägga och beskriva samiska rörelsemönster över tid, kopplat mot dagens och morgondagens renskötsel, blir därför ett krävande arbete. Samisk historia sträcker sig dessutom bortom och är äldre, än renskötseln och områden utanför renskötselområdena har också en samisk historia. Vildrensjakten är mycket gammal och fångstgropssystem, både för älg och ren, ger en inblick i forna tiders jaktmetoder, vilka kan knytas till samisk historia.[74]

8.4.4 De immateriella, materiella och biologiska kulturarven

Immateriellt kulturarv omfattar språk, traditioner, berättelser och kunskapssystem. Materiellt kulturarv handlar om fysiska lämningar som byggnader, föremål, forn- och kulturlämningar samt övriga spår i landskapet. Det biologiska kulturarvet syftar på naturmiljöer och

[73] 23126.
[74] I. Ruong. 1982. *Samerna i historien och nutiden*.

ekosystem som formats genom långvarig mänsklig användning och traditionellt bruk.[75]

I samiska sammanhang kan det vara svårt att tydligt skilja dessa åt. Samisk kultur är nära kopplad till landskapet, där bruket av naturen utgör både ett immateriellt kunskapssystem, en materiell praktik och en del av det biologiska kulturarvet. Spår i landskapet, som flyttleder eller betesmarker, kan inte förstås utan kunskap om deras användning, och den kunskapen är i sin tur beroende av levande traditioner och relationer till naturen. Kulturarvet består därför av en helhet, där det immateriella, materiella och biologiska ömsesidigt är beroende av varandra och sammanflätade.[76]

I detta sammanhang blir sökandet i släktens rötter en viktig del att förhålla sig till. Att identifiera förmödrar och förfäders flyttmönster genom att studera födelse- och dödsorter, platser för konfirmation, bröllop och begravningar blir viktiga markörer i associationen med landskapet och markerna. Att belägga anknytningen till platserna och på så vis det immateriella kulturarvet blir en del i kampen för bevarandet av de traditionella markerna. Samiska kärnområde, därifrån många samiska släkter härstammar kan ha många olika arkeologiskt intressanta värden. Sökande i kulturmiljöerna blir således en företeelse med många och livsnödvändiga bottnar.[77]

Det har visats sig i många av de berättelser kommissionen fått ta del av pekar på att immateriella kulturarvet är viktigt för många samer att ha tillgång till. Det är ibland förbisett men består av bland annat av att ha tillgång till kunskap som traderas mellan generationer och utgör levande traditioner. Det kan vara jojk, duodji, renskötsel och de samiska språken. Det immateriella kulturarvet lämnar inte fysiska spår men är kopplande till marken eftersom traditionell kunskap om naturen ingår. Här kan också nämnas ortnamn, matkultur och andliga sedvänjor.[78]

Ibland styr renen verksamheten i landskapet. Med den även människans liv. En del av de personer som delat sina berättelser med kommissionen, beskriver tryggheten att luta sig mot renen och dess rörelse i det samiska landskapet. Ett sätt att navigera i landskapet. De beskriver det som om berättigandet till land och vatten styrs utifrån renens nyttjande av beteslandet. Men också andra näringsfång som

[75] UNESCO. 2023. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.
[76] I. Bergman& I-M. Mulk. (Forskningsantologin.)
[77] J. Jernsletten. 2000. *Dovletje jirreden – Kontekstuell verdiformedling i sörsamisk miljö.*
[78] https://samiskalandskap.se/om-programmet (hämtad 2026-03-19).

varierar efter årstiderna som bärplockning, jakt och fiske, vedhuggning, har styrt rörelsen i landskapet vittnar en man från Västerbottens inland om:

> […] rörelsemönster i terrängen. Så är det ju, det är ju jättetydligt att man fiskade och man jagar där man alltid har gjort.[79]

Hoten mot det materiella kulturarvet är många. En kvinna med rötter i Norrbotten berättar om ett planerat större ingrepp i landskapet:

> Gällivare kommun håller på att ta fram en ny … vad ska man säga, som en översiktsplan över kommunen och då för hur elledningar och så ska gå och man planerar ju … det är Vattenfall som planerar ett jättestort vindkraftsindustriområde i södra delen av kommunen som … jag kommer inte ihåg om det till ytan kommer vara större än Markbygden men […] Ja, det är ett jättestort område som då är planerat över många av de platserna som ja, men som jag kommer ifrån, som min familj och släkt kommer ifrån och då … jag vet inte, det är som att jag bara känner att jag kan inte tillåta det här att, ja, men att stat och kyrka, olika myndigheter har medvetet raderat en kultur och ja, men i hög grad ett folk och sedan ska man bara bygga över det och liksom göra markberedningar, det är också alla, inte bara berättelser utan alla fysiska lämningar också förstörs och det går så fort. Jag menar, på en dag kan man radera jättemånga boplatser om man vill. […] Och det är också ett område som … inte är så inventerat.[80]

Spåren efter samisk markanvändningen i samiska lokalsamhällen stöter ofta nog på svårigheter. Det biologiska kulturarvet, som organiska material som använts och brukats, förintas och lämnar inga stora avtryck. Men med förståelse för dessa platsers avtryck i geografin, kan ett mönster träda fram. Det som behövs är ett tränat öga, insikt i förutsättningarna för samiska näringsfång, kulturell kompetens och inte minst vilja. Dessa förmågor tillsammans, kan leda oss i sökandet efter det samiska kulturlandskapet.[81]

Inventeringsåtgärder är av största vikt eftersom det samiska kulturlandskapet ofta saknar skydd på grund av bristande kunskaper Många inte kan läsa spåren efter samisk kultur i markerna. Samtidigt brådskar inventeringen eftersom det finns mängder av hot mot kulturmiljöerna, framför allt genom skogsbruket men även gruvdrift, turism, vindkraft och den gröna omställningen men också klimatförändringar, som bidrar till konsekvenser.

[79] 23099.
[80] 23005.
[81] M. Åhrén. 2018. Rättvisa och spöken i samiska kulturlandskapet.

Stora kunskapsluckor och bristande inventeringar leder till konsekvenser för det samiska folket. Det samiska materiella kulturarvet har inte behandlats och behandlas fortfarande inte på samma sätt som det majoritetssvenska varken när det gäller att kartläggning och därmed lagskydd. Brister i kartläggning leder till att det samiska kulturarvet i markerna till stor del är osynligt och okänt. Därmed förbises det, vilket ytterligare bidrar till att kulturmiljöerna förstörs i samband med exploatering av mark och storskaligt skogsbruk (trakthyggesbruk) med kalavverkning och kraftig markberedning.[82]

Att det samiska kulturarvet inte skyddas och tillåts förstöras kan bidra till att det inte upplevs ha samma värde som det majoritetssvenska kulturarvet. Ett exempel på hur en hel vistemiljö förstördes kommer från norra Ångermanland, Bodums socken.

Vistemiljön vid Blåtjärnarna

I spåren av den muntliga traditionen om den så kallade ”Lappstigen” utfördes efter landskapsanalys, en inventering år 1997. Arkeologen Bernt Ove Viklund upptäckte där fyra härdar av samisk typ. Fyndet var, vid denna tid, bland de första som upptäcktes i Jämtlands skogsland. Flera andra fynd i närområdet, gjorde att härdarna kom att utgöra ett slags nav i det aktuella området. Fyndet kom att såväl presenteras i olika medier och även publiceras frekvent. Härdarna fick dessutom en utbildande funktion som mål för exkursioner, däribland för länsstyrelsen. Även studiebesök från grund- och gymnasieskolor gjordes.

Tio år senare visade sig dock att skogsbilvägar dragits över platsen och orsakat irreparabla skador på de samiska härdarna.

Konsekvenserna

Skogsbruket hade orsakat svåra skador på kulturmiljöerna, och vistemiljön var i det närmaste totalförstörd. Orsaken till ödeläggelsen var att skogsbolaget inte hade information om vistemiljön eftersom den inte fanns registrerad i Fornminnesregistret/Fornsök. Kringliggande härdar samt en stenåldersboplats vilka också upptäckts i slutet av 1990-talet fanns inte heller dokumenterade. Det gjorde däremot lämningarna

[82] Bergman & Mulk. 2026. Kulturarv i samiska landskap – kunskap och kulturmiljövård (forskningsantologin).

efter en skogshuggarkoja, belägen strax intill vistemiljön. Konsekvenserna blev, förutom förödelsen, att en eventuell undersökning av vistemiljön omöjliggjordes. Kunskap om samiska förhållanden i det förgångna gick således om intet.

Ett möte mellan berörda aktörer det vill säga länsstyrelse, skogsbolag, Skogsstyrelsen, SSR och samebyn hölls hösten 2017. Någon återställning eller annan åtgärd för att mildra skadorna har dock inte kommit till stånd.[83]

För skydd enligt fornminneslagen måste lämningarna bedömas vara äldre än från år 1850. (Länsstyrelserna har dock möjlighet att göra undantag.) Fornsök är den tjänst där allmänheten, myndigheter, kulturmiljövården och forskningen kan lokalisera alla kända och registrerade kulturhistoriska lämningar och fornlämningar i Sverige, via en webbaserad karttjänst.[84]

Ingela Bergman och Inga Maria Mulk visar i sin artikel i forskningsantologin, fler exempel på hur politiken påverkat skyddet av kulturmiljöer i norra Sverige i allmänhet och samiska lämningar i synnerhet.[85] Bilden förstärks och tydliggörs med att den lagstiftning som avser skydda kulturmiljöer har brister. Det naturskydd som ingår i naturreservat och nationalparker ger per automatik inget skydd för kulturmiljöerna.[86]

Sámediggi har enligt förordning att utgöra förvaltningsmyndighet för samisk kultur.[87] Detta till trots, förvaltas samisk kultur, samiskt kulturarv och kulturmiljöer i praktiken av flera andra svenska myndigheter, länsstyrelser och kommuner samt Statens Fastighetsverk, där RAÄ är tillsynsmyndighet.[88]

Det samiska kulturarvet i markerna är många gånger svårt att se för ett otränat öga.[89] Att inte lämna synliga spår efter sig har ofta präglat det samiska sättet att leva. Vid sökandet efter de samiska kulturmiljöerna kan det ta sig uttryck i exempel som stenarna som omger aernie (SaS), härden är ihoplagda, artefakter har gömts undan för att återgå till naturen, ben från måltider är noggrant undangömda

[83] B. O. Viklund. Vistemiljö vid Blåtjärnarna (Bränntjärn) på Hocksjölandet, Bodums socken, Ångermanland, Jämtlands län, 2017:4.
[84] https://app.raa.se/open/fornsok (hämtad 2026-04-21).
[85] Bergman & Mulk. Kulturarv i samiska landskap – kunskap och kulturmiljövård.
[86] E. Torp, Rennäringens rättigheter i nationalparker och naturreservat, *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2005 häfte 2.
[87] Instruktion för Sametinget (2009:1395).
[88] Intervju med Jans Heinerud, Västerbottens museum 2026-02-06.
[89] Se kapitel 7.

i klippsprång eller under stenar. Detta bidrar till att samisk kultur inte uppmärksammas eller förstås vilket i sin tur bidrar till att den inte skyddas.[90]

Att hålla vissa platser hemliga för utomstående är en svår men viktig fråga.[91] Känsliga miljöer som platser för seitar, gravar och offermiljöer går att skydda i Norge, där också arbetet med att förvalta de samiska kulturmiljöerna ligger på Sámediggi.[92] En man med erfarenhet av arbete med samiska kulturmiljöer berättar:

> […] myndigheter lokalt och regionalt en ganska god förståelse och support för att vi ska kunna lyfta samiska kulturmiljöer. Vi kan få projektpengar för att jobba med dokumentation och inventeringar och så vidare främst från länsstyrelsen. Men på det stora hela tycker jag inte att vi är så framstående. Man vill gärna värna det svenska sättet att dokumentera kulturfynd; det ska vara öppet och tillgängligt och vad det nu är och därmed tycker man att det samiska ska vara det med. Det är ju problematiskt med det samiska synsättet med boplatser som man vill ska återgå till naturen och därmed inte synas. Samtidigt som vi vill det så är vi jättemåna om att ingen kommer och exploaterar det området som är jätteviktigt, heligt för samer. Man har dålig kunskap, dåligt intresse för att se samerna från ett samiskt perspektiv.[93]

Exemplet Fosendomen

I Fosendomen[94] anges att artikel 27 ICCPR innebär att samisk kultur inte får orsakas väsentlig skada. I Sverige bör den tolkningen tas hänsyn till och tillse att detta tillämpas på det samiska kulturarvet, knutet till markerna. Det är en lägstanivå att inte fortsätta skada det samiska kulturarvet i enlighet med Sveriges internationella åtaganden.

Fosensakens konsekvenser fick även effekter av social karaktär. Här en äldre man som lämnat sin berättelse till kommissionen:

> För då hade hens pappa jobbat så innerligt bara med den här Fosensaken så hen har ju tappat all den här naturliga kontakten som alla andra barn får där de ska lära sig av föräldrarna, renskötseln och hur man förhåller sig till, ja, allt inom det samiska. Så där är det tio år under hens uppväxt

[90] E. Ljungdahl, Tamrenskötselns landskap: kulturlämningar och skötsel – exempel från Jämtlands län, Gaaltije, Östersund, 2007: E. Ljungdahl. 2007. Samiska kulturmiljöer i Frostviken. Gaaltije, Östersund, 2007.
[91] Sanningskommissionens samtalsmöte i Göteborg, september 2024.
[92] Sámediggi.no, https://sametinget.no/kulturminne-og-bygningsvern (hämtad 2026-08-07).
[93] 23134.
[94] Fosen-domen behandlas även i avsnitt 5.10.9.

> som hen har tappat bara för att han har jobbat med just den här Fosensaken. Men hen kan inte anklaga honom för det.[95]

Det finns dock möjligheter till positiva förändringar genom ökad dialog, kunskap och samarbete med samer i uppdragsarkeologi är dock möjliga. Kulturarvsförvaltningen ska tillämpa ett inkluderande förhållningssätt, vara rättighetsbaserad och verka i synergier med internationella erfarenheter och perspektiv. Detta skulle bättre kunna tillgodose samernas rättigheter som urfolk. Också möjligheter att skydda lämningar från obehöriga genom lika behörighetsnivåer för åtkomst i Fornsök, för att skydda mot slitage och med respekt för exempelvis offerplatser.[96] Slitage har bland annat uppmärksammats vid Atoklimpen, Skierffe, Idre/Städjan/Nipfjället och Hamptjärn.[97] Andra former av påverkan, kanske i ett gott men ogenomtänkt syfte, berättare denna kvinna om det heliga området kring Atoklimpen:

> Ärligt talat så var det som for igenom mig, det var så här, ja, man vill ju ta livet av sig direkt. Det var så jag kände, för då har man då orangespray-färgat hela fjället med en orange fluorescerande färg på klipporna och en sådan där pil kan vara 70 centimeter lång. […] Ja, men det kallas för ledmarkering, förstår du. […] jag haft väldigt många och långa samtal med en man som är chef för turistlederna i det här området. […] Då har jag sagt åt honom att använd inte fluorescerande färg direkt på klippor och stenar, det är ett otroligt osamiskt sätt att förhålla sig till naturen.[98]

8.4.5 Goda exempel

Som en tänkbar pekare framåt, är det i högsta grad rimligt att de samiska kulturmiljöerna förvaltas av samerna själva med ekonomiskt stöd från staten. Goda exempel finns som Laponia och till viss del Atoklimpen, där Aejlies utför av förvaltningen av kulturreservatet. Med samiskt förvaltarskap kan kulturmiljöerna synliggöras och upplevas utifrån ett samiskt synsätt, vilket ytterligare bidrar till en korrekt förvaltning av dessa platser. Ett självbestämmande för samer när det gäller de samiska kulturmiljöerna överensstämmer med urfolksrätten artikel 31 UNDRIP. En man har i sin berättelse till kommissionen reflekterat över detta och säger:

---

[95] 23050.
[96] C. Knutson. 2024. *Indigenous Archaeology in Sweden: Aligning Contract Archaeology with National and International Policies on Indigenous Heritage*.
[97] Kommissionär Jonas Monié Nordin och sekreteriatet.
[98] 23001.

> Samiska folket måste ha större inflytande över sin förvaltning över språk, kultur och markerna. Det måste göras med folkrättsliga principer. I det ingår att alla samer får möjlighet att påverka.[99]

Programmet Det samiska kulturlandskapet 2021–2025 har tagits fram av Stiftelsen Gaaltije, Ájtte – Svenskt fjäll- och samemuseum och Sametinget, med Gaaltije som projektägare. Programmet har samiskt huvudmannaskap och fungerar som stöd och inspiration för myndigheter och organisationer, bland annat i samhällsplanering och initiering av kunskaps- och forskningsprojekt. De ger också en bild av nuläget med hot och möjligheter i det samiska kulturlandskapet och motiverar insatser för att vårda, dokumentera och bruka det. Programmet ska även öka kunskapen om aktörer, synliggöra kunskapsluckor och bistå vid framtagande av kulturmiljö- och strategiprogram. Målgruppen är myndigheter, organisationer, museer, forskare, samebyar, sameföreningar och andra som arbetar med samiska kulturmiljöer.[100]

Jans Heinerud berättar i en intervju om arbetet med det samiska kulturarvet i Västerbottens län och poängterar att det handlar om att öka kunskapen om det samiska kulturlandskapet och som ovan nämnts, även se till att kulturmiljöinventeringar görs i utökad takt. Här är det samiska deltagandet självklart. Till arbetet har knutits ett samiskt kulturarvsnätverk, med årliga träffar. Träffarna är välbesökta och uppskattade. Det gäller också att på olika sätt sprida kunskap och utbilda om det samiska kulturlandskapet. När det handlar om att dokumentera och skydda lämningar i skogen, är utbildning av största vikt och hjälper dessutom till att parera för de utmaningar klimatförändringar kan komma att orsaka.[101]

De berättelser som samlats in av Sanningskommissionen visar ofta exempel på hur markerna krympt men också att ett samiskt liv fortfarande finns kvar. Så även om förutsättningarna har minskat för en bärkraftig renskötsel och andra verksamheter som hör det samiska livet till, för berättarna fram en kraft att vilja slå vakt om land och vatten.

Metodologiskt finns stora fördelar med att knyta samisk kunskap till uppdragsarkeologin. Uppdragsarkeologi (arkeologiska undersökningar och inventeringar som kommer tillstånd genom efterföljd av

[99] 23118.
[100] https://samiskalandskap.se/om-programmet (hämtad 2026-03-19).
[101] Intervju med Jans Heinerud, Västerbottens museum 2026-02-06.

kulturminneslagen) ska inkludera samiska samhället. Många gånger har samebyar, föreningar och enskilda samer, god kunskap om kända kulturlämningar, stora lokala kunskaper om hur landskapet används och många gånger också kunskap om var förväntade lämningar kan återfinnas.[102]

Det samiska kulturarvet speglar sig i ett geografiskt sammanhang. Kulturarvet relaterar till en svunnen tid samtidigt som det är basen för ett tankesystem och dagens levande samiska kultur.[103] Samiska forskare är ense på flera punkter: landskapets betydelse för samerna sträcker sig in i nutid, dess betydelse för samisk identitet och samhörighet med det samiska samhället är fundamental och renens förhållande till landskapet har betydelse för samerna.[104]

8.5 Brustna band och kollisioner: Tvångsförflyttningarnas konsekvenser

Bedömning

Tvångsförflyttningarna har inneburit brustna band till de marker som samer har tvingats lämna och kollisioner med de samer som redan fanns på de platser dit man tvingades flytta. Staten bär ett ansvar för att genomföra aktiva åtgärder för att hantera både historiska och nutida konsekvenser av statens tvångsförflyttningar av samer.

Vittnesmålen till sanningskommissionen fångar tvångsförflyttningarnas komplexitet genom historien fram till i dag. I vissa fall var förflyttningarna ett direkt villkor för att samer skulle få behålla rätten till renskötsel och undvika att tvingas bli bofasta eller slakta sina renhjordar. I andra fall genomfördes de genom indirekt påverkan från stängda nationsgränser och förlorade betesmarker så att flytten till slut blev enda utvägen. Åter andra tvingades flytta från släktens marker och välkända rum för att bereda plats åt de som av myndigheterna förflyttats.

[102] Knutson. *Indigenous Archaeology in Sweden: Aligning Contract Archaeology with National and International Policies on Indigenous Heritage*.
[103] J. Jernsletten. 2000. *Dovletje jirreden – Kontekstuell verdiformedling i sörsamisk miljö*.
[104] Ibid.

Det har gått över hundra år sedan de mest omfattande tvångsförflyttningarna genomfördes under 1920-talet. Konsekvenserna är fortfarande påtagliga för enskilda samer, för samiska familjer och för det samiska samhället som helhet. Dessa tvångsförflyttningar, som initierades av staten och dess myndigheter efter stängningen av riksgränsen mellan Sverige och Norge i början av 1900-talet, motiverades med behovet att lösa den trängsel inom renskötseln i norra Sápmi som uppstod i och med gränsstängningarna. Den uppkomna situationen var dock resultatet av en lång rad statliga beslut, präglade av en successiv förskjutning av makt från det samiska samhället till svenska myndigheter. Tvångsförflyttningar av samer hade då skett utifrån olika omständigheter sedan åtminstone 1700-talet. Förflyttningarna har fört med sig konsekvenser för individer, familjer och hela det samiska samhället.

Få av de som tvångsförflyttades under 1920- och 1930-talen finns kvar i livet och kan skildra händelserna direkt, men flera intervjupersoner har äldre släktingar som kunnat berätta om sina upplevelser. Förflyttningarna i sig innebar ofta svåra och långa vandringar under vilka renskötare förlorade renar som dog eller försökte ta sig tillbaka hem. Utöver stressen och osäkerheten fick förlusten av renarna ofta stora ekonomiska konsekvenser för familjerna.

Vittnesmål från dem vars släkt tvångsförflyttades berättar om en rotlöshet och tomhet, och om brutna relationer till den del av släkten som blev kvar, men också till den ursprungliga marken. Berättelserna rör också förlust av släktens språk och kultur. En del intervjupersoner berättar att de under lång tid inte ens känt till orsaken bakom släktens bosättningsmönster och först i vuxen ålder fått reda på att delar av familjen tvångsförflyttats. Berättelsen om statens tvångsförflyttningar av samer har inte ingått i den svenska historieskrivning som bland annat förmedlas i skolan. Likt inom många områden är det tvärtom samiska författare, filmregissörer eller berättare som brutit en generell tystnad kring historiska skeenden som präglar relationen mellan samiskt och svenskt samhälle och den svenska staten. I fallet tvångsförflyttningar kan nämnas författaren Elin Anna Labbas *Herrarna satte oss hit* (2020) som belyst detta för en bredare allmänhet.

Andra intervjupersoner som tillhör familjer som trängdes undan när de tvångsförflyttade kom beskriver sorg, och förlust och ibland vrede över förlorade möjligheter att fortsätta leva ett traditionellt

samiskt liv med rätt att bedriva renskötsel, jaga och fiska på sina marker eller marker som deras släkt eller förfäder nyttjat.

Både för de familjer som tvångsförflyttades och för de familjer som redan bodde på de mottagande platserna innebar tvångsförflyttningarna stora omställningar i förhållande till markerna. Släkter, och ibland även familjer, splittrades. Tvång att ge upp renskötseln eller att slakta renar ställdes ibland som villkor för att inte tvingas till förflyttning.

När renskötsel och livsmönster tvingades anpassas till nya förhållanden underminerades den samlade erfarenhetsbasen inom familjer, släkter och byar. Den gemensamma kunskapsöverföringen – om marker, flyttleder liksom kultur och traditioner som är nära förbundna med dessa marker – avbröts eller försvagades. Kontinuiteten i familjers, släkters och lokala samiska renskötseltraditioner gick därmed förlorad, vilket ledde till bestående förluster för dessa grupper.

De samer som redan bodde på mottagarplatserna upplevde konkurrens om begränsade naturresurser. Gamla samebystrukturer och avtal om jakt- och fiskerätt sattes ur spel när nya grupper anlände med andra sedvänjor för renskötsel. I vissa områden, där det blev trångt i markerna, ledde detta till konflikt: försämrade betesområden, överbetning och splittring i det lokala samhället. Den intensiva renskötselmetoden osynliggjordes. En del intervjupersoner beskriver det som att deras renskötselkultur inte räknades trots att de bedrivit renskötsel i generationer. En del intervjuade beskriver det som att de hamnade i kläm mellan lojaliteten med sina egna traditioner och solidariteten med dem som flyttats. De beskriver en kvardröjande känsla av orättvisa över undanträngningen av sin samiska identitet och den splittring i ett ”vi och dem” som blivit en konsekvens av tvångsflyttningarna. Många fick sluta med renskötsel vilket även i dessa släkter innebar kapade band till släktens traditioner, levnadssätt och tillgång till marker.

Tvångsförflyttningar av samer – från de som kronan drev igenom under 1700-talet från Saepmie/Mellansverige norrut, till de som under 1900-talet initierades av regeringen och genomfördes av länsstyrelsen – visar att centralmaktens motiv för sådana åtgärder har skiftat över tid. Synen på nomadism och renskötsel har där haft sin utgångspunkt i centralmaktens egna intressen kring territoriell kontroll och tillgång till naturresurser i Sápmi.

Även i övrigt har det samiska folkets kultur och traditioner, beroende på rådande ideologier och samhällsintressen, tolkats och omtolkats, vilket haft konkreta följder, inte minst i form av påtvingade flyttningar. Konsekvenserna blev uppdelning och splittring inom det samiska folket, där olika livsstilar och identiteter värderades och behandlades olika, något som haft långvariga effekter på samisk gemenskap och sammanhållning. Statens agerande har många gånger påverkats av bristande kunskap om samiskt liv och kultur, men den historiska granskningen visar också att det funnits tillfällen då myndigheter haft både insikt i samers levnadsvillkor och kännedom om konsekvenserna av tvångsförflyttningarna – exempelvis inför planerade förflyttningar i slutet av 1800-talet och under 1900-talet. Det finns exempel på tillfällen då samer förhindrade, fördröjde och protesterade mot att flytta och myndighetspersoner som framförde farhågor om att tvångsförflyttningarna skulle leda till konflikter. Trots sådana varningar valdes ändå att genomföra tvångsförflyttningarna, vilket tydligt visar på statens agerade i opposition mot samers vilja.[105]

De mest omfattande tvångsförflyttningarna under 1920- och 1930-talen ansåg regeringen vara nödvändiga för att lösa problem som uppstått. Renhjordarnas storlek och utveckling i Karesuando och Kautokeino gjorde att regeringen ansåg sig tvungen att agera, men det praktiska genomförandet stod länsstyrelserna för.[106] Situationen med för många renar på den svenska sidan hade dock uppkommit genom uppgörelser med Norge efter unionsupplösningen. En del av de intervjuade menar att den svenska staten svek samerna när man inte stod upp för de svenska samernas gränsöverskridande renbetesrätt i samband med förhandlingarna om renbeteskonventionen 1919.

Tvångsförflyttningarnas konsekvenser är långt ifrån avslutade. Rättstvister om medlemskap i samebyar är ett exempel på hur konflikter som har sina rötter i historien fortfarande fördjupas i dag. Många intervjuade beskriver hur pågående markexploatering och resursutvinning i Sápmi fortsätter att påverka renskötseln och det traditionella samiska livet, och ser dessa processer som en direkt fortsättning på och en konsekvens av statens historiska politik och tvångsförflyttningar.

[105] P. Lantto. 2014. *Forced Relocations – the Consequences of State Interventions*, s. 57–58.
[106] SOU 1922:10. *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling*; Kungl. Maj:ts beslut 1919-11-07, riksdagsprotokoll 1919, andra kammaren, 1885 års lappkommittees betänkande.

Sammantaget bör tvångsförflyttningarna ses som en del av en kolonial praktik där staten under flera sekler tagit sig rätten att omplacera, förflytta och förändra samers livsvillkor. I vissa fall, som under 1920- och 1930-talen, var syftet inte att medvetet skada renskötseln utan att bevara den, men tvångsförflyttningarnas konsekvenser blev ändå djupgående och långvariga för det samiska folket. De påtvingade förändringarna har påverkat samers relation till sina marker och möjligheten att leva ett livskraftigt samiskt liv – konsekvenser som kvarstår än i dag.

Tvångsförflyttningar och fördrivningar kan därför inte ses som isolerade händelser utan som en del av statens och myndigheternas återkommande handlingsmönster motiverat av ekonomiska, politiska och ideologiska skäl. Dessa åtgärder har lett till splittring mellan samer som ärvts i flera generationer samt en fragmentisering av samisk kultur och samhälle.

I vittnesmålen vittnar många samer om en upplevelse av att ha lämnats ensamma med att hantera följderna av statens agerande, samtidigt som man anser att den moderna samepolitiken präglas av passivitet. Ansvar för lösningar kring renskötsel, samebymedlemskap och rättigheter förskjuts tillbaka till samerna, ofta utan att de ges reella möjligheter att påverka situationen.

Mot denna bakgrund bedömer kommissionen att staten bär ett ansvar att genomföra aktiva åtgärder för att hantera både historiska och nutida konsekvenser av tvångsförflyttningarna.

8.6 Att styra sin framtid som folk

I detta kapitel har Sanningskommissionen redovisat en rad olika konsekvenser som blev följden av statens/kronans och kyrkans styrning och kontroll av samers livsvillkor och även nutida markanvändning i norra Sverige. I det avslutande avsnittet görs en sammanfattande bedömning från ett nutida synsätt och med utgångspunkt från ett urfolks rätt till självbestämmande.

8.6.1 Självbestämmande och inflytande i dåtid

Bedömning

Den politik som staten och kyrkan historiskt bedrivit mot det samiska folket tvingade in samerna i system och regelverk som de själva inte varit med och utformat och som inte beaktade samiska livsvillkor eller behov. En konsekvens av statens och kyrkans politik blev att samernas möjligheter att värna sin särart, sina andliga och kulturella uttryck, sitt kulturarv och traditionella näringar och även sina rättigheter begränsades. Detta har skadat det samiska folket.

Ett urfolks möjligheter att kunna påverka sin livssituation – att kunna värna sina behov och intressen – är av avgörande betydelse för om dess särart ska kunna bestå över tid. Sanningskommissionens granskning visar på en rad exempel där kronan (och sedermera staten) respektive kyrkan fattade beslut av olika slag som påverkade samernas livsförutsättningar. De historiska förhållandena kom att förändras över tid från att samerna varit relativt självständiga att fritt få råda sina egna liv, till att deras livsförutsättningar med tiden kom att regleras och inskränkas i allt större utsträckning. Det handlade bland annat om reglering av ekonomiska förhållanden och skatteuppbörd, religionsutövning, utformning av utbildningsväsendet, bedrivande av traditionella näringar och hur gränser av olika slag kom att påverka samernas liv.

Under lång tid var det samiska samhället organiserat i lokala *siida* system. Enskilda samer innehade lappskatteland som respekterades på samma sätt som andra svenskars skattemannarätt. Samiska nämndemän ingick som ledamöter i häradsrätterna som dömde enligt samisk sedvana och försvarade skattelandsinnehavares rättigheter under 1600-talet. Under 1700-talet tog kolonisationen fart, etablering av jordbruk premierades av kronan, renskötseln fick stå tillbaka, lappskattelandens rättsliga status försvagades, landshövdingar fick utökad makt över samers liv och kronan hävdade att mark som tidigare sågs som samisk var statlig mark. Under 1800-talet förändrades bland annat synen på samer i socialdarwinistisk riktning vilket påverkade utformningen av och inriktningen på utbildningsväsendet för samer. Exploateringen i norr blev ännu kraftigare och fick direkta konsekvenser

för samernas markanvändning. Renskötande samer fick inte längre förfoga fritt över sina rättigheter att använda marken för bete, jakt och fiske. Det gjorde staten ”åt dem” genom lappfogdeväsendet.

Många beslut och även statens och kyrkans förhållningssätt gentemot samerna fick långtgående konsekvenser och en del av dessa påverkar fortfarande samers liv i Sverige. I regel kunde inte samerna påverka kronans/statens eller kyrkans påbud. Samernas makt att själva styra och utveckla sina egna angelägenheter begränsades på olika sätt. Även om enskilda samer kanske kunde påverka enskilda beslut som fattades på lokal nivå, så saknade samerna som folk möjlighet att påverka utformningen av statens och kyrkans politik. Det samiska folkets handlingsutrymme och egenmakt begränsades därmed. Det i sin tur påverkade möjligheterna att värna samisk särart, andliga och kulturella uttryck, kulturarv och traditionella näringar. Genom påtvingad assimilering gick samiska normer, värderingar och traditionell kunskap förlorad. Sociala band inom den samiska gruppen och banden mellan generationer påverkades. En del samer förlorade sin samiska kultur, identitet och språket. En del tvingades flytta från de marker deras förfäder brukat. Rätten till de marker, land och vatten som samerna brukat under lång tid inskränktes och påverkades och en del enskilda förlorade rättigheter.

De intervjuer som Sanningskommissionen samlat in och flera av artiklarna i forskningsantologin beskriver de samhällsförändringar som kom att förändra samers livsvillkor. Sanningskommissionen konstaterar att statens och kyrkans politik innebar att samers möjlighet att behålla sin kultur försämrades avsevärt. Genom samisk organisering och initiativ av olika slag har samerna värnat om sin identitet och kultur, men staten och kyrkan bär ett ansvar för den skada som det samiska folket åsamkats genom den politik som förts.

8.6.2 Självbestämmande och inflytande i nutid

Bedömning

Det samiska folkets rätt till självbestämmande och inflytande förverkligas inte fullt ut i dag i enlighet med Sveriges internationella åtaganden. De initiativ som regeringen tagit har varit otillräckliga. Bristen på statligt ansvarstagande har inneburit att det samiska folket gått miste om möjligheter att värna sin särart i ett utsatt läge.

Det samiska folket saknar makt och förutsättningar att fullt ut styra och besluta om hur den samiska identiteten och kulturen ska kunna bibehållas och utvecklas. Detta skadar det samiska folket.

Genom Sametingets tillkomst fick samer i Sverige ett statligt utpekat organ för att driva sina egna frågor. Sanningskommissionen konstaterar att Sametingets tillkomst har haft mycket stor betydelse för det samiska folkets status, identitet och självkänsla och det har också bidragit till ett begränsat samiskt inflytande i frågor som berör dem. De motiv för inrättandet som Samerättsutredningen lyfte fram 1989 är fortfarande relevanta.

Forskning och statlig uppföljning och granskning av Sametingets verksamhet visar att den av regeringen valda konstruktionen för Sametinget i Sverige med dubbla roller – både statlig myndighet och folkvalt organ – är problematisk. Det finns bland annat inbyggda intressekonflikter mellan uppdraget som statlig myndighet som har i uppdrag att förverkliga regeringens politik och samtidigt utgöra en samlad röst för det samiska folket. De olika intressena går i många fall inte att förena och Sametinget hamnar i en mycket besvärlig situation. Det finns också otydligheter i konstruktionen rörande ansvarsfördelningen mellan de folkvalda och Sametingets kansli som påverkar genomförandet av uppdraget.

Mandatet för det folkvalda är allt för begränsat för att Sametinget fullt ut ska kunna verka för att bevara och utveckla den samiska kulturen och bidra till ett långsiktigt livskraftigt samiskt samhälle. Förväntningar som samer har på Sametinget går inte att förverkliga med dagens system, vilket skapar frustration, besvikelse och miss-

tro mot Sametinget bland samer. Detta kommer också tydligt fram i Sanningskommissionens intervjumaterial och i dialoger som förts.

Även som förvaltningsmyndighet har Sametinget ett alltför begränsat uppdrag och begränsade personella och ekonomiska resurser för att kunna utveckla insatser inom centrala områden som berör samer och för att i tillräcklig utsträckning bevaka frågor som rör det samiska folket. Anslagen som styr verksamheten är öronmärkta och i flera fall underfinansierade. I en del fall, såsom rovdjursersättningen, täcker inte beviljade anslag de medel som Sametinget enligt lag är skyldiga att betala ut. Att just systemet med rovdjursersättning inte fungerar som avsett anförs också av andra, bland annat Länsstyrelsen i Norrbottens län, som Sanningskommissionen för dialog med.

Sanningskommissionens granskning visar att de tilldelade resurserna för bland annat främjande av samiskt inflytande, främjande av samisk kultur och språk, främjande av rennäring och andra samiska näringar, återbördande av mänskliga kvarlevor som plundrats från samiska gravar, insatser för klimatanpassning och kunskapshöjande insatser rörande samer, är otillräckliga i relation till de faktiska behoven. Det innebär ett problem för det samiska folket och många riktar kritiken mot Sametinget. Sametinget har i sin myndighetsdialog med Regeringskansliet påtalat bristande finansiering och äskat medel för insatser för att kunna leva upp till den politik som i dag ska föras för att stärka samiskt liv. Även Statskontoret har i sin uppföljning av Sametinget pekat på att underfinansieringen påverkar möjligheten att fullgöra Sametingets uppdrag. Trots det kvarstå bristerna i finansiering.

Sametinget har inte heller de personella eller ekonomiska resurserna att fullt ut och i enlighet med gällande reglering kunna bistå myndigheter och andra aktörer med sakkunskap i samhällsfrågor som rör samer och samiska intressen. Erfarenheterna från konsultationsordningen så här långt pekar på att konsultationslagens intentioner inte förverkligas. Den nuvarande konsultationsordningens utformning innebär också att det samiska inflytandet är begränsat. Sametingets och det samiska civilsamhällets möjligheter att bidra till beslutsunderlag för olika typer av bedömningar och beslut som innefattar lagstadgade rättigheter för samer riskerar därmed att bli otillräckliga. Beslutsunderlag och konsekvensbeskrivningar riskerar därmed att bli för begränsade, otydliga eller helt och hållet utebli. Det är enligt Sanningskommissionen ett rättssäkerhetsproblem.

Konsekvensen blir att konstruktionen inte ger samerna reella förutsättningar för kulturell autonomi och inte heller självbestämmande i frågor som samerna enligt folkrätten ska kunna råda över. Sametinget kan därmed inte heller bevaka eller driva samiska intressen på ett sätt som skulle behövas. Granskningsorgan inom FN och Europarådet har vid upprepade tillfällen påtalat problemet med bristande samiskt inflytande i beslutsprocesser och uppmanat regeringen att vidta åtgärder för att öka samers möjligheter att påverka beslut som rör dem. Under rådande förhållanden riskerar Sametingets konstruktion och faktiska förutsättningar att underminera samers tillit till Sametinget ännu mer, både som folkvalt organ och som myndighet, vilket försvårar dess uppdrag ytterligare. Det är enligt Sanningskommissionen ett demokratiskt problem.

Regeringen har de senaste 30 åren varit väl medveten om problematiken med Sametingets konstruktion och dess dubbla roller. Direktiven till de utredningar som haft till uppdrag att utforma och utveckla Sametinget som institution har dock varit begränsande. Regeringen har inte heller hörsammat behovet av en grundlagsändring för att klargöra Sametingets rättsliga ställning, trots att tillfälle till en översyn funnits. Regeringen har i stället valt att bemöta problematiken med *ännu* hårdare myndighetsstyrning, vilket förvärrat problemen ytterligare. Därtill har regeringen valt att beskriva tillkommande myndighetsuppgifter som ”ökat samiskt inflytande” vilket bidragit till att Sametingets dubbla roller blivit än mer komplexa och otydliga.

Sanningskommissionen konstaterat att Sametinget och det samiska civilsamhällets de facto saknar tillräckliga verktyg i dag för att värna ett livskraftig samiskt samhälle på ett sätt som de själv önskar. Den statliga politiken kring Sametingets konstruktion har skadat och skadar alltjämt det samiska folket. Under 30 års tid har de insatser som Sametinget hade kunnat utveckla för ett livskraftigt samiskt samhälle därmed blivit för begränsade. Regeringens underlåtenhet att agera för att stärka Sametingets förutsättningar innebär ett bristande skydd av det samiska folket som strider mot Sveriges folkrättsliga åtaganden. Därför behövs nu enligt Sanningskommissionens mening kraftfulla insatser för att öka det reella samiska självbestämmandet och handlingsutrymmet.

9 Kamp för kultur och kulturella uttryck

9.1 Förluster och återtaganden av kulturella tillhörigheter, uttryck och familjehistorier

Bedömning

Assimileringspolitiken har drabbat alla samer och som minoritet i en majoritetsdemokrati är majoritetssamhällets kultur, språk, normer, system och prioriteringar en alltjämt rådande, dominant kraft att förhålla sig till, att fungera i relation till – utan att samtidigt uppslukas.

För den aktiva assimileringspolitiken bär bland andra utbildningsväsendet och kyrkan ett stort och tydligt historiskt ansvar, och dessa är aktörer i den samtida och framtida utvecklingen mot att skapa reellt utrymme för samisk kultur, samiska kunskaper och system att utvecklas.

> Den tysta, praktiska, mångtusenåriga kunskapen hos min släkt är borta. Ingen kan längre bygga en båt, en ackja, en timmerkåta eller bo nät, göra tampar och flöten, göra ett par skidor eller en bra pilbåge eller ett spjut. Ingen vet längre vilka växter man behöver och när man ska ta dem. Ingen vet hur man stoppar blod. Ingen kan alla sätt att tillvarata fisk, kött och sedan förädla det. Ingen vet hur trumman ska användas, vilka alla gudar är och hur man ska be eller tacka dem. Ritualerna är borta, stigar är borta, namn i landskapet, boplatser, fiskeplatser och heliga platser är borta. Vi är rika på pengar, jobb och upplevelser men fattiga i vår kultur och vårt språk.[1]

[1] S03224.

Assimileringspolitiken har påverkat alla samer. Kanske mest uppenbart yttrar den sig i den utbredda förlusten och försvagningen av de egna språken, men undersöker man försvenskningen av samiskt land, samiska samhällsstrukturer och samisk kultur står det tydligt hur genomgående assimileringen verkat på otaliga nivåer och områden. En viktig del i Sveriges assimilering av Sápmi har varit stigmatiseringen och nedvärderingen av det samiska – av samisk trosuppfattning, samiska sedvanor och uttryck. Historiskt sett bär här kyrkan och utbildningsväsendet ett stort ansvar. Många som upplevt nomadskolan vittnar om stigmatiseringen av det samiska inom denna institution, samtidigt som den syftade till att konservera det samiska som renskötande och forma eleverna till ett liv som renskötare – utifrån det svenska skolväsendets perspektiv. Kommissionens ledamot Patricia Fjellgren skriver tillsammans med författaren Malin Nord angående att barn placerats i internat som lärde dem att deras kultur och värld inte hade något värde:

> Att bli tagen från sin familj.
>
> Det är en erfarenhet som urfolk världen över har gemensamt. Ett trauma som inte släpper. Övergreppen har varit ett långsamt och systematiskt försök att få urfolken att glömma vilka de är och var de kommer ifrån.
>
> Dessa avstånd mellan människor. Mellan barn och föräldrar. Mellan barnen och deras språk. Mellan människor och deras kultur. De har skapats i civilisationens namn.[2]

Många samer av i dag kämpar med att återta och bruka sina förfäders kunskaper, språk och kulturella uttrycksformer som exempelvis klädedräkter, i den mån det går. På många fronter signaleras i dag en stolthet i samisk tillhörighet och identitet. I vissa avseenden kan detta tolkas som en egen upprättelse och frigörelse från den historiska stigmatiseringen och flera av kommissionens berättare lyfter sin egen kulturella stolthet i samma andetag som den stora sorgen över hur ens förfäder behandlats i egenskap av att tillhöra den stigmatiserade ”Andre”.

> Det jag tycker är så synd är att mina föräldrar inte fick uppleva det här att man faktiskt kan känna sig stolt över sin bakgrund. För ju mer jag lär mig, jag känner mig väldigt stolt. Det är väldigt sorgligt att de inte fick uppleva det, och inte heller fick uppleva att deras barn tar tillbaka och är stolta. Det tycker jag är riktigt sorgligt faktiskt.[3]

[2] P. Fjellgren & M. Nord. 2021. *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land,* s. 15.
[3] 23156.

Den stigmatiserande assimileringspolitiken framträder kanske som allra tydligast i den utbredda tystnad om såväl övergrepp som samiska identiteter som många i de äldre eller föregående generationerna förefaller ha burit. Det är inte ovanligt att tolka denna tystnad kring eller förnekelse av sin samiska tillhörighet som ett uttryck för skam. Man hade skammats till att dölja sin identitet. Som en av berättarna uttrycker det:

> Jag kommer från ett tigande som var det enda försvaret mot den pålagda skammen.[4]

Sorgen över detta är det många som bär med sig i dag. En man i 70-årsåldern, till stor del uppvuxen och boende i södra Sverige, samtalar om detta i en intervju.

> Jag kommer inte ihåg så mycket, jag var så liten, men helt klart är ju, hon hade väldigt mycket samekläder och vi har ju kvar hennes kolt som hon sydde 1905. Och hon gjorde ju kläder till mig, så i [ortnamn] när jag var liten så gick jag ju omkring med mycket samekläder. Så förmodligen pratade vi väl samiska med mormor i alla fall, men jag kommer inte ihåg ett dugg nu för tiden. Jag kan ingen samiska. Det är först på sista tiden som det har lättat på att vara same. Jag har ju aldrig känt mig förföljd eller på något annat sätt fast jag alltid har framhållit att jag har samiskt ursprung och jag har varit stolt över det. Men som sagt, jag har ju ingen historia, tyvärr.
>
> *Pratade hon samiska? Pratade hon och din mamma samiska?*
> Jag törs inte säga, jag skulle tro det. Mamma pratade samiska flytande, men hon pratade aldrig samiska med oss. […] Hon tog bort allt det samiska, vi skulle bli svenskar. Och ja, jag ser det som en konsekvens av den svenska samepolitiken.[5]

Genom att assimilera ett folk, försvenska samerna, osynliggörs det samiska inför en själv. Vissa delar försvinner helt, till exempel som språken för så många, andra delar dämpas, tigs bort. Detta interna osynliggörande inför sig själv och sociala osynliggörande inför sina barn, sin omgivning, bidrar samtidigt till ett osynliggörande av samisk kultur, historia och samiska livserfarenheter på ett samhälleligt plan. Och på detta samhälleliga plan har den svenska staten, utifrån sin horisont, bidragit ytterligare till ett osynliggörande av det samiska, av folket, samisk historia och dess relation till Sveriges. Här bär bland

[4] A. Wennström. 2021. Minns mig. Minns att vi överlevde. I Fjellgren & Nord. *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land*, s. 80.
[5] 23014.

andra svenskt utbildningsväsende och museiväsende ett stort historiskt ansvar och här har desamma en viktig samtida roll i formandet av historieskrivningen för framtida generationers förståelse för det (mångfasetterade) samiska och dess relation till Sverige. Här behövs också insatser för att skapa de förutsättningar som krävs för att samer (själva) ska kunna återta, forma och utveckla sin egen kultur.

Tankarna måste få växa och läka tillbaka på något vis.[6]

9.2 Erfarenheter av statens uteslutning

Bedömning

Den statliga politik som syftat till att definiera olika samiska grupper och behandla dem olika har fått konsekvenser för individer och familjer som splittrats och förlorat sammanhang och koppling till samiska levnadsförhållanden och samisk kultur. Kategoriseringarna har inneburit att många samer, kulturuttryck och erfarenheter uteslutits ur historieskrivningen.

Staten verkar anse att det räcker om några är samer.[7]

Att politiken har påverkat och fortsatt påverkar olika samiska grupper olika understryks såväl i Sametingets *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket* (2021) som i Sanningskommissionens utgångspunkter i förhållande till direktivet[8] och av många av kommissionens berättare. Några som tydligt drabbats av statens assimileringspolitik, och som i stor utsträckning uppehåller sig vid denna erfarenhet i sina vittnesmål, är de som vuxit upp i mer eller mindre ovisshet om sitt samiska arv. Bland umesamerna är detta en utbredd erfarenhet. Här uttrycks tydliga önskemål om att Sanningskommissionens redogörelser för den förda politiken och dess konsekvenser ska omfatta även deras erfarenheter – erfarenheter som tenderar uteslutas ur samisk historieskrivning.

[6] 23142.
[7] 23099.
[8] Sanningskommissionen för det samiska folket Ku 2021:02, *PM 2023-01-26*, 2.2 (v).

> Varför jag sitter här? För att synliggöra vår del. […] Jag tycker Sanningskommissionen är jätteviktig. Och så finns inte umesamiskan representerad i den här kommissionen. Då känner man att jag bara måste hit. Det är mer än ett språk, det är kulturbärare.[9]

> Det är viktigt att den här samiska gruppen, eller vad man vill kalla den, får en röst eftersom de bofasta samerna, åtminstone Västerbottenssamerna som jag kan någonting om, de har i princip utraderats från historien. De har inte haft någon medial plattform, de har aldrig fått höras, utan den samiska historien har alltid berättats av någon annan. Det är väl det man skulle önska att kommissionen lyfter, alltså även deras röst.[10]

För många av de umesamiska, skogssamiska berättarna i Västerbotten är konsekvenserna av den splittrande segregerings- och assimileringspolitiken ett genomsyrande tema i samtalen med kommissionen. Här finns de vars förfäder förlorade sina skatteland rätt och slätt då de konfiskerades av staten, de vars barn och i sin tur deras aldrig skulle komma att återvända till några marker betraktade som sina, i andras ögon. Trots att platserna som utgör grunden för ens identitet och bär ens historia finns kvar. Här finns vittnesmål om dem som i samband med avvittringarna råddes av myndighetspersoner att uppta kronotorp i stället för hemman, vilka gick samma öde till mötes då kronotorpen aldrig skulle komma att övergå i privat ägo. Och här finns de som valde att inhysa hemman och därmed kategoriseras som nybyggare, i stället. De bofasta vars släkthistoria börjar först där och då – dessförinnan ingenting. Men som ”på så vis är lyckligt lottade. Platserna finns ju kvar”.[11]

> Min pappa var ju en stolt nybyggarson. Han betecknade sig som nybyggare, hans släkt var nybyggare. De hade brutit mark, de byggde enkronasvägar, de hade gjort någonting från ingenting. Sedan vad de hade gjort innan, det skrattade vi åt och sa: Ja, de var ju samer, men det var långt borta. Att det var så nära i tid, det fick vi aldrig veta.[12]

Gemensamt för dem som delar erfarenheten av närmast total assimilering, och som valt att berätta sin historia för kommissionen, är också berättelsen om processen med att återta sin kultur och identitet. Många av dessa röster har kommit till närmare insikt om sin samiska tillhörighet eller sitt samiska arv först i vuxen ålder. Här vittnas både om hur

[9] 23156.
[10] 22001.
[11] 23156.
[12] 23156.

ensamt och svårt det kan vara att försöka lägga sitt och familjens fragmenterade pussel och om kraften i att finna dem som befinner sig i liknande processer.

> [Mats Jonsson] beskriver det [i serieromanen *När vi var samer*[13]] som att det finns en dörr som man aldrig öppnat, och helt plötsligt kommer det och man är ute i ett nytt rum. Jag har nog mer beskrivit det lite som ett mellanskap. Alltså, jag har inte känt mig hundra procent självklar, och när jag då öppnar det här, vem är jag då i det här sammanhanget? Då kan man först känna att jag inte hör hemma här heller, tills jag upptäcker att det är så många som delar min upplevelse. När man hittar *det* sammanhanget, att man är same fast man är utanför renskötseln, då är man ju hemma. Och språket – jag jobbar och försöker ta tillbaka språket – språket förenar även samer mellan språken. Jag skulle säga att språket är vägen till att ena ett folk, faktiskt. Det finns lite olika men språken har mer likheter än skillnader. Det är genom språket som jag har hittat tillbaka till de mina, till det som är jag, och då känner jag inte det där [mellanskapet], då är jag självklar på något vis.[14]

Upprättelse är ett uttryckt behov och krav för många av dem som vittnar om assimileringens fråntagande av identiteter, sammanhang och historia. Upprättelse i termer av erkännande av ens släkters historia i relation till den förda politiken och erkännande av dessa historier och erfarenheter som ”lika samiska” som andra, mer välkända narrativ.

> Vad jag förstår så har assimileringen gått lite olika fort i olika släkter, beroende på var man har varit. För min släkt ser man ganska tydligt att vid den här tidpunkten [runt 1928], jag vet inte om man definieras som svensk, jag vet inte ens om det är en fråga om man är svensk eller same. Ibland får jag för mig att det här med samiskhet är en lyx som vi har tillägnat oss i modern tid. Jag vet inte, var det viktigt på den tiden över huvud taget? Det enda jag kan säga är att det är viktigt för mig i dag. Det är väl … är det identiteten? För mig är det det. Alltså, dels att veta vem man är men lika viktigt är det att veta hur man har behandlats. Som sagt, jag har haft ett alldeles utmärkt liv, jag har aldrig blivit kallad lapp, jag har inte behövt gå i nomadskola, så jag kan inte säga att jag varit diskriminerad i det perspektivet. Å andra sidan har staten snott hela min kultur […]. Det är kanske det som är cluen i det hela, att det här inte har varit något eget val, utan det är någon annan som har bestämt.[15]

[13] M. Jonsson. 2021. *När vi var samer.*
[14] 23156.
[15] 22001.

9.3 Konsekvenser av statens och kyrkans politik inom området språk och utbildning

> ”Älskade vänner, jag försöker ge er det språk jag inte fick”, säger jag till mina barn och hoppas att det ska låta positivt och ge dem en anledning till att lära sig samiska. Det som togs bort från mig, har jag försökt ta tillbaka. All tid jag lagt, ändå är språket stelt och tillgjort. Inte som jag minns att de gamla pratade, flytande, sjungande. All tid jag lagt hade jag kunnat lägga på att doktorera i vilket ämne som helst, eller göra karriär i något. Skattepengar till staten. Så blev det inte. Jag kämpar med att ta tillbaka min samiska kultur. Mina vänner har hög lön, en bra pension. Jag har ett halvdant torftigt språk som jag kämpar med att ge vidare. Sorgen att inte kunna uttrycka sig väl, sväva i väg med synonymer, briljera, dansa med språket. I stället stakar jag, söker ord. Haltar. Tappar koncentrationen av alla kasusböjningar och omljud.
>
> Varför förbjöd du, Sverige, samiska i skolan för mina föräldrar? Varför nedvärderade du kunskaperna i den samiska kulturen och språket? Fortfarande. Förlust av en hel gammal släkts språk är tung att bära. Du borde ta den bördan. Jag bär den på mina axlar för mitt folk, mina barn.[16]

Berättelserna som lämnats till kommissionen återkommer ständigt till förlusten av samiskan. De rymmer ofta starka känslor av sorg, ilska och internaliserad skam. Språkförlust är en av de mest genomgripande konsekvenserna av statens och kyrkans assimileringspolitik. Att sammanfatta berättelserna är nästintill omöjligt eftersom språkförlust och språksorg har så många ansikten, uttryck och förgreningar till samers historia och nutida liv. Språkförlusten har mycket större dimensioner än bara förlusten av orden och samtalen. Samtidigt finns även en kraft och glädje i erfarenheter av att återta ett språk, trots alla strukturella hinder.

Språk- och utbildningspolitiken har fått många konkreta och existentiella konsekvenser för samers liv, både historiskt och i dag. Förutom den stora förlusten av samiskan, och det unika kulturarv som språket bär, har politiken inneburit en undanträngning av samers kunskaper, historia, livsrum, en splittring av den samiska gemenskapen och sämre materiella och ekonomiska förutsättningar.

[16] S03224.

9.3.1 Kyrkans och statens politik och agerande

Kyrkoväsendet ansvarade under lång tid för utbildningsfrågorna i Sverige. Från 1600-talet och ända in på 1900-talet hade kyrkan avgörande inflytande över dem – administrativt, organisatoriskt och innehållsmässigt. Nomadskolreformen 1913 brukar betraktas som kyrkans sista betydande intervention i samiska utbildningsfrågor.

Under 1800-talet förstärktes statens och kyrkans kulturhierarkiska synsätt. Den samiska kulturen betraktades av statens och kyrkans företrädare som förmodern och lägre stående i förhållande till jordbruks- och industrisamhället. Med det följde också en nedvärderande syn på samiska språk. En anpassning till den svenska kulturen och det svenska språket ansågs vara nästa steg i en given utvecklingslinje.

Svenska blev det ordinarie undervisningsspråket i både nomadskolan och den vanliga folkskolan. Eftersom nomadskolans främsta syfte var att få fram effektiva och moderna renskötare förutsatte det att undervisningen skedde på svenska. I den ordinarie folkskolan placerades de samiska barn som ansågs lämpliga att assimileras. Där skulle processen påskyndas genom ett tvångsanammande av svenska språket och svensk kultur, utan någon kontakt med det samiska livet. Att både nomadiserande och icke-nomadiserande samers barn undervisades och bodde på internat av olika slag långt bort från hemmet, innebar att de förflyttades från sina naturliga språkmiljöer och de rum där samiskan var en integrerad del av överföringen av kunskap och traditioner. Det innebar också en stor psykisk och känslomässig påfrestning att som barn ryckas upp från sitt hem och sina rötter. De gick därmed miste om det vardagliga lärande som sker när barn får se hur vuxna samarbetar, löser konflikter och bygger relationer.

I slutet av 1800-talet och långt in på 1900-talet upprättades lokala förbud för elever att tala samiska i skolan, även om det inte formellt förbjöds. Många vittnar om att de blev bestraffade när de talade sitt modersmål, inte bara under skoltid, utan även under raster. Dessa erfarenheter har gett många samer en upplevelse av att språket inte anses vara värdefullt. Det har resulterat i känslor av skam och underlägsenhet kopplat till den samiska identiteten. Många berättare vittnar om att en sådan känsla också har gått i arv i generationer.

De traditionella samiska kunskaperna och erfarenheterna har under lång tid tryckts undan och inte respekterats. Det strukturella osynlig-

görandet har inneburit förluster för samer och resulterat i utbredd okunskap inom majoritetssamhället.

Runt 1960-talet blev den officiella synen på samiska språk mer positiv men först 2000 fick samiska status som nationellt minoritetsspråk. Från 1970-talet och framåt började statliga myndigheter arbeta med olika satsningar inom språk- och utbildningsområdet med målet att stärka och revitalisera samiska språk. Undervisningen i samiska via modersmålsundervisningen har dock fortfarande låg status. Den brottas med stor resursbrist eftersom det saknas både legitimerade lärare och anpassade läromedel. I vissa fall är kunskapen låg hos skolor och huvudmän om samers språkliga rättigheter.

9.3.2 Konsekvenser av kyrkans och statens politik och agerande

Språklig och kulturell assimilering, försvagad identitet, språksorg och stigma

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans språk- och utbildningspolitik har starkt bidragit till språklig och kulturell assimilering av samer och enskildas förlust av det samiska språket. Det har i sin tur resulterat i försvagad individuell och kollektiv identitet, språksorg och stigma kopplat till språk och kultur bland samer.

Statens och kyrkans politik inom språk- och utbildningsområdet har bidragit till språklig och kulturell assimilering av samer. Under lång tid hade samer inte något val utan tvingades skicka sina barn till den utbildningsinstitution som statens och kyrkans företrädare hade bestämt. Där var svenska alltid norm och det officiella språket. Att tala samiska kunde gå emot lokala språkförbud och leda till bestraffningar. Samer har genom språk- och utbildningspolitiken fråntagits sitt språk, både som individer och som folk. Den språkliga assimileringen har påskyndat språkbytesprocessen och lett till en situation där samtliga samiska språk är hotade och stora politiska insatser behövs för att samer ska kunna ta tillbaka, bevara och utveckla sina språk.

För många samer är språket också starkt kopplat till den samiska identiteten, både historiskt och i nutid. Tillhörigheten till den samiska kulturen upplevs därför som försvagad eller osäker när språket saknas.

Språkförlusten blir därmed också en förlust av den samiska kulturen. Bland berättarna som inte talar samiska finns upplevelsen av att inte räknas som ”riktig” same – varken av majoritetssamhället eller i samiska sammanhang – eftersom den samiska identiteten är så tätt sammanvävd med språket. För de samer som tvingades gå i den ordinarie svenska skolan blev språkförlusten bara en del av en ännu mer omfattande förlust av samisk identitet och kulturell tillhörighet, eftersom samisk kultur – utöver språk – var helt frånvarande där. Den kulturella assimileringen blev mer utbredd och genomgripande för dessa samiska barn och deras kommande generationer.

Erfarenheterna från nomadskolan varierar beroende på plats, tid och individuella omständigheter. En del samiska barn upplevde nomadskolan som en plats av kulturell gemenskap, där de fick möjlighet att bevara och utveckla sin samiska identitet och lära sig om renskötseln. Men av de berättelser som Sanningskommissionen tagit del av framhävs avsaknaden på samiska perspektiv och kunskaper även inom nomadskolan. Språket användes dock i stor utsträckning inom renskötseln, vilket gjorde att det överlevde där för dem som var aktiva inom renskötseln.

Statens och kyrkans assimilerande språkpolitik har på olika sätt inneburit smärtsamma personliga konsekvenser för de flesta. En stor andel berättare vittnar om hur det är att växa upp och leva utan tillgång till sitt modersmål, inte kunna tala med äldre släktingar eller kunna uttrycka sig på sin släkts historiska språk. Förutom den individuella identitetsförlusten har språkbytet på gruppnivå även lett till att den kulturella kontinuiteten inom den samiska gruppen är hotad. När samiska inte längre talas inom en grupp minskar möjligheten att föra vidare kunskap och erfarenhet till kommande generationer. Kedjan mellan generationer har på så sätt brutits eller försvagats och språkförlusten påverkar relationerna inom familjen och mellan generationer. En del av de intervjuade vittnar om att den kollektiva identiteten på så sätt blir svagare. Det samiska arvet har i många fall inte kunnat föras vidare i vardagen, och många vittnar om att viktiga delar av identitet, tillhörighet och kultur gått förlorade på grund av det.

Flera av dem som aldrig fått möjligheten att lära sig språket från sina föräldrar vittnar om en stark sorg över detta. En del lyfter fram hur deras föräldrar, eller mor- och farföräldrar, har valt att inte föra språket vidare utifrån en genuin omtanke om barnens framtid, eftersom vägen till social inkludering och acceptans, utbildning och arbets-

liv har gått genom det svenska språket. Samtidigt har språkförlusten för många lett till en tomhet som kan vara svårgripbar. Det är svårt att formulera sin förlust när man sörjer någonting man aldrig haft.

Även om politikens konsekvenser på en övergripande nivå har inneburit ett undanträngande och fråntagande av samiska språk, vilket också återspeglas i kommissionens intervjuer, finns det en betydande grupp samer som tillsammans och på egen hand har försökt hålla språken vid liv. Att vägra sluta prata samiska trots förbud eller nedvärdering, att kämpa för att få sina språklig och kulturella rättigheter tillgodosedda och att på andra sätt lägga ner personlig tid och kraft för att rädda språken, framträder ur berättelserna som samer lämnat.

En del vittnar om en nedärvd dålig självkänsla som omedvetet förts över från tidigare generationer. Inte sällan upplevs det som svårt att vara ”stolt same” och försöka bejaka sin identitet i en omvärld där det samiska språket och kulturen inte betraktas som värdefull eller skyddsvärd. Många av dem som förlorat sitt språk vittnar än i dag om känslor av skam, tystnad och utanförskap. Även om det pågår en kamp för språkligt återtagande, finns det fortfarande ett stigma kopplat till samiskan på fler håll, som riskerar att hämma kampen och leda till tystnad, om främjande och stärkande insatser från politisk håll uteblir.

Psykiska men från en utsatt skoltid

Bedömning

Att statens och kyrkans företrädare ryckte upp samiska barn ur deras hemmiljöer och placerade dem i nomadskola och arbetsstuga/elevhem, utan hänsyn till föräldrarnas eller barnen vilja, innebar ett integritetsintrång och en kränkning. För många innebar uppväxten på internaten en svår och utsatt tid som lämnat dem med psykiska men för livet. Vissa vittnar om rena övergrepp i både nomadskolan och arbetsstugorna/elevhemmen.

Förutom en språklig och kulturell assimilering inom både nomadskolan och den ordinarie skolan, innebar statens och kyrkans utbildningspolitik också att de flesta samiska barn tillbringade stora delar av sin barndom på en statlig institution, i stället för hos sina familjer.

Föräldrarna gavs inget val, utan det var svenska statens och kyrkans företrädare som bestämde om barnens skolgång. Familjerna tvingades lämna bort sina barn. Även om det bland vittnesmålen finns positiva erfarenheter från institutionstiden, särskilt för vissa som beskriver en stark kulturell sammanhållning i nomadskolan eller de bättre materiella förutsättningar man levde under i arbetsstugan jämfört med de man kom från, är berättelserna övervägande negativa.

Många samer som lämnat sina berättelser vittnar om de svåra sociala förhållandena i nomadskolan och arbetsstugan/elevhemmet. Gemensamma upplevelser för de flesta samiska barn, oavsett skolform, är de sociala och psykiska konsekvenser som kommer av att ha tvingats lämna sin familj som litet barn och spendera formativa år i en främmande och ofta hård och kärlekslös miljö. Flera berättare lyfter fram psykisk ohälsa i olika former och svårigheter senare i livet som ett resultat av dessa erfarenheter.

I vissa fall finns personliga erfarenheter av övergrepp på institutionerna. Ett antal berättelser som inkommit till kommissionen vittnar om fysisk och psykisk misshandel, sexuellt ofredande, våld och andra kränkningar som i dag klassas som brottsliga. Sanningskommissionens bedömning är att staten bär ett ansvar för den politiken som förts och de konsekvenser som den har lett till.

Marginalisering av samiska språk och kunskapsmässig orättvisa

Bedömning

Staten och Svenska kyrkans språk- och utbildningspolitik har inneburit en politisk och institutionell marginalisering av samiska språk och perspektiv inom utbildningsväsendet som fortfarande pågår. Det har underminerat de samiska språken, undergrävt samisk traditionell kunskap och resulterat i kunskapsmässig orättvisa för samer.

Kunskapsmässig orättvisa är den existentiella dimensionen av statens och kyrkans assimilering som innebär att personer från vissa grupper på grund av vilka de är – eller fördomsfullt antas vara – kränks i egenskap av kunskapssubjekt. Det innebär att samer inte kunnat kommunicera och bearbeta upplevelser då de berövats ord för att förstå dem och det har lett till otillräckliga kunskaper i majoritetssamhället vilket gjort det svårt att tala om dessa erfarenheter.

Under lång tid genomförde statens och kyrkans företrädare en medveten försvenskning av samhället där svenska språket och svensk kultur var norm, och där de samiska språken och perspektiven trängdes undan. Skolan och utbildningsmiljöerna var det främsta verktyget i assimileringens tjänst.

Även om synen på samiska så småningom blev mer positiv under andra halvan av 1900-talet, ledde det inte till fler undervisningstimmar på samiska – varken i den reformerade nomadskolan, i den efterföljande skolformen sameskolan eller i den reguljära grundskolan. När undervisningen i andra samiska ämnen som renskötsel och samiskt hantverk minskade i sameskolan under 1960- och 1970-talen, blev samiska kvar som ett ämne som förväntades förmedla och hålla samman samisk kultur och identitet. Fortfarande var undervisningstiden dock en eller högst ett par lektioner samiska i veckan. Under 1970-talet infördes hemspråk (nuvarande modersmålsundervisningen) vilket gjorde det möjligt även för barn i den vanliga grundskolan att få undervisning i samiska, men också här var det fråga om mycket begränsad tid, oftast bara en lektion i veckan.

Eftersom den ideologiska omsvängningen inte åtföljdes av en reell satsning på samiska i undervisningen, reducerades språket till en symbol för kulturell identitet snarare än en levande bärare av kunskap och en väg till flerspråkighet för samiska elever. Än i dag vittnar föräldrar till barn i skolan om att samiskan fortfarande har en undanträngd ställning, både inom sameskolan och den ordinarie skolan, med otillräcklig modersmålsundervisning ofta efter skoltid.

Att samiska språk inte användes som undervisningsspråk i nomadskolan, eller för samiska barn i den ordinarie folkskolan, innebar att barnen fick undervisning på ett språk som inte var deras modersmål och ett annat än det som hittills burit deras erfarenheter av världen. Många berättare vittnar om att de samiska perspektiven och den samiska identiteten och kulturen ligger inbäddade i språket – inte minst finns en särskild förståelse av relationen mellan människa, djur och natur, av etik och av platsers betydelse. Förlusten av det samiska språket innebar därför förlusten av ett särskilt sätt att tänka, minnas och förstå världen på, som inte gavs plats inom de institutionella ramarna.

Förutom en förlorad kontakt med de djupt rotade samiska perspektiven, gav den språkliga assimileringen också upphov till en särskild form av kunskapsmässig orättvisa som brukar kallas hermeneutisk orättvisa. Den uppstår när individer inte kan kommunicera eller

bearbeta sina upplevelser på grund av brist på tillgängligt ordförråd, vilket hindrar dem från att få sina upplevelser förstådda och validerade. Genom att beröva de samiska barnen deras modersmål och därmed de resurser och konceptuella verktyg som krävs för att kommunicera med andra och själv förstå sina sociala erfarenheter, resulterade det i hermeneutisk orättvisa. När barnen tvingades lära sig ett helt nytt språk, som enligt många var en stor omställning som tog tid, kan man anta att de inte kunde kommunicera omfattningen av sina trauman och de övergrepp de ibland utsattes för. Helt enkelt eftersom språkförtrycket hade utplånat det nödvändiga ramverket för att kunna göra det.

Genom att undertrycka en grupps förmåga att meningsfullt kommunicera sina erfarenheter av förtryck, skapas en spricka i den kollektiva förmågan att förstå de övergrepp som var många samiska barns verklighet.

Den otillräckliga undervisningen om samers kultur, historia och rättigheter i dagens grund- och gymnasieskola riskerar att spä på den hermeneutiska orättvisan. När varken samer eller majoritetssvenskar får lära sig om staten och kyrkans historiska övergrepp och förtryck av det samiska samhället kan det bli svårt för samiska individer att sätta ord på sina upplevelser, som inte sällan är erfarenheter som gått i arv från tidigare generationer, och förmedla det på ett sätt som skapar resonans inom majoritetssamhället, eftersom händelserna inte är inkluderade i den kollektiva kunskapsbanken.

Enligt Sanningskommissionen är det avgörande att dagens skolor och huvudmän tar ansvar för att stödja undervisning i och på samiska som en del av revitaliseringen av de samiska språken. Men satsningar på samiska språk i utbildningssektorn kan inte bara handla om flera undervisningstimmar, utan också om att undervisningen bör ske utifrån samisk didaktik och pedagogik.

Undanträngning av samiska rum och språkmiljöer

Bedömning

Marginaliseringen av samiska språk och perspektiv har inneburit en undanträngning av samers tillgång till egna arenor och språkmiljöer i samhället, som är en viktig förutsättning för att språken ska kunna utvecklas, synliggöras och hållas levande.

Familj, hushåll, bygemenskaper, renskötselgrupper och andra lokala nätverk i den samiska kulturen hade under lång tid fungerat som kanaler där kulturell kunskap och traditioner överförts mellan generationer. I och med att kyrkan, och senare, staten tog över ansvaret för kunskapsförmedlingen via särskilda skolor för samer och i den ordinarie skolan, samt avgjorde i vilken skola barnen skulle placeras, övertog dessa institutioner rollen som huvudsaklig kunskapsförmedlare. På så sätt bidrog staten och kyrkan till att undergräva de sociala och kulturella institutioner som traditionellt burit samiska språk och samisk kunskap.

Förlusten av de samiska språken har inte bara lett till en kulturell skada utan också ett undanträngande av det samiska livsrummet. Det samiska livsrummet är en fråga om rumslig plats, men också om en andlig plats – känslan av att ha sin plats i världen. Kulturell assimilering och språklig marginalisering har försvårat möjligheten att leva ett livskraftigt samiskt liv där samiska språk utgör normen.

Berättare vittnar om att så kallade språkbad i form av läger eller kurser är positivt, men de anser samtidigt att det behövs tillfällen i vardagen där de kan använda språket och där levande språkmiljöer kan utvecklas mellan generationer. På de flesta platser runt om i Sverige lyser de samiska språken med sin frånvaro i det offentliga rummet och exponering av språken är oftast obefintlig. När de samiska språken inte finns naturligt i det omgivande samhället blir det svårt att ha vardagskontakt med andra som pratar samiska. Denna brist och avsaknad är något som många av de intervjuade lyfter fram som en av de allvarligaste konsekvenserna av assimileringspolitiken, eftersom den begränsar samers möjligheter att använda sitt språk som ett kollektivt uttryck för kultur, identitet och samhörighet.

En undanträngning av det samiska livsrummet innebär också att det blir svårare att etablera och upprätthålla samiska fysiska institutioner – såsom föreningar, medier och sociala mötesplatser, eftersom det kräver ett visst antal aktiva språkbrukare för att fungera.

Bristen på språkmiljöer gör samer som grupp mer sårbar för majoritetssamhällets normer och språkdominans. Det blir svårare att upprätthålla en särskild samisk kultur, vilket riskerar att ytterligare urholka samiska traditioner och perspektiv. Föräldrar upplever att det är svårt att motivera sina barn att läsa samiska i skolan om skolan är den enda plats där det talas samiska. Det blir svårt för dem att betrakta språket som användbart och värdefullt så länge samiskan fortsätter

att vara så pass osynlig i det offentliga rummet, t.ex. i klassrummen, i kontakt med myndigheter och rättsväsende, media och i forskning. Det blir också svårare att lära sig ett språk om man bara möter det i undervisningssammanhang och inte naturligt i det vanliga livet. För många är skolan den enda språkarenan, och där är bristerna stora vad gäller rätten till undervisning på och om samiskan. Revitalisering och återtagande av de samiska språken kan inte enbart ske inom skolundervisningen, utan måste ges förutsättningar att även växa fram lokalt utifrån initiativ och sammanhang som samer själva skapar.

Undanträngningen av samiska språk i den offentliga sfären har också lett till att samiska språk inte utvecklas som samhällsbärande språk i takt med nya innovationer och företeelser i samhället, med nödvändig terminologi för rättsväsende, vård, utbildning och offentlig förvaltning. Det arbete som sker med språklig revitalisering kräver satsningar på språkvård för att samiska språk ska fortsätta att vara levande språk i samhället på det sätt som ett av de minoritetspolitiska målen anger.

Strukturellt osynliggörande av samers kultur, historia och rättigheter

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans språk- och utbildningspolitik har bidragit till det strukturella osynliggörandet av samers kultur, historia och rättigheter inom dagens utbildningsväsende. Det har i sin tur lett till en utbredd okunskap inom majoritetssamhället, med många negativa konsekvenser för samer och samhället i stort. Fientlighet, rasism, hot och hat bottnar många gånger i bristande kunskaper.

Inom det svenska skolväsendet har det länge funnits stora brister vad gäller utbildning om samer och samers historia. Redan i nomadskolan var kunskapen om det samiska generellt låg, trots att det skulle vara en samisk skola. Sverige får kritik för att undervisningen om samisk historia och kultur i praktiken inte fungerar, trots att det i grundskolans läroplan står att skolan ansvarar för att elever ska få kunskaper om samer. En viktig anledning till det är otillräckliga kun-

skaper hos lärare på grund av brister inom lärarutbildningarna. Skolans styrdokument om samer synliggör inte heller de historiska perspektiven bakom samers nuvarande rättigheter som urfolk eller de koloniala perspektiven som styrt exploateringen av Sápmi.

Att samers historia och erfarenheter har osynliggjorts har lett till utbredd okunskap om Sápmi och samers historia inom det svenska majoritetssamhället – som inkluderar både samer och andra svenskar. Okunskap är en grogrund för fördomar, stereotyper och hat, som riskerar att produceras och reproduceras. Okunskapen leder också till många svårigheter och hinder för samer som försöker hävda sina rättigheter i möten med myndigheter och andra statliga sektorer.

Dagens otillräckliga insatser för att säkerställa grundläggande kunskaper om det samiska samhället och den historiska relationen mellan Sápmi och svenska staten, innebär att den historiska marginaliseringen av samer fortfarande pågår inom utbildningsväsendet, som sedan sprider sig likt ringar på vattnet ut i det övriga samhället.

Sämre materiella och ekonomiska förutsättningar

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans språk- och utbildningspolitik har fått konsekvenser för samers resurser, ekonomiska möjligheter och materiella villkor. Historiskt innebar politiken att särskilt elever som placerades i nomadskolan fick sämre utbildning, som i sin tur tenderat att påverka materiella och ekonomiska förutsättningar negativt. Den språkliga assimilering som alla samer utsattes för har också tydliga ekonomiska konsekvenser än i dag.

Under början av 1900-talet skulle utbildningsväsendet både bidra till att assimilera och segregera samer. Den segregerande utbildningspolitikens överordnande syfte var att skydda och effektivisera renskötseln för att göra den samhällsekonomiskt lönsam. För att uppnå det målet ansåg statliga och kyrkliga företrädare att det bästa för nomadiserande samers barn var att de utbildades till goda renskötare, och skyddades från den svenska civilisationens högre utbildning och bekvämare liv. Därför var nomadskolans utbildningsnivå och innehåll lägre och minde omfattande, jämfört med i den ordinarieskolan, där

både samiska barn som inte kom från en fjällrenskötande familj och svenska barn gick.

Det innebar att samiska barn i nomadskolan fick en sämre utgångspunkt vad gäller vidare studier och position på arbetsmarknaden, som även tenderar att påverka följande generationers ekonomiska och materiella möjligheter. Flera berättelser som lämnats till kommissionen vittnar om detta, hur svårt det var för många att vidareutbilda sig om man hade gått i nomadskola och hur en känsla av att vara mindre kapabel kunde leva kvar inom en. För att kunna studera vidare krävdes att de elever som gått i nomadskolan läste upp sina betyg, eftersom betygen därifrån inte räckte för fortsatta studier.

Samiska barn som skulle assimileras i den reguljära skolan fick visserligen samma utbildning som de svenska barnen, men det finns många som vittnar om utmaningen med det dubbla kravet på inlärning de ställdes inför. Dels skulle de erövra ett nytt skolspråk (vilket tar 5–7 år enligt forskningen), dels tillgodogöra sig utbildningens innehåll på det nya och främmande språket. Enligt flera berättare skedde detta utan vidare pedagogiska insatser från lärarna. Det innebar att samiska elever även i den reguljära skolan riskerade att hamna i ett underläge. Det är svårt att veta om det generellt sett ledde till att samiska barn fick sämre skolresultat, vilket tenderar att leda till kommande svårigheter med högre utbildning, arbetsliv och ekonomi. Men vissa som lämnat sina berättelser till kommissionen vittnar om att utmaningarna i skolan skapade sämre förutsättningar för dem, som påverkade dem i det fortsatta livet efter skolan.

Både bland personer som gick i nomadskola och reguljär skola finns erfarenheter av att ha blivit dumförklarad av lärare och betraktad som intellektuellt ”svag” eftersom personen inte kunde ta till sig undervisningen på svenska. Att få en sådan stämpel i unga år riskerar att negativt påverka uppfattningen om den egna förmågan och leda till självuppfyllande profetior. I kommissionens intervjumaterial finns berättelser från personer som beskriver att de själva, eller deras föräldrar, påverkades starkt av den låga självkänsla de fick från skoltiden.

Även den språkliga assimileringen har tydliga ekonomiska konsekvenser för samer än i dag. Många av dagens föräldrar som inte själva fick möjlighet att lära sig samiska under uppväxten vill nu föra språket vidare till sina barn. Och de vittnar om vilka höga krav det ställer på dem. De måste själva hitta ett sätt att lära sig språket, samtidigt som de ska stötta barnens inlärning. Ett stort problem som pekas ut är

bristerna i skolans modersmålsundervisning. Om barnet inte går i sameskolan, är rätten till undervisning i samiska långt ifrån självklar och många gånger uteblir den helt eller är bristfällig. Då faller ansvaret på föräldrarna själva att hitta sätt så att barnen kan lära sig språket. Föräldrarna beskriver hur det kräver tid, pengar och engagemang – resurser som ofta är svåra eller omöjliga att förena med vardagsliv och försörjning. Att behöva lägga resurser på det som staten och kyrkan en gång tagit från en och som är en rättighet i dag, är för många djupt orättvist och kränkande. En kvinna beskriver det som att statens språkpolitik har landat i hennes knä.

Återkommande vittnesmål beskriver behovet av en omgivning som aktivt stöttar återtagandet av språket, inte minst för att underlätta den ekonomiska belastningen. Det kan ske på flera sätt och involvera olika aktörer, såsom främjandet av samiska arenor där samiska talas, språkkurser på universitetet och folkhögskolor, utökad synlighet inom media och satsning på kulturaktiviteter. Många vittnar om den existentiella och personliga kraften i att ta tillbaka sitt språk, ett sådant värde är naturligtvis omöjligt att konkretisera i ekonomiska termer. Men att som vuxen satsa på att återta ett språk kan underlättas av att det omgivande samhället visar att det värderar kunskaper i samiska inom samhälleliga institutioner, inom skolan och på arbetsplatsen och att det finns ekonomiska incitament för ett återtagande.

Att förskola, grundskola och gymnasieskola underlättar, premierar och stöttar de barn som vill lära sig samiska och att det finns samhälleliga institutioner som ekonomiskt möjliggör för vuxna som vill återta sitt språk, är ett sätt för staten att kompensera för det historiska materiella och ekonomiska underläge samer försatts i inom utbildningssektorn.

9.4 Kamp för ett skingrat kulturarv: Förluster, återtaganden och revitalisering

Bedömning

Samiska essentiella kulturarvsföremål har genom historien konfiskerats, stulits eller på andra sätt samlats in av statliga företrädare och andra icke-samiska aktörer. Det är en del av den koloniala historien som dessa aktörer bör tillkännage sitt ansvar för och aktivt arbeta med för att återställa samers ägandeskap och inflytande över förvaltningen av sitt kulturarv, och för att verka för upprättelse och försoning med det samiska folket.

Föremålen bär i sig på kunskaper som fyller viktiga funktioner i revitaliseringen av samiska kunskaper. Engagemanget för att återfå bortförda betydelsefulla kulturarvsföremål är stort i det samiska samhället och bland de samiska kulturarvsinstitutionerna. Initiativ för att tillgängliggöra och återföra samiska kulturarvsföremål till Sápmi hörsammas också av nordiska och europeiska institutioner, vilket bör främjas, hinder för återförande behöver undanröjas.

Samiska kulturarvsföremål har under flera århundraden skingrats från Sápmi genom missionärers, forskares, statliga tjänstemäns och museers insamlingar. Redan under 1600-talet började duodji, ceremoniella föremål, vardagsföremål och senare även mänskliga kvarlevor föras bort från sina ursprungliga sammanhang och in i svenska och europeiska museala och forskningsrelaterade samlingar. Denna process intensifieras under 1800- och tidigt 1900-tal, då koloniala och rasbiologiska praktiker legitimerade omfattande insamlingar och gravöppningar, och då bekymmer rörande den ”dödsdömda” samisk kulturen motiverade kraftiga dokumentations- och insamlingsprojekt. Inte enbart statliga företrädare eller aktörer med institutioner i ryggen har ägnat sig åt insamling av samiska kulturarvsföremål, utan forskning, dokumentation och berättelser skildrar även hur privatpersoner och turister skändat heliga platser i naturen genom att lägga beslag på sejter och offergåvor. En av dem kommissionen intervjuat som erfarit hur flera av släktens heliga föremål förlorats på grund av samlande praktiker, uttrycker följande:

> Så ska man se någonting då måste man ju nästan fara på museum eller så måste man ha guidad tur och inhägnat ungefär, så att det får vara kvar. Det bli ju jättemycket sådana här lycksökare som har sprungit runt i fjällen och jag vet att de skulle leta något silver som kanske var gömt på olika platser och ja, sådant där.[17]

Under 1600- och 1700-talen konfiskerades särskilt ceremoniella föremål som goavddis/gievrie/trummor och sieidi/sejtar (helig sten eller träformation). De bortförda föremålen förflyttades således från sina samiska hem, marker, funktioner och relationer, de har bytts mellan olika aktörer och de flesta av dessa föremål, i den mån de bevarats, finns i dag i samlingar och magasin på museer och forskningsinstitutioner utanför Sápmi, både i de nordiska länderna och i Europa. Tillgången till detta kulturarv är därmed begränsad för samiska samhällen, kunskaper om och dokumentationen kring föremålens proveniens är ofta bristfällig. Detta bekräftas i Ájttes inventeringar och annan forskning av samiska institutionaliserade samlingar, där omfattande samlingar identifierats i majoritetsinstitutioner och där kunskapsluckor kring ursprung och insamlingsmetoder är tydliga.[18] Enligt aktuella uppgifter förvaras cirka 50 000 samiska föremål i icke-samiska museer.[19]

När duodji försvinner, försvinner kunskaper. Tillsammans med andra kunskapsförluster, som följd av de koloniala processerna, har ett stort kunskapsglapp uppstått, inte minst vad gäller andliga kunskaper och praktiker, men också historiska sociala relationer (som exempelvis genus). Äldre duodji är en källa till kunskap om historiska Sápmi, om dess andlighet, dess sociala relationer. När duodji tagits från eller slutat användas och skapas av människorna – i och med kolonialisering och internaliserad kolonialism – uppstår ett glapp i historien och kunskapsöverföringen. Förmågan att tolka kunskaperna i duodji, inneboende i dess design, försvinner. Dagens revitaliseringsprocesser kan liknas vid att försöka lägga ett stort pussel med många saknade bitar – eller med bitar bortförda från Sápmi, i ägandeskap och förvaltning av nordiska och centraleuropeiska institutioner.

Museer som förvaltar äldre duodji saknar ofta kunskaper om varifrån föremålen ursprungligen kommit och hur de förflyttats från sin

[17] 23137.
[18] E-K. Nylander. 2025. *Betydelsen av att samiska föremål återvänder hem, dvs. repatrieringen, och möjligheterna för samesamhället. En särskild utredning för sannings- och försoningskommissioner för samer.*
[19] Ibid.

ursprungliga miljö. Samlares dokumenterade uppgifter är många gånger bristfälliga på det planet. Att inte kunna knyta föremålen till sin specifika plats, duojár eller duodjitradition försvårar återtagandet av och revitaliseringen av den specifika duodjitraditionen. Saknade uppgifter och kunskaper om varifrån insamlade föremål kommer kan vara ett gissel vid återbördande av föremål och i revitaliseringsprocesser där duodji står i centrum.

9.4.1 Samiskt kulturarv i samiska händer

Bedömning

Återbördande (repatriering/rematriering) av samiskt kulturarv till Sápmi är nödvändigt för att reparera koloniala skador, återupprätta kulturell kontinuitet och stärka samiskt självbestämmande. Återbördande är inte en avslutning, utan en början på ett långsiktigt arbete där föremål, kunskaper och relationer återvänder hem och kan återupplivas i tillgängliggörande revitaliseringsprocesser.

Det finns ett antal samiska museer och/eller kulturarvsinstitutioner i Sápmis svenska delar som verkar för att förvalta samiskt kulturarv och omhänderta återbördade föremål. Dessa institutioner saknar dock tillräcklig kapacitet i termer av resurser, infrastruktur och i vissa fall kompetenser för att i praktiken fullfölja en sådan förvaltning. För att det samiska kulturarvet ska vara det samiska folket till gagn och utgöra del av pågående revitaliseringsprocesser bedömer kommissionen att dessa institutioner är oumbärliga, och att kapacitetsuppbyggnad och förstärkning aktivt behöver främjas.

Revitalisering handlar om att återta kunskaper för att kunna tillämpa dem och således bygga vidare, framåt, överföra till kommande generationer. Fragmenterad kunskap vävs successivt samman med många gånger sköra trådar. Hur viktigt är det att historien blir rätt? I vilken utsträckning finns utrymme att testa, leka, pröva sig fram – utan att göra våld på historien, förvränga de kunskaper som en gång fanns?

Under de senaste 20 åren har samiska kulturarvsinstitutioner, som museer, alltmer aktivt kartlagt var samiska föremålssamlingar finns

och vad de består av.[20] Repatrieringsprocesser, det vill säga återställandet av kulturarv, har också inletts i den europeiska museivärlden och i allt större utsträckning får samiska museer tillbaka sina föremål. Även om repatrieringsarbetet gällande samiska samlingar fortfarande befinner sig i ett tidigt skede står det redan klart att de föremål som återvänder hem har haft stor betydelse både på individ- och samhällsnivå.[21] Återkomsten är inte en slutpunkt utan en början, där revitaliseringsprocesser tar vid.

> Det är våra föremål. De stöder oss och finns för vår skull. De är våra förfäder och vårt arv, och vi vill skapa en relation till dem, även känslomässigt. De bär på det förflutnas anda, och när du befinner dig i samma rum som dem får du kontakt med förfäderna på ett annat plan. Det är en mycket verklig känsla och det gör något med dig när du kan uppleva din egen historia på ett så påtagligt sätt.[22]

En försvårande faktor för återlämnandet av ceremoniella föremål rör det samiska museiväsendets status och kapacitet. I dagsläget finns inget samiskt ansvarsmuseum i Sverige och därmed ingen huvudman i återbördande frågor, vilket problematiseras av såväl samiska som icke-samiska institutioner. En annan försvårande faktor är att den samiska museiverksamhet som bedrivs saknar tillräckligt med resurser och kapacitet för att förvalta de föremål som skulle kunna vara aktuella för återbördande. Kommissionen bedömer att ordentliga infrastrukturella krafttag behöver vidtas för att det skingrade samiska kulturarvet ska kunna återvända hem.

[20] Nylander. *Betydelsen av att samiska föremål återvänder hem, dvs. repatrieringen, och möjligheterna för samesamhället. En särskild utredning för sannings- och försoningskommissioner för samer.*
[21] E. Silvén. 2026. Museernas samiska samlingar – en komplex och kraftfull resurs (forskningsantologin).
[22] Čiske Jovsset Biret Hánsa Outi/Outi Pieski citerad i Nylander. *Betydelsen av att samiska föremål återvänder hem, dvs. repatrieringen, och möjligheterna för samesamhället. En särskild utredning för sannings- och försoningskommissioner för samer.*

9.4.2 Förutsättningar för återbördande av det skingrade samiska kulturarvet

Bedömning

Kommissionen bedömer att det både finns goda förutsättningar och hinder för återlämnande av föremål (och mänskliga kvarlevor) till samiska institutioner och marker. De goda förutsättningarna är att där finns en uttryckt vilja bland icke samiska institutioner att återlämna föremål (och mänskliga kvarlevor), att där finns möjliggörande lagstiftning samt att Riksantikvarieämbetet (RAÄ) sedan några år tillbaka fått i uppdrag att stötta återbördande processer, bland annat genom att samiska aktörer (som museer, föreningar med mera) kan söka medel från RAÄ för återbördande ärenden. Samtidigt har det framkommit att dessa medel inte varit tillräckliga och att kostnader vid återbördande processer inte nödvändigtvis hanteras av de återlämnande institutionerna, utan tvärtom faller på mottagande samisk part. Det utgör inte bara en ekonomisk börda för mottagande samisk part utan är också ett moraliskt problem. Samerna ska inte behöva betala för att få tillbaka sina stulna föremål och mänskliga kvarlevor.

Den norska sannings- och försoningskommissionen (2023) betonar att återupprättelse efter förnorskningspolitiken kräver konkreta åtgärder för att stärka samisk kultur och institutioner, där återförande av kulturarv ingår som en del av denna reparativa politik.[23] Norge har också en längre tradition av att koppla repatriering till samisk självbestämmanderätt och institutionell utveckling, vilket gör att återlämnande oftare integreras i statlig politik.[24]

I Finland framhålls i sanningskommissionens slutrapport (2025) behovet av aktiva åtgärder för att åtgärda historiska oförrätter och stärka samisk kontroll över kulturarvet. Detta återspeglas i praktiken där exempelvis över 2 200 föremål har återförts till det samiska museet

[23] Sannhets- og forsoningskommisjonen. 2023. *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogsfinner*.
[24] https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/oppfolging-av-sannhets-og-forsoningskommisjonens-rapport/id3088271 (hämtad 2026-06-23).

Siida, och repatriering drivs som en gemenskapsbaserad process där föremålen återintegreras i levande kultur.[25]

Sverige ligger i jämförelse efter. Statliga analyser visar att arbetet med återlämnande fortfarande är fragmenterat och i hög grad beroende av frivilliga initiativ, även om det saknas tydliga juridiska hinder. Repatriering sker ofta genom dialog snarare än genom en sammanhållen nationell strategi.[26] Norge och Finland har således kommit längre i att integrera repatriering i försoningspolitik och institutionella reformer, medan Sverige fortfarande befinner sig i en mer utredande och stegvis utvecklingsfas.

ICOM (International Council of Museums) är en global normskapande organisation, grundad 1946, vars etiska riktlinjer reglerar ansvar, förvärv, återlämnande och respekt för urfolk. De fungerar som en internationell minimistandard och ett centralt normsystem för svenska museer, och kan även användas av privata samlare.[27] Svenska myndigheter och museer använder i stor utsträckning ICOM som vägledning, bland annat vid bedömningar av proveniens och lagligt ursprung, och majoriteten av svenska museer är anslutna och därmed bundna till dess regler. Detta ger normerna praktisk genomslagskraft i sektorn.[28] I repatrieringsfrågor rörande samiska föremål är ICOM:s etiska riktlinjer betydelsefulla, eftersom många föremål samlats in under ojämlika förhållanden och juridiska krav på repatriering ofta saknas.[29] I linje med ICOM:s fokus på etik, dialog och dekolonisering sker repatriering därför främst genom frivilliga överenskommelser mellan museer och samiska aktörer. ICOM fungerar därmed som en form av mjuk styrning som påverkar både politik och praxis, stärker urfolks rättigheter och bidrar till en syn på museisamlingar som bygger på ansvar och relation snarare än enbart ägande.[30]

[25] https://sdtsk.fi/en/2025/12/05/the-sami-truth-and-reconciliation-commission-in-finland-submitted-its-final-report/ (hämtad 2026-06-23); https://siida.fi/en/releases/sami-museum-objects-returning-home-repatriation-work-with-sami-communities-awarded-a-grant-of-e850000 (hämtad 2026-06-23).
[26] https://amnestysapmi.se/riksantikvarieambetet-rapport-till-regeringen-om-samiska-kvarlevor-och-foremal (hämtad 2026-06-23).
[27] https://icomsweden.se/aktuellt/revidering-av-icoms-etiska-regler (hämtad 2026-06-23).
[28] https://sverigesmuseer.se/remisser/sveriges-museer-om-immunitet-utstallningsforemal (hämtad 2026-06-23).
[29] ICOM. *ICOM Code of Ethics for Museums.* 2017.
[30] https://icomsweden.se/aktuellt/revidering-av-icoms-etiska-regler (hämtad 2026-06-23).

Tystnaden är inte min.
Just den tystnaden är inte min.

Tystade.
Det låter som något man gör med buskar.
Jag tystar mina vinbärsbuskar.
Tystar. Tvingar. Tvagar. Tvinar. Tuktar.
Att bli tuktad in i tystnaden.

Den tränger sig in överallt. Sipprar in i alla trygga rum. En gas.
Blicken. Krympandet.

Min mjuka panna faller ner över hjärtat och hjärtat krymper in, långt in.
Är det mörkt?
Nej. Det blir aldrig mörkt. Det är alltid skymning. Ett mellanland. Ingen vila och ingen frihet.

Patricia Fjellgren

9.5 Konsten som bryter tystnaden

Bedömning

Det samiska konst- och kulturlivet är avgörande för bibehållandet, återtagandet, formandet och utvecklingen av den samiska kulturen. Samiska konstnärliga uttryck som exempelvis författande, musik, teater, duodji, visuell konst och film är medium som förhandlar och förmedlar samiska kunskaper, erfarenheter, perspektiv.

Det samiska konst- och kulturlivet har genom historien varit, och är fortsatt så i dag, oavkortad del av samisk samhällsutveckling, kulturell och politisk mobilisering, och framflyttande av den samisk positionen i förhållande till dominanta majoritetssamhällen.

Kommissionens granskning visar att samiska uttrycksformer, som exempelvis jojk och bruket av trumman, genom historien förtryckts och förbjudits av staten och/eller dess företrädare. ”Det samiska” har stigmatiserats och som konsekvens av det har uttryck för samisk kultur och identitet dolts, vilket bland annat syns i ett minskat bruk av kulturella markörer som klädedräkter. I ett vittnesmål delas följande berättelse:

> Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Ändå fanns jojken där – om än omsorgsfullt gömd och dold. Endast en gång hörde jag jojken ljuda. Då var jag ett barn. Och jojkaren, áhtijjes áhtjákká, trodde nog att ingen lyssnade – att hon var ensam med sin stämma där i skogen. Men mina barnöron hörde något förunderligt! Ett minne för evigt förknippat med solvärmen på ryggen där i backen längs stigen. En nätt och lite böjd gestalt framför mig i tron att hon var alldeles ensam med sin vuöllie.[31]

Trots de periodvis starka påtryckningarna har de samiska uttrycksformerna dock aldrig helt försvunnit, och parallellt med den förminskande historien löper den bibehållande, återtagande berättelsen. I kommissionens historiska granskning har beskrivits olika ”vågor” av samiskt motstånd, mobilisering och organisering. Och dessa vågor, eller anmärkningsvärda sociopolitiska rörelser i olika tid och rum, som sammanflätade med samtida konstnärliga, kulturella rörelser.

Att konsten och samhället står i ständig växelverkan är påtagligt i kartläggningen av den samiska historien. Mycket av de senaste decenniernas samiska konst har kretsat kring att berätta om historiska övergrepp, nutida konsekvenser av staternas förda politik och om samtida, fortsatt pågående förtryckande strukturer i samhället. Det är konst som uppmärksammar en historia och samtid som för många legat okänd. Mycket av de senaste decenniernas samiska konst lämnar också relationen till överlappande majoritetssamhällen eller påträngande omvärld därhän, utgår från och vänder sig till samiska verkligheter och kunskaper dit vars andra inte självklart når.

Samisk samtidskonst är i dagsläget mycket efterfrågad, såväl på hemmaplan som internationellt. Verkens förmedlade budskap är många gånger högaktuella och konstnärer tar tillfällen i akt att ytterligare belysa, problematisera, visa vägar framåt när strålkastarljuset väl riktas mot dem.

[31] S02424.

> As Sámi artists and cultural workers, standing up against land grabbing in Sápmi isn't a choice, it's a responsibility. Our lands are our culture, our culture is our survival.[32]

Att samiskt kulturliv är oavkortat beroende av Sápmis naturliv, som det ovanstående citerade uttalandet av musikern Ella Marie Hætta Isaksen understryker, är ett ofta återkommande budskap i den samiska samtidskonsten; människans beroende av den levande planeten, mänskliga relationer med det mer än mänskliga livet – globalt som lokalt. Att försvara naturen, markerna, det samiska levernet med markerna och den samiska rätten till levernet med markerna, är något många samtida samiska konstnärer gör genom sin praktik, och det finns otaliga exempel på hur man ser det som just ett ansvar, inte som ett val. Att som samisk konstnär representerar du, vare sig du vill det eller inte, den samiska kulturen och markerna den utgår från.

9.5.1 Konsten förmedlar den förda politikens konsekvenser

Bedömning

Samisk samtida konst (inbegripet alla konstformer) utgör en väsentlig kunskapsförmedlare i skildrandet av koloniala historiska och samtida processer och strukturer. Genom att avtäcka och synliggöra koloniala fenomen bidrar konsten till ökad förståelse för relationen Sápmi-Sverige utifrån samiska perspektiv. I detta bidrar konsten även till en form av upprättelse av historieskrivningen, genom att kunskaper och erfarenheter som marginaliserats når offentligheten.

Den förda politiken är ett folks trauma. Förlusternas smärta kan redogöras för genom sakliga resonemang och distanserad ton, men är svår att *förmedla* så. Förmedlingar av den förda politikens innebörd görs av författaren Elin Anna Labba i *Herrarna satte oss hit* (2020) där hon utifrån egna och arkiverade intervjuer behandlar några av de tvångsförflyttningar som den svenska och norska staten genomdrev under början av 1900-talet. I romanen *Far inte till havet* (2024) bygger hon vidare på dessa intervjuer och skildrar, om så i fiktiv omskrivning,

[32] Musikern Ella Marie Hætta Isaksen, ur instagramkontona *ellemariehi* och *reddereppparfjords* post 2025-10-15.

erfarenheter av att efter tvångsplacering i området Vájsáluokta uppleva förvandling av de nya boplatserna, markerna och de många sjöarna till en enda gigantisk vattenmassa som gång på gång ska stiga, lägga marker och bostäder under sig i takt med att Vattenfall bygger in sig i Julevädno/Luleälven.

Förmedlingen av den förda politikens innebörd görs av serieromanförfattaren Mats Jonsson som i *När vi var samer* (2021) med blottade val och kval tar läsaren i hand på sin personliga avtäckningsresa genom den osynliggjorda skogssamiska erfarenheten av den förda politiken och händelsernas utveckling – från istid till nu – då han som närmast totalassimilerad navigerar i återerövringen av sin egen historia och identitet med kulturellt folkmord som kärnpunkt. Dessa är några (få) litterära exempel på samiska erfarenheter av relationen till Sverige, exempel ur en svensksamisk kulturkanon med mycket att förmedla och att önska därtill.

Betydelsen av samisk litteratur, konst och kulturarenor understryks av åtskilliga av dem kommissionen samtalat med, och dessa områden ser kommissionen som viktiga att stärka. Arenor där formen för förmedlingen av samiska erfarenheter står fri att vara direkt känn- och relaterbar, står med verktyg för att riva upp, sätta ord på och hela. För att citera kommissionens ledamot Laila Susanne Vars:

> Konsten är en av de livbojor vi har.

Konstnärer föregår politiken, menar hon. Sametingen, organisationer och liknande har sina ramar att förhålla sig till, medan konsten kan gå utanför dessa. Konsten är terapi.

De samiska kulturkanalerna och arenorna behövs för att minoritetens sätt och sanningar ska ha utrymme att vara norm i en annars dominant majoritetsvärld, för att man ska kunna spegla sig, känna igen, vara hemma. De behövs för att förmedla de olika samiska erfarenheterna och de gemensamma. De behövs för att förmedla språksorgen, den som inte lätt låter sig översättas. Språkkampen som kulturarenorna är och för. Häromåret sattes *När vi var samer* upp som föreställningen *Guh lejmeh sámieh* av Västerbottensteatern i samarbete med Åarjelhsaemien teatere. Det var första gången den skogssamiska berättelsen tog plats på scen och umesamiskan var språket. Föreställningen fungerade på så vis som en form av revansch mot den grava assimileringen, mot den osynliggjorda svenska skogssamepolitiken och de tystade berättelserna. Och i samma stund som ett

begripliggörande av de tystnade berättarna, en eloge till dem som höll ut och vägrade försvinna.

Vikten av samisk konst för att kunna spegla sig i liknande referensramar och erfarenheter lyfts av flera berättare till kommissionen.

> De kulturella uttrycken är en spegel, de speglar det samiska folket. De är en igenkänningsfaktor som gör att man kan leva ut sin smärta och sin ilska, att man får tillgång till sin vrede så att man kan göra saker, handla.[33]

Konst att, som same, spegla sig i handlar också om att inte alltid verka på majoritetens premisser.

> Det jag tror är viktigt, och det som är så fint med den här Sanningskommissionen, det är att vi behöver lyfta upp alla såren på bordet, vi behöver titta på dem. […] Vi behöver titta på dem och vi behöver uppleva dem för att kunna släppa taget om dem och också känna att omgivningen som har gjort det här mot oss faktiskt erkänner att det här har gjorts så, för att sedan kunna släppa taget om det och släppa vår … släppa den här känslan av att vi är offer, och faktiskt bara ta vår plats. Helt naturligt ta vår plats. Jag är också här och jag får berätta min historia, jag får skriva mina berättelser eller jag får göra min musik eller jag får göra det som jag gör och det är lika bra som någonting annat, på ett helt naturligt sätt, alltså helt naturligt sätt. […] Men det är som att vi har en skyldighet, att omvärlden tycker att vi har en skyldighet att förklara en massa när vi gör vår konst, men det har vi inte. Om de vill veta mer så kan de googla eller så kan de fråga under ett författarsamtal till exempel men i boken behöver det inte stå någon förklaring. Det är ingen som förklarar hur tunnelbanesystemet i Stockholm fungerar om de har en deckare som utspelar sig där, det får vi bara ta reda på.[34]

Eller som författaren Elin Anna Labba uttrycker det i en krönika om att skriva på svenska respektive samiska, om översättandets vara eller ej:

> Att låta vissa saker förbli hemliga för majoriteten är balsam för folk som genom historien har varit tvungna att ge upp sig själv. Tappat musiken, landet, gudarna men det är slut med det nu. Inte tolka allt längre, inte översätta sönder sig. Att använda samiska gör texten trotsigare.[35]

Samtidigt som samiska konstnärer inte har någon ”skyldighet att förklara”, vilket berättaren i det tidigare citatet problematiserar, har den samiska samtida konsten många gånger verkat i kunskapens tjänst. Den samtida samiska konsten – bildkonsten, litteraturen, teatern,

[33] 23009.
[34] 23155.
[35] E.A. Labba, Elin Anna Labba trycker svenskan norrut, *Med andra ord*, september 2024, nr 120.

poesin, textilkonsten, duoji, filmerna med mera – har nått betydande uppmärksamhet i såväl nationella som internationella sammanhang. När media bevakar, uppmärksammar, recenserar samisk konst hamnar också (tolkningar av) dess berättelser i rampljuset. I en undersökning kommissionen genomförde angående kunskapsläget bland allmänheten avseende samisk kultur och samhälle framkommer förvisso att kunskaperna är förhållandevis låga, samtidigt visade den att det samiska konst- och kulturlivet var en viktig ingång för de kunskaper som ändå besatts.[36] De samiska kulturkanalerna och arenorna behövs på så vis också för dem som inte delar den exakta eller kollektiva erfarenheten, för att relatera till det kännbara och således förstå vad den samiska kampen består av, förstå Sveriges och det svenska samhällets roll i den. De är kampen mot okunskapen och tystnaden i Sverige.

9.5.2 Det gränslösa samiska konst- och kulturlivets förutsättningar

Bedömning

Det samiska konst- och kulturfältet utgör ett gränsöverskridande, holistiskt och samhällsbärande system. Samiska konstnärer och kulturaktörer arbetar naturligt över nationsgränserna men nationella stödordningar är inte anpassade till denna verklighet. Detta visar att dagens system inte erkänner Sápmi som ett sammanhängande kultur- och marknadsområde.

Det samiska konst- och kulturfältet utgör ett gränsöverskridande, holistiskt och samhällsbärande system. Det ligger i den samiska kulturen och det samiska konst- och kulturfältets natur att bedriva verksamhet i hela Sápmi. Det innebär ett verksamhetsområde som särskilts av nationalstaterna. Denna pan-samiska, gränsöverskridande karaktär kan exempelvis ses i innehållet för samiska festivaler, teaterföreställningar, bandkonstellationer, konstprojekt, filmproduktioner, litterära produktioner, konstutbildningar med mera. I dag begränsas dock detta system av nationella strukturer, bristande självbestämmande och otillräckliga stödformer.

[36] Se berättelsevolymen, *Jag frågar marken tyst om lov.*

Samiska konstnärer och kulturaktörer arbetar naturligt över nationsgränserna men nationella stödordningar är inte anpassade till denna verklighet. Detta visar att dagens system inte erkänner Sápmi som ett sammanhängande kultur- och marknadsområde. Covid 19-pandemin tydliggjorde den gränsöverskridande verksamhetsarenan, då huvudorsaken till det samiska konst- och kulturlivets intäktsförluster härleddes till nedstängningen av landsgränserna.[37] Undersökningar av det samiska kulturlivets förutsättningar visar också att det i Sverige är underfinansierat på en nivå som riskerar anställningar och kompetenshöjande insatser. I Norge ser villkoren annorlunda ut, vilket också innebär en ”brain drain” av samiska kulturarbetare från Sverige till Norge.[38]

9.6 ”Samiska refuger”: Om vikten av samiska arenor och mötesplatser

Bedömning

Samiska arenor och det samiska föreningslivet är viktiga för det samiska samhället, för samisk gemenskap, kunskapsutbyte och utveckling. Arenorna skapar sammanhang där minoriteten är norm i en annars dominant majoritetskontext. Inte minst för unga samer är de samiska arenorna viktiga.

Lokala sameföreningarna och kulturcentrum är viktiga aktörer, både som samiska arenor och för kunskapsspridning om det samiska i majoritetssamhället. De utgör också en normaliserande funktion av det samiska i lokalsamhället.

Behovet av samiska mötesplatser har de senaste åren återkommit som en viktig insats vad gäller samisk språk- och kulturrevitalisering, och deras betydelse understryks av många av dem som lämnat sin berättelse till kommissionen. Förlusten av de samiska språken har inte bara lett till en kulturell skada utan också ett undanträngande av det samiska livsrummet. Det samiska livsrummet är en fråga om rumslig plats, men också om en andlig plats – känslan av att ha sin plats i världen. Kulturell assimilering och språklig marginalisering har försvårat möj-

[37] Kultur-Sápmi jurddabeassi. *Tenketank Rapport 2021–22.*
[38] T. Bokstad. 2022. *Villkoren för samisk kultur.*

ligheten att leva ett livskraftigt samiskt liv där samiska språk utgör normen. Det har utarmat rummen där talare av samiska språk kan vistas utan att vara undantag och i en minoritetsposition. Rum där den samiska världsbilden är i resonans med omvärlden.

Dessa rum, mötesplatser, arenor spelar en viktig roll för att stärka och utveckla språken, kultur och gemenskap inom det samiska samhället. Här kan samer mötas på egna villkor, utbyta kunskap, bygga relationer och föra vidare språk och kultur mellan generationer. I ett samhälle där majoritetsspråk och majoritetskultur ofta dominerar bidrar sådana arenor till att skapa sammanhang där det samiska är synligt, levande och normgivande. Detta är särskilt betydelsefullt för barn och unga, som genom deltagande i samiska sammanhang får möjlighet att utveckla språk, identitet och tillhörighet. De lokala sameföreningarna och kulturcentrumen har därför en central funktion, både som samiska mötesplatser och som brobyggare mellan det samiska samhället och majoritetssamhället. Genom sin verksamhet bidrar de till ökad kunskap om samiska språk och kulturer samt till att normalisera och synliggöra samisk närvaro i lokalsamhälle.

9.7 Betydelsen av samiska medier och dess förutsättningar i dag

Bedömning

Konsekvenserna av bristen på journalister med samiska språkkunskaper leder till att samiska medier inte utvecklas i samma takt som övrig media. Att ta in journalister som inte kan språket gör att en del av samiska mediers roll försvinner; att främja språken och att bidraga till den språkliga identiteteten för samerna. Utan samiskt perspektiv och tillräcklig samisk kunskap brister det i urfolksperspektivet som ska ge en balans i jämförelse med medier för allmänheten.

Det behövs mer utbildning i samiska frågor till alla som studerar till journalist och även till de som är verksamma journalister i dag. Det är inte enbart de samiska journalisternas sak att utbilda i detta.

Det behövs stärkt och långsiktigt hållbar finansiering av de samiska tidningar och tidskrifter som finns i dag för att de ska kunna planera sin framtid och få utvecklas.

Det behövs också lösningar för att få fram fler journalister med samiska språkkunskaper för att fortsätta kunna leverera nyheter och reportage på samiska villkor och samtidigt främja språken.

Samiskspråkliga medier har en avgörande betydelse för bevarandet och utvecklingen av samiska språk, kultur och identitet. Genom nyhetsförmedling, kulturprogram och samhällsdebatt skapar de arenor där samiska perspektiv synliggörs och där samer kan få information på sina egna språk. Medierna bidrar också till att stärka den demokratiska delaktigheten genom att bevaka frågor som rör samiska rättigheter, politik och samhällsutveckling.

Samtidigt verkar samiska medier under särskilda förutsättningar. Det begränsade antalet språkbrukare, stora geografiska avstånd och knappa ekonomiska resurser innebär utmaningar för produktion och distribution av innehåll. Digitaliseringen har dock skapat nya möjligheter att nå en bredare publik och att stärka kontakterna mellan samer över nationsgränserna. För att samiska medier även fortsättningsvis ska kunna fylla sin viktiga roll krävs långsiktigt stöd, kompetensförsörjning och gränsöverskridande satsningar på samiska språk i det moderna medielandskapet.

Samarbete med andra urfolksjournalister är också av stor betydelse för samiska medier. Genom att dela erfarenheter, strategier och kunskap kan urfolk lära av varandras framgångar och utmaningar i frågor som rör språkrevitalisering, markrättigheter, självbestämmande och kulturellt bevarande. Gemensamma initiativ skapar också starkare nätverk och ökar möjligheterna att påverka nationella och internationella beslutsfattare.

Urfolksjournalister spelar en särskilt viktig roll i detta arbete. Genom gränsöverskridande samarbeten kan de synliggöra gemensamma erfarenheter av kolonisering och diskriminering, men också lyfta fram exempel på motstånd, återhämtning och kulturell revitalisering. När urfolksmedier samarbetar kan de nå större publiker, stärka sina berättelser och skapa en bredare förståelse för urfolksfrågor både inom och utanför de egna samhällena.

Det är kommissionens bedömning att ett ökat stöd till samiska medier i Sápmis svenska delar och förbättrade möjligheter för gränsöverskridande verksamhet behövs för att det samiska medielandskapets utveckling.

10 Osynliggörande, kunskapsbrister, fördomar och misstroende

10.1 Förbittring och vanmakt: Om samiskt förtroende för Sverige

> Det finns ett minnesgenetiskt arv av misstanke hos oss samer.[1]

Den förda politiken har resulterat i en utbredd misstro inom det samiska samhället mot den svenska staten. I intervjuerna kommer detta till uttryck både genom specifika exempel och resonemang om vad som skapar detta misstroende och i det mer finstilta, i hur personer uttrycker sig. Uttalanden vittnar om upplevelser av att statens förda politik aktivt ämnat försvaga det samiska folket genom splittrande och konfliktskapande mekanismer, att politiken ämnat förgöra samisk kultur genom stigmatisering och manipulation av tankar och normer; att staten har fört en förintande språkpolitik, samt; att staten – för egen maskin eller genom att tillåta icke-statligt drivna industriella ingrepp – hänsynslöst beslagtagit och förändrat det samiska kulturlandskapet och hemlandet i grunden.

I intervjuerna framkommer också att förtroendet brister på båda håll; samer misstror statliga företrädare, medan staten inte respekterar och tar samiska kunskaper på allvar. Det blir särskilt tydligt i de samrådssituationer som gäller markanvändning, något som även forskning visar.[2]

Samers bristande förtroende för den svenska staten syns även i Sanningskommissionens uppdrag. Till skillnad från sannings- och försoningskommissioner i andra länder så är denna kommission

[1] Åsa Simma gällande Ursäkten/Sii bivde ándagassi, i Kyrkans tidning ”Teatern måste ta ansvar för att berätta” 2025-09-30.
[2] Å. Össbo & K. Sehlin MacNeil. 2024. *Skada skedd: Urfolkssamhällens erfarenheter av och rekommendationer för energiproduktion.*

enbart en sanningskommission. Ett förtroende väntas kunna uppnås ”först efter erkännande och upprättelse och implementerade åtgärdsförslag”.[3]

Kommissionen bedömer att misstroendet är en konsekvens av den förda politiken, vilket beskrivs närmare i föreliggande kapitel. Kommissionen anser vidare att detta misstroende – både det samer uppvisar i förhållande till staten och dess företrädare, och den bristande tillit, respekt och hänsyn samer upplever sig möta från staten – är ett demokratiskt problem.

En av grunderna till misstron som framträder i intervjuerna handlar om den utbredda okunskapen om samiska frågor i Sverige. Detta härleds i sin tur till den osynliggörande historieskrivningen – att berättelser om det samiska, berättelser om det samiska utifrån samiska kunskaper, tagit ringa plats i den svenska skolan, inom andra kunskapsförmedlande institutioner som museiväsendet, i svenska medier, kulturutbudet och den svenska samhällsdebatten. En av berättarna skildrar hur denna okunnighet kan komma till uttryck, och hur det leder till bristande förtroende för samhällets makthavare.

> Vi hade riksdagsledamöter på besök på Sametinget, från kulturutskottet, den moderata delen. Jag och min kollega skulle då, vi hade en timme på oss att berätta om samisk kultur. Och vi förberedde oss och vi förberedde oss och vi tänkte; men hur ska vi nu kunna göra det här så bra som möjligt, det är så mycket som vi behöver berätta om. Vad som är behoven för samisk kultur i dag, nu, så att vi inte fastnar i lektion ett av varför får man inte säga lapp, utan att vi får berätta om det som är viktigt nu liksom. Det hann gå fem minuter så var det någon av dem som räckte upp handen och bara; ”Varför får man inte säga lapp?” Och man bara kände; men alltså på riktigt? Riksdagsledamöter, de har ju haft tjänstemän som har briefat dem innan, varför måste vi fastna i det här?[4]

[3] Sametinget. 2021. *Förberedelser inför en Sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket*, s. 51–.
[4] 23155.

10.2 Historielösheten

Bedömning

I framställningar av hur utvinningsindustrin påverkar samiska samhällen, marker och vatten, finns en historielöshet som tillsammans med bristande rutiner för inkludering av samiska företrädare i markförhandlingar, riskerar återskapa problematisk exploatering och konflikt i dagens omställningspolitik.

Vid utbyggnaden av älvar för vattenkraft under den första halvan av 1900-talet förbisågs den påverkan utbyggnaden hade på renskötseln, älvfisket och samernas rättigheter till land- och vattenresurser. Det har påverkat drabbade samers förtroende för ansvariga myndigheter. I dag kommer omkring 45 procent av Sveriges totala elproduktion från vattenkraft. Cirka 80 procent av den produceras på samiska traditionella marker.[5] Vattenkraftens tillstånd står i dag under omprövning som en del av omställningspolitiken. Forskare, Sametinget och SSR oroas över att myndigheterna i sin vägledning på nationell nivå inte är tydlig med hur samiska rättigheter ska respekteras. Det riskerar att gamla misstag och kränkningar av samiska rättigheter återupprepas.[6]

Forskare finner bristande historiska kunskaper hos de företag som vill exploatera marken i Sápmi. Bolagens framställningar rörande verksamheter i samiska marker beskrivs som historielösa, vilket skapar föreställningar om att ingen större utbyggnad i områden som är i fokus för dagens omställningspolitik har skett. Här understryker forskarna vikten av att bolag och beslutsfattare förstår sammanhanget av hur gårdagens utbyggnader i Sápmi hänger ihop med nutidens och framtidens planer på vindkraft eller annan energiutbyggnad i samma område.[7] De samiska forskningsdeltagarna efterlyser större kunskap om och förståelse för samisk historia, politik, värderingar och kultur

[5] SEI, LTU, SSR och Sámediggi/Sametinget. 2025. *Inkludering av renskötsel i vattenkraftens omprövning. Vattenkraftens konsekvenser för renskötseln, åtgärdsförslag och myndigheternas skyldigheter.*
[6] Ibid.
[7] Össbo & Sehlin MacNeil. 2024; Se även A. Skarin et al. 2021. *Renar, renskötsel och vindkraft*. Se även följande kapitel i forskningsantologin: Å. Össbo. Dämningar och kraftuttag – effekter av svensk politik och praktik kring mark och vatten i Sápmi; M-B. Öhman. Lule älv – samiska perspektiv på etnosvensk tekniknationalism och vattenkraftexploateringar; G.N. Rosqvist & N. Inga. Klimatkonsekvenser i Sápmi – vem bryr sig?; K. Raitio, A. Löf & R. K. Larsen. Statens markförvaltningssystem i Sápmi – konsekvenser för renskötsel och samiskt självbestämmande; J. Malmgren & D. Avango. Gruvdrift i traditionellt samiskt område ur ett historiskt perspektiv.

hos de företag som verkar på samiska områden och menar att ökad kunskap borde vara ett tydligt fokus i företagens sociala ansvar.[8]

Även om samiska rättigheter uppmärksammats under senare år och att vissa förändringar skett i och med konsultationsordningen finner forskare att det saknas rutiner för att inkludera samiska företrädare i övergripande frågor som har relevans för samisk markanvändning. Majoritetssamhällets aktörer ser lösningar som på lokal nivå i stället leder till konflikter. Det är därför viktigt att samisk kunskap och inflytande beaktas tidigt i processerna. samt att ”[s]amisk expertis, exempelvis renskötare systematiska kunskapsinhämtning som sker i fält och som ingen annan besitter, bör […] värderas som beprövad erfarenhet och inkluderas på lika villkor i markanvändningsfrågor”.[9]

10.3 Konsekvenser av statens och kyrkans politik inom området diskriminering och rasism

> Det går ALDRIG. Ingen idé. Kommer aldrig att funka, säger min pappa och hans kusiner vid otaliga tillfällen. Jag har funderat på varför mina äldre släktingar är så attans pessimistiska. Det är som att framtidstron är borta. Fast i och för sig, om man tänker så blir man ju aldrig besviken. Efter många samtal förstår jag att det bygger på strukturell rasism från barnsben, från generationerna innan, att det även är nedärvt. Samråd som bara är luft och inte betyder något. Att behandlas som luft, tvingas flytta från din familj när du bara är 6 år gammal, att få veta att din kultur och språk inte är något värt, när ingen beslutsfattare någonsin lyssnar på din samiska åsikt ur någon aspekt eller tar något positivt beslut, då blir man till slut pessimist. Det är som om ungdomens kämparglöd brutalt tryckts undan. Den glädjefulla livsgnistan i ögonen slocknat. Och nu känns det som om jag också håller på att hamna där. Till slut orkar man inte tänka något positivt om staten Sverige, man blir bara sur. Skitland! […] Jag märkte också snabbt att man antingen blir hatad eller exotifierad om man bär någon samisk kläddetalj eller nämner att man är same. Jag visade aldrig under min studietid på annan ort vem jag egentligen var. Bara för att få vara en i mängden. Det är extremt jobbigt att alltid få förklara sig för folk, aldrig bara få vara sig själv utan vara en samisk representant för alla frågor, stora som små, komplexa, enkla, ALLT som rör Sápmi. När man i ett vardagssamtal måste börja med att undervisa folk, de grundkunskaper de i stället borde fått i skolan. Och sen på köpet får man en släng av olika åsikter som inte är faktabaserade. Eller rasistiska kommentarer. Eller användas i marknadsföringssyfte för att ge en positiv bild i ett företag som profiterar på Sápmis stulna resurser. Sámiwashing. Eller bara stjäla

[8] Össbo & Sehlin MacNeil. 2024, s. 29.
[9] Ibid.

> samiska produkter, idéer, namn, mönster och former för att tjäna pengar. Att bara ge och ge och ge och aldrig få något tillbaka tär på psyket och krafterna. Jag förstår varför de gamla bytte samtalsämne, knöt handen under bordet, sparkade i bordsbenet, stampade i golvet, rynkade pannan, spände käkmuskeln, kom med en lång svordom eller att ögonen vattnades när någon nämnde Sverige, staten, riksdag och regering, Vattenfall eller länsstyrelsen. Och av de som lever i släkten i dag, vill ingen av de jag frågat berätta om vad de fått utstå. De är skrämda. Tystade. ”Gräv inte ner dig. Ingenting blir bra.” ”Det är ändå oviktigt, ingen bryr sig om våra liv.” ”Vi måste akta oss.”[10]

Orden kommer från en kvinna som lämnat sitt vittnesmål till kommissionen. Hon beskriver hur statens politik förts vidare genom generationer, hur fördomar och stereotyper byggts in i vardagen och skapat en stark känsla av att det samiska språket och kulturen inte har något värde. Personliga erfarenheter vävs samman med det förflutna och fortsätter att påverka hennes liv i dag.

Rasismens och diskrimineringens uttryck och konsekvenser blir begripliga först i det levda livet, i konkreta erfarenheter och i de sammanhang som påverkar samers vardag. Upplevelserna av rasism och diskriminering sker på många olika nivåer – individuella, kollektiva och strukturella – och får därför konsekvenser som är svåra att överblicka och sammanfatta.

10.3.1 Statens och kyrkans särbehandlande förhållningssätt och syn genom historien

Från och med 1600-talet stärktes den svenska kyrkans närvaro i lappmarkerna. För att påskynda samernas kristnande dömde man ut böter och prygel för ”avguderi”. Statliga ämbetsmän förstörde samiska offerplatser och konfiskerade trummor. Kyrkan och svenska kronan gjorde gemensam sak i kraven på en radikal omvälvning av samiska samhällen under 1600- och 1700-talen. Men de krav som ställdes på kronans samiska undersåtar skilde sig inte från dem som ställdes på andra undersåtar vid tiden. Dock var samernas situation speciell, eftersom kraven innebar både språkbyte och ett byte av trossystem.[11]

[10] S03224.
[11] G. Fur. Kolonisation och kulturmöten under 1600- och 1700-talen. I D. Lindmark & O. Sundström (red). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. (Band 1.)* s. 262 och 274.

Under slutet av 1600-talet och under 1700-talet växte kronans intresse för gruvverksamhet i områdena, och statens och kyrkans samlade grepp om samerna hårdnade.[12] Samernas marker och näringar skyddades till en början, men vid mitten av 1700-talet skedde ett skifte. Kronan började gynna nybyggarnas jordbruk till nackdel för samernas näringar, och samernas gamla rätt till land och vatten började tas ifrån dem. Det ledde till att den samiska befolkningen trängdes undan och så småningom börjar betraktas som ett socialt problem. Även om det främst var lokala myndigheter och domstolar som såg till att samerna trängdes undan, började man även från centralt håll markera en skillnad mellan samers och jordbrukares rätt.[13]

Genom den så kallade avvittringen försvagades samernas ställning ytterligare. Under slutet av 1700-talet slutade myndigheter att skydda och erkänna samernas skatteland, vilket ledde till att samer inte fick ägandeskydd på samma sätt som nybyggare. Under 1800-talet fick framväxande rasvetenskapliga och evolutionistiska idéer konsekvenser i en nedvärderande syn på samer. Baserat på en föreställning om hierarki mellan raser utgjorde svenska normer, språk och religion måttstocken för framåtskridande och modernitet, medan samiska traditioner, livsformer och trosutövning sågs som hinder för statens och kyrkans framsteg och för rikets utveckling. Kontroll och styrning av samer intensifierades, och ”riktiga” samer definierades juridiskt – något som fick ödesdigra konsekvenser för deras rättigheter. Samer tillskrevs särskilda (ras)egenskaper och betraktades som en grupp underlägsen den svenska, med karaktärsdrag som innebar att det stred mot deras natur att bruka bestämda land. Ju mer den uppfattningen slog igenom, desto lättare blev det att slutgiltigt ta skattelanden från dem.[14] Med 1886-års renbeteslag förlorade samerna slutgiltigt sina lappskatteland och det inrättades ett övervaknings- och förmyndarsystem via statliga lappfogdar.

De idéer och kategoriseringar som växte fram under 1800-talet fick än mer konkreta uttryck i 1900-talets politik. Samerna framställdes som en kvarleva från mänsklighetens förmoderna stadier. Samtidigt växte en mer sammanhängande samepolitik fram, den så kallade ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken. Syftet var att skydda fjäll-

[12] M. Snickare. Om stöld, förstörelse och samlande av samiska trummor (forskningsantologin), s. 307.
[13] L. Lundmark. S*å länge vi har marker: samerna och staten under sexhundra år.* (Rabén Prisma, 1998), s. 73.
[14] Ibid. s. 86.

renskötseln och de delar av samisk kultur som knöts till den, främst av ekonomiska skäl. Men skyddet var starkt villkorat och byggde på en etniskt grundad särbehandling där staten kategoriserade och reglerade vem som skulle betraktas som ”riktig” – och därmed skyddsvärd – same. Den stora majoriteten samer utanför den nomadiserande renskötseln skulle i stället assimileras till det svenska samhället. De samer som inte var renskötare berövades därigenom sin samiska identitet i lagstiftningen och sin rätt till land och vatten. Nomadskolan blev en av ”lapp-skall-vara-lapp”-politikens viktigaste verktyg. Statens definitionen av den ”äkta” och skyddsvärda samen jämte den ”förtappade” skapade djupa klyftor inom det samiska samhället och stor skada för enskilda samer.

Tvångsförflyttningar av samer från betesmarker i nordligaste Sverige till sydligare områden, där samerna redan var trängda, ledde till att familjer tvingades lämna sina traditionella territorier, släkter splittrades och i de sydligare områdena uppstod konkurrens om markerna. Det har gett upphov till sociala, kulturella och materiella förluster och skapat långvariga konflikter mellan samiska grupper.

Under början av 1900-talet utsattes samer för den rasforskning som bedrevs på Statens institut för rasbiologi. Forskningen gjordes möjlig av stöd från kyrkliga företrädare och lokala präster på olika platser i Sápmis svenska delar. Förutom de personligt smärtsamma erfarenheterna har det också fått mer långtgående konsekvenser. I dagens rasism och diskriminering syns tydliga spår från de fördomar och stereotyper om den samiska ”rasen” som etablerades och spreds då. I samband med den tidens intresse för rasforskning samlades även mänskliga kvarlevor in genom utgrävningar och plundringar av gravar. Även det genomfördes som regel utan godkännande av anhöriga och trots motstånd från lokalbefolkningen.

Den segregerande politiken gentemot nomadiserande renskötare förbyttes under mitten av 1900-talet mot välfärdsprojektets idéer om likabehandling för alla medborgare. Det kulturbevarande inslaget som den tidigare politiken hade haft, trots andra problematiska mål och konsekvenser, försvann genom det och den indirekta effekten blev en utökad assimilering av det samiska samhället. Sedan 1970-talet har minoritetspolitiken med sin mera positiva syn på språklig och kulturell mångfald successivt utvecklats, och svensk samepolitik har granskats utifrån de internationella konventioner som Sverige åtagit sig att följa. Inom ramen för FN:s, Europarådets och civilsamhällets

rapportering har dessa granskningar återkommande lyft behovet av riktade politiska åtgärder och program för att motverka rasism och diskriminering mot samer.

En stor del av kritiken handlar om samers otillräckliga självbestämmande och att regeringens och myndigheternas bristande hörsammande av språkliga och kulturella rättigheter, som inkluderar rätt till mark som samer traditionellt har brukat och bebott. Granskningarna framhåller att svensk lag fortfarande inte fullt ut implementerar urfolksrätten, vilket begränsar möjligheterna för samer att utöva sina rättigheter. Bristen på erkännande och implementering av urfolksrätten skapar strukturella och institutionella ojämlikheter, som kan förstås som en fortsättning på historiska mönster av rasism och diskriminering mot samer.

Situationen för samer i dag präglas i stor utsträckning fortfarande av den statligt sanktionerade diskriminering som följde i spåren av statens kontroll och exploatering av Sápmi.

10.3.2 Den diskriminerande politiken och vad diskrimineringen får för konsekvenser

Samer har historiskt utsatts för en diskriminerande politik. Delar av den politiken fortsätter än i dag. Förutom den skada som den diskriminerande politiken innebär i sig själv, har den också lett till ytterligare negativa konsekvenser för samer i ett nästa led. Både den diskriminerande politiken och vad den fått för vidare konsekvenser upptar stor plats i de berättelser som lämnats av samer till kommissionen. I kommande avsnitt beskrivs först politiken som sådan, därefter skildras effekterna av den på enskilda samer liv och det samiska folkets gemensamma förutsättningar.

Det samiska folket har genom historien utsatts för en negativt särbehandlande politik av staten och svenska kyrkan. Med en särbehandlande politik menas en politik som riktats specifikt mot den samiska gruppen som en minoritetsgrupp. Assimileringspolitiken är en viktig del av den och den har i många fall inneburit en diskriminering. Diskrimineringen av samer tar sig skiftande uttryck under olika tider och har drabbat samiska grupper på olika sätt. Samtidigt finns många gemensamma erfarenheter.

Samer diskrimineras än i dag som en konsekvens av statens förda politik och förhållningssätt. När politiken brister i säkerställandet av

rättigheter bör det betraktas som diskriminerade politik eftersom staten förvägrar samerna deras fastslagna rättigheter och hindren för att uppnå effektiv jämlikhet mellan samerna och majoritetsbefolkningen upprätthålls.

Förutom statens diskriminerande politik har samer också under lång tid utsatts för en social diskriminering i mötet med majoritetssamhället. Social diskriminering ska förstås som självupplevd diskriminering på individnivå, och inbegriper såväl vardagsrasism som diskriminering i möten med det offentliga samhället.[15] Diskrimineringen bottnar, enligt de samer kommissionen intervjuat, inte sällan i omedvetet eller medvetet, rasistiska idéer och föreställningar om samer som en grupp värd mindre än andra.

Bakgrunden till den sociala diskriminering och rasism som samer möter i vardagen är inte entydig, utan det handlar om en komplex väv av olika företeelser som sätt delvis olika ut mellan olika tidsperioder. Lagar, normer, resonemang och beteenden innebär sammantaget att samer som en minoritet inom majoritetssamhället exkluderas från att delta i samhällslivet på lika villkor som övriga medborgare.

Det mest konkreta exemplet på en bakomliggande politik till dagens sociala diskriminering och rasism mot samer är den så kallade ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Men även tidigare och efter avskaffandet av den politiken har staten haft ett paternalistiskt, kontrollerande och stigmatiserande förhållningssätt gentemot det samiska samhället – med inbyggda fördomar och stereotyper – som likväl bidragit till de rasistiska och ojämlika strukturer som fortsätter att prägla dagens samhälle.

Den andra delen av vad som beskrivs i det här kapitlet är vad diskrimineringen av samer i ett nästa steg fått för konsekvenser. Att den förda politiken inneburit att samiska individer och samer som folk diskriminerats är en allvarlig konsekvens i sig, men den erfarenheten har i sin tur skapat ytterligare problem och svårigheter som förtjänar att uppmärksammas. Diskriminering och rasism är negativt för vem det än drabbar. Men det är viktigt att synliggöra de specifika konsekvenser av ojämlikhet som samer levt och lever med. Både för att få

[15] Social diskriminering kan till exempel vara hot, verbala eller fysiska övergrepp i vardagen eller i mötet med myndigheter, organisationer eller företag, när individen inte får ett bemötande som lever upp till lagar om lika behandling av samhällets med lemmar. Politisk diskriminering sker genom lagar, policies och symboler och drabbar samer som grupp. Se mer i U. Mörkenstam, R. Nilsson & K. Vernby. Upplevd diskriminering leder inte till politisk marginalisering bland samer. (Forskningsantologin.)

en så heltäckande bild som möjligt av vad politiken mot samer inneburit och för att kunna reparera de orättvisor och skador som fortfarande finns.

I följande avsnitt 11.3.3 görs först en kortfattad beskrivning av den diskriminerande politiken både historiskt och i nutid, och därefter vad den diskriminerande politiken i ett nästa steg fått för konsekvenser för samer i dag i avsnitt 11.3.4.

10.3.3 Statens och kyrkans diskriminerande politik och synsätt

Diskriminerande politik i historia och nutid och brister i säkerställandet av rättigheter i dag

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans historiskt särbehandlande politik har fått negativa konsekvenser för det samiska folket. Det har bland annat inneburit att samer diskriminerats inom flera olika områden. I viss utsträckning pågår den diskrimineringen fortfarande. En stor del av kommissionens historiska kartläggning och granskning visar hur politiska beslut, lagar, förhållningssätt och ageranden har skapat sämre livsförutsättningar och villkor för den samiska befolkningen som påverkar individer och grupper än i dag.

Den samtida statens bristande säkerställande av samers rättigheter som urfolk och nationell minoritet är en fortsättning på historiska mönster av diskriminering, ojämlikhet och bristande självbestämmande för samer.

Statens politik har under en stor del av historien kännetecknats av kontroll och marginalisering av samer. Det har inneburit en systematisk diskriminering av det samiska folket. Under en begränsad period motiverades politiken utifrån rasistiska föreställningar, men oftast har det varit ekonomiska intressen i kombination med kulturhierarkiska och paternalistiska övertygelser som styrt. Även om politikens fokus, innehåll och syfte varierat mellan olika tidsperioder, har den återkommande lett till särbehandling med negativa konsekvenser för samers livsvillkor.

Den diskriminerande politiken har bland annat inneburit ett frångående och en undanträngning av traditionella marker, språklig och

kulturell assimilering, stigmatisering och förtryck, tvångsförflyttningar, begränsningar inom utbildnings-, närings-, och bostadspolitiken, bristande inflytande och självbestämmande för samer som folk. De både materiella och psykologiska erfarenheterna av det lever kvar än i dag och fortsätter att påverka samer på både individ- och gruppnivå.

I de flesta av vittnesmålen som lämnats till Sanningskommissionen är historien högst närvarande. Vissa reflekterar över det socialdarwinistiska arv som präglade svensk samepolitik under 1800-talet och under 1900-talets första decennier. Det är den historiska period som allra tydligast innebar statlig kontroll och diskriminering av samer. Många drar paralleller mellan dessa historiska skeenden och den egna och andra samers situation i dag. En stor andel vittnesbärare skildrar erfarenheten av att återkommande bli sämre behandlad av statens företrädare än den övriga befolkningen eftersom man betraktas som mindre värd än dem.

I dag möter samer diskriminering inom samtliga samhällsområden.[16] Bland annat framhålls den diskriminering som har koppling till historiska oförrätter. Det kan handla om alltifrån tvångsförflyttningar och assimileringspolitik under början av 1900-talet som har effekter på dagens situation, till att många samer fortfarande inte har en juridisk rätt till jakt och fiske. Men det finns också upplevelser av att diskriminering alltjämt förekommer i mötet med statliga aktörer, såsom länsstyrelser och polisen.

I nutid bör även brister i implementeringen och tillämpningen av samers rättigheter räknas som en diskriminerade politik (eller antipolitik), eftersom det hindrar möjligheten att uppnå effektiv jämlikhet mellan samer och majoritetsbefolkningen och är en kränkning av det som samer har rätt till. Dagens tillämpning av minoritetskonventionerna brister. Förutom det har samer under lång tid diskriminerats i egenskap av urfolk, eftersom myndigheter inte ser kopplingen mellan samers rätt till sin kultur och rätten att bruka mark och vatten i traditionellt samiska områden. Myndigheter tillämpar inte heller samers rätt till inflytande i ljuset av deras rätt till självbestämmande som urfolk. Det syns även i de anmälningar av diskriminering som enskilda samer gör i dag, där brister i tillgång till urfolksrättigheter många

[16] Diskrimineringsombudsmannen. *Nationella minoriteters rättigheter – några iakttagelser och rekommendationer 25 år efter Sveriges ratificering av Europarådets Minoritetskonventioner.* Rapport 2025:2, s. 56.

gånger framhålls. Europarådet upprepar i sina granskningar att samer är ett urfolk, vars kultur har en stark koppling till mark med rätt att bruka sina traditionella marker.[17] Högsta domstolen i Girjasmålet har också slagit fast att samers rättigheter som urfolk måste beaktas. Trots det saknas fortfarande en politik som uppfyller de nationella och internationella åtaganden rörande skydd av urfolk och nationella minoriteter som staten förbundit sig till att följa.

Ojämlika strukturer som bidragit till social diskriminering

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans historiska politik och förhållningssätt mot samer har bidragit till att skapa ojämlika strukturer mellan minoritet och majoritet i samhället. Rasistiska föreställningar och osynliggörande av samers liv och kultur har medverkat till detta. Det har i förlängningen skapat en grogrund för social diskriminering i samers möte med majoritetssamhället, som inneburit utsatthet för bland annat kränkande behandling, exkludering, hat och hot. Dagens utsatthet ökar genom den politiska oviljan att hantera konflikterna som rör rätten till mark och vatten i Sápmi, eftersom samiska rättigheter tenderar att utlösa fientlighet.

Staten bär därmed ett ansvar för att bekämpa de uttryck för rasism och diskriminering som samer lever med i dag. Det saknas tillräckliga insatser för att långsiktigt och på djupet öka kunskapen om samer, deras kultur, historia och rättigheter som är avgörande för att bekämpa den strukturella utsatthet som länge funnits. Alla former av rasdiskriminering innebär ett brott mot samers mänskliga rättigheter.

Förutom den politiska diskrimineringen är samer en av de grupper i samhället som även drabbas av social diskriminering, alltså självupplevd diskriminering på individnivå. Inte sällan har den sociala diskrimineringen sin grund i omedvetna, eller medvetna, rasistiska föreställningar. Dagens utsatthet är en fortsättning på den utsatthet som funnits under lång tid i samers möten med majoritetssamhället.

[17] Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Fifth Opinion on Sweden*. October 2024. No. 105. https://rm.coe.int/5th-op-sweden-en/1680ae851a.

Att just samer diskrimineras är ingen slump och sker inte i ett historiskt vakuum. Det måste förstås i relation till den politik som förts under lång tid och det synsätt som präglat politiska företrädares förståelse av den samiska befolkningen. Även om dagens människosyn i allmänhet kännetecknas av mänskliga rättigheter och allas lika värde har andra idéer härskat under historien, som fortfarande kan påverka ett samhälles strukturer.

Dagens situation för samer rymmer många former av utsatthet och visar sig i alla delar av samhället och samers liv. Den långvariga kollektiva erfarenheten av utsatthet har även inneburit en normalisering av negativ särbehandling, hos både unga och gamla. Utsattheten visar sig i enskildas möte med rasistiska föreställningar, kränkande behandling och exkludering. Den visar sig i stereotypa och fördomsfulla narrativ om samer som folk som fortsätter att reproduceras. I sin värsta form leder rasismen till hatbrott mot samer, som tvingas dölja sin samiska identitet och undvika platser för att inte drabbas. Utsattheten visar sig också i den ständiga kampen mot strukturella hinder för att få sina rättigheter till språk, kultur och självbestämmande tillgodosedda.

Den inledande berättelsen sammanfattar många av de samlade erfarenheter av rasism och diskriminering som lämnats till kommissionen från samer i olika åldrar och från olika delar av landet. Det sammanlagda intrycket av vittnesmålen är att rasism och diskriminering har olika ansikten – i vissa fall handlar det om att bli osynliggjord och inte få sina rättigheter tillgodosedda – i andra fall om att bli synliggjord, men utifrån okunniga och fördomsfulla utgångspunkter. Oavsett vilken erfarenhet de som lämnat vittnesmål till kommissionen har med sig, menar många att svenska staten behöver ta ett tydligt ansvar både för hur den förhållit sig till och agerat gentemot samer historiskt och för konsekvenserna av det som syns i dag.

En anledning till att samer utsätts för social diskriminering, hat och hot inom lokalsamhället är den pågående konflikten om rätten till mark och vatten som staten lagt grunden till. Det finns också aktörer på lokal nivå som aktivt bidrar till en negativ situation för samer, genom att använda retorik som ifrågasätter samiska rättigheter och legitimiteten i sådana rättigheter.

Genom statens ovilja att politiskt och juridiskt hantera situationen förblir problemen olösta. Det försätter samerna i en särskilt sårbar och utsatt situation, eftersom risken för diskriminering, näthat och

andra rasistiska brott ökar i dessa sammanhang, präglade av konflikt och konkurrerande intressen. Statens passiva förhållningssätt blir i förlängningen en grogrund för ökande polarisering, intolerans och fientlighet, som drabbar minoriteten samerna hårt.

Staten och kyrkan kan inte enhälligt pekas ut som skyldiga till den sociala diskriminering och rasism mot samer som finns i dag. Men de bär ett stort ansvar för den negativt särbehandlande politik som förts och fortsätter att föras mot samer, de rättigheter som fortfarande inte säkerställs och den sociala diskriminering på strukturell nivå som behöver bekämpas. Att skyddas mot diskriminering, hatbrott och andra former av utsatthet på grund av etnisk/kulturell tillhörighet är en mänsklig rättighet som staten är skyldig att säkerställa.

10.3.4 Vad den diskriminerande politiken och synsättet fått för konsekvenser

Långvarig splittring

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans segregerings- och assimileringspolitik har konstruerat sociala grupperingar och skapat långvarig splittring inom det samiska samhället. Det har i sin tur lett till slitningar, oenighet, hierarkier och diskriminering inom den samiska gemenskapen som påverkar många samers situation och mående negativt, både historiskt och i dag. Sammantaget har statens historiska förhållningssätt inneburit nutida hinder för samer att samlas kring gemensamma intressen och enas som folk.

Statens och kyrkans historiska agerande har fått allvarliga och djupgående sociala och relationella konsekvenser för samers liv och vardag. Berättelser om hur statens politik lett till inre grupperingar, utanförskap och splittring som påverkar samers liv än i dag, löper som en röd tråd genom många av de vittnesmål som lämnats till kommissionen.

Den kombinerade segregerings- och assimileringspolitiken under slutet av 1800-talet och stora delar av 1900-talet påverkade alla samer, men på delvis olika sätt. Till idén om den ”äkta” samen knöts renskötsel och nomadliv. Denna grupp segregerades och ansågs stå på

en kulturellt lägre nivå. Övriga samer pressades att assimilera sig och bli svenska och hade därmed svårt att behålla sitt språk och sin kultur.

Samer utanför renskötseln vittnar om upplevelser av social exkludering från den samiska gemenskapen. Förlusten av renskötselrätt, rätten till jakt och fiske och tillgång till de traditionella markerna förstärker känslan av utanförskap. Renskötande samer vittnar om en evig kamp för att kunna behålla renens marker när majoritetsbefolkningen vill använda marken för exploatering. En del samer utanför renskötseln beskriver hur de hamnat mellan två världar – inte fullt accepterade som svenskar men inte heller som samer. Samer i renskötseln upplever att de som mer synligare utåt får ta den hårdaste stöten från majoritetsbefolkningens hat och hot riktade mot samer.

Statens och kyrkans medvetna åtskillnad mellan samiska grupperingar har ytterst haft mycket allvarliga konsekvenser för det samiska folket i och med att det har försvårat samers möjligheter att agera enat i frågor om rättigheter till mark och kulturellt självbestämmande, samt bidragit till osäkerhet och misstro mellan individer och grupper. Den långvariga splittringen är en gemensam erfarenhet och en gemensam sorg för alla samer. För många som lämnat sina berättelser till kommissionen beskrivs den viktigaste politiska åtgärden vara den som gör samerna till ett enat folk.

Minoritetsstress och otrygghet

Bedömning

Den sociala diskriminering som samer utsätts för i vardagen har resulterat i omfattande minoritetsstress. Den utgör en bestående fysisk och psykisk belastning i många samers liv, som i enskilda fall kan leda till ohälsa. Att leva under sådana förhållande innebär en begränsning av samers möjligheter till ett tryggt, välmående och livskraftigt samiskt liv. Staten och kyrkan bär ett indirekt ansvar för dessa begränsningar genom den historiska politik som lagt grunden för strukturell ojämlikhet mellan minoritet och majoritet i samhället.

Minoritetsstress är den mekanism som ligger bakom en konstant förhöjd stressnivå kopplad till diskriminering, eller risk för diskriminering, hos personer som tillhör en historiskt marginaliserad eller på annat sätt nedvärderad grupp i samhället.[18] För en del samer är minoritetsstressen mer utpräglad och beskrivs som en ständig vaksamhet och psykologisk påfrestning, som följer av upprepade erfarenheter av rasism, stereotypisering och ifrågasättande av samisk identitet och rättigheter. Skildringarna fångar erfarenheten av att leva i försvarsläge – att ständigt vara beredd att förklara eller försvara sin samiskhet – som innebär en djupgående existentiell belastning med påverkan på samers mående i vardagen.

Den mentala beredskapen och stressen behöver inte utgå från egna erfarenheter av frekventa kränkningar. Det kan lika mycket handla om en konstant oro över att bli utsatt, som i längden dränerar en på energi och tar fokus från annat i livet. Det är känslan av att hela tiden behöva vara beredd på allt som *kan* hända.

Förutom att faktiskt utsatthet och risk för utsatthet från omgivningen kan bidra till minoritetsstress, kan även en internaliserad negativ självbild vara en stressfaktor. Det är inte ovanligt att personer börjar tro på de nedvärderande uppfattningar som de fått höra om sig själva. Diskriminering riskerar på så vis att leda till en urholkad självkänsla. En del samer beskriver just en internaliserad negativ självbild och en inlärd återhållsamhet som kan ta sig uttryck i skam, osäkerhet inför det egna omdömet och, för vissa, psykisk ohälsa. Det kan i sin tur leda till att individer får ett sämre förhållande till sin egen kulturella identitet och en försvagad känsla av tillhörighet.

Det är inte förvånande att utsatthet för diskriminering påverkar måendet på olika sätt. Förutom minoritetsstress kan det långvariga stresstillståndet som diskriminering utlöser leda till förändringar i hjärnan och de neuroendokrina systemen, vilket gör individer mer mottagliga för framför allt psykisk, men även fysisk ohälsa.[19] Det finns samband mellan svenska samers, liksom andra urfolks, exponer-

[18] Forum för levande historia. *Om minoritetsstress.* https://www.levandehistoria.se/undervisningsmaterial/sverige-slavhandeln-och-slaveriet/for-larare/om-minoritetsstress (hämtad 2026-08-08); I. H. Mayer. Minority Stress and Mental Health in Gay Men. *Journal of Health and Social Behavior* 36(1):38. 1995.
[19] J. P. A. Stoor, P. E. Gustafsson, D. La Parra Casado & M. San Sebastián. Etnisk diskriminering och smärta i kropp och själ. I A-L. Drugge, G. Fur & J.M. Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. (Vol. 2.) (Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15), s. 859.

ing för diskriminering och självupplevda psykiska hälsoproblem.[20] En enkätstudie från 2023 visar dock att en lika stor andel samer som befolkningen i övrigt uppger en god allmän hälsa, och att en större andel samer än befolkningen i övrigt har ett gott psykiskt välbefinnande.[21]

I intervjumaterialet finns många röster som fångar en stark motståndskraft inom det samiska samhället. Trots assimileringspolitik och negativ särbehandling genom historien har samer framhärdat i utövandet av sin kultur, andlighet, sina traditioner och sitt språk. Det finns berättelser som skildrar en positiv syn på framtiden och möjligheten att stärka det samiska livsrummet. En stark rörelse kring återtagande av samisk identitet och en vilja till kamp för sitt existensberättigande går att se hos många av dagens samer, något som följer de tidigare generationernas fotspår.

Men samtidigt går det att urskilja en risk för att samer i dag mer eller mindre medvetet försöker assimilera sig själva, eftersom det kan vara ett sätt att hantera en upplevd minoritetsstress. Genom att dölja och undvika sin samiska identitet kan man skydda sig mot psykisk utmattning och otrygghet. En del berättare beskriver hur utsatthet lett till en form av självcensur av den anledningen. Andra menar att de tvingas vara försiktiga med att bära samiska attribut. De undviker att tala samiska, bära kolt eller visa samiska symboler i offentliga miljöer för att slippa nedvärderande kommentarer eller trakasserier eller bara för att smälta in och slippa uppmärksamhet. Även farhågan för att utsättas för hot och hat gör att många känner sig tvingade att dölja sin samiska identitet.

Stat och kyrka kan inte pekas ut som ensamt ansvariga för de begränsningar i vardagen som minoritetsstress och otrygghet leder till för många samer. En mängd variabler i dagens samhälle riskerar att påverka det enskilda måendet negativt och alla samer har inte erfarenheter av en diskriminering som skapar belastningar i livet. Men samtidigt bär stat och kyrka ett ansvar för de strukturer av ojämlikhet och diskriminering som fortfarande råder och som delvis är en konsekvens av att staten historiskt betraktat och behandlat samer som en underordnad grupp. Alla medborgare har inte samma tillgång till trygghet och möjlighet till inflytande över sin livssituation i dag, vilket staten bär ett ansvar för att åtgärda.

[20] Ibid. s. 858.
[21] Folkhälsomyndigheten. *Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer*. 2023.

Personlig skada och generationstrauman

Bedömning

Relationen mellan staten och kyrkan och det samiska folket har präglats av maktobalans. Politiken har historiskt baserats på ett förmyndarskap och en nedvärderande syn på samers kultur och samer som en etnisk grupp. Företrädare för stat och kyrka har i fler fall tagit sig rätten att agera på sätt som i dag betraktas som omoraliska och skadliga. Två exempel på det är de rasbiologiska undersökningar och insamlandet av mänskliga kvarlevor som genomfördes under 1800- och 1900-talen. Dessa händelser innebar både ett individuellt integritetsintrång för de som personligen utsattes och ett kollektivt övergrepp för gruppen samer, som lett till personlig skada och trauman genom generationerna. Även i dag förs ofta debatten om urfolks rättigheter med en hård, stigmatiserande ton som inte leder till konstruktiva lösningar.

De undersökningar som genomfördes inom ramen för Statens institut för rasbiologi är en historisk företeelse som inneburit stor skada för samer. I första hand för de enskilt drabbade, men i hög grad även för de efterlevande familjerna som vittnar om hur smärtsamt det än i dag är att föreställa sig den utsatthet och maktlöshet deras släktingar måste ha känt. Förutom den individuella kränkning det innebar, kan händelserna ses som ett kollektivt övergrepp på samer som grupp. Även om det inte enbart var samer som drabbades, fanns det under perioder ett särskilt intresse för den samiska befolkningen och konsekvenserna för samer blev stora. Många av berättelserna som lämnats till kommissionen och rör de rasbiologiska undersökningarna, kopplar det som hände då till samers nuvarande situation, med diskriminering och rasism riktad mot samer. Händelserna och idéerna upplevs fortfarande vara närvarande och obearbetade, samtidigt som de enligt många riskerar att falla ur Sveriges kollektiva minne.

De insamlingar av mänskliga kvarlevor som gjordes runtom i Sápmi i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet skedde inom ramen för tidens rasvetenskapliga fysiska antropologi och anatomi, och senare rasbiologi. Kvarlevorna samlades in genom utgrävningar, gravplundringar eller redan innan de avlidna hunnit begravas. Allt genomfördes utan hänsyn till anhörigas känslor eller samtycke. Dessa företeelser

kan liksom de rasbiologiska undersökningarna förstås som kollektiva övergrepp på samer som etnisk grupp.

De rasbiologiska undersökningarna och insamlandet av mänskliga kvarlevor är historiska händelser som uttrycker den koloniala maktobalans som rådde mellan stat och kyrka och den samiska befolkningen. Statens och kyrkans företrädare har, enligt Sanningskommissionens bedömning, gjort sig skyldiga till övergrepp och kränkningar som lever kvar i samers kollektiva medvetande än i dag.

Ojämlika förutsättningar för inflytande och bristande tillit till myndigheter

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans långvariga strukturella och institutionella marginalisering av samer har bidragit till ojämlika förutsättningar till inflytande mellan samer och majoritetsbefolkningen, i frågor som berör de egna angelägenheterna.

Kombinationen av strukturell marginalisering, begränsat inflytande och brist på effektiv jämlikhet har bidragit till ett lågt förtroende hos vissa samer för myndigheter. En lägre benägenhet att anmäla diskriminering och hat och hot på grund av bristande tillit till rättsväsendet är ett särskilt allvarligt problem som staten bär ett ansvar för att komma till rätta med.

Sametingets mandat är begränsat och tinget är samtidigt en myndighet under den svenska regeringen. Möjligheterna för samer att reellt påverka beslut som rör mark, samhällsutveckling och kulturarv är små, trots rätten till självbestämmande som samer har i egenskap av urfolk. Dessutom har Sametinget under lång tid saknat tillräckliga ekonomiska och personella resurser för att hantera alla inkommande ärenden på ett tillfredsställande sätt. Samma problematik återfinns hos samebyarna, som inte har de resurser som krävs för att genomföra alla samråd och konsultationer med myndigheter och exploatörer på jämställd nivå och med ett reellt inflytande. Det innebär att samer saknar jämbördiga förutsättningar att kunna påverka beslut i frågor som rör dem.

Röster ur kommissionens vittnesmål visar att samråd och konsultation med kommuner och myndigheter ofta bara ger sken av inflytande. I många fall bygger samråden på ojämlika förutsättningar och maktförhållande – de samer som deltar i samråd förväntas vara pålästa inom alla de sakområden samråden innefattar och, ofta ideellt, delta i möten med kommuners och statliga myndigheters tjänstepersoner som är experter inom samma områden och som därmed har ett stort kunskapsövertag. Ofta har inte myndigheternas tjänstepersoner kunskaper om samiska förhållanden eller samiska rättigheter. Det är också vanligt att samråden hålls för sent i processen då det inte finns faktiska möjligheter att påverka besluten. Samer saknar därmed ofta reella möjligheter att påverka myndigheters beslut om markanvändning, sjukvård, utbildning och sociala frågor utifrån sina rättigheter som urfolk och den reglering om samråd som säger att samer ska ges reellt inflytande i alla frågor som berör dem. Till detta kommer att samer är en minoritet med de svårigheter det innebär att i en demokrati få tillräckligt stöd för att åstadkomma en förändring i de sakfrågor som är viktiga för dem.

Kombinationen av strukturell marginalisering, begränsat inflytande och brist på effektiv jämlikhet har bidragit till att en del samer har lågt förtroende för myndigheter som polis, rättsväsende, länsstyrelse och sjukvård, särskilt när det gäller deras kunskap om och tillämpning av samiska rättigheter och perspektiv. En allvarlig följd av detta är i sin tur är att en del samer undviker att anmäla brott eller att söka vård, eftersom de inte tror att de kommer att bli förstådda, tagna på allvar eller få adekvat stöd. Att antalet anmälningar av hatbrott och diskriminering inte stämmer överens med den verkliga utsatthetens omfattning riskerar också att problematiken förblir dold. Det kan leda till otillräckliga insatser från politiskt håll.

Sammanfattningsvis befinner sig samer i dag ofta i en institutionellt och politiskt utsatt position, där begränsat inflytande, ojämlika villkor och låg tillit till myndigheter är indirekta konsekvenser av statens och kyrkans strukturella diskriminering. Den lägre tilliten till majoritetssamhällets institutioner är inte enbart en social och relationell konsekvens, utan kan i förlängningen också utgöra ett demokratiskt problem. När en del av befolkningen upplever att deras erfarenheter och rättigheter systematiskt åsidosätts urholkas det gemensamma samhällskontraktet. Bristen på reellt inflytande riskerar därmed att försvaga demokratins legitimitet och vidga avståndet mellan samer

och majoritetssamhället. Att återuppbygga tilliten kräver därför inte bara erkännande av historiska övergrepp, utan också att staten säkerställer verkligt självbestämmande och effektivt deltagande i beslut som berör samer utifrån urfolksrättigheterna.

Kollektiv kunskapsmässig orättvisa

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans politik har resulterat i ojämlika maktstrukturer som gör att samers erfarenheter och utsagor undervärderas, misstros eller ignoreras i olika sammanhang. Det innebär en diskriminering av samers roll som kunskapsbärare och kollektiv kunskapsmässig orättvisa.

Kommissionens granskning visar att statens och kyrkans särbehandlande politik lett till systematisk diskriminering även av samers kunskap och roll som kunskapsbärare. Detta förhållningssätt har över tid reproducerats inom majoritetssamhällets institutioner och fortsätter att få allvarliga konsekvenser.

Bland de vittnesmål som lämnats till kommissionen finns många samer som delar upplevelsen av att inte bli lyssnade till, inte tas på allvar och inte tolkas som trovärdiga. I förlängningen leder det till ett samhälle som förnekar dessa individers rätt att bidra med sin förståelse av sin omvärld. När detta synsätt blir systematiskt och dominerande över tid blir konsekvensen kollektiv kunskapsmässig orättvisa, där samiska sätt att förstå världen, historien och framtiden systematiskt förbises eller nedvärderas – ett synsätt som i vissa fall också internaliseras av samer själva.

I vittnesmålen tar det sig uttryck i två former av kunskapsmässig orättvisa: vittnesorättvisa och hermeneutisk orättvisa. Vittnesorättvisa innebär att samiska utsagor och kunskaper ifrågasätts eller inte erkänns som giltiga, medan hermeneutisk orättvisa handlar om att samiska perspektiv och sätt att tolka verkligheten inte ges utrymme inom institutionella processer eller regelverk. Kommissionens granskning och vittnesmålen visar sammantaget att den svenska staten och kyrkan genom lagstiftning och myndighetsutövning inom områden som mark, språk, hälsa, utbildning och kultur lett till kollektiv kun-

skapsmässig orättvisa i form av marginalisering och osynliggörande av samers kunskap och erfarenheter.

Ett område där hermeunetisk orättvisa illustreras särskilt tydligt är i tvister om mark och naturresurser, till exempel i utformandet av tillståndsprövningar i vilka exploateringarnas påverkan på miljö och omgivning i Sápmi utvärderas. Många av de som lämnat vittnesmål till kommissionen pekar på en alarmerande okunskap bland samtliga aktörer som är involverade i handläggningen, det vill säga verksamhetsutövaren, länsstyrelsen och den instans som fattar beslut om exploatering, ofta Mark- och miljödomstolen. Forskare som kritiskt studerat processerna med tillståndsprövningar konstaterar att den kunskapsproduktion som sker för att undersöka exploateringarnas effekter på miljön ofta förbiser faktorer som har stor påverkan på samers liv.[22] I de fall konsekvenserna för samebyarna tas upp i utvärderingarna läggs generellt mindre vikt vid sociala och kulturella konsekvenser jämfört med de biofysiska och ekonomiska faktorerna. På så vis hamnar viktiga aspekter av exploatörernas påverkan på det samiska livsrummet utanför de bedömningar som görs, och det som anses väsentligt formuleras i stället utifrån exploatörens ramar. Avgörande samiska perspektiv lämnas därmed utanför konsekvensbedömningarna vilket Sametinget och Svenska samernas riksförbund påpekar i sin skrift Samisk markanvändning och MKB.[23]

Vittnesorättvisa kan identifieras i rättsprocesser mellan statens företrädare och samebyar. De flesta historiska och juridiska källor som rör marker, liksom samers användning av mark, har producerats av statliga aktörer utifrån majoritetssamhällets perspektiv om vilka aspekter som är väsentliga för dokumentation. I vissa fall har dokumenten också upprättats i syfte att hävda statens suveränitet och äganderätt. De samiska parterna hamnar alltså redan från början i ett kunskapsmässigt underläge.[24] Det traditionella samiska sättet att bruka marken – skonsamt, med måtta och på ett sätt som lämnar så få fysiska avtryck i naturen som möjligt – gör dessutom att samers långvariga användning av marken svårare att belägga arkeologiskt vilket ytterligare försvagar samiska parters bevisläge i marktvister.[25]

[22] L. Del Duca et al. Knowledge Gaps about Mining Impacts on Sami Lands: A Call for Epistemic Justice in European Minerals Extraction, *Journal of Northern Studies*, 17:1(2025), s. 36–39.
[23] Ibid. s. 36.
[24] P. Johansson et al. Cultural expertise in Sami land rights litigation: Epistemic strategies in the Girjas and Fosen case, *Jindal Global Law Review*, 14:2(2023), s. 237.
[25] Ibid.

Utöver det har samiska forskare som vittnat på samebyarnas sida i vissa fall ifrågasatts på grund av att de är samer, medan statens experter inte utsatts för motsvarande prövning av sin lojalitet eller objektivitet.[26] I rättssystemet finns en generell princip att väga parters utsagor mot utlåtanden från oberoende sakkunniga, eftersom den som talar i egen sak kan antas påverkas av personliga intressen. Syftet är att värna rättssystemets opartiskhet och saklighet.

Om principen tillämpas utan hänsyn till historiska maktordningar riskerar den att förstärka ojämlika villkor och reproducera redan etablerade kunskapshierarkier. Detta har adresserats i Girjasdomen där Högsta domstolen påpekar att en viss bevislättnad ska råda för en sameby som för talan mot staten eftersom utgången i målet är beroende av äldre förhållanden som till stora delar är svåra att utreda. Utredningssvårigheterna för samebyarna accentueras av att samernas historia länge inte fanns dokumenterad genom samiska skriftliga källor. Domstolen ansåg att det är tydligt att staten genom historien har haft avsevärt större möjligheter att dokumentera äldre förhållanden och att en viss bevislättnad därför är nödvändig för att en sameby ska ha rimliga möjligheter att tillvarata de rättigheter som kan vara knutna till av samer traditionellt brukade områden.[27]

Att erkänna och inkludera samiska perspektiv och kunskap i dagens beslutsprocesser och lagstiftning är en förutsättning för att motverka tidigare och pågående orättvisor. En reell återupprättelse förutsätter att samisk kunskap inte enbart beaktas, utan att samer ges reellt inflytande i beslut och som rör samer och det samiska samhället.

Bestående ekonomiska och materiella ojämlikheter

Bedömning

Statens och Svenska kyrkans politik har resulterat i bestående ekonomiska och materiella ojämlikheter för samer, där markförluster, sämre utbildning och diskriminerande strukturer försvagat samers försörjningsmöjligheter och livsvillkor.

[26] Ibid. s. 238.
[27] Girjasdomen, NJA 2020 s. 3. Jfr särskilt artikel 27 i FN:s deklaration om urfolks rättigheter, jfr även artikel 14.2 i ILO:s konvention nr 169 som ger uttryck för samma synsätt.

Statens och Svenska kyrkans historiska segregerings- och assimileringspolitik har haft omfattande ekonomiska och materiella konsekvenser för samer. Den har inte enbart påverkat samers kulturella och språkliga förutsättningar, utan också samers möjligheter till försörjning och ekonomisk trygghet.

En av de mest påtagliga konsekvenserna på strukturell nivå gäller markanvändningen och samers undanträngning från traditionella marker. Genom en omfattande exploatering har stora delar av de områden där samer traditionellt bedrivit renskötsel, jakt och fiske tagits i anspråk för olika slags exploateringar som etableringar av gruvor, skogsbruk, vindkraftparker, vattenkraftverk, turistanläggningar eller infrastruktur. Som ett exempel slog FN:s rasdiskrimineringskommitté fast att den svenska staten, genom att bevilja gruvtillstånd till Rönnbäcksgruvan, brutit mot rätten till egendom, till juridisk prövning och gjort sig skyldig till rasdiskriminering.[28] Dagens förtryck och diskriminering av det samiska folket är starkt kopplat till exploatering av marker och naturområden som samer traditionellt använder och är beroende av – både kulturellt, socialt och ekonomiskt.

För renskötande samer har markintrång, klimatpåverkan, förluster kopplat till rovdjurspolitik och industriell etablering medfört långvariga ekonomiska påfrestningar och en sviktande framtidstro.

I nutid skapar hatbrott och trakasserier mot renskötare, dödande eller skadande av renar eller förstörelse av annan egendom materiella och ekonomiska förluster, men bidrar också till en känsla av ekonomisk och social otrygghet. Särskilt för de samer som utsätts men även för andra samer, som drabbas indirekt av hoten mot samer som grupp.

Även implementeringen av minoritets- och urfolkspolitiken med samers självbestämmande och inflytande som mål genom samråds- och konsultationsförfarande, har skapat en mycket ansträngd situation för många samer, samebyar, samiska organisationer och Sametinget. Bestämmelserna om samråd och konsultation, som syftar till att vara betydelsefulla kanaler för samers självbestämmande och inflytande, kräver i praktiken att enskilda samer avsätter stora resurser i form av engagemang och tid för att delta. Den tiden och kraften måste tas från andra viktiga områden som renskötsel, språkrevitalisering eller bara från familjeliv och andra meningsfulla delar av vardagen. Även

[28] FN-kommittén rekommenderade Sverige att revidera gruvtillstånden efter en process med samiskt fritt informerat förhandssamtycke (FPIC), och se över minerallagstiftningen så att den ger uttryck för det samiska folkets status som urfolk samt FPIC.

i de fall ekonomisk kompensation ges så motsvarar den sällan den tid av förberedelser som krävs för samrådet, som i regel sker med företrädare för myndigheter som kan lägga betald arbetstid på förberedelserna i samma frågor och som de ofta är specialiserade på.

Röster från samebyarna skildrar en tillvaro där de måste jobba på många fronter samtidigt och där behoven på samtliga av dessa fronter är enorma. De måste vara ambassadörer för samebyn och bevaka dess intressen, de måste informera sin omvärld och bidra med samiska perspektiv samtidigt som de också förväntas ta aktiv del i att återställa det som gått förlorat i form av återtagande av språk och kultur men också i etablerandet av ny samisk infrastruktur i form av mötesplatser och institutioner. Bilden delas i olika mån också av samer som inte tillhör en sameby.

Sammantaget har statens och kyrkans segregerings- och assimileringspolitik haft djupgående konsekvenser i form av ekonomisk och materiell ojämlikhet. Enligt Sanningskommissionen är den övergripande konsekvensen av de materiella och existentiella förluster som skett, att samers möjlighet att leva ett livskraftigt samiskt liv avsevärt försvårats.

10.4 Kunskapsluckor och vidare forskning/utredning

Enligt direktivet ska Sanningskommissionen identifiera områden inom vilka det är angeläget med ytterligare forskning eller annan form av kunskapsinhämtning. Under arbetets gång har samer som intervjuats pekat på sådana områden där det saknas fördjupad kunskap. Även forskare som bidragit med artiklar till kommissionens forskningsantologi har identifierat områden för vidare forskning. I de seminarier och samtal som förts efter publiceringen av forskningsantologin har ytterligare områden pekats ut.

10.4.1 Om innehållet i forskningsantologin

En översikt över artiklarna i forskningsantologin visar att de allra flesta artiklar handlar om samer generellt. Men ett område domineras av forskning med fokus på samebyar och/eller renskötselns villkor. Det är den del som handlar om förvaltning och rättigheter. En konsekvens av svensk statlig politik är att särskilda samiska rättigheter

knutits till just samebyarna som konstruktion och att skydda de kvarvarande samiska rättigheter som kopplats till renskötseln har varit en central strategi i de senaste århundradets samiska kamp för urfolksrättigheter i Sverige. Det är därför inte förvånande att forskning om dessa rättigheters urholkning domineras av ett fokus på renskötseln. Skillnaden märks särskilt om man beaktar området kulturarv som lägger fokus på hela det samiska området.

10.4.2 Områden där forskning saknas

Sanningskommissionen har identifierat följande områden inom vilka det är angeläget med ytterligare forskning eller annan form av kunskapsinhämtning.

- fördjupad kunskap om specifika geografiska områden: sydsamiska och skogssamiska områden där samiska bosättningsområden inkorporerades i det svenska riket under perioden före 1800 (från Dalarna och Gästrikland till Jämtland/Härjedalen och södra Västerbotten, men även stora delar av Bottenhavskusten); en genomlysning av den sydsamiska historien
- en övergripande historisk genomgång av bosättningshistorien i Tärnaby och Vilhelminatrakten; ägandet av lappskattelanden i Vapsten/Tärna; hur gick det till när sydsamer uteslöts från renskötseln i Vapsten
- rättsväsendet och representation i äldre tid, samiska nämndemän och byalänsmän
- kvinnors roller; genus; barnperspektivet
- identitetsfrågor
- andliga och existentiella behov bland samer
- samiska värderingar
- skola, arbetsstugor, samiska utbildningssystem, traditionell kunskap, barnuppfostran
- förlust av språk
- rasism och diskriminering; tidigare och pågående strukturell diskriminering; samiska akademiker vittnar om otrygga rum (rasism,

diskriminering) i akademien; hur ”gruvismentaliteten” påverkar rasism och diskriminering

- rasbiologins och skolpolitikens konsekvenser från ett inifrån-perspektiv; ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken
- samers och andras agerande och motstånd mot den aktuella politiken och den debatt som funnits bland svenska företrädare för denna politik; internationell aktivism i urfolksfrågor
- renbeteslagarna och lappväsendet
- tvångsförflyttningar; lulesamernas undanträngande; tvångsförflyttning från Käringsjön till Brändåsen
- religiös förföljelse under missionstiden
- splittringen mellan samiska grupper och individer
- samer utanför samebyarna och deras förlust av land och rättigheter; livet utanför renskötseln; genomlysning av 1928 år lag
- skogssamiska villkor; konsekvenser av statens politik för skogssamiskt liv
- koncessionssamebyarnas situation och hur denna konstruktion kan ändras så att den samsvarar med internationell urfolksrätt
- hur mark och vatten omdefinierades från samisk sedvanerätt till kronomark och därefter övergick i privat ägo (inklusive avvittringens historia); hur staten etablerar sig som ägare till skogar och impediment
- när och hur staten inom olika områden ensidigt bemäktigar sig samisk mark (som åtminstone under 1600-talet ett liknande skydd och ställning som skattejord); förlusten av lappskattelanden, skattefjällen; lulesamernas förlorade renskötsel och andra rättigheter
- förlust av enskildas fångeshandlingar till mark som samlades in och försvann vid övertagande av lappskatteland; redovisning av statens inkomster från jakt och fiskekort på mark som tillhör enskilda (staten förlorade rätten i HD men säljer trots detta fiskekort)
- avvittringarna; bland annat avvittringen i Frostviken
- kommunens stöld av samisk egendom (Jukkasjärvis byamark och kyrkstugplatsen)

- vattenkraftens, gruvnäringens och skogsbrukets konsekvenser för kulturarv och kulturmiljöer; vattenkraftsutbyggnaden i älvar utöver Lule älv och konsekvenser för samer i området; hur det gick till vid ersättning av Vattenfall (vid dämningar)
- olika praxis gällande renskötseln inom de olika länsstyrelserna Västerbotten, Norrbotten och Jämtland
- renens välbefinnande och dess relation till människans välbefinnande; rovdjurens skadeeffekter på renskötseln; klimatpåverkan på renskötseln och hänglavens försvinnande
- konsekvenserna av internationella gränsdragningar; brända hus på norsk sida i samband med 1972 års konvention, vilket ledde till ytterligare förlust av renbetesmarker; samernas liv på norsk sida innan Renbeteskonventionen 1919
- den nya säkerhetspolitiken och militariseringen av norra Norden och dess påverkan på samer; militär verksamhet i Naustaområdet och ESRANGE i Kirunaområdet
- den gröna omställningens konsekvenser
- samers rätt till jakt och fiske i traditionella samiska områden
- media
- representation; hur samer ska kunna få utökad beslutsmakt
- samisk hälsoforskning; folkhälsa som rör alla grupperingar samer; samers psykiska ohälsa
- samiska ortsnamn och platsbenämningar
- konsekvenser för slöjd och duodji
- Ratificering av ILO konvention nr 169
- Sjougdendramat (samer från Frostviken blev beskyllda för ett mord där flera dömdes till döden och vissa avrättades)
- Dockmyrolyckan (stort antal renar påkörda på stambanan, renägarna utan ersättning, 1930-talet)
- relationer samer och kväner/tornedalingar/lantalaiset; verddesystemet.

11 Den förda politikens konsekvenser för hälsa

11.1 Bakgrund

Enligt direktivet för Sanningskommissionen, ska konsekvenserna av den politik som förts gentemot samerna analyseras och belysas, när det gäller det samiska folkets och enskilda samers levnadsvillkor, hälsa och sociala liv samt det samiska folkets möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv. Sanningskommissionen ska därtill lämna förslag till åtgärder för att bidra ett livskraftigt samiskt samhälle vad gäller ovanstående. Ämnet hälsa har dock inte varit ett eget granskningsområde och frågor kring hälsa har specifikt inte ingått intervjuerna. Kommissionen har därför valt att göra expertintervjuer med nyckelpersoner i ämnet.[1] Kommissionen har också valt att hålla ihop detta avsnitt om hälsa, det vill säga texten har en sammanhållen bakgrund, granskning och analys. Denna text skiljer sig därmed åt från andra konsekvens- och granskningsområden.

11.1.1 Samers hälsa

Generellt saknas det kunskaper kring samers hälsa, även om kunskapsläget förbättrats under senare år.[2] Det kan vara svårt att göra jämförelser med andra urfolk. Som forskaren Per Sjölander skriver, lever samerna i de flesta fall under god social standard och större skillnader i hälsotillstånd mellan samer och majoritetsbefolkning har inte varit

[1] Se vidare avsnitt 11.4 Sanningskommissionens arbete för att kartlägga och granska behoven hos det samiska folket.
[2] P. Axelsson & C. Storm Mienna. 2026. *Samiska folkets hälsa – från 1800-talet till i dag* (forskningsantologin).

synlig i den begränsade svenska forskningen hittills.[3] Så är knappast fallet för många andra urfolk världen över. Dock är egna tankesystem och förhållanden att vara koloniserade av ett majoritetssamhälle något som är gemensamt för alla urfolk.[4] Ett perspektiv som dock är framträdande och kommer till uttryck i de insamlade vittnesmålen, har lyfts i Sametingets livsmiljöprogram och handlar om hur det samiska livet, där hälsan ingår, tätt sitter ihop med omgivningen.

> Jielemen bijre (SaS), där hälsan är tätt sammanknuten med natur, kultur och miljö […] Ur ett samiskt perspektiv är alla frågor miljöfrågor eftersom miljön berör alla aspekter av våra liv och vår omgivning. Natur går inte att skilja från kultur, människan och miljön hör ihop och kan inte särskiljas från varandra. Därför har Saemiedigkie/Sametingets livsmiljöprogram fokus på Eallinbiras (SaN) – vår livsmiljö – och hur vi aktivt kan verka för att bevara en bärkraftig livsmiljö i framtiden.[5]

Detta perspektiv har i bearbetning och analys, visat sig vara en ingång till ett nytt förhållningssätt till samisk hälsa. Detta förhållningsätt, som ofta beskrivs som One Health, kan i forskning fungera som ett övergripande ramverk och arbetssätt, som styr hur forskningsfrågor formuleras, vilka data som samlas in och hur resultat tolkas. Det handlar om att medvetet studera samband mellan människor, djur och miljö. One Health beskrivs längre ned i denna text.[6]

Viss kunskap finns dock kring samers hälsa. Våren 2021 genomfördes en enkätundersökning ”Samisk hälsa på lika villkor”, ledd av Folkhälsomyndigheten i samarbete med Umeå Universitet. Resultaten bygger på svar från 3658 samer i åldrarna 18–84 år. I korthet visar resultaten att de flesta samer ansågs sig ha en god allmän hälsa. I rapporten konkluderas att:

> Det behövs även fortsatta och fördjupade analyser med särskilt fokus på olika grupper bland samer som kan ha sämre hälsa eller sämre förutsättningar för en god hälsa.[7]

[3] P. Sjölander. What is known about the health and living conditions of the indigenous people of northern Scandinavia, the Sami? *Global health action*. 4:1(2011):8457.
[4] United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues. 2008. Who are indigenous peoples? http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf.
[5] Saemiedigkie/Sametinget. 2021. *Jielemen bijre.* https://Saemiedigkie/Sametinget.se/3153 (hämtad 2026-02-05).
[6] Se avsnitt 11.4.1.
[7] J.P.A. Stoor m.fl. 2026. *Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer.*

11.1.2 Organisation och uppbyggnad

Arbetet kring hälsofrågor för samer i dag märks bland annat i Saemiedigkie, som 2018 inrättade en hälso-, äldre- och idrottsnämnd för att tillvarata frågor som omfattar de i nämnden ingående områdena.[8] Ett hälsopolitiskt program antogs i november 2019, utgångspunkterna är en holistisk syn på människan och hälsan ska ses utifrån materiella, mentala, andliga och sociala perspektiv. Detta är i överensstämmelse med WHO:s definition av hälsa.[9] Målet riktar till en vård där samer ses som en heterogen grupp och tar hänsyn till de individuella behoven.[10] Dock finns vid Saemiedigkie ingen avdelning eller stabspersonal för hälsofrågor eller något pågående riktat hälsoarbete, likt det som finns i Saemiedigkie i Norge.

Från Centrum för hälsa i glesbygd (CHG), tidigare Glesbygdsmedicinskt centrum (GMC), leder man arbetet med Kunskapsnätverket för samers hälsa. Kunskapsnätverket är ett samarbete mellan regionerna i norr, Saemiedigkie, samt flera samiska organisationer, med syfte att säkerställa en god hälsa och en vård på lika villkor för det samiska folket.[11] Dessa regioner, med stöd av ovan nämnda organisationer och Saemiedigkie, har antagit ”Strategi för samisk hälsa – en hälso- och sjukvård som bidrar till en god hälsa och en vård på lika villkor för samer 2020–2030” och infört dessa i sina styrdokument. På sikt kommer strategin att arbeta för inrättandet av ett nationellt kunskapscentrum för samisk hälsa.[12]

I Sverige saknas nationell hälsostrategi för samer, vilket funnits i Norge sedan 1995.[13] Det saknas övergripande organisation och styrning för såväl ”upstream” som ”downstream” åtgärder, dvs. det som inom folkhälsa kan beskrivas som insatser *uppströms,* exempelvis arbete som främjar sociala faktorer och levnadsförhållanden och som motverkar ohälsa, samt *nedströms* exempelvis behandling av kroniska sjukdomar och akutsjukvård. Begreppen beskriver orsaker till hälsoskill-

[8] Sámidiggi. 2019. *Hälsopolitiskt handlingsprogram.*
[9] WHO, http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf. (Hämtad 2026-03-02.)
[10] Saemiedigkie/Sametinget. 2019. *Hälsopolitiskt handlingsprogram. En god hälsa för urfolket samerna oavsett livssituation och en språk- och kulturanpassad vård och omsorg för samer i Sápmi/Sábme/Sábmie/Saepmie och hela Sverige*.
[11] Kunskapsnätverket för samisk hälsa. https://www.samiskhalsa.se (hämtad 2026-02-19).
[12] Nätverket-Samisk-Hälsa. 2019. *Strategi för samisk hälsa – en hälso- och sjukvård som bidrar till en god och jämlik hälsa för samer 2020–2030.*
[13] NOU 1995:6. *Plan for helse- og socialtjenester til den samiske befolkningen i Norge*.

nader och var i förloppet insatser av olika typer kan skapa förändring.[14] Sverige har återkommande fått kritik för att inte leva upp till sina åtaganden enligt internationella konventioner.[15]

Utblick – hur ser det ut i vårt grannland Norge?

En plan för hälsa- och sociala tjänster till den samiska befolkningen i Norge, NOU 1995:6, avgav redan i februari 1995 mål för en förbättrad vård. Huvudmålet för planen var tillgång till jämlik hälso- och sociala tjänster till den samiska och norska befolkningen. En period följde med utveckling av olika tjänster för lokala anpassningar. Här kan nämnas flexibla lösningar med projekt, uppbyggnad av språklig och kulturell kompetens i existerande tjänsteutbud i kommuner, fylkeskommuner och institutioner. Sosial- og helsedepartementet tillskrevs huvudansvar för att implementera etnisk-kulturella aspekter i ordinarie hälso- och socialtjänsten, med Saemiedigkie som expertmedverkande. Planen avsågs genomföras i perioder för att sedan kunna ligga till grund för en jämlik behandling av samiska och norska patienter.

Samisk legeforening bildades år 1984 och hade även de, sin grund i behov av ett förbättrat hälsoutbud till den samiska befolkningen som också är förpliktande i ILO konventionen 169 om urfolks rättigheter och som Norge ratificerat 1991.[16]

Av de större aktörerna med samers hälsa som fokus, kan nämnas SANAG/SANKS.[17] De norra regionerna i Sverige har avtal med SANKS. Att dessa finns och fungerar är viktigt. Flera av berättarna belyser svårigheter att få spridning kring kunskap om avtalen och att en del problem med att få remiss till specialistkliniken kan uppstå.

> Det verkar finnas mer i Norge då. […] Också säger de att, ja men du förstår Norrbotten och Västerbotten de har liksom avtal och det remisser hit och remisser dit, men det är ju ingenting man vet. Och det var ju som jag sa, berättade för dig, han den där doktorn, då jag sa att

[14] N.E. McMahon. Framing action to reduce health inequalities: what is argued for through use of the 'upstream-downstream' metaphor? *Journal of Public Health*, 44:3(2022):671–678.
[15] P. Hunt. 2007. *Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, Paul Hunt: Mission to Sweden (10–18 January 2006)*. United Nations Human Rights Council, A/HRC/4/28/Add.2. Genève: United Nations.
[16] Samisk legeforening. https://www.legeforeningen.no/nyheter/2024/pa-besok-hos-sami-doaktariid-searvi (hämtad 2026-02-04).
[17] Se närmare beskrivning under rubriken 11.6.

> jag ville ha en remiss till SANKS, ”Är du same?”. Alltså jag hade ju kunnat, jag blev så arg, och därigenom finns det ju fortfarande samma jäkla, åh vad jag blir het, liksom det här att, alltså har var nästan negligerande, alltså jag kände mig nedtrampat, alltså allt negativt som bara finns. Han var så, ”Va, är du?”, alltså det gjorde jätteont. […] Men han var ju snäll, ”Men naturligtvis, nog kan jag göra det”. Men alltså skadan var ju redan skedd.[18]

Övriga initiativ i Norge märks från södra Sápmi som, Aajege samisk språk- og kultursenter, vilken ägs av Trøndelag fylkeskommune och Røros kommune. Aajege har fokus på språk och traditionell kunskap men även tagit ett stort ansvar för området hälsa och ger årligen en internationell hälsokonferens.[19] Ett annat exempel är Nationellt samiskt kompetenscenter NASAK. Bufdir, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet i Norge, har i uppdrag att vidareutveckla NASAK som arbetar med att stärka kvaliteten på tjänster riktade till samiska barn, vuxna och familjer, där exempelvis våldsutsatthet ingår.[20] Ytterligare arbetar Saemien healsoedåekie/samiskt helseteam med bas i Røros, med hjälp till likvärdiga hälsotjänster.[21]

11.2 Demografiska utmaningar

Baserat på beräkningar från 2005 lever de flesta samer i Sverige i glesbygd och så många som 70 procent bor i Norrland.[22] Emellertid finns problem med att beräkna folkmängden på grund av frånvaron av statistik. Det visar sig att det sedan 1940-talet saknas svensk officiell statistik som kan underlätta att identifiera en samisk population, vilket är nödvändigt för att få en korrekt bild av det samiska hälsoläget.[23] För västvärlden bör dock beaktas att under de senaste 50–60 åren har många personer med ursprungsbakgrund flyttat till stora städer och kan på så vis utgöra en osynlig minoritet.[24] Det är dock sannolikt att många samer bor i det traditionella Sápmi, vilket många gånger medför logistiska problem och att tillgången till vård inte blir jämlik. Som ett exempel kan nämnas att tillgången till specialiserad vård, som till exem-

[18] 23161.
[19] Aajege. 2026. https://aajege.no/sorsamisk-helsekonferanse (hämtad 2026-06-23).
[20] Bufdir. 2026. https://www.bufdir.no/nasak (hämtad 2026-06-23).
[21] https://roros.kommune.no/helse-og-omsorg/samisk-helse (hämtad 2026-05-13).
[22] S. Hassler. 2025. *The health condition in the Sami population of Sweden 1961–2002: causes of death and incidences of cancer and cardiovascular diseases*.
[23] P. Axelsson & C. Storm Mienna. 2026. Samiska folkets hälsa – från 1800-talet till i dag (forskningsantologin).
[24] L. Rottem Krangnes. 2019. *Urfolk och demens i Norden*.

pel vård i livets slut, inte är jämlikt fördelad över landet och sällan finns i glesbygd.[25] Vården är en allvarlig fråga och ett strukturproblem för alla som bor i glesbygd. Kanske särskilt för samer, eftersom majoriteten finns och lever i just, glesbygd. Exempel som problem att nå primär- och tandvård finns beskrivet av berättarna, här en kvinna från Norrbotten:

> […] folktandvården mäktar inte med så det … uppstår ju en massa privata men det är ju inne i dom här, vad ska man, större orter, städer och så vidare. Men glesbygden med dom här äldre, dom har ju jättesvårt att komma till tandläkare.[26]

Problem med stora geografiska avstånd, är kända. Globalisering och rörlighet i kapital orsakar sociala förändringar för familj – och arbetsvillkor för befolkningen i stort. Det resulterar i ökad pendling, större regioner, större omflyttningar som ökar risken för familjestrukturer att slås sönder. De mänskliga relationerna finns spridda över större avstånd, vilket inte alltid orsakar några problem till vardags men vid en svår sjukdom eller skada för en familjemedlem, blir detta en belastning och komplicerar tillvaron för familjen.[27] Inte minst kvinnor boende i glesbygd kan vittna om detta när det blir dags för barnafödande. Detta är ett globalt känt problem som drabbar kvinnor i glesbygd.[28] Från en studie i Nordnorge understryks nödvändigheten av att tillföra barnmorskeyrket utbildning och reflektion kring historiska orättvisor men även ett beaktande och stärkande av samiska födande kvinnors kulturella trygghet och deras identiteter.[29]

Inte minst platsen har betydelse ur hälsoperspektiv. Att känna sig trygg vid graviditet och barnafödande, är exempel som utgör stora existentiella händelser i livet, där trygghet i platsen blir särskilt viktig.

Likväl som födsel är döden en existentiell händelse och platsens betydelse lika viktig vid barnsbörd som äldreomsorgen, där platsen

[25] L. Kroik et al. A. salutogenic perspective on end-of-life-care among the Indigenous Sámi of Northern Fennoscandia. *Healthcare,* 19:9:6(2021):766.
[26] 23085.
[27] M. Rämgård. 2017. Omvårdnadens geografi och dess betydelse för familjen.
[28] World Health Organization. 2016. WHO recommendations on antenatal care for a positive pregnancy experience; V.A. Hundley et al. Midwives' competence: Is it affected by working in a rural location?, *Rural and Remote Health*, 7:3(2007):764.
[29] Á-H. S. Nordsletta et al. We are all Norwegians; we are all the same – midwives' experiences with Indigenous Sámi women in birth units in Northern Norway', *International Journal of Circumpolar Health*, 84:1(2025).

påverkar oss på olika sätt även i samband med död och olyckor.[30] En äldre lulesamisk kvinna berättar:

> Det lulesamiska behöver som egentligen ska upp, och det är bland annat till åldringsvården. Det går inte, de har sina rum och där de kan bo nu, men för att man ska värna om de gamlingar som levde, nu är så många döda, så ska man ju ta in, det borde vara en plats där de kunde umgås och där man kunde ta in hund ibland, någon härk, tältkåta att sätta upp där på gården, det är samiskt och det är det som Jokkmokks kommun, det är så samer har levt alltid, inte ens det får vi, icke. Utan då lever man på marknaden, samiska utställningar, utställningar, utställningar, Ájtte, utbildningscentret med alla utställningar de har. Men då är det ju det här andra till folket, det här är ju klientel till vissa människor som är inne i det där men till folket behöver vi det här med åldringsvård, skolorna måste bli lite annorlunda.[31]

Rent generellt redovisas vid en kartläggning av kvalitet och tillgänglighet till primärvård i Sveriges landsbygd, att det finns tecken till att personer boende i landsbygd upplever sämre hälsa, även om skillnaderna anges som små.[32] Ett annat problem av praktisk betydelse är tillgång till läkemedel eftersom tillgängligheten till apotek och utlämningsställen är begränsade.[33]

11.3 Forskning kring samers hälsa

Samers kroppar har historiskt lockat till undersökningar av olika slag. Trots nedläggningen av Statens Institut för rasbiologi 1959,[34] har i någon mån har intresset för liknande undersökningar fortsatt in på 1960, 1970 och kanske till och med in på 1980-talet, bland vissa specialiteter inom hälso- och sjukvårdsområdet som i pediatrik och odontologi.[35] Den här typen av forskning kan ses som minnen av koloniala strukturer och övergrepp vilket kan leda till att ordet ”forskning” kopplar till något negativt.[36]

---

[30] A. Schærström m.fl. 2011. *Hälsans och ohälsans landskap: från medicinsk geografi till hälsogeografi*.
[31] 23179.
[32] Myndigheten för vård- och omsorgsanalys. 2021. *Långt bort men nära: kartläggning av primärvården i landsbygden*, s. 40.
[33] Radio Västernorrland. Tillgång till apotek och utlämningsställen för läkemedel är ett annat problem i glesbygd. Sveriges Radio,2026-03-20). https:// sverigesradio.se/vnl (hämtad 2026-06-26).
[34] Se vidare avsnitt 5.9.
[35] Se vidare avsnitt 5.9.10.
[36] A-L. Drugge. 2022. Sámi Research Ethics Under Construction.

Ett av problemen som forskning kring samers hälsa står inför är att etnisk registrering inte är tillåten i Sverige. Det uppmärksammades också år 2015, då regeringen tillsatte en kommission med uppdrag att lämna förslag vilka skulle kunna bidra till att hälsoklyftorna i Sverige minskar. Regeringens mål var att de påverkbara hälsoklyftorna ska slutas inom en generation. Vidare gjorde kommissionen en samlad bedömning av vilka steg som krävs för att ett långsiktigt och hållbart arbete för en god och jämlik hälsa ska kunna fortsätta. Kommissionen sammanfattade:

> För att uppnå jämlikhet i hälsa betonas i kommissionens andra delbetänkande att nationella minoriteter och andra grupper med ökade risker för ohälsa bör ges större möjligheter till inflytande för att bli mer delaktiga i samhället. Det är dock svårt att analysera hälsosituationen i grupper med risk för ohälsa, på grund av etiska och integritetsmässiga problem med att registrera hälsan i grupperna, vilket innebär att kunskapsunderlagen blir begränsade. Det är bland annat brist på registerbaserade underlag med direkta möjligheter att identifiera och nå dessa grupper med enkät- eller intervjuundersökningar. Kommissionen bedömer att relevanta samhällsaktörer behöver mer kunskap och större möjligheter att följa upp hälsan bland dessa grupper, både nationellt och regionalt, för att vid behov kunna vidta specifika åtgärder som kan främja hälsan i grupper som är särskilt utsatta.[37]

I detta sammanhang kan nämnas att frågorna kring hur data av ovan nämnd typ hanteras bland annat tas tillvara i Care principerna.

CARE principerna och GIDA Sápmi

I samisk (och bredare urfolks-) sammanhang, syftar CARE-principerna till riktlinjer för hur data om urfolk ska hanteras på ett etiskt och rättvist sätt. CARE-principerna (Collective Benefit, Authority to Control, Responsibility, Ethics) utvecklades av Global Indigenous Data Alliance (GIDA) för att säkerställa att datahantering tar hänsyn till urfolks rättigheter, intressen och självbestämmande och fungerar som ett komplement till FAIR-principerna.[38] I Sápmi har dessa principer konkretiserats och utvecklats genom initiativ som GIDA Sápmi (Governance of Indigenous Data in Sápmi), ett nätverk etablerat 2021

[37] SOU 2017:4. *För en god och jämlik hälsa: en utveckling av det folkhälsopolitiska ramverket: delbetänkande av Kommissionen för jämlik hälsa.*
[38] Australian Research Data Commons. *CARE Principles.* NCRIS. 2026. https://ardc.edu.au/resource/the-care-principles (hämtad 2026-05-12).

för att utveckla riktlinjer för insamling, användning och skydd av data om samer.[39] Genom GIDA Sápmi betonas att CARE-principerna inte bara är teoretiska riktlinjer, utan praktiska verktyg för att stärka samiskt självbestämmande över kunskap och data. Detta ligger i linje med forskning om samisk datastyrning, där CARE-principerna lyfts fram som centrala för att säkerställa att datahantering stödjer urfolks självbestämmande och kontroll över data genom hela dess livscykel.[40]

Vidare om detta samt utförligt om hälso-forskning och samers hälsa samt exempel på forskning i dag, kan läsas i Sanningskommissionens forskningsantologi volym 2, där fyra artiklar kring samers hälsa återfinns samt beskrivning av problem med datastyrning.

11.3.1 Etisk kommitté för samisk hälsoforskning

I Norge finns sedan år 2020 en samisk etisk kommitté för forskning relaterad till samiska hälsofrågor, vilken har till huvuduppgift att utfärda kollektivt samtycke vid forskning på detta tema.[41] Kommittén har mandat från Sametingsrådet att tillse rätten till samers självbestämmande att delta som likvärdiga parter i alla faser av ett hälsoforskningsprojekt.

Kommittén tillser att säkra en forskning som är kulturellt trygg, respektfull och tar ansvar för god kvalitet och är till nytta för den enskilda samiska individen och det samiska samhället. Kommittén är utsedd av Saemiedigkie i Norge. Sverige och Finland har en representant vardera utsedda av respektive lands Saemiedigkie.

Liknande arbeten finns i den svenska delen av Sápmi, dock av mindre formell karaktär. SSR har utarbetat en forskningspolicy[42] att förhålla sig till. Saemiedigkie har en inrättad hälso-, äldre-, och idrottsnämnd samt ett hälsopolitiskt handlingsprogram antaget,[43] som dock inte handhar etiska frågor. Däremot har Saemiedigkie antagit en forskningsstrategi år 2021 vilken syftar till att stärka och utveckla samisk forskning på samiska villkor, med utgångspunkt i samers rättigheter, behov och prioriteringar. Strategin betonar att forskning ska ske med och för samer, inte om samer utan inflytande, och att

[39] University of Norway. 2026. *GIDA-Sápmi – Sámi Research Data Governance.*
[40] S.R. A. Siri & P. Axelsson. Indigenous research data governance in Sápmi, *Acta Borealia*, 41:2(2024):65–71.
[41] Saemiedigkie/Sametinget. 2025. *Etiske retningslinjer for samisk helseforskning*.
[42] Samernas Riksförbund. 2019. *Policydokument.*
[43] Sámidiggi. 2019. *Hälsopolitiskt handlingsprogram.*

samisk kunskap och traditionella perspektiv ska erkännas som likvärdiga med akademisk kunskap. Den lyfter vikten av etiskt ansvar, samiskt självbestämmande och respekt för språk, kultur och mark. Saemiedigkie verkar också för ökad samisk delaktighet i forskningsfinansiering, styrning och genomförande. Sammantaget ska strategin bidra till kunskap som stärker samisk kultur, samhällsutveckling och hälsa, samt stödjer politiskt beslutsfattande.[44] Saemiedigkie har dock inte de resurser eller det uppdrag systermyndigheten i Norge har, där en stab att handlägga och hantera hälsorelaterade frågor finns.[45]

Vidare pågår en mängd forskningsrelaterade arbeten i Norge. Här kan nämnas SAMINOR studien vilken undersöker hälsa och levnadsvillkor för samer och nordnorsk befolkning, vilken Senter for samisk helseforskning, SSHF vid universitetet i Tromsö ansvarar för.[46] Från Umeå universitet gjordes en liknande pilotstudie i Jokkmokks kommun, HALDI. För ytterligare belysande av denna samt nyligen avslutade och pågående forskningsprojekt se vidare forskningsantologin.[47]

11.4 Sanningskommissionens arbete för att kartlägga och granska behoven hos det samiska folket

I de fokusområden Sanningskommissionen inriktat sitt arbete på har området hälsa inte specifikt ingått. Däremot har sökt experthjälp och genomfört flera olika kunskapsinsamlingar rörande hälsa, däribland från Kunskapsnätverket för samisk hälsa (KKN).

KKN drivs av CHG och regionerna Norrbotten, Västerbotten, Jämtland och Dalarna. KKN arbetar bland annat för etablerande av ett nationellt center för samisk hälsa, samt viss digitalisering i vården. Som ett gott exempel kan nämnas den e-hälsoutbildning de tagit fram för all hälsopersonal att ta del av.[48]

En fokusgrupp med samiska personer med olika yrkesprofessioner inom området vård och hälsa, arrangerades i samband med KKN:s hälsokonferens på Arlanda i oktober 2024. Samtalet kretsade kring erfarenheter och frågor om möjliga orsaker som påverkat och påver-

[44] Saemiedigkie/Sametinget. 2021. *Forskningspolitik: Saemiedigkie/Sametingets forskningsstrategi*.
[45] Saemiedigkie/Sametinget. 2026. *Barnevern, helse og sosial.*
[46] University of Norway. 2026. *SAMINOR.* https://uit.no/research/saminor_en. (hämtad 2026-04-17).
[47] P. Axelsson & C. Storm Mienna. 2026. Samiska folkets hälsa – från 1800-talet till i dag (forskningsantologin).
[48] Kunskapsnätverket för samisk hälsa. https://www.samiskhalsa.se (hämtad 2026-08-07).

kar samiska personers fysiska och psykiska hälsa. Inkludering av regional samverkan, utbildningsinsatser, och behov av en nationell stödlinje samt ett realistiskt arbetssätt där stöd kan erbjuds i olika skeden efterfrågades. Diskuterades också om regionerna kan behöva särskilda medel för att möjliggöra jämlik och kulturellt trygg vård för det samiska folket.[49]

Hälsa har också varit tema för två möten med Sanningskommissionens referensgrupp. Sammanfattningsvis framställde referensgruppen att både strukturell och vardaglig diskriminering, skapar känslor av maktlöshet, orättvisa och skam och påtagligt försämrar den psykiska hälsan. Historiska och statliga beslut fortsätter att påverka genom försvenskning, språkförlust och splittring, liksom genom exploatering av mark och inskränkningar i tillgången till traditionella områden. Samtidigt leder hot mot renägandet – från rovdjur, klimatförändringar och bristfälliga ekonomiska villkor – till stark psykisk belastning och osäkerhet. Mötena konstaterade att en trygg arbetsplats är viktigt för hälsan. Bristande bemötande i vården, särskilt när man inte kan använda sitt modersmål, förstärker ytterligare ohälsan och skapar hinder för att få rätt stöd.

Referensgruppen föreslog åtgärder som konkreta insatser i förstahjälpen utbildningar för samer som arbetar i skog och mark samt språkinsatser i vården och ett svenskt SANKS. Också organisatoriska åtgärder föreslogs, som utökat uppdrag till Saemiedigkie att samordna vårdinsatser i olika delar av Sápmi och för att koordinera hälsoinsatser och samordna Norrlandsregionerna.[50]

11.4.1 Vilken lagstiftning berör specifikt området hälsa?

För att nå målet med likabehandling måste för personer som tillhör urfolk och minoriteter, måste stater vidta positiva åtgärder urfolks och nationella minoriteters möjligheter att behålla och utveckla sin kultur och ge dem inflytande över frågor som är viktiga för dem. Målet är ”effektiv jämlikhet” och ett samhälle med ömsesidig respekt, förståelse och samarbete mellan alla[51] I Sverige ska vård erbjudas på lika villkor enlig HSL.[52] ”Lika” vård betyder dock inte ”samma” vård, utan ska individanpassas.

[49] Möte med expertgrupp Kunskapsnätverket för samisk hälsa, oktober 2024.
[50] Minnesanteckningar från referensgruppsmöte, 22 oktober 2024.
[51] Jfr artikel 4 och 6 ramkonventionen.
[52] SFS 2017:30, 3 kap., 1 § En god hälsa och vård på lika villkor för hela befolkningen.

Det centrala i lagstiftningen är att minoriteterna själva ska ha möjlighet att utforma sjuk- och hälsovården enligt sina behov. Det gäller rätten att delta effektivt i utformning, genomförande och uppföljning och utvärdering med målet samma möjlighet till hälsa som majoritetsbefolkningen. För att uppnå det krävs särskilda åtgärder. Samers rätt till inflytande i frågor som berör dem enligt 5 § minoritetslagen[53] där den svenska bestämmelsen omfattar rätt till inflytande för samer i fler frågor än vad som jämförelse, konsultationslagen gör. Konsultationslagen har vissa undantag för rätt till konsultation.[54] Det har dock inte minoritetslagen. Målet för mänskliga rättigheter är full och effektiv jämlikhet för alla, jämför rätten till jämlik vård.

Stater ska ge urfolk och nationella minoriteter inflytande över frågor som berör dem. I FN:s urfolksdeklaration artikel 24 anges:

> 1. Urfolk har rätt till sina traditionella läkemedel och att upprätthålla sina hälsovanor, inklusive bevarande av sina viktiga medicinalväxter, djur och mineraler. Urfolk har också rätt till tillgång, utan diskriminering, till alla sociala- och hälsovårdstjänster.
>
> 2. Urfolk har lika rätt att åtnjuta högsta uppnåeliga standard av fysisk och psykisk hälsa. Staterna ska vidta nödvändiga åtgärder i syfte att gradvis uppnå ett fullständigt förverkligande av denna rättighet.

Sverige har inte antagit någon egen nationell handlingsplan för uppföljning av FN:s deklaration om urfolks rättigheter, trots att sådana handlingsplaner har utvecklats i andra länder som exempelvis Kanada.[55]

Tillgång till och utnyttjande av traditionell läkekonst

WHO:s urfolksstandard från 2023 bygger på FN:s deklaration om urfolks rättigheter. När det gäller vård, hälsa och medicin tar standarden upp erkännande till urfolks rätt till traditionell medicin, hälsopraxis och icke-diskriminerande tillgång till hälso- och sjukvård. Kunskapen om läkekonsten, som till allra största del varit muntlig, går förlorad då arenorna för kommunikation försvinner. Var finns den

[53] SFS 2009:724, Lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk utgår från Sveriges åtaganden enligt Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter och Språkstadgan, samt SFS 2009:600 Språklagen.
[54] SFS 2022:66 om konsultation i frågor som rör det samiska folket (konsultationslagen) utgår från FN:s urfolksdeklaration och andra konventioner om skydd för urfolk och minoriteter.
[55] Province of British Columbia Citizen Engagement. 2020. *In Plain Sight – Addressing Indigenous-specific Racism and Discrimination in B.C. Health Care*.

kunskapen nu om hur man skött barnafödande, vårdat sjuka, tagit hand om de döende? Stora kunskapsluckor har visat sig som följd av raserade kunskapssystem, inte minst i den traditionellt kvinnliga sfären som vård och omsorg utgör.

I ett sammanhang kan traditionell medicin kopplas till One Health, tidigare nämnt. One health kan kortfattat beskrivas som ett angreppssätt (One Health approaches). One health har utvecklats under senare år bland forskare inom hälso- och sjukvård samt veterinärmedicin, ekologi men även etik, sociologi och antropologi. Det har företrädesvis använts som metodik och möjliggjort att applicera hälsobegreppet på flera nivåer som förutom individnivå, även grupp- och systemnivå.[56] Det nordsamiska begreppet birget/birgejupmi (det vill säga att klara sig, bärga sig/överlevnad, relaterar till One Health som:

> en balans mellan naturmiljö och samhälle vilka tar tillvara människans fysiska, mentala och sociala hälsa.

Likt en samisk filosofi där samernas förhållande naturen utgör en del av en samisk hälsoförståelse.[57] Detta stämmer väl överens med One Helth-perspektivet, i WHO beskrivet som en tvärvetenskaplig metod för att balansera och optimera hälsan hos både människor och djur men även ekosystemet och naturen.[58]

WHO's urfolksstandard kom i maj 2023, vilken bland annat tar ansats i:

> att ursprungsbefolkning har likvärdig rätt att åtnjuta den högsta tänkbara standard av fysisk och mental hälsa.

Dessutom återges den oro som uttrycktes vid FN:s deklaration om urfolks rättigheter, gällande att ursprungsbefolkningar:

> lidit av historiska oförrätter såsom kolonisation, fråntagande av land och territorier, vilket förhindrat de från att utöva sin rätt till utveckling i enlighet med sina egna behov och intressen.[59] (dessa två ovanstående citat är sekretariatets översättning).

WHO har identifierat fyra sammanhängande centrala utmaningar som ursprungsfolk står inför i genomförandet av sina rättigheter till hälsa:

[56] H. Lerner. 2025. *Att definiera hälsa*, s. 78–79.
[57] J. E. Henriksen. 2025. Birgejupmi som samisk relasjonell helse.
[58] World Health Organization. 2017. One health. https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/one-health> (hämtad 2026-02-03).
[59] World Health Organization. 2023. The health of Indigenous Peoples. https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA76/A76_R16-en.pdf> (hämtad 2026-02-03).

Tillgänglighet, som hänger samman med att urfolk ofta bor i områden med långa avstånd till vårdinrättningar som ibland saknar resurser som personal och mediciner. Situationen blir ännu svårare eftersom det finns brist på data om hälsa, levnadsvillkor och demografiska data. Detta gör det svårt att förstå och åtgärda luckor i vården.

Tillgång Urfolk möter ofta hinder i vården, som diskriminering, bristande fysisk tillgång till tjänster och långa avstånd till vårdinrättningar. Personer med funktionsnedsättning i avlägsna områden kan vara extra utsatta. För urfolk hänger dessa problem ofta ihop och förstärker varandra.

Kulturellt lämpliga tjänster Urfolk har ofta svårt att få tillgång till kulturellt anpassad vård. Det kan bero på brist på språkrelevant hälsoinformation och diskriminerande attityder i vården. Följsamhet till behandling och synsätt på hälsa tas sällan på allvar, vilket skapar hinder och påverkar vårdutnyttjande. Kulturellt anpassad vård innebär att respektera och värdesätta urfolks kulturer, språk, traditioner och sätt att se på hälsa.

Kvalitet Grundläggande hälsoförutsättningar som rent vatten, bra sanitet och vårdtjänster måste vara vetenskapligt godkända för att fungera väl. Samtidigt måste resurser och erkännande till traditionell medicin och hälsopraxis säkerställas.

God vårdkvalitet för urfolk handlar också om tillgång till sin mark, sina traditioner och sina andliga och kulturella praktiker, men också att vara delaktiga i utformningen av vårdprogram. Dessa faktorer visar att urfolks rätt till hälsa hänger ihop med andra viktiga rättigheter.[60]

Som ett exempel kan här nämnas Europarådets ramkonvention 1995. I praktiken betyder det för regionerna att de ska främja de nationella minoriteternas möjligheter att behålla och utveckla sin kultur i Sverige. Barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska främjas särskilt (4 § minoritetslagen).

Regionen ska ge de nationella minoriteterna möjlighet till inflytande i frågor som berör dem och så långt det är möjligt samråda med minoriteterna i sådana frågor (5 § första stycket minoritetslagen). När regionerna arbetar med utformningen är det viktigt att samerna kan påverka utfallet.[61] Regionen ska för att främja det samiska folkets inflytande över sina angelägenheter genomföra konsultationer innan beslut fattas i ärenden som kan få särskild betydelse för samerna (1 och

[60] WHO. 2022. *Frequently asked questions on the health and rights of Indigenous Peoples.*
[61] SFS 2009:724 Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

2 §§ konsultationslagen). Enligt minoritetslagstiftningen har samtliga regioner i Sverige samrådsgrupper för de nationella minoriteterna.[62] Sex av dessa regioner har kommuner som ingår i det samiska förvaltningsområdet. Det är Norrlandsregionerna samt region Stockholm och Dalarna.[63]

Region Jämtland Härjedalen har utrett vad en implementering av urfolksdeklarationen för regionen skulle betyda. Utredningen kom dock aldrig att omsättas till något införande i regionen.[64]

11.4.2 Vilka är då de samiska behoven och hur bemöts dessa i vård och omsorg?

Bedömning

På nationell nivå, visar kommissionens granskning bristande tillgång till likvärdiga hälso- och sjukvårdstjänster.

Sanningskommissionen bedömer utifrån den granskning av området hälsa som utförts, att okunskap kring samisk hälsa leder till sämre kvalitet på vården och försvårar även tillgång till traditionell samisk läkekonst. Detta leder till misstro mot vården och bryter mot urfolksdeklarationen. WHO:s standard (2023, art. 2) uppmanar medlemsländer att utveckla, finansiera och genomföra nationella hälsoplaner, strategier och riktade insatser för urfolk. Syftet är att minska könsrelaterad ojämlikhet och undanröja sociala, kulturella och geografiska hinder för en jämlik tillgång till högkvalitativ vård på ursprungsspråken. Standarden betonar även att urfolks egen hälsopraxis ska erkännas och integreras, samt att säkra och evidensbaserade traditionella och kompletterande medicinska tjänster bör införlivas i nationella och regionala hälsosystem. En nationell plan för hälsa- och sociala tjänster till det samiska folket behöver tas fram i Sverige, i likhet med NOU1995:6, behövs för en förbättrad vård. Huvudmålet för planen ska vara, tillgång till likvärdiga hälso- och sociala tjänster till den samiska befolkningen, en förbättrad och sammanhållen vård samt resurser till ökad forskning.

[62] Ibid.
[63] Sametinget. 2026. *Kommuner i förvaltningsområdet för samiska.*
[64] Innebörden av att Region Jämtland Härjedalen implementerar FN:s Deklaration om Ursprungsfolkens Rättigheter – Förverkligande av rättigheter i samverkan, 2022.

Kunskap kring samers somatiska hälsa släpar efter.[65] Mörkertal är sannolika, delvis på grund av misstro mot sjuk-, hälso- och social omsorg. Ett flertal vetenskapliga artiklar under senare år visat på en bristande tilltro i olika vårdrelaterade sammanhang[66] men även en uppfattning från majoritetssamhället, att samer tar hand om sina egna och undviker både hälso- och sociala omsorgstjänster. En kvinna från Norrbotten berättar:

> Jag har en man som absolut avskyr att gå till vården för han, han har ett minne av, och det här är en sån här sann historia, att när han gick och hade ont i axeln, i sin vänsteraxel, han är vänsterhänt, och sa att det är problem när jag ska kasta lasso på sommaren. Det var när vi fortfarande kastade lasso. Också säger doktorn, som egentligen var en bra läkare, faktiskt hon var ju det egentligen, jag visste ju vem hon var och kände henne och hade jobbat med henne. Ja men använd andra axeln, och man liksom bara ah! Och då förstår du att det här är liksom hans bild av vården. Dom fattar inte mig.[67]

Tillgången till likvärdiga hälsotjänster är, som tidigare nämnts, ojämlik. Trots att det finns samrådsgrupper för nationella minoriteter i de flesta regioner kan de vara svårt för samer att påverka utformningen av hälso- och sjukvården. Värdet av att samrådsgrupperna fångar upp de behov som framförs och som dessutom ofta hänger ihop med glesbygdsproblematiken. Diskriminering och rasism är allvarliga hot mot förutsättningarna för en god hälsa.[68] Dessutom visar forskning från Norge, att patienter med samisk bakgrund över lag är mindre nöjda med utbudet av hälsorelaterade tjänster än majoritetsbefolkningen.[69] Och att självrespekten minskat hos yngre personer till följd av dålig behandling av myndighetspersoner.[70] Marginalisering, diskriminering och maktlöshet kan leda till försämrad tillit och misstro till vår-

[65] C. Storm Mienna & P. Axelsson. Somatic health in the Indigenous Sami population – a systematic review. *Int J Circumpolar Health.* 78:1(2019).
[66] T. Mentsen Ness & G. Mehus. Sámi healthcare staff experiences of encounters with Sámi patients and their expectations for non-Sámi healthcare staff. *Nursing Reports*, 14:4(2024), s. 2719–2732; B.H. Blix & M-C. Munkejord. Indigenous Sami Family Caregivers' Experiences With Accessing and Collaborating With Municipal Health and Care Services. *Global Qualitative Nursing Research* 9:(2022).
[67] 23089.
[68] K. L. Hansen. Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population. *International journal of circumpolar health* 74:25125(2015).
[69] B. H. Blix. 2016. *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap*.
[70] K. L. Hansen & S. With Skaar. 2020. *Unge samers psykiske helse: En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse.*

den.[71] Det finns all anledning att tro att det även gäller i svensk del av Sápmi.

Att fler samer finns anställda inom det konkreta vårdarbetet efterfrågas, vittnar berättarna om i Sanningskommissionens intervjuer. En kvinna med erfarenhet av arbete i vården berättar:

> Regionerna jobbar inte aktivt med rekrytering av personal med samisk kompetens.[72]

Denna kvinna berättar vidare att ibland skulle det vara önskvärt att kunna välja samisk hälsovårdspersonal och föreslår som åtgärd:

> Styrning av samiska patienter till vårdgivare med samisk kompetens.[73]

Att ha rätt till *lika* vård innebär inte att det nödvändigtvis är *samma* vård. Att kunna känna sig kulturellt trygg i hälso- och sjukvården är avgörande för hur vårdmötena upplevs och får för resultat för individen och dess anhöriga. *Kulturell trygghet* innebär att medvetandegöra de koloniala arven och därmed rikta fokus mot partnerskap och gemensamt beslutsfattande i vården.[74] Begreppet används ofta i urfolkssammanhang och termen har utvecklats av den maorisk sjuksköterskan Irihapet Ramsden. Kulturella kunskaper inklusive vårdgivarens reflektion av sin egenkulturella tillhörighet kan bidra till en förbättrad vård. Utsattheten i att vara patient och i underläge, dessutom i en minoritetsposition, kan på så sätt minskas och bidra till en mer jämlik vård.[75]

Vad är då viktigt när man tänker sig samisk hälsovård? En barnmorska berättar:

> – Ja, är det så märkvärdigt då säger jag? Respekt. Alltså att man är intresserad av den, men respekt och att man låter folk behålla värdigheten sin, så kan man vara från vilken kultur man, […] men om jag kommer till exempel till en doktor eller någon sjukvård, då vill jag bli behandlad med respekt och då behöver de inte vara saemieh (samer), det är klart de skönjer min bakgrund men vem är så heldig och få någon som förstår ens bakgrund hela tiden då? […] Ja, det gör ju det, och att man har lust att förstå den där, men alltså det är ju ganska mänskligt sätt, ja, så lite

[71] I. T. Øverli m.fl. 2017. *Nordland politidistrikt*; Regjeringen, prop. 36 S (2023–2024): Opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024–2028), s. 113.
[72] 23089.
[73] 23089.
[74] E. Papps & I. Ramsden. 1996. Cultural safety in nursing. *International Journal for Quality Health Care*, 8:5(1996):491–497; K. Schill & S. Caxaj. Cultural safety strategies for rural Indigenous palliative care: a scoping review. *BMC Palliative care*, 18:1(2019), 21.
[75] L. Kroik. 2021. *Samer och livets slut: kunskap om traditioner för att utveckla framtidens vård*.

> … ja, men jag tycker ju att det är trevligt när sjuksköterskan är saemie (same), det tycker jag ju.[76]

Redan 1999 föreslogs att öka antalet samisktalande hälso- och sjukvårdsarbetare.[77] Glädjande är att samisk hälsa kommer ingå i sjuksköterskeutbildningen vid Mittuniversitetet (MIUN) från hösten 2026.[78]

11.5 Fysisk hälsa

När det gäller den fysiska hälsan, finns sannolikt mest kunskap kring renskötarnas hälsa. Deras arbetsmiljö är utsatt och yrket är riskfyllt. Sambanden mellan diskriminering och fysisk ohälsa har dock hittills varit relativt outforskade.[79] Nu har det visat sig att sambanden mellan rasism och diskriminering och de fysiska symptomen som sömnproblem och yrsel var särskilt tydliga.[80] Nedan följer en översiktlig beskrivningen av aktuell kunskap kring den fysiska hälsosituationen.

11.5.1 Arbetsmiljö

Bedömning

Kommissionen konstaterar att samer har begränsad tillgång till jämlik vård och små möjligheter att ansluta sig till för ändamålet lämplig och kompetent företagshälsovård. Samer verksamma i olika riskabla arbetsmiljöer och som arbetar ensamma exempelvis renskötare och fiskare, löper större risker än andra att skadas i sitt arbete.

Kommissionens granskning inklusive analys av berättelsematerialet visar att statens passivitet i hälsofrågorna lett till negativa påföljder för samerna inom området hälsa. WHO:s standard från 2023, artikel 2 uppmuntrar vidare medlemsstaterna att samverka med relevanta samhällssektorer för att säkerställa att principen om rättvisa genomsyrar all politik som avser att hantera de sociala och

[76] 23103.
[77] SOU 1999:25. *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169.*
[78] SR Sameradion. *Samisk hälsa tar plats i sjuksköterskeutbildningen – första i Sverige*. 16 januari 2026.
[79] Stoor et al. 2026. Etnisk diskriminering och smärta i kropp och själ (forskningsantologin).
[80] Ibid.

kulturella bestämningsfaktorer för hälsa som negativt påverkar ursprungsbefolkningar. Samtidigt finns dock goda förutsättningar inom samiskt samhälle att bygga vidare på som programmet Akutsjukvård i extrem glesbygd och Helse- miljö-sikkerhet (HMS) i Norge. Kommissionen bedömer att resurser till HMS behöver avsättas.

Renskötarna visar 70 procent högre risk för dödsolyckor än i övriga yrken.[81] Arbetsmiljörelaterade besvär studerades i Jämtlands samebyar under 1990-talet och i en rapport från Arbetsmiljöfonden beskrivs utbredd förekomst av fysiska belastningsbesvär framför allt från nacke och skuldror.[82]

Möjligheter till företagshälsovård för renskötare undersöktes i en rapport från dåvarande GMC år 2012. Det visade sig att tillgången och anslutningen till företagshälsovård var små eller obefintliga. Beroende delvis på grund brist möjliga aktörer med specialkunskaper, men även av ekonomiska skäl, på grund av betydande anslutningskostnader för renskötarna där de flesta är småföretagare.[83]

Ett vargpar etablerade sig i trakterna kring Junsele under vintern 2012–2013. Vargtiken ansågs genetiskt viktig för vargstammen och ett regeringsuppdrag för att skydda vargparets närvaro och bevara dem, upprättades.[84] Naturvårdsverket, tillsammans med de aktuella samebyarna och länsstyrelserna såg tidigt vargrevirets etablerande innebar förändringar för renskötarna i området och en riskanalys togs fram. Riskanalysen visade stor påverkan på de verksamma renskötarfamiljerna i området. Riskanalysen kom att belysa ekonomiska, fysiska, psykosociala och psykiska konsekvenser. Här kan nämnas stora merkostnader och merarbete, ökad olycksrisk, utsatthet och maktlöshet De psykiska konsekvenserna blev framträdande.[85]

Renskötare som intervjuats i Sanningskommissionens arbete lyfter också tuff fysisk arbetsmiljö i renskogen. En ung man berättar:

[81] S. Hassler et al. Fatal accidents and suicide among reindeer herding Sami in Sweden. *Int J Circumploar Health*. 63:2(2004):384–388.
[82] A. Hemborg m.fl. 1990. *Arbetsmiljöundersökning av renskötande samer i 12 samebyar*.
[83] L. Daerga. 2012. *Rapport samisk företagshälsovård.*
[84] Regeringsuppdrag M2012/2959/Nm. *Uppdrag om bevarande av genetiskt viktig varg.*
[85] Glesbygdsmedicinskt centrum i Storuman. *Riskanalys – Av påverkan på renskötseln: I samband med regeringsuppdrag M2012/2959/Nm, Uppdrag om bevarande av genetiskt viktig* varg. Rovdjurspolitikens effekter beskrivs närmare i avsnitt 5.10.9.

> För det är en börda för oss som kör skoter varje dag, att vi ska ha ont i nacken och ha sig. Vi har ju dispens för att använda så kallade arbetshjälmar, men de är inte jättebra. Man hör ingenting i Peltorkåporna eller nånting. Sen är de också tung.[86]

En förbättrad arbetsmiljö är målet med en ny kartläggning som inom kort startas från Umeå universitet i samarbete med Svenska samernas riksförbund. Forskningen kommer ta ansats utifrån renskötarna utsatta riskmiljöer i sin vardag.[87]

11.5.2 Säker arbetsmiljö i skog och mark

Akutsjukvård i extrem glesbygd

Glesbygdsmedicinskt centrum tillsammans med dåvarande Akutmedicinskt centrum i Umeå och landstingen i norr, utarbetade Akutsjukvård i extrem glesbygd (AXG), under 2010-talet. AXG är numera ett nedlagt program, men var ett koncept med inriktning på första hjälpen till personer som vistas och arbetar i väglöst land. Företrädesvis gällde detta renskötande samer, fjällräddare, Saemiedigkie och länsstyrelsens fältpersonal samt andra nyckelpersoner. Konceptet innefattade samarbete med helikopterföretag längs fjällkedjan, för snabb tillgänglighet till sjukvårdsutrustning och undsättning. Konceptet innebar även tillgång till erfarna distriktsläkare i beredskap dygnet runt och ett utbildningspaket i första hjälpen. Instruktörsgruppen bestod av sjuksköterskor och läkare som i de flesta fall själva var samer och/eller glesbygdsbor, med gedigen utbildning och erfarenhet av att arbeta i väglöst land. AXG såg till renskötarens särskilda arbetsmiljö och fanns för att vårdens tillgänglighet behövde ses över med hänsyn tagen till denna grupp.[88] Renskötselmiljön är utsatt ur skadesynpunkt. När olyckor inträffar är det ofta långt till närmaste vårdinrättning. AXG:s uppgift var att öka förmågan att ge första hjälpen i väntan på vård och för att öka tryggheten i renskötselarbetet. Av stor betydelse var också de i AXG ingående instruktörsgrupperna, där de samiska medarbetarnas kompetenser särskilt fick betydelse för AXG:s utbildningsområde. De i AXG ingående samiska sjuksköterskorna särskilda kompetens innefattade såväl hälso- och vårdfrågor,

[86] 24028.
[87] SR Sameradion. Därför är renskötare utsatta – forskare kartlägger riskerna, 1 juni 2025.
[88] H. Brändström & M. Nordström (red). 2014. *AXG: akutsjukvård i extrem glesbygd*, s. 11–13.

som kunskaper kring samiska förhållanden i allmänhet och renskötarnas miljö i synnerhet.

Helse-miljö-sikkerhet (HMS) i reindrift

Den offentliga utredningen NOU 1995:6 Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen i Norge, pekade mot särskilda hälsorelaterade utmaningar inom renskötseln och gav ett kunskapsunderlag till vidare arbete mot förbättringar inom vård- och hälsotjänster för samer generellt. Under en rad år arbetade Norske reindriftssamers landsforbund (NRL) för vidare kunskap och forskning kring renskötarnas arbetsmiljö och 2017 infördes HMS i reindrift, som en del i Norsk Landbruksrådgivning (NLR). Genom förslag från Landbruksdepartementet och som bidragande orsak rapporten forskning ”Reindriftas hverdag”[89], kom detta att resulterat i en fast lösning via rendriftsavtalen. Renskötaren har ett farligt yrke där många upplevt en olycka med personskada i sitt dagliga arbete. Knappt hälften av olyckorna sker i samband med användning av fordon. Flera faktorer påverkar sannolikt riskerna för olyckstillbud. Det kan vara väderförhållanden och förändrade temperaturer på vintern, dålig sikt, utdragna, påfrestande arbetspass och svåra terrängförhållanden. Psykisk stress relaterat till bland annat rovdjur och markintrång utgör också påtagliga hälsobekymmer.

HMS verksamheten etablerades således inom en redan fungerande organisation med färdiga stödfunktioner som it, ekonomi osv. NLR täcker hela Norge och förbinder lantbruket med forskning samt utvecklar kunskap som speciella rådgivare förser lantbrukarna med. HMS i regionerna Nord och Midt erbjuder bland annat kurser, som första hjälpen-utbildningar, hälsokontroll hos företagshälsovården, digitala psykologkonsultationer samt krishjälp. Produktutvecklingen av tjänster mellan ren- och lantbruksnäringen är fortgående. Aktuellt är nu ytterligare fyra företagshälsovårdstjänster.

HMS är unikt i nordiskt sammanhang och har funnits i 30 år. Som utgångspunkt och delvis som förlaga, har svenska, tidigare Lantbrukshälsans (numera avslutad) företagshälsovård för lantbruk och skogsnäring, varit. I Sverige finns således inte något likande men däremot

[89] S. Møllersen (red). 2018. *Reindriftas hverdag. En undersøkelse av faktorer som kan påvirke psykisk helse til samiske reindriftsutøvere i Norge*.

stod initiativet Akutsjukvård i extrem glesbygd (AXG) som förebild när HMS tjänsterna för renskötseln utvecklades (se ovan).[90]

Exempel i den svenska delen av Sápmi

Praktisk tillämplig av att möta samer i relevant miljö och på egna villkor prövas i Region Jämtland Härjedalen. Det handlar om vårdutveckling från ett samiskt perspektiv. En distriktsläkare från Föllinge Hälsocentral, åker ut 2 ggr år vid renskiljning och/eller kalvmärkningstillfällen till en sameby i Västjämtland. Distriktsläkaren har valt sköta vårdmötena på samiska villkor och tror att det är ett steg i rätt riktning för att göra någonting bra för samerna och den samiska hälsan. Det stämmer väl med rättigheter att få en kulturellt anpassad vård att få vara delaktig i de frågor som rör samers egen vård.[91]

Något som föreslagits från berättarna, i intervjuerna, som en praktisk hjälp och möjlighet är mobila hälso- och sjukvårdslösningar, såsom tandvårdsbussar och liknande. Här kan också nämns att brist på forskning när det gäller samers hälsa, utanför renskötseln behöver breddas.

11.6 Psykisk hälsa

Många samer upplever oro för sin psykosociala situation, inklusive stress från exploatering av renbetesmarker och rovdjurstryck. En stark samisk identitet är positiv för hälsan, som exempelvis tillgång till språk och gemensamma arenor. Medan kampen för att försvara sin kultur och sitt levnadssätt som konflikter om renbetesmark och näthat, är en belastning. Resultaten i en kunskapssammanställning 2017, indikerade att den psykosociala hälsan i en del samiska grupper i Sverige tycks vara sämre än i den övriga befolkningen.[92] En rapport gjord senare ”Hur mår samer i Sverige?” visar dock att 87 procent av samerna som medverkat i studien har ett högt eller mycket högt psykiskt välbefinnande, vilket totalt sett är större än i befolkningen i övrigt (85 procent). Samer rapporterar psykiska besvär som ängslan, oro, ångest och stress i ungefär samma omfattning som resten av be-

[90] Intervju Johan Martin Steinfjell HMS-rådgivare 2025-07-01.
[91] Region Jämtland Härjedalen. 2026. *Vårdens utveckling i Jämtland Härjedalen. Om samisk hälsa och hälsocentral på fjället,* (podcast 65).
[92] J.P.A. Stoor. 2016. *Kunskapssammanställning om samers psykosociala ohälsa.*

folkningen. Bland män är nivån av psykisk påfrestning jämförbar mellan samer och övriga män, medan samiska kvinnor i mindre utsträckning än andra kvinnor anger sådana besvär.

När det gäller depression uppger samer totalt sett att de någon gång fått en depressionsdiagnos i samma grad som befolkningen i stort (20 procent). Samiska kvinnor rapporterar dock något högre förekomst av diagnosen än andra kvinnor, medan samiska män uppger detta i något lägre utsträckning än män i övriga befolkningen.[93]

Resultaten från de båda rapporterna ovan nämnda är alltså inte helt i överensstämmelse.

Sammanfattande ur rapporten från Folkhälsomyndigheten kan nämnas att stort tryck utifrån skapar motsättningar men också sammanhållning. Samer med stark samisk identitet i en minoritetsposition och de som upplever sig etniskt diskriminerade, har sämre psykisk hälsa än andra, vilket särskilt kan gälla för renskötarna som har en kritiskt, trängd psykisk hälsosituationen.[94] I stort sett all granskad litteratur föreslår mer forskning i ämnet.

SANAG/SANKS

Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuođasuddjen ja gárrendilli/Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus SANAG/SANKS, har en viktig funktion att fylla för samer i Sverige. SANKS arbetar för att den samiska befolkningen ska få ett likvärdigt vårdutbud inom psykisk hälsa och beroende. Målet är att sprida kunskap om samisk psykisk hälsa till patienter, anhöriga, yrkesverksamma och allmänheten i hela Norge. De norra regionerna i Sverige har avtal med SANKS. SANKS ingår i Sámi klinihkka, där också specialistläkarmottagningen ingår samt SANKS forsknings- och utvecklingsavdelning. Som ovan nämnts, finns avtal som möjliggör, att från Sverige remittera samiska patienter till SANKS.[95] Dock har det visats sig att det ibland varit svårt att få spridning om dess förekomst från remitterande vårdinrättningar.

[93] J.P.A. Stoor m.fl. 2023. *Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer*.
[94] Ibid.
[95] Finnmarkssykehuset. *SANKS/SÀNAG*. https://www.finnmarkssykehuset.no/avdelinger/samiklinihkka/sanks (hämtad 2026-04-29).

> […] första gången jag hörde om det just att det var, fanns, uppe i Norge, behandlingshem för just bara samer. Jag bara, wow det här vet jag ingenting om. Det var i alla fall under samekonfan.[96]

Språkets särskilda betydelse

Språket ser ut att ha en avgörande betydelse för måendet. En kvinna berättar:

> Pappa hade kunnat hålla sig psykiskt friskare om han kunnat samiskan, det saknades honom, han kämpade hela livet med att lära sig, hade läroböcker under sängen när han dog.[97]

Forskning om unga samers utveckling av samisk identitet finns från pitesamiskt område i både Norge och Sverige. Tillgång till kultur och språk, vilka fungerar som skyddsmekanismer, är av betydelse. Däremot kan här nämnas att tillgången till samiska språk, vilket är en rättighet men är långt svårare att förverkliga på grund av att undervisning många gånger saknas.[98]

Om språket i FV beskriver författarna Stoor, San Sebastián och Nilsson sambanden mellan språk och hälsa. Språket har en funktion i betydelsen för kunskap kring läkande örter, mat och strategier kring helande men också som en stärkande faktor i relation till psykisk hälsa men också motverka en god hälsa då vård och omsorg inte tillhandahålls på modersmålet.[99] Mer utförligt om samband mellan psykisk ohälsa och att inte kunna tala samiska, se artikel i forskningsantologin.[100]

11.6.1 Suicidproblematik

Att överväga att ta sitt liv någon gång eller försökt göra det, uppges en större andel samer ha gjort, jämfört med övrig befolkning anförs i rapporten ”Hur mår Sveriges samer?”[101]:

---

[96] 24096.
[97] 23020.
[98] M. Myrvoll. 2014. *Å göre sin arv till sig eget valg*.
[99] Stoor m.fl. En talande tystnad? Språkets betydelse för psykisk hälsa bland samer i Sverige.
[100] Ibid.
[101] Stoor m.fl. Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer.

> Och sjukvården. Det är ju vanligt med psykisk ohälsa överlag men när samer söker blir man inte trodd. Jag hört mycket skräckhistorier om det. Nära vänner som har sökt hjälp som har blivit väldigt konstigt och dåligt bemötta. En tjej som var suicidbenägen sökte vård. Då började läkaren tala om att han ville beställa renkött. Det är inte ovanligt att sådant händer. Samma läkare sa att; Ni samer ni går ju och tar livet av er så fort det blir lite jobbigt.
>
> Så där kan samer bli bemötta i vården. Man blir inte tagen på allvar. Man anmäler inte sådant tror jag. Det gäller generellt när samer diskrimineras. Man anmäler inte. En orsak kan vara att man inte får vara anonym. Sedan tror jag inte att man alltid ser att man blir diskriminerade.[102]

Den kunskapssammanställning som togs fram om samer psykosociala hälsa av Saemiedigkie år 2016, beskriver att suicid är ovanligt att redovisa i absoluta tal bland samer eftersom befolkningen är liten, men forskningen visar tydliga mönster som gör situationen allvarlig. Vissa samiska grupper visar högre risk som renskötande samer och särskilt män, är den tydligast drabbade gruppen. I både Sverige, Norge och Finland har studier visat en högre suicidfrekvens bland samer jämfört med majoritetsbefolkningen. Sydsamiskt område ser ut att vara särskilt utsatt och framför allt män i de sydsamiska regionerna ha en markant högre relativ risk än andra män i samma områden.

När det gäller unga vuxna samer uppger de oftare självmordstankar än jämnåriga norrlänningar. Bland unga samiska kvinnor har över hälften någon gång haft självmordstankar och planer eller försök är vanligast i grupper som utsatts för diskriminering eller lever i syd- och umesamiska områden. Och nästan en tredjedel av unga renskötande samer har haft planer på att ta sitt liv – nästan dubbelt så många som i jämförelsegrupper.

Precis som bland andra arktiska urfolk ser man stor variation mellan olika lokalsamhällen, att suicid ibland sker i kluster och att ”hårda” metoder används oftare samt att unga män är överrepresenterade.

Samer kopplar mer sällan suicid till psykisk sjukdom och oftare till känslor av vanmakt, identitetsförlust och stark press inom renskötseln vilket gör att förklaringsmodellerna till suicid, skiljer sig från majoritetssamhället.[103]

[102] 23033.
[103] Stoor. *Kunskapssammanställning om samers psykosociala ohälsa.*

11.7 Barn och ungdomsperspektiv

Bedömning: Kommissionen bedömer att särskilda insatser för barn och unga är nödvändiga. Det är viktig att arbeta vidare med de hälsostärkande faktorerna som tillgång det egna språket och egna mötesplatser samt åtgärder för att känna sig trygg.

Forskningen om samiska barns och ungas hälsa och möten med hälso- och sjukvården i både Sverige och Norge är begränsad och fragmenterad. Befintliga studier fokuserar främst på psykisk hälsa bland unga och visar att samiska ungdomar i högre grad exponeras för diskriminering och minoritetsstress, vilket är kopplat till psykisk ohälsa.[104,105] Samtidigt rapporterar unga samer erfarenheter av rasism och kränkningar i betydande omfattning, vilket påverkar deras välbefinnande och livsvillkor.[106]

Vidare visar forskning att samer generellt har ett lägre förtroende för hälso- och sjukvården, särskilt inom psykiatrin, och att vården ofta upplevs sakna tillräcklig kunskap om samisk kultur, språk och levnadsförhållanden.[107] Detta bekräftas i både svenska och norska studier, där bristande kulturkompetens och begränsad tillgång till kulturanpassade tjänster lyfts som centrala hinder för jämlik vård.[108] Trots detta saknas systematisk kunskap om samiska barns och familjers egna erfarenheter av vård, liksom om hur barns rätt till kulturellt och språkligt anpassad vård omsätts i praktik. Befintliga studier är i stor utsträckning baserade på vuxna populationer eller breda folkhälsoundersökningar, vilket innebär att barns specifika behov och perspektiv i stor utsträckning förblir osynliga i forskningen.[109] Därtill är jämförande studier mellan Sverige och Norge få, trots skill-

[104] D. La Parra-Casado et al. Ethnic discrimination and mental health in the Sámi population in Sweden: The SámiHET study. *Scand J Public Health* 52:4(2024):442–449.
[105] Folkehelseinstituttet, Helse i den samiske befolkningen, 2024. https://www.fhi.no/he/fr/folkehelserapporten/grupper/helse-i-den-samiske-befolkningen (hämtad 2026-08-07).
[106] J.P. Stoor m.fl. 2025. *Det är hemskt och magiskt samtidigt: en rapport om unga samers hälsa*.
[107] J.P.A. Stoor. Varför söker svenska samer vård i Norge? Om kultur och kontext i samisk psykiatri. *Socialmedicinsk tidskrift* 92:1(2015):26–37.
[108] M. R. Olsen et al. 2025. Quality and safety for Sámi users of health and care services, *International Journal of Circumpolar Health.*
[109] K L. Hansen et al. Study protocol: The arctic childhood study: A study of violence and health in Indigenous Sámi and Non-Sámi Children and Youth in Arctic Norway – a mixed methods cohort study design. *International journal on child maltreatment: research, policy and practice.* 6:2(2023):165–203.

nader i institutionella lösningar, som utvecklingen av samiskspråkig och kultursensitiv specialistvård i Norge.

Sammantaget pekar forskningsläget på betydande kunskapsluckor, särskilt vad gäller samiska barns och ungas egna erfarenheter av hälso- och sjukvård, professionellas praktiker i mötet med samiska barn, samt hur relationer mellan samiska samhällen och välfärdsinstitutioner formas i vardaglig vårdpraktik. Denna kunskap är avgörande för att utveckla kulturellt säkra och jämlika vårdsystem i Sverige och Norge.

Ny forskning om unga samers i Sveriges psykiska hälsa kom år 2025 från Umeå universitet och forskargruppen Lávvuo, i samarbete med Sáminuorra. Resultaten från rapporten ”Det är hemskt och magiskt samtidigt: en rapport om unga samers hälsa” visar att majoriteten av ungdomarna mår bra. Cirka 76,7 procent rapporterar gott psykiskt välbefinnande och 74,4 procent god allmän hälsa. Dock finns könsskillnader där unga samiska kvinnor oftare fått depressionsdiagnoser (29,9 procent jämfört med 22,4 procent hos andra unga kvinnor) och har i högre grad försökt ta sitt liv (18,4 procent jämfört med 9,9 procent). Vidare rapporteras om diskriminering där sex av tio unga samer har upplevt rasism, och en fjärdedel har upplevt detta det senaste året. Vården brister och endast 11 procent upplever att vårdpersonalen har tillräcklig kunskap om samisk kultur. Många avstår från att berätta om sin samiska identitet i vårdmötena. De unga samerna föreslår att skapa fler trygga samiska mötesplatser, öka möjligheten att tala samiska, och förbättra vårdens kunskaper om lyhördhet för samisk kultur.[110] Unga samer kan ha det jobbigt att hitta sin identitet och det finns ett behov för en stödfunktion riktad specifikt till samiska ungdomar och deras arenor.[111]

Under en tid fanns en typ av ”kill-chat” organiserad på plattformen killar.se. De arbetade för att få bort matchokultur. Här dryftades det mesta, allt från ”vanliga” ungdomsfrågor till ångest inför framtiden, till om man kan fortsätta med renskötseln. En liknande chat borde finnas för all ungdom. Även tjejer.[112] Från norsk del av Sápmi har visats att yngre samiska män har högre tröskel för att söka hjälp för psykiska problem än unga samiska kvinnor.[113]

[110] Stoor m.fl. Det är hemskt och magiskt samtidigt: en rapport om unga samers hälsa.
[111] Möte med expertgrupp Kunskapsnätverket för samisk hälsa, oktober 2024; Brev till Sanningskommissionen från Rädda Barnen.
[112] Möte med expertgrupp Kunskapsnätverket för samisk hälsa, oktober 2024.
[113] K.L. Hansen & S. W.Skaar. 2021. Unge samers psykiske helse. En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse.

När det gäller yngre barn är (som beskrivits ovan) kunskapsluckorna stora.

> Barnhälsovården representerar majoritetssamhället.[114]

Detta säger en sjuksköterska som berättade om hur hon som enda samiska distriktssköterska, kan träffa sydsamiska föräldrar och genomföra barnhälsovårdskontroller med det sydsamiska språket och med tillämpat material och med kallelser på sydsamiska. En mobil lösning vore fantastisk eftersom hon då skulle nå fler familjer och önskar sig också fler sjuksköterskor i barnhälsovården, som kan samverka och skap nätverk.[115]

I skrivelse till Sanningskommissionen i april 2026, pekar Rädda Barnen särskilt på att barn och unga är bärare av både nutid och framtid, och påminner om FN:s kommitté för utrotandet av rasdiskriminering 2025 för att säkerställa:

> socioekonomiska förhållanden och tillgång till utbildning, arbete, hälso- och sjukvård och bostad.[116]

Rädda Barnen framför i sin skrivelse att av största vikt är att barns röster, erfarenheter och behov synliggörs, vilket är en lagstadgad rättighet enligt artikel 12 i barnkonventionen.

11.8 Äldres perspektiv

Bedömning

Äldre samer har generellt god hälsa, men möter betydande utmaningar i kontakten med vård och omsorg på grund av bristande språk- och kulturkompetens. Särskilt viktigt är tillgång till modersmål, kulturellt anpassad vård, mat och miljö, vilket skapar trygghet, delaktighet och värdighet. Detta gäller i synnerhet vid demens, då modersmålet får en avgörande betydelse för kommunikation och identitet.

[114] Möte med expertgrupp Kunskapsnätverket för samisk hälsa, oktober 2024.
[115] Ibid.
[116] Committee on the elimination of racial discrimination (CERD/C/SWE/CO/24-25). Se särskilt punkt 5, 11 (b), 19, 31 (b) och 39 (f–h).

Redan 1999 pekade den så kallade ILO-utredningen, på att de samiska språken och den samiska kulturen ska utvecklas i hälso- och sjukvårdssystemet, där särskilt de äldre ska kunna få sjukvård och omsorgsanpassade efter sina behov.[117] Kunskapsläget är fortfarande begränsat, när det gäller äldre samer som grupp, även om forskning ökat sista åren.[118]

Även om kroniska sjukdomar ökar generellt med åldern så uppger många samer, också de äldre, en god självskattad hälsa och psykiskt välbefinnande.[119] Kultur och livsstil ser ut att fungera som skyddsfaktorer för hälsa, särskilt bland äldre, där kosten är av betydelse.[120] Eftersom äldre oftare har kontakt med vård och omsorg blir det särskilt viktigt för äldre, med bättre kulturförståelse i vården och tillgång till språk och kulturellt anpassad omsorg.[121] När det gäller just kulturell trygghet i vården kan otillräcklig kunskap kring samers hälsa generellt bidrar till att söka vård. För äldre personer som uttrycker sig bäst på sitt modersmål får det självfallet konsekvenser.[122] En kvinna från sydsamiskt område beskriver i sin berättelse:

> Så kulturkompetens på sådana instanser är extremt viktigt så man slipper hålla på och lägga en hel timme på att förklara, de förstår ändå inte, hur ska de förstå, det kan man också räkna ut att det är omöjligt. Men det är så tröttsamt liksom när man väl har bestämt sig at söka hjälp och så, så ska man sitta och förklara. Till slut så orkar man inte, det är bättre att ringa en samisk vän för den förstår ju exakt vad det handlar om. Det är sådana där saker som finns i vårt samiska samhälle som kanske inte är bra så nej, det där har jag slutat med, att kontakta läkare, det är ingen idé, man orkar ju inte.[123]

Äldre samers hälsa handlar inte bara om sjukdom utan i hög grad också om kulturella och sociala faktorer. Hälsa beskrivs som en balans mellan olika identiteter och livsvillkor, där samisk kultur,

[117] SOU 1999:25. *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige.*
[118] C. Storm Mienna & P. Axelsson. 2021Samisk hälsoforskning – framsteg och utmaningar *Socialmedicinsk Tidskrift*, 98:5–6(2021):751–757; M. San Sebastián & J.P. Stoor. The self-reported health of the Sámi in Sweden: the SámiHET study. *European journal of public health*, 33:3(2023):366–371.
[119] Folkhälsomyndigheten, 2023. *Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer*.
[120] L.M. Nilsson et al., Consumption of Traditional Food and Self-Perceived Health among Elderly Sámi in Sweden, *Journal of Community Systems for Health*, 2:2(2026).
[121] Kunskapsguiden. https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/arbetsmetoder-och-perspektiv/nationella-minoriteter/samer-och-samiska-sprak/samisk-halsa (hämtad 2026-05-12).
[122] Mötesanteckningar från fokusgruppsmöte, 2024-10-17.
[123] 24054.

tillhörighet och möjligheten att känna sig värdefull är centrala för välbefinnandet.

Flera personer med erfarenhet från samiska förvaltningskommuner talar om vikten av att i äldreboenden och hemtjänst få tillgång till samisk mat.

> De har ju haft svårt att hitta folk som förstår vad de säger i vården. Det har varit svårt att hitta tolkar […] Jag tänker både språket och maten och hur man möblerar runt omkring dem kan ju göra det så mycket tryggare för dem. Jag vet, mycket det vi pratar om, min tjidtjie (mamma) är ju inte same i grunden men hon har ju som levt med det sedan hon gifte sig med aehtjie (pappa) så, men maten är ju, tycker hon är så svårt, för det är ingenting som smakar gott med sjukhusmaten. Som finns på institutionen.[124]

Samtidigt kan erfarenheter av diskriminering och marginalisering påverka hälsan negativt.[125] Äldre samiska kvinnor utvecklar dock ofta strategier för att hantera förändringar och utmaningar genom livet, vilket kan bidra till en stark motståndskraft och ett bibehållet välbefinnande.[126]

Demens

En sjukdom som för med sig särskilda konsekvenser för äldre samer är demens. Demens är en sjukdom som ökar i västvärlden[127] och är vanligare bland äldre men kan också dyka upp i yngre år.[128] Demens berör samer på flera plan men ett tydligt exempel på områden som kan orsaka stora problem framför allt ör patienten, är språket och den stora risken att personen i fråga tappar tidigare inlärda språk och återvänder till modersmålet.

[124] 23103.
[125] L. Aléx et al. Balancing within various discourses – the art of being old and living as a Sami woman. *Health Care for Women International*. 27:10(2006)873–892; Aléx, L. Resilience among old Sami women, *Ageing & Society*, 36:8(2016):1738–1756.
[126] Ibid.
[127] Svenskt Demenscentrum. 2025. *Demens i siffror.*
[128] 1177 Vårdguiden, ”Demenssjukdomar”, (2026). https://www.1177.se/sjukdomar--besvar/hjarna-och-nerver/larande-forstaelse-och-minne/demenssjukdomar.

> … men, det är ju många som gått med demens och sådär. Då har de kommit tillbaks och börjat prata saemien (samiska) igen. […] De har ju haft svårt att förstå vad de säger i vården. Det har varit svårt att hitta tolkar.[129]

Modersmålet har här en framskjuten betydelse. Sirkka-Liisa Ekmans omvårdnadsavhandling om äldre med demenssjukdomar, framhöll vikten av kommunikationen på sitt modersmål för att behålla sin integritet.[130]

Som en jämförelse med svensktalande, boende i Finland, framhålls vikten av att få tala sitt modersmål. Upplevelsen av att bli förstådd ger en känsla av trygghet och också möjligheten att få ha kvar sin kulturella identitet i vårdsituationen. Detta innebar att bli behandlad på lika villkor och därmed med värdighet, vilket förstärkte välmåendet och minskade av obehag.[131] Också i livets sista skede är språket är ett återkommande önskemål, visar en avhandling vilken relaterar till vårdsituationer i livets slut.[132]

När det kommer till urfolk globalt, finns studier kring demens vilka pekar mot en ökad förekomst i jämförelse andra med majoritetsbefolkningar När det gäller samer och demensförekomst i dag, saknas kunskap helt.[133]

11.8.1 Stress

Stress kopplar tydligt till urfolks.[134] Långvarig stress påverkar både den psykiska och somatiska hälsan negativt genom bland annat ökade kortisolnivåer i blodet, och större risk för exempelvis hjärt-kärlsjukdomar, depression och smärttillstånd.[135] Även diskriminering tycks leda till sämre somatisk hälsa. Upplevd etnisk diskriminering är kopplad till en rad negativa hälsoutfall hos samer, inklusive somatiska sjukdomar som hjärt-kärlproblem och diabetes, vilket tyder på att

[129] 23103.
[130] S-L. Ekman. 1993. *Monolingual and bilingual communication between patients with dementia diseases and their caregivers.*
[131] J. Hemberg & E. Sved. The significance of communication and care in one's mother tongue: Patients' view., *Nordic Journal of Nursing Research*, 41:1(2019):42–53.
[132] Kroik. *Samer och livets slut: kunskap om traditioner för att utveckla framtidens vård*.
[133] K. Nägga. Hur ser en god demensvård ut ur ett urfolksperspektiv? *Socialmedicinsk Tidskrift.* 98:5–6(2021):824–832.
[134] Stoor m.fl. Etnisk diskriminering och smärta i kropp och själ.
[135] A-R. Broderstad. Konferensbidrag Samisk helsekonferanse om sannhet og forsoning i Tromsö 5–6/6 2024.

långvarig stress till följd av diskriminering påverkar kroppens hälsa.[136] Hälsan nämns också i relation till diskriminering i berättelserna som kommit in. Vid expertmötet med KKN ger fysioterapeuter inlägg om att stress påverkar vår kropp. Anledningar till stress kan var olika som för hård arbetsbelastning, lite med tid att träna och svårigheter att hinna med ordentliga kostvanor. De menar att detta förekommer alltmer i den samiska gruppen och är alarmerande.[137]

> Att leva med ständig oro leder till psykisk ohälsa.[138]

Även historiska oförrätter som kolonisation och markförlust märks som negativ påverkan på urfolks hälsa.

Deltagarna i expertgruppen berättar också om att det förekommer rasism på era arbetsplatser. Ett exempel rör att börja prata negativt om samer i fikarummet. Deltagarna tycker att det handlar om attityder och motstående intressen och inte okunskap.

En akutsjuksköterska från Kiruna reagerar på diskussioner i personalrummet, främst från gruvan, fasansfulla saker. Rena rama hot mot personer. De som arbetar inom renskötseln måste ofta ha dubbla arbeten av ekonomiska skäl. Intrång som gruvnäring, skogsbolag, vindkraftverk blir still sist ett etiskt problem och skapar stress. Liknande berättelser från Härjedalen i samband med ett skoterförbud, gick ut över samerna i allmänhet, berättar en distriktssjuksköterska. Liknade saker leder till mycket stress. Att få trovärdighet för det kan också vara svårt. En person uttrycker:

> Tittar bara på psykiatri. Din mamma är bipolär – då där det det, som är problemet och inte andra saker som stress på grund av konflikter.[139]

[136] K.L. Hansen. Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population. *International Journal of Circumpolar Health*. 74 (2015), art. 25125.; K-L. Hansen, M. Melhus & E. Lund. Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status. *International Journal of Circumpolar Health* 69:2(2010).
[137] Möte med expertgrupp Kunskapsnätverket för samisk hälsa, oktober 2024.
[138] 23115.
[139] Möte med expertgrupp Kunskapsnätverket för samisk hälsa, oktober 2024.

11.9 Kumulativa och traderade trauman

Bedömning

Forskning visar att tillgång till sitt språk, är hälsofrämjande varför kulturellt trygga hälso- och sjukvårdstjänster behöver säkras inom regional- och kommunal vård.

Kommissionens arbete visar att kolonisering, diskriminering, okunskap och bristande tillgång till kultursensitiv vård har haft och fortsätter att ha betydande konsekvenser för samers bristande hälsa.

Konsekvenser av historiska traumans betydelse för hälsan gör sig påmint. Sociala, psykologiska, kulturella mekanismer för vidare trauman som förlust av land, tvångsassimilering, förbud mot språk, andlighet och kultur. Dessa processer beskrivs som strukturella trauman mellan generationer. Här behövs forskning som bedrivs av ursprungsfolk men också utveckling och utvärdering av läkande interventionsmodeller, grundade i urfolks världsbilder, och som syftar att lindra den emotionella stress som uppstår från arvet av trauma och sorg.[140] I Sápmi pågår i SAMINOR III, en intervjustudie, ledd av forskaren Inger Dagsvold, där en artikel bland annat väntas beskriva traderade trauman. Långa processer av kamp mot myndigheterna berättar en kvinna från Västerbotten om, där domstolsprocesser kan ta generationer att reda ut:

> Jag ärvde ett helvete![141]

Språkförlust är ett vanligt förekommande tema i de berättelser Sanningskommissionen tagit del av. En kvinna i Norrbotten talar om förlusten av de samiska språken. Hon berättar att det inte var självklart för hennes pappa att föra språket vidare. Trots allt tycker hon att synen på samiskan vänt i hennes egen generation och att det är stor skillnad i jämförelse med hennes pappa och pappans bröder. Hon funderar på vad vändningen beror på:

[140] M. Yellow Horse Brave Heart et al. Historical Trauma Among Indigenous Peoples of the Americas: Concepts, Research, and Clinical Considerations. *Journal of Psychoactive Drugs.* (2011):282–290.
[141] S01824.

> […] Jag vet inte, dels så var väl tiden väldigt annorlunda. Det blev ändå lite annorlunda i samhället att det var inte lika fult, för min farbror har liksom alltid haft så där, han tycker åh, du måste tvätta bilen, här kommer det någon som är gift med en lapp, någon smutsig lapp. Man skulle liksom, andra ser ner på, skämmas för det samiska, men hålla det tillbaka, man ska inte hålla på att basunera ut det för det får man bara nackdelar av, lite det. Medan min generation, då hade väl ändå delvis samhället förändrats lite, att alla är lika värda finns ändå någonstans, att den enskilde kände att man är inte sämre för att man är same liksom, man är inte mindre värd för att man är same och därför kan man stå med rak rygg oavsett vad andra tycker, lite det.[142]

11.9.1 Våld, droger och alkohol

Våld och våld i nära relationer faller primärt inte under begreppet hälsa men leder självfallet, till en sämre hälsa när det sker, på många plan. Rauna Kuokkanen berättar i sitt webinarium NOGVIS 2026-04-15 att orsaken till lite uppmärksamhet och försiktighet att närma sig området våld mot kvinnor, kan vara att det är så obekvämt. Disciplinärt har våld ibland förts till genusfrågor. Akademiskt har våld kopplats till hälso-området eller det sociala medan det snarare bör ses ur fler synvinklar som samhällsproblem med flera bottnar. Diskursen begränsas också av det samiska samhället storlek där ”alla känner alla”.[143] I mars 2024 presenterades den rapport vilken på uppdrag av Saemiedigkie tagits fram av Umeå universitet. Rapporten ”Våld mot samiska kvinnor”, visar att samiska kvinnor uppger en högre våldsutsatthet än kvinnor i Sverige i stort och att HBTQI-samer är utsatta för våld i högre grad än övriga samer. Här kan nämnas att i renskötselmiljöer lever människor ofta i små, täta gemenskaper, vilket kan göra det svårt att bryta upp utan att förlora hela sitt sociala nätverk och prata med någon utan att det blir känt. Detta ökar beroendet och gör det svårare att lämna en relation.[144] Civilståndet kopplar här till vilka rättigheter man har och får konsekvenser för den enskilde och familjen vid en eventuell skilsmässa.

---

[142] 23141.
[143] R. Kuokkanen. 2026. *Holding Ourselves Responsible: Dismantling the Binary between Violence Against Women and Self-Determination in Indigenous Communities.*
[144] J. Brandén m.fl. Utsatthet för sexuellt våld bland samiska kvinnor i Sverige: den samiska HLV-studien 2021. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 2–3(2023):113–129.

Saemiedigkie fick år 2025, fortsatt uppdrag och finansiering för fortsatt arbete med jämställdhet och mot våld mot samiska kvinnor.[145] Arbetet ska innehålla en behovsanalys som syftar framåt. Från Norge påpekas att ett av de större hindren för att polis och omsorgstjänster, ska kunna göra skillnad är brist på samisk språk- och kulturkompetens. Geografisk tillgänglighet är också nödvändigt i sammanhanget.[146] Forskning visar att samiska kvinnor rapporterat om högre förekomst av fysiskt, psykiskt och sexuellt våld än personer från samma geografiska område än icke samiska kvinnor, i nära relation. Det framgår här inte om våldsverkaren är same eller inte. Konklusionen är att det är en risk för våld i att vara same och att förnorskningspolitiken kan vara en orsak.[147] Från internationellt håll visar sammanställd forskning när det gäller våld i nära relationer och sexuella övergrepp bland urfolk, att förlust av landområden kan resultera i en ökning av våld och övergrepp i urfolkssamhällen.[148] En kvinna berättar:

> Vår sjö blev ju reglerad, […] men det söndrade ju hela byn och det var det som var startskottet till allt elände – alkoholism och självmord. Så förutom att folk var vresiga och elaka med varandra så hade alla sorg också.[149]

Om sambandet mellan berusningsmedel och våld i samiska miljöer råder begränsad kunskap. Det finns dock studier som pekar på att samer inte har högre alkoholkonsumtion än befolkningen i stort, i många fall dricker de mindre eller mer sällan.[150]

När alkohol förekommer kan arbete med djur vara en räddning, berättar en man:

> Jag blev en väldigt intensiv renskötare. När jag var i renskogen började jag köpa renar när jag var 18. Renarna var min lugna fristad. Det var renarna som styrde och väder och vind. Det var supervila för mej. Jag tyckte mycket om djuren. Farsan var väldigt duktig och världens snällaste. Det är inte svart eller vitt. Jag tappade förtroendet när han drack så mycket, jag ville styra själv.[151]

---

[145] Sametinget. Regeringsuppdrag Jämställdhet. https://sametinget.se/uppdrag-jamstalldhet. (Hämtad 2025-08-15).
[146] Brandén m.fl. Utsatthet för sexuellt våld bland samiska kvinnor i Sverige: den samiska HLV-studien, s. 113–129.
[147] Regjeringen, prop. 36 S (2023–2024): Opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024–2028), s. 111–112.
[148] M. Bjørnholt m.fl. 2021. *Vold og seksuelle overgrep blant urfolk – utvalgte internasjonale perspektiver.*
[149] 24082.
[150] San Sebastián & Stoor. The self-reported health of the Sámi in Sweden: the SámiHET study; A R. Spein, R. Steen & E. Hoxmark. 2021. *Rus(mis)bruk blant samer; kulturelle særtrekk og tiltaksutfordringer*.
[151] 23034.

11.10 Tjernobylolyckan

Ett särskilt område som berör samers hälsa, har aktualiserat under intervjuarbetet i Sanningskommissionen. Tjernobylolyckan beskrivs nedan som ett exempel på när samers situation och förutsättningar inte har beaktats tillräckligt.

Tjernobylolyckan 1986 är en av de mest omfattande kärnkraftskatastroferna i modern tid. Nedfallet av radioaktivt cesium-137 drabbade stora delar av Skandinavien, och sammanfaller också med områden där renskötsel bedrivs. Sápmi har drabbats av radioaktivitet tidigare. När Tjernobylolyckan inträffade fanns cesium kvar efter de atmosfäriska kärnvapenprov som utförts på ögruppen Novaya Zemlya under 1950- och 1960-talet i det dåvarande Sovjetunionen.[152] Nedfallet drabbade framför allt norra Norge, Sverige, Finland samt Kolahalvön. En renskötare i Norrbotten berättar:

> … men när de började undersöka så hittade de bakgrundsstrålning som kom från när ryssarna genomförde atombombsprover på den där ön i Norra ishavet som de hade gjort redan på 1960-talet, de där bombproven på ryska sidan. Den finns här överallt i norra Sverige, den där bakgrundsstrålningen som de kan spåra till Rysslands provsprängningar av atombomber.[153]

Olyckan

Natten den 26 april 1986 exploderade reaktor 4 vid Tjernobyls atomkraftverk med en efterföljande kraftig brand. Förutom stora skadeverkningar med radioaktivt nedfall inom kraftverkets närområde, spreds också ämnen som cesium-137 och jod-131 högt upp i atmosfären till följd av branden. Vinden och regnet medförde att de radioaktiva ämnena spreds över stora landområden, däribland Sápmi.[154]

Först två dagar efter olyckan uppmärksammades det radioaktiva nedfallet utanför Sovjetunionens gränser. Hela Sverige drabbades i någon mån, men de största nedfallen av radioaktivitet hamnade framför allt i Gävleområdet och i ett stråk upp över Sundsvall och i nordvästlig riktning över Västernorrland, Västerbotten och Jämtland.[155]

---

[152] Strålskyddsnytt, nr 1, 2006, Statens strålskyddsinstitut, Stockholm.
[153] 23145.
[154] Tema Tjernobyl. *Strålsäkert*, vol. 2, no. 1 (2011), Strålsäkerhetsmyndigheten.
[155] K. Brandsjö m.fl. 1992. *Kärnkraftsolyckan i Tjernobyl den 26 april 1986: händelseförlopp och medicinska konsekvenser*.

Det tog en tid innan vidden av katastrofen klarnade. Olyckan hade en stor påverkan på renskötseln och samernas dagliga liv i de drabbade områdena. Den 3 juni krävde ungdomsorganisationen Sáminuorra, att regeringen skulle anslå medel till en katastroffond.[156] Därefter kom en turbulent tid i Sápmi som skulle visa sig ha kvarvarande konsekvenser över lång tid.

Ovissheten drabbar Sápmi och renskötseln

En renskötare som hela sitt liv arbetat med renskötsel har erfarenheter av Tjernobylolyckan:

> Frostviken och Västerbottens södra byar blev hårdast drabbade. Stor osäkerhet vad som skulle bli. Ingen visste. Olika förslag, okunskap gjorde att det blev många dåliga förslag. Staten tog beslut om att ersätta renarna med slaktvärdet som om det blivit en vanlig slakt men de grävdes ned. Det kändes inte bra. Det blev massor med mer jobb för rennäringen. När renarna gick på grönbete då gick cesiumvärdena ner, det resulterade i tidigareläggning av sarvslakt. Men vinterslakten, där blev först tankar kring att stoppa ner något i svalget på renarna som skulle stoppa cesium.[157]

Den första tiden

Radioaktivt nedfall på renbetesmarkerna ledde till höga halter av cesium-137 i renkött. Det fick stora konsekvenser för livsmedelsförsörjningen och blev kanske särskilt märkbart i de traditionella samiska matsystemen, med viltkött, insjöfisk, bär och svamp. De fick alla ett högre gränsvärde än livsmedel i dagligvaruhandeln.

Myndigheterna i både Sverige och Norge införde gränsvärden och motåtgärder. Det innebar utfodring och flytt av renar, helkroppsmätningar av människor och renar för cesium-137, utfodring med rent foder före slakt, flytt av renar till områden som är mindre kontaminerade, informationskampanjer och rådgivning till samebyar. En följd blev att säsongen för sarvslakt tidigareläggs till augusti. Det genomfördes för att renarna inte skulle hinna äta av de radioaktiva ämnen som lagras i svamp och lav.[158]

---

[156] N.G. Labba. 1988. *Faran över? Sameland efter Tjernobyl med två-års facit i hand*.
[157] 23043.
[158] L. Skuterud et al. 2016. *Experiences of the Sámi population relating to Chernobyl fallout in Norway.*

Näringskonsulent Sören Långberg vid Sametinget ger ett långvarigt perspektiv på hur renskötseln drabbats av Tjernobylolyckan. Han har sedan 1989 arbetat med frågorna på Sametinget och även inom renforskning tidigare. Hanteringen av Tjernobyleffekterna är Sametingets ansvar sedan 2006/2007. Tidigare låg det på länsstyrelserna och lantbruksnämnderna.

Gränsvärdena för cesium 137 sattes från början till 300 Bq/kg i renkött men reviderades senare till 1 500 Bq/kg. Halterna beräknades initialt genom blodprovstagning på renarna och senare utvecklas ett externt instrument, med mätning direkt mot bogen på renen. Kontrollerna utformades och utvecklades av lantbruksnämnderna, Jordbruksverket och Sveriges lantbruksuniversitet, SLU. Bestämmelser och procedurer kring hanteringen var omständliga. Renarna gallrades ut efter låga, respektive för höga, cesiumvärden. De senare gick till utfodring. I en provgrupp om 30 renar mättes halten cesium på och efter 14 dagar skulle gruppen testas igen. De stora hagarna som användes var inte byggda för ändamålet. Därefter blev det mätning av cesiumhalten före slakt för att säkerställa gränsvärdena och därefter på de slaktade renarna. Sören Långberg konstaterar:

> inget var så väl kontrollerat som renköttet första tiden.

I början hade myndigheterna olika uppfattning om vilken utrustning som är bäst att använda, vem som skulle göra vad och hur behoven såg ut. Länsstyrelserna hade till exempel inte samma riktlinjer. När Sametinget tog över utvecklades lösningar som fungerar för de allra flesta. Sören Långberg beskriver vidare:

> Det blev enormt mycket merarbete för renskötarna och ett enormt risktagande. Kan vi slakta – ovissheten kan vi slakta? Psykiskt påfrestande, ersättning för uppdraget täcktes till viss del, frågetecken om väntan på slaktresultatet och man fick därför skjuta på sin inkomst. Utfodringen var i sin linda med förluster som följd. Det blev logistiska problem på slakterierna i väntan på de slutgiltiga provsvaren. Renar med höga cesiumnivåer gick till kassation, blåfärgades och grävdes ned eller gavs som minkmat.[159]

[159] Intervju med Sören Långberg, Saemiedigkie, 28 maj 2025.

Regeringen beslutade under hösten 1986, om ersättning för produkter från jordbruks-, trädgårds- och renskötselföretag som inte kunde saluföras på grund av för höga halter av radioaktiva ämnen.[160]

Omställning till utfodring och andra åtgärder

Den långtidsprognos som Sveriges lantbruksuniversitet, SLU, presenterade i en lägesrapport 1988, visade sig besannas. Den förutspådde stigande cesiumhalter under sensommaren och hösten. Därför förespråkade man slakt av så många renar som möjligt under augusti månad, det vill säga den korta tid cesiumhalterna i renarna kom att ligga under det bestämda gränsvärdet, i framför allt i norra Jämtland och i Västerbotten. SLU kalkylerade även med att det inte skulle gå att räkna med att hela årsuttaget av slaktrenar skulle kunna genomföras då, utan slaktuttaget skulle fortsätta under senhösten vid renskiljningarna och då föregås av utfordring med cesiumfritt foder, till cesiumnivåer under gränsvärdet. Eftersom renarna hade en betydligt lägre vikt under andra tider än i september, föreslog de även att renägarna borde kompenseras för lägre slaktvikt och lägre värde på horn och hudar.[161]

Sören Långberg reflekterar över vad som saknas under den period som effekterna av Tjernobyl hanterats:

> Den sociala biten saknas i Tjernobylåtgärderna. Stor press också på rennäringen även om Tjernobyleffekten ebbat ut. […] Väldigt stort ansvar på renägarna, systemet byggde på slaktad och godkänd ren. Det kunde bli någon händelse om renarna smet ut eller nåt annat missöde. Nedlagt arbete resulterade inte i slutlig ersättning. Stort risktagande att börja en utfordring och är fortfarande. Rovdjur kan hoppa in. Någon skadegörelse har också skett någon gång men sällan som tur är.[162]

Renradiakgruppen tillsätts i juni 1986 och är Lantbruksstyrelsens rådgivande organ i frågor som rör radioaktivt nedfall och rennäringen. Gruppen bestod av företrädare för Lantbruksstyrelsen, Statens livsmedelsverk, SSR och renforskningen vid SLU.[163] Deras uppgift är

[160] Regeringens skrivelse 1987/88:18 om vissa åtgärder m.m. efter Tjernobylolyckan, skulle utgå till drabbade.
[161] G. Åhman, B. Åhman & A. Rydberg. Tjernobyl och rennäringen – Lägesrapport från Sverige, Rangifer, *Special Issue.* 2 (1988).
[162] Intervju med Sören Långberg, Saemiedigkie, 28 maj 2025.
[163] Åhman m.fl. Tjernobyl och rennäringen – Lägesrapport från Sverige.

framför allt att utarbeta förslag till åtgärder för att minska de negativa konsekvenserna inom renskötseln.

När Livsmedelsverket höjde gränsvärdet från 300 bq/kg till 1 500 bq/kg kunde stora delar av Norrbotten friklassas och renkött, som annars gått till pälsfodersindusturin, kommer ut på marknaden. Inledningsvis kunde renägare köpa sina matrenar i mindre cesiumsmittade områden. Med tiden kunde de även utfodra dem. Staten ersatte merkostnader, men SSR krävde i september 1986 att regeringen skulle utreda förslag att åtgärda de fördyrade levnadsomkostnader som renskötarna har fått. Jordbruksverkets kostnader för jordbruket på grund av Tjernobylolyckan omfattade 218,7 miljoner kronor till jordbruket 1988. Samma år var verkets kostnader för rennäringen är 137,6 miljoner kronor. En omfattande redogörelse över hur detta organiserades och finansierades återfinns i Regeringens skrivelse 1987/88:96 om uppföljning av vissa åtgärder med mera efter Tjernobylolyckan.[164]

En av åtgärderna blev att flytta renar till marker med mindre cesium. På så vis kunde de få äta cesiumfri lav över vintern. Familjer från Ohredahke och Vapsten samebyar erbjöds att flytta sina renar till Dalarna.[165]

Efter hand kom utfodring med cesiumfritt foder under ett visst antal dagar före slakt att bli en vedertagen åtgärd för att minska radioaktiviteten i renköttet. Renskötarnas egna initiativ låg delvis till grund för detta. En renskötare från norra Jämtland berättar:

> […] men X i X började på eget bevåg att fodra renarna med pellets och så blev det utfordring av ren. Från början var det generösa villkor och sedan per slaktad och sen sänktes det eftersom. Så snart gick det inte jämt upp och med en massa merarbete som man egentligen inte fick betalt för. Det gick åt en gubbe bara för att sköta utfodringen. Nu är det verkligen tur att det tagit slut på detta med utfodring.[166]

[164] Regeringens skrivelse 1987/88:96 om uppföljning av vissa åtgärder m.m. efter Tjernobylolyckan. Skr. 1987/88:96. Stockholm: Regeringskansliet.
[165] Samefolket. *Det mörka året.* Nr 12. (1986), s. 3–7, 18–19, 22–25; Labba. Faran över? Sameland efter Tjernobyl med två-års facit i hand.
[166] 23043.

Mätning av radioaktivitet i människa

Helkroppsmätningar för att uppskatta den stråldos som kommit in i människokroppen via luft, mat och dryck började göras på olika grupper i den svenska befolkningen, mer systematiskt efter Tjernobyl-olyckan. Cesium 137 har dock mätts sedan 1958 till följd av provsprängningarna i Sovjet på 60-talet. Det är numera rester av Tjernobyl-olyckans spridning av cesium, som återfinns i mat och dryck, vilket avspeglar sig i den svenska befolkningen. Vid Totalförsvarets forskningsinstitut i Umeå görs och följs mätningar av mer utsatta grupper med varierande regelbundenhet som renskötare, lantbrukare och jägare från Gävletrakten. Renskötande samer sticker ut med genomgående höga koncentrationsnivåer. De högsta värdena av halten cesium i grupperna uppmättes ett till två år efter nedfallet från Tjernobyl och var i vissa fall hundra gånger högre än i storstäderna. De högre halterna berodde sannolikt på att befolkningen i dessa grupper åt livsmedel som framför allt viltkött, fisk och svamp, där cesiumnivåerna kunde vara höga. Lokalt producerade jordbruksprodukter som mjölk, potatis i födan, bidrog också till de högre nivåerna, eftersom man äter stora mängder av dem.[167] Här kan antas att renskötande samer äter stora mängder renkött ofta.[168]

I en undersökning av cancerriskerna för de svenska samerna mellan åren 1961 och 1984 visar det sig att den enda cancerform som kan konstateras var ökad risk för, var magsäckscancer. Någon ökad risk för strålningsrelaterad cancer, trots att radioaktivt nedfall konsumerats via näringskedjan lav-ren-människa, sedan 1950-talet. Livsstilen menade de, kan vara ett skydd mot cancer.[169]

Påverkan på maten

Internationell forskning kring arktisk traditionell kost visar att närings- och hälsoaspekterna är överlägsna andra livsmedel. Näringstätheten är högre. Forskarna anser att kulturella, sociala och näringsmässiga värden som finns i de arktiska områdena behöver vägas in i de rekom-

[167] Strålsäkerhetsmyndigheten. 2023. *Helkroppsmätningar.*
[168] N. Petrenya et al. Food in rural northern Norway in relation to Sami ethnicity: the SAMINOR 2 Clinical Survey, *Public Health Nutrition*, 21/14(2018):2665–2677.
[169] K. Wiklund, L.-E. Holm & G. Eklund. Cancer risks in the Swedish Lapps who breed Reindeer. *American Journal of Epidemiology,* 132:6(1990):1078–1081.

mendationer kring föda som görs.[170] I samband med Tjernobylkatastrofen ökar medvetenheten om de globala utsläppen när som renen kontamineras med cesium.[171]

Statens livsmedelsverk fastställde nationella gränsvärden för cesium-137 i livsmedel efter Tjernobylolyckan den 8 maj 1987. Dessa värden, som beskrivits ovan, gäller fortfarande:

En renskötare med erfarenheter av Tjernobylolyckan och dess efterverkningar berättar:

> Staten tog ansvar med frisk mat till renen, men inte det sociala runt omkring. Själva fick vi äta renkött upp till 1 500 Bq i gränsvärde, men vi hade chans att fodra ner till 300 Bq som alla annan mat var satt till, men det köttet hade dock helt annan fettsammansättning bland annat och smakade annorlunda. Vi fick fara i väg till Umeå och mäta oss helkropp […] Det var FOI (FOA) som gjorde mätningarna, […] Det fanns också möjligheter att lämna in kött, fisk, bär och kanske svamp, i Strömsund för att mäta det.[172]

Dricksvattnet påverkades också i någon mån av Tjernobylolyckan. Mätningar på ytvattnet i Kramfors visar sig innehålla av cesium-137. Koncentrationerna sjunker med tiden.[173]

När det gäller insjöfisken uppmättes höga värden av cesium-137 efter olyckan. SameÄtnam uppvaktade regeringen och jordbruksministern i december 1986 om ersättning till fiskesamerna.[174]

Wulf Becker, nutritionist vid Livsmedelsverket 1978–2016 beskriver en del av kostråden:

> Intervjuer av boende i Västernorrland hösten 1986 visade att 35–60 procent hade minskat eller helt slutat att äta vilda bär, svamp, insjöfisk eller älgkött från kommunerna. 30 procent hade minskat att äta hemodlade grönsaker eller mjölk. 10 procent hade minskat att äta hemodlad potatis. En undersökning 1989 pekade på att förändringarna kvarstod.[175]

Beskrivningar av hur och om, de samiska kosthållen förändrades har inte hittats av skribenten. Trots kontakter med Livsmedelsverket har det inte varit möjligt att få fram underlag som ligger till grund för beslutet att ha särskilda gränsvärden för traditionell samisk kost

[170] H. V. Kuhnlein & H.M. Chan. Environment and Contaminations in Traditional Food Systems of Northern Indigenous Peoples. *Annual Rewiev of Nutrition*, 20(2000):596.
[171] B. Ross et al. Lifestyle, Genetics and Disease in Sami. *Croatian Medical Journal*, 47:4 (2006):553–556.
[172] 23043.
[173] A. Tovedal m.fl. 2006. *Dricksvatten från ytvattentäkt efter ett radioaktivt nedfall.*
[174] Labba. Faran över? Sameland efter Tjernobyl med två-års facit i hand.
[175] W. Becker. 2022. Tjernobyl – tillbakablick och nuläge.

i förhållande till övriga livsmedel. I vilket avseende samiska representanter har inflytande över beslutet är oklart.[176] Samer med erfarenheter från den tiden anser att beslutet om höjningen av gränsvärdet har politiska grunder. En kvinna i Jämtland som levt med Tjernobylolyckans konsekvenser under stor del av sitt liv menar:

> Men de såg ju vilka konsekvenser det blev med rennäringen och vad mycket pengar som måste kompenseras eller så, för staten gick ju ut på en gång och sa att rennäringen ska hållas skadeslös, så det var ju ett politiskt spel att de höjde redan nästa år.[177]

Den nya vardagen och konsekvenserna

De första åren efter Tjernobylolyckan minskade marknaden för renkött i Sverige. Konsumenterna oroades över ett kött med höga cesiumhalter och renskötarna drabbades av stora ekonomiska förluster.[178] De kompensationssystem som infördes, mildrade inte alla effekter.[179]

När staten höjder gränsvärdena för cesium i kött, för att rädda renskötarnas ekonomi upplevde många samer att deras hälsa och kultur nedprioriterades. Det skapade misstro mot myndigheter och en negativ psykisk stress.[180] En miljökatastrof blev även en kulturell och social kris för många. Tjernobylolyckan hotade både samisk identitet och traditionell kunskap.[181] Den blev också ett bevis på renskötselns förmåga att anpassa sig till nya omständigheter. Tjernobylolyckan förändrade renskötseln på flera plan och den nya tidsepoken blev egentligen den efter Tjernobyl menar en renskötare intervjuad i en norsk studie:

> Du såg det här med Tjernobyl. Över en natt så hade vi utfodring och ordning på det inga problem. […] Jag säger det jag, vi har varit väldigt anpassningsbara när det varit problem och beviset på det är Tjernobyl.[182]

[176] Labba. Faran över? Sameland efter Tjernobyl med två-års facit i hand.
[177] 23017.
[178] G. Bostedt. 1998. *Reindeer husbandry, the Swedish market for reindeer meat, and the Chernobyl effects.*
[179] L. Skuterud et al. 2016. Experiences of the Sámi population relating to Chernobyl fallout in Norway.
[180] Ibid.
[181] Y. Minagawa Moeko. 2020. Sami reindeer herders and the radioactive reindeer.
[182] L. Kroik & O. Hellzen. 2011. *Helseopplevelse hos reindriftssamene i sør: sørsamers livsmiljø.*

Frågan är nu om cesiumnivåerna i dag sjunker stadigvarande i livsmedlen eller om någon slumpmässig topp är att vänta? Näringskonsulenten Sören Långberg menar att eftersom cesium-137 tas upp i renens föda svamp och lav påverkar det nivåerna i köttet. En höst utan frost kan innebära att cesiumnivåerna stiger.[183] Enligt Livsmedelsverkets riskhanteringsrapport om cesium-137 i livsmedel, kan gränsvärdet överskridas i kött från vilt som älg, rådjur och ren men även också lokalt i insjöfisk.[184] En effekt som på senare år dykt upp i takt med vildsvinens etablering norrut. Dessa bökar upp jorden där det radioaktiva nedfallet finns. De får i sig mängder av föda med höga cesiumhalter och cesiumnivåerna stiger i vildsvinskött.[185]

När det gäller renarna, har kontrollprogram och utfordring av renar i hägn lett till att hela Norrbotten nu är friklassat. Under höstarna tas stickprov på köttet vid slakt i vissa områden i Västerbotten och Jämtland där renar betat i gränsområdet i Norge och i gränstrakterna. I vissa byar görs även kontroller vid vinterslakten, enligt riktlinjer för cesiumkontroll av renkött från Sametinget 2022. De ersätter provtagningsplanen från Livsmedelsverket som tidigare utarbetats inför varje säsong. Det är renägarna och slakteriföretagen som ansvarar för att cesiumnivån i renköttet inte överstiger gränsvärdet.[186]

Den 1 augusti 2025 meddelar Sametinget att de inte längre kommer göra mätningar av cesiumhalten i renarna på plats före slakt. De kommer i stället att utgå från fjolårets provsvar. Även fortsättningsvis måste provtagning göras på slakterierna. Rekommendationerna gäller framför allt i byar i Västerbotten, norra Jämtland samt för renar som betat i Norge eller i gränstrakterna.[187] I november 2025 beslutas det om möjligheten att fortsatt utfodra husbehovsren om hälften av renarnas cesiumhalt i den tänkta utfodringsgruppen förväntas ligga över 300 bq/kg.

För att beviljas ersättning, kommer besluten att utgå från fjolårets provsvar. En besvärande svårighet uppstår då, eftersom Sametinget inte längre gör kontroller på plats.[188]

I dag ökar efterfrågan på renkött ökar. De sociala och ekonomiska konsekvenserna av statens åtgärder efter Tjernobylolyckan blev uppen-

[183] Saemiedigkie. 2025. Tjernobyl.
[184] M. Kristersson m.fl. 2017. *Cesium-137 i livsmedel: Riskhanteringsrapport. Rapport 19, del 1.*
[185] Livsmedelsverket. 2026. *Radioaktiva ämnen – cesium.*
[186] Saemiedigkie. 2025. Tjernobyl.
[187] Ibid.
[188] Saemiedigkie. Beslut dnr 6.3.6-2025-1812 Ersättningar och villkor under slaktsäsongen 2024/25 med anledning av Tjernobylolyckan.

bara för samiska självförsörjande familjer där renkött, vilt, fisk, fågel och bär, ingår i den vardagliga kosten.[189]

När det gäller risk för olika sjukdomar relaterade till det radioaktiva nedfallet i Sverige är kunskapen ännu låg. Det finns vissa tecken på en svagt ökad förekomst av cancer i tjocktarm, bukspottkörtel och magsäck hos män, samt en viss ökning av lymfkörtelcancer hos kvinnor. Det rör sig dock om mycket små tendenser och andra samband än Tjernobyl kan inte uteslutas.[190]

Några specifika riktade informationsinsatser kring kosten riktade till samer är i dag svåra att få fram från tiden kring olyckan. I dag finns det generella råd på Livsmedelsverkets hemsida.[191] Myndigheten har grävt i arkiven bland och funnit icke digitaliserade skrifter som ”Kostråd för dig som äter mycket vilt, ren och insjöfisk från nedfallsdrabbade områden” från 1987 och ”Information om cesiumhalten i fisk i nedfallsdrabbade områden” från Fiskeristyrelsen, Naturvårdsverket och Livsmedelsverket. Alla råd byggde helt på egenansvar och mätning av de livsmedel som då konsumerades och var möjliga att mäta. Någon samlad problematisering av alternativ till samiskt traditionellt kosthåll har Sanningskommissionen inte funnit.

Tjernobyleffekten får ekonomiska och psykosociala konsekvenser. Den initialt minskade slakten bidrar också troligen till större renhjordar. När renhjordarna ökar, kommer en del renar att hamna nedanför odlingsgränsen under tid på året när de inte ska vara där. Länsstyrelsen i Västerbotten inleder då en masskjutning av renar. Även i södra Sápmi ökar renhjordarna i storlek. Författaren Nanna Borchert anser att detta bidrar till ett ökande antal domstolsprocesser mot renägarna. I rapporten från ”Renskogskampanjen”, beskriver Nanna Borchert att Tjernobylolyckan leder till masslakt av 730 000 renar på grund av höga cesiumhalter, och till att renköttet slutar att säljas. När Livsmedelsverket höjer cesiumgränsen ökar inte konsumtionen, delvis på grund av köpmotstånd. Färre renar slaktas, eftersom renägarna anser det meningslöst att slakta när köttet ändå inte går att sälja. Andra anledningar till att renhjordarna blir större är att det under den här tiden finns få rovdjur som kan skada eller döda renarna och att det råder mycket goda betesförhållanden I kombination med få

[189] H. Beach. 1995. Svenska statens Tjernobylpolitik: Katastrofal för samerna, s. 9–18.
[190] M. Tondel et al. Dose-response analysis of absorbed organ dose and site-specific cancer incidence in Sweden after the Chernobyl nuclear power plant accident. *Environmental Epidemiology*, 7:6(2023):277.
[191] Livsmedelsverket. *Radioaktiva ämnen – cesium.*

rovdjur och mycket goda betesförhållanden vid den tidpunkten, ökar renhjordarna kraftigt. Detta skapar oro hos markägare och bidrar till rättsprocesser i Härjedalen.[192] En nationell expertgrupp för sanering av radioaktiva ämnen, NESA, verkar som expertrådgivare om behov av sanering uppstår i händelse av en kärnteknisk olycka. Experter från Myndigheten för civilt försvar, MCF, Jordbruksverket, Livsmedelsverket, Strålsäkerhetsmyndigheten, Totalförsvarets forskningsinstitut och länsstyrelserna ingår i gruppen. De arbetar med att sammanställa och förvalta befintlig kunskap inom sanering och tar fram ny kunskap. De stödjer centrala myndigheter i utbildning och utveckling inom området.[193]

Tjernobylolyckans effekter avtar med åren men många samer lever med konsekvenserna av den. Det samiska deltagande i beredskapsplaner, livsmedelsförsörjning och krisberedskap är därför viktigt att få med i planeringen av kommande åtgärder.

Statens insatser efter Tjernobylolyckan är tekniska och ekonomiska åtgärder som utfodring av renar, ändring av slakttider, viss kompensation för uteblivet fiske, samt flytt av renar till cesiumfria marker under kortare perioder. Jordbruksverket är den myndighet som betalar ut ersättning för kasserade renar. Kontrollmätningar av olika grupper införs. Livsmedelskontroller införs också. Övriga kontroller av livsmedel bygger på initiativ från individen själv.

11.11 Hur påverkas då hälsan av den politik Sverige för?

Hälsan påverkas av en mängd olika parametrar från ålder, kön/könsroller, genus och arvsanlag till generella socioekonomiska, kulturella och miljörelaterade förhållanden. Att explicit peka ut viss politiks konsekvens, för den samiska hälsan ter sig som en grannlaga uppgift. Måhända är avsaknaden av hälsopolitik riktad till samer märkbar här. Dock kan sägas att politik som innebär diskriminering, som möjligheter att tala sitt språk, effekter av markförluster inklusive bristande hänsyn för renskötselrätten är politik som påverkar samers hälsa. De erfarenheter Sanningskommissionen tagit del av via skrivna berättelser och intervjuer bekräftar detta. Dessutom finns tydliga tecken på att hälso- och sjukvården inte tillgodoses på samma sätt som majori-

[192] N. Borchert (red.). 2001. *Land is Life: Traditional Sami Reindeer Grazing Threatened in Northern Sweden*.
[193] Strålskyddsmyndigheten i intervju 22 januari 2026.

tetsbefolkningens behov. Frånvaron av särskilda åtgärder för att ge samer samma tillgång till hälso- och sjukvård har varit en politik som förts och drabbat samer. Orsakssammanhangen skulle också bättre behöva studeras.

Som nämnts i flera forskarbidrag i forskningsantologin finns fortfarande kunskapsluckor vad gäller samers hälsa.[194] Vissa uppenbara åkommor och tillstånd som resulterar i hög stress eller olyckor förorsakade av ett förändrat landskap, som vattendrag med svag is eller förslitningsskador p.g.a. omöjlig terräng att köra skoter i, är enkla att koppla till en viss politik. Som exempel påverkas den fysiska arbetsmiljön negativt av skogsåtgärder som hyggesbruk och införsel av contortatall, gör framkomligheten sämre och det blir problematiskt att ta sig fram med snöskoter. Andra exempel är påverkan på vattendrag. En kvinna med erfarenheter av stora överdämda vattendrag och dess konsekvenser säger:

> … och där satt man med söndriga nät. […] Ja, visst. Och dessutom slita med dåliga isar och farlig miljö att vistas på.[195]

Dock kan det ofta vara svårt att direkt påvisa att olika ingrepp i naturen påverkar hälsan. Protect Sápmi lyfter frågan om folkhälsan i sin rapport *Påvirkningsanalyse av industriell vindkraft*, att hälsorelaterade frågor fått lite uppmärksamhet tidigare och konstaterar att:

> Ett antal frågor som kan påverka hälsan vid markutveckling undersöks, men det måste betonas att detta inte på något sätt är uttömmande av ämnet. Det finns många frågor här som bör inkluderas i nya studier i framtiden, och man bör överväga att genomföra separata studier med enbart hälsa som ämne inom markutveckling.[196]

Här spelar även bestämningsfaktorer för hälsan, som exempelvis rasism och diskriminering, in.[197] En god folkhälsa innebär att hälsan är så god och så jämlikt fördelad som möjligt mellan olika grupper i samhället. Folkhälsomyndigheten beskriver det så här på sin hemsida:

---

[194] Axelsson & Storm Mienna. Samiska folkets hälsa – från 1800-talet till i dag; A. Edin-Liljegren, S. Kling & Å. Holmner. 2026. Hälsa, arbets- och livsmiljö i renskötarhushåll i Sverige – en avgränsad litteraturöversikt (forskningsantologin); Stoor m.fl. En talande tystnad? Språkets betydelse för psykisk hälsa bland samer i Sverige.
[195] 23078.
[196] Protect Sápmi och Gávcci AS. Påvirkningsanalyse av industriell vindkraft: Fokus på folkehelse og livskvalitet. (Stiftelsen Protect Sápmi/Gávcci AS, 2024). https://gavcci.no/arealinngrepskader-folkehelsen (hämtad 2026-08-07).
[197] Axelsson & Storm Mienna. Samiska folkets hälsa – från 1800-talet till i dag.

> Hälsan i befolkningen formas genom ett samspel av faktorer – från ärftliga faktorer som individen själv bär på till levnadsvanor, livsvillkor och levnadsförhållanden. Folkhälsan påverkas också av politiska beslut, samhällets organisation och resurser, åldersstrukturen i befolkningen liksom av individers förutsättningar att fatta beslut som gynnar hälsan.[198]

Hälsans bestämningsfaktorer för samer liknar troligen de som gäller för andra urfolk, och de kan specifikt påverkas av en historisk och kolonial bakgrund som leder till strukturell ojämlikhet i livsvillkor, hälso- och sjukvård, och kulturellt förankrade levnadsvanor. Sannolikt har de sociala och samhälleliga faktorerna en stor inverkan på samers hälsa och välbefinnande. Universella faktorer som individuella levnadsvanor, sociala stödstrukturer, boende, politiska och miljömässiga sammanhang är och påverkar alla. För urfolk kan andra faktorer spela in, exempelvis naturkontakt och traditionellt levnadsätt.[199]

Kunskapsnätverket för samisk hälsa menar att det samiska hälsobegreppet tar ansats i såväl sociala, mentala/andliga och materiella värden och kan skilja sig från västerländska hälsobegrepp. Samhällets hälsofrämjande arbete behöver både ta hänsyn till detta och att arbeta för att främja det som skapar hälsa och motverka det som skapar ohälsa.[200]

Hälsans bestämningsfaktorer är sammankopplade och interagerar med varandra. Detta tydliggör kopplingar mellan juridiska ramverk och olika hälsoutfall. För en utförlig redogörelse hur detta hänger samman, se artikel i forskningsantologin.[201]

Den kunskapssammanställning som gjordes om samers psykosociala ohälsa 2016 av Saemiedigkie på uppdrag av Socialdepartementet konstaterade flera hinder för systematisk, etiskt försvarbar och relevant kunskapsproduktion. Några exempel på detta är att det inte finns någon styrning eller att någon har ansvaret för frågan om samers hälsa, inte heller att sprida kunskap kring den. Försvårande är också att det inte är tillåtet att registrera etnisk tillhörighet i svenska register och i tråd med detta, att forskare i studier, definierar samisk etnicitet

[198] Folkhälsomyndigheten. *Hälsa i olika grupper.* https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/halsa-i-olika-grupper/#:~:text=En%20god%20folkh%C3%A4lsa%20inneb%C3%A4r%20att,till%20levnadsvanor%2C%20livsvillkor%20och%20levnadsf%C3%B6rh%C3%A5llanden (hämtad 2025-08-25).

[199] Ibid.

[200] Kunskapsnätverket för samisk hälsa. 2026. *Vad är samisk hälsa? Kulturanpassad vård och samers rätt till hälsa.*

[201] Edin-Liljegren m.fl. Hälsa, arbets- och livsmiljö i renskötarhushåll i Sverige – en avgränsad litteraturöversikt.

olika. I Sverige saknas dessutom samiskt inflytande över egen hälsosituation eller den kunskap som produceras om samers hälsa.[202] Redan år 2006 förslog FN:s specialrapportör i hälsofrågor Paul Hunt åtgärder för att förbättra samernas hälsa men även tillgång till hälso- och sjukvård, med hälsopolitiska insatser och insatser för ökad kunskap och forskning om samers hälsa.[203]

Från Kommitén om rasdiskriminering, CERD – Kommittén behandlade Sveriges kombinerade tjugofjärde och tjugofemte periodiska rapporter och lade fast i punkten 20, Rätt till hälsa:

> Kommittén noterar informationen som delegationen lämnat om den rättsliga ramen för rätten till åtnjutande av högsta uppnåeliga standard av fysisk och psykisk hälsa och om tillgång till sjukvård och hälsovårdstjänster för medlemmar som tillhör etniska och etno-religiösa grupper, inklusive muslimska etno-religiösa grupper, romska grupper, personer av afrikansk och asiatisk härkomst och samer.

Kommittén är också oroad över rapporter om ojämlik behandling och diskriminering i tillgången till hälso- och sjukvård.

Även Europarådets ministerråd har uppmanat Sverige att vidta åtgärder. Här enligt punkten 12, för att förenkla remissförfarandena när samiska patienter söker den norska samiska kompetenstjänsten SANKS.[204]

Avslutningsvis kan konstateras att ett väsentligt problem är organisatoriskt. Det finns inget uttalat övergripande sjuk- och hälsovårdsansvar, på nationell nivå, för samer som urfolk/grupp. Inte heller har Saemiedigkie något uppdrag med ansvar och resurser för att driva samiska hälsofrågor likt norska Saemiedigkie, med avdelning där hälsa ingår och folkhälsa med egen sektion. Folkhälsomyndigheten har ett uppdrag att följa samers hälsa men den kliniska delen och ansvaret för drift över tid är just spritt, på till synes enskilda initiativ och projekt. Kunskapsnivån om sjukdomstillstånd hos samer och dess förekomster, har dessutom luckor. Mer samisk forskning är nödvändig. Försvårande omständigheter finns dessutom eftersom etnicitet inte registreras i Sverige. I tillägg uttrycker många samer tveksamhet att delta i forskning, med hänvisning till tidigare erfarenhet, jämför ras-

[202] Stoor. Kunskapssammanställning om samers psykosociala ohälsa.
[203] UN Report of the Special Rapporteur on the Right of Everyone to the Enjoyment of the Highest Attainable Standard of Physical and Mental Health, Paul Hunt, on his mission to Sweden (10–18 January 2006). A/HRC/4/28/Add.2 (2006), s. 15–17.
[204] Resolution CM/ResCMN(2024)3 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Sweden.

biologi. Okunskap ger sämre vård för samer det blir ett större hinder att söka vård. Konsekvenserna för hälsan, då de lyfts i de berättelser Sanningskommissionen tagit del av, pekar i huvudsak mot psykiska konsekvenser. De somatiska konsekvenserna är ofta sekundära, i de fall de inte kopplats direkt mot olyckstillbud. Tillgången till adekvat vård, inklusive psykisk hälsovård, är en avgörande faktor som kan vara begränsad för samer i Sápmi. Europarådets ministerråd har uppmanat Sverige att vidta åtgärder enligt punkten 12, för att förenkla remissförfarandena när samiska patienter söker den norska samiska kompetenstjänsten SANKS.[205] Goda exempel finns dock kopplade till hälso- och sjukvård, exempelvis etablerandet av Kunskapsnätverket för samisk hälsa år 2017 och Region Norrbottens inrättandet av en samisk resursenhet i Jokkmokk år 2021. De geografiska utmaningarna i Sápmi och tillgången till hälso- och sjukvårdstjänster, sammanfaller många gånger med glesbygdens utmaningar. Tillgången till vårdrelaterade tjänster är ojämlika och därmed drabbar både enskilda familjer och samer som grupp, eftersom många samer bor i områden långt från specialiserad vård. Detta gäller även äldre personer, vilka kan ha problem med resor och förflyttningar.

Dessa aspekter som ovan problematiserats, belyser svårigheterna med att härleda konsekvenser för samers hälsa till politik och behöver fortsatt undersökas.

[205] Ibid.

12 Konsekvenser av Svenska kyrkans ageranden

12.1 Svenska kyrkans ansvar för tidigare erkända övergrepp

Bedömning

Svenska kyrkan har erkänt att den varit en central aktör i det koloniala förtrycket och marginaliseringen av det samiska folket. Kyrkan var en del av statens förtryck, men begick också självständigt övergrepp mot samer. Detta bär Svenska kyrkan ett historiskt och moraliskt ansvar för.

Svenska kyrkans övergrepp ledde till en bestående skada för samerna. Konsekvenserna av historiska orättvisor och övergrepp som kyrkan bidragit till och varit en del av, påverkar fortfarande enskilda samer och samerna som folk. Konsekvenserna påverkar även samers relation till och förtroende för Svenska kyrkan i nutid.

Kommissionen noterar att Svenska kyrkan har kommit med ursäkt till det samiska folket och avvaktar åtagandena kopplade till denne ursäkt för ansvarstagande och upprättelse för tidigare övergrepp.

Kartläggningen av Svenska kyrkans historiska relationer till samerna har blottlagt en rad övergrepp mot det samiska folket. Mycket har framkommit i Svenska kyrkans eget kartläggningsarbete och denna bild har förstärkts under Sanningskommissionens arbete.[1] Det har

[1] K. Huuva & E. Blind (red.). 2016. *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka” – Minnesbilder från samernas skoltid*, 2016 (även kallad nomadskoleboken); D. Lindmark & O. Sundström (red.). 2016. *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna – En vetenskaplig antologi*, (även kallad kyrkans vitbok); D. Lindmark & O. Sundström (red.). 2017. *Samerna och Svenska kyrkan – Underlag för kyrkligt försoningsarbete*.

också framkommit nya uppgifter som Svenska kyrkan bär ett ansvar för.

Kyrkan som institution och dess företrädare bidrog till marginalisering och förtryck av samerna. Kyrkan agerade både i eget intresse och som statens företrädare. Under lång tid styrde kyrkans företrädare på lokal nivå, i socknens beslutande organ. Som lokala beslutsfattare kom de att ha stor påverkan på samernas liv. I en del fall möjliggjorde kyrkan andra aktörers övergrepp mot samer.

Som beskrivits bidrog kyrkans företrädare till formandet av ”lappskall-vara-lapp”-politiken och majoritetssamhällets negativa syn på och rasism mot samer.[2] Kyrkans var därmed delaktig i den diskriminering, assimilering och splittring som drabbade det samiska folket.

I Jämtland och Härjedalen fanns ända fram till 1941 så kalla de icke-territoriella lappförsamlingar. Samerna i dessa områden fick inte mantalsskrivas i de socknar där de bodde så som andra invånare. De fick därmed inte heller rösträtt lokalt och socknarna hade inget ansvar för samernas sociala välfärd såsom för annan lokalbefolkning. Lappförsamlingarna hade varken något kyrkoråd eller någon föreskriven ordning för kyrkostämma, där samernas mening skulle ha kunnat komma till uttryck. Prästerna i dessa lappförsamlingar motsatte sig länge lika rättigheter lokalt för samerna och argumentationen som användes beskrev samerna som mindre kapabla och utvecklade än övrig befolkning.[3]

Lokala kyrkliga företrädare bistod rasbiologer vid deras expeditioner i norra Sverige och möjliggjorde därmed de fysiska och psykiska övergrepp som enskilda samer utsattes för.[4] Lokala präster pekade också ut samiska familjer för rasbiologiska undersökningar genom att tillgängliggöra kyrkoböcker och information om lokala samer. Konsekvenserna av rasbiologernas övergrepp i form av dokumentation och kartläggningar av enskilda samers och samiska familjer fysiologi fortgår än i dag, genom att dokumentationen finns för beskådan för allmänheten på universitetsbiblioteket i Uppsala och i tryckta publikationer.

Lokala präster respekterade inte traditionellt samiskt namnskick utan berövade enskilda samer deras samiska namn. I kyrkböcker skrevs i stället svenska namn in av kyrkans företrädare. Namngiv-

[2] Se avsnitt 4.3.
[3] L. Thomasson. 2016. Lappförsamlingar i Jämtland-Härjedalen 1741–1941 – Gemenskap eller segregering?, s. 855–.
[4] Se avsnitt 4.8.

ning är identitetsbärande och även ett sätt att hedra äldre släktingar.[5] Denna möjlighet förvägrades de samer som drabbades av kyrkans förtryck.

Kyrkans företrädare hade en aktiv roll i utformningen, driften och tillsynen av utbildningsväsendet – nomadskolorna – för samiska elever.[6] Kyrkan var delaktig i driften av arbetsstugor och i placeringen av samiska barn i dessa. En del barn som hamnade i nomadskolan eller arbetsstugan utsattes för fysiska och psykiska övergrepp och kränkningar. Deras människovärde och samiska identitet respekterades inte och för en del innebar det sår som de burit med sig hela livet. Barnen tvingades vistas i nomadskolan och arbetsstugan under långa perioder vilket påverkade deras relation till föräldrar och syskon. Samiska föräldrar tvingades lämna ifrån sig sina barn. I en del samiska familjer påverkades de sociala banden negativt. För barn som förlorade sitt samiska språk fick det långtgående konsekvenser.

Kyrkans agerande bidrog till att undertrycka och osynliggöra samers kultur, kulturarv, andlighet, tro och religiösa praktiker. Kyrkan försökte tvinga samer att överge sin traditionella religion. Samiska religiösa föremål förstördes och en del fördes bort från Sápmi. Centrala delar av samisk andlighet, världsåskådning och samiskt kulturarv gick förlorad.

En del kyrkliga företrädare deltog i eller möjliggjorde övergrepp i form av gravplundringar. Samers rätt till gravfrid kränktes. Samiska kvarlevor hamnade på institutioner och museer och blev föremål för ytterligare kränkningar. En del kvarlevor såldes vidare till institutioner utomlands och en del förvaras fortfarande på institutioner och museer i Sverige.

En del av konsekvenserna av kyrkans tidigare övergrepp påverkar fortfarande enskilda samer som utsattes och deras efterlevande. För samerna som folk har övergreppen inneburit en bestående skada.

Svenska kyrkans officiella ursäkt 2021 respektive 2022 omnämnde uttryckligen flera av de övergrepp som framkommit i kyrkans kartläggning. Vittnesmål lämnades också i samband med själva ursäktsceremonierna. De åtaganden och den handlingsplan som Svenska

[5] J. Marainen. 2016. Svenska kyrkan och det samiska namnskicket – Relationer kring några konkreta exempel, s. 811–.
[6] Se avsnitt 4.7.

kyrkan nu arbetar utifrån i den fortsatta processen syftar till att rätta till och läka en del av de konsekvenser som övergreppen ledde till.[7]

Sanningskommissionen noterar dock att åtagandena och insatserna i handlingsplanen handlar om att synliggöra det samiska i Svenska kyrkans verksamhet och att skapa mer likvärdiga förutsättningar för samer i Svenska kyrkan i dag.

12.2 Svenska kyrkans ansvar för det samiska folkets situation

Bedömning

Kyrkans övertagande av marker i Sápmi var en del av kronans/statens kolonisation av norra Sverige. Kyrkan utgjorde en del av infrastrukturen som möjliggjorde kolonisation, kontroll och maktutövning över samerna. Svenska kyrkan bär ett historiskt ansvar i relation till det samiska folket för att man övertog samiska marker som en del av kronans markövertagande. Svenska kyrkan har uppburit omfattande vinning genom att överta sådana marker. I nutid förvaltar och brukar Svenska kyrkan omfattande markområden i Sápmi som en direkt konsekvens av kronans/statens och kyrkans politik och tidigare markövertagande.

Sanningskommissionen har i sin belysning valt att fokusera på det område där Svenska kyrkan fortfarande inte gjort upp med sitt historiska arv, nämligen hur kyrkan agerat och agerar i markfrågor i Sápmi. Svenska kyrkan har i vart fall sedan tidigt 1990-tal blivit uppmanad, dels av Lutherska världsförbundet och Kyrkornas världsråd, dels av samiska företrädare att granska kyrkans historiska markförvärv och nutida markanvändning i relation till samerna och att göra upp med sitt tidigare agerande. Från Kyrkornas världsråd har uppmaningen till medlemskyrkor gått ännu längre – kyrkor behöver ta ansvar för de förmåner de fått genom kolonisering och att återlämna marker som urfolk berövats.

Sanningskommissionen noterar att frågorna kring Svenska kyrkan och markerna handlar både om dåtid och nutid. Sanningskommis-

[7] Svenska kyrkan. 2022. *Handlingsplan – Åtaganden kopplade till Svenska kyrkans ursäkt till det samiska folket 2022–2031, Etapp 1.*

sionen har fått ta del av ytterligare kartläggning rörande Svenska kyrkans agerande i markfrågor under sitt arbete – dels en kyrkohistorisk studie av forskaren Urban Claesson vid Uppsala universitet om hur prästlöneboställen förvärvats i norra Sverige av kyrkan genom historien, dels en fallstudie[8] av forskaren Åsa Össbo vid Umeå universitet om förhållandena i Ankarede och hur kyrkan där agerade i samband med markförvärv och avvittringar.

Claessons kartläggning utgår från att den tidiga etableringen av kyrkor i Sápmi var en central del av statens politik i norra Sverige. För kyrkor som etablerades behövdes markområden, dels för upprättande av kyrkobyggnader, dels för att ge den lokala prästen en försörjning. Kyrkorna som uppfördes var en del av den infrastruktur som etablerades i norr som en del av kolonisationen.

Claessons kartläggning visar att mycket av detaljerna om hur de ursprungliga förvärven av mark gick till är höjt i dunkel eftersom dokumentation gått förlorad. I en del fall från 1600-talet finns det uppgifter om att kyrkans markförvärv avsett lappskatteland som tillhört enskilda namngivna samer. Förvärven kan ha rört sig om försäljningar och donationer. Det kan dock inte uteslutas att kronan bedrivit påtryckningar i samband med förvärv, enligt studien. I den vitbok som Svenska kyrkan publicerade 2016 framkommer likande uppgifter om att kyrkan tagit lappskatteland i anspråk och att det inte gått att klarlägga hur det övertagandet gått till.[9]

På 1700-talet förändrades situationen och de kyrkliga boställen som skapades tillkom utan någon referens till äldre lappskatteland i dokument som finns att tillgå. Med 1749 års lappmarksreglemente tog kolonisationen av lappmarken fart. I reglementet stadgades att det till varje prästtjänst borde skapas ett boställe i lappmarkspastoraten på basis av det som vid denna tidpunkt betecknades som *kronans* mark. År 1739 inrättades det statliga Lappmarkens ecklesiastikverket med säte i Stockholm. Lappmarkens ecklesiastikverk blev en viktig statlig aktör i finansiering och anskaffande av boställen till nya församlingsbildningar i norr. I de kyrkliga boställen som etableras under 1700-talet framstår det därför, enligt Claessons studie, som att staten tilldelar kyrkan kronans mark för bygge av boställen. Kyrkans uppgift blev att hitta personal till dessa nya pastorat och boställen.

[8] Å. Össbo. 2026. *Ankarede kyrkplats: Samisk markanvändning, nybyggeskolonisationen och kyrkans roll*.
[9] G. Norstedt. 2016. Hur kyrkor och prästbord tog plats i det samiska landskapet, s. 823.

Sanningskommissionen konstaterar att kyrkan var en central aktör i själva kolonisationen eftersom man utgjorde en del av den infrastruktur som tillkom genom kolonisationen. Kyrkan utgjorde också en del av maktutövandet och kontrollen över samerna. En direkt konsekvens av statens och kyrkans politik mot samerna blev de facto kyrkans övertagande av marker i Sápmi.

Svenska kyrkan har historiskt nyttjat och förvaltar i dag omfattande markområden inom Sápmi. Även om inte kyrkan själv skulle har övertagit marker från samer på ett otillbörligt sätt eller genom att övergrepp skedde, så har man ändå under mycket lång tid nyttjat och fått tillgodogöra sig vinning och omfattande avkastning från sådana marker. Kyrkan har också haft fysisk kontroll och förfogande över hur dessa marker brukats.

Svenska kyrkans faktiska markinnehav i Sápmi har förändrats över tid. Marker har sålts och nya köpts med de medlen man fått från försäljningar. En del av medlen har fonderats. Inför relationsförändringen mellan kyrkan och staten gjordes ett omfattande utredningsarbete för att bedöma vad som skulle ske med all den egendom som Svenska kyrkan förvaltade och innehade. En särskild egendomskategori var dessa prästlönetillgångar (där de gamla prästlöneboställena en gång ingått), som i dag uppgår till ett värde på 43 miljarder kronor.

År 2000 övergick dessa tillgångar till Svenska kyrkan med förvaltningsrätt. Svenska kyrkan får tillgodogöra sig avkastningen från egendomen.[10] Den årliga avkastningen från egendomen är omfattande. Under 2023 uppgick den årliga utdelningen från prästlönetillgångarna i Luleå, Härnösands och Västerås stift närmare 56 miljoner kronor (i det ingår avkastning från all sådan egendom från stiften – skogsbruk, jordbruk samt avkastning från fonder). En mycket stor andel av avkastningen genereras genom kyrkans skogsbruk och kommersiell avverkning. Som en konsekvens i dag att statens och kyrkans tidigare politik förvaltar Luleå, Härnösands och Västerås stift fortfarande drygt 200 000 hektar mark, varav 131 000 hektar produktiv brukad skogsmark i de stift där Sápmi ingår (2022 års siffror). Brukandet av dessa marker och den hänsyn som bör visas samisk markanvändning och renskötseln inom kyrkans skogsbruk har varit och är fortfarande en stridsfråga i relation till samerna.

[10] En redogörelse av regleringen av prästlönetillgångarna och vad dessa omfattar finns i G. Enander & K. Syrjänen Schaal. 2024. *Kyrkan och skogen – Ansvar, handling och hopp*, Svenska kyrkans utredningar 2024:2, s. 52– (även kallad kyrkans skogsutredning).

Som en del av Svenska kyrkans ursäkt har kyrkan nu åtagit sig att respektera urfolksrättens principer i sin verksamhet. Enligt kyrkans handlingsplan ska även kyrkans markförvaltning bidra till ursäkten och respekten för urfolksrättens principer. I kyrkans dialog med samer inför ursäkten och under arbetet sedan ursäkten har markförvaltningen fortsatt varit den allra svåraste frågan att hantera.

När Svenska kyrkan lät göra en översyn av sitt skogsbruk under 2023–2024 lämnades en rad förslag, dels om hur regelverk som styr kyrkans verksamhet borde revideras bland annat genom att principen om fritt och informerat förhandssamtycke skulle införas som ett krav i förvaltningen av prästlönetillgångar, dels om konkreta åtgärder som enligt samiska företrädare behövs för att renskötselanpassa kyrkans skogsbruk och skydda heliga samiska platser i markerna. Kyrkans skogsutredning föreslog också att marker i Sápmi skulle samförvaltas tillsammans med samer och att kyrkan behöver aktivt restaurera lavmarker för att förbättra renbetet. Under processen klargjordes det från samiskt håll vilka åtgärder och målskrivningar som var nödvändiga för att respektera urfolksrätten och främja renskötseln och samisk markanvändning. Efter beredning av förslagen gick Svenska kyrkan vidare endast med en del av förslagen. Samiska företrädare har varit kritiska till detta och ifrågasatt Svenska kyrkans vilja att leva upp till åtagandena kopplade till ursäkten. Dialogen om hur man ska gå vidare i frågorna pågår nu.

Sanningskommissionen anser att Svenska kyrkan bär ett historiskt ansvar i relation till det samiska folket i övertagandet, förvaltningen och bruket av marker i Sápmi. Som förvaltare av omfattande markområden har också Svenska kyrkan goda förutsättningar att utforma skogsbruk och annan markanvändning på ett sätt som främjar samiskt bruk av marker och skyddar samiska heliga platser.

Altosteggo Nuortanjárga Storpmuogieddi Gutsjávri
Kautokeino Bïenjedaelie
Likssjuo Skröven
Staare Tjålmen
Bearkoenvuemie
Efter hela Lule älv ända till Luleå är namnen bara minnen.
Orrestaare Tjiehtele Jåhkåmåhkke
Idre
Giehtagierra Eajra

DEL V

Luleå

Uppmaningar för kompensation, upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle

Tärnamo Rensjön
Jougdaberg Grytsjö
Lávdnjitvuopmi Frösön

Att bara få vara till fjälls, att bara vara bovtseskåjjesne
och försöka släppa alla möten och remisser och markfrågor och språkfrågor.
Att bara vara bovtseskåjjesne,
där mår vi bra.

Rávttasjávri
Mäntyvaara Mittådalen
Hallviken
Arvidsjaur Sulitelma
Vájsa
Ånge
Lars Larssons-holmen Njuohčamjávri
Olmmáivággi
Rautasjärvi
Ritjem
Glen Pråvhka Suorva
Vazáš Krovhtejaevrie
Sirges Övre Soppero Vittangi
Åsele
Rostujávri
Bearkoenvuemie
Vad händer med oss människor
när våra stigar försvinner,
när vårt arkiv plöjs ner?
Unná Tjearusj Gávtjávrrie

13 Åtgärder för upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle

13.1 Sanningskommissionens bedömning i ansvarsfrågor

Bedömning

Staten – riksdag, regering och myndigheter – och i vissa fall svenska kyrkan, bär ett ansvar för politik och beslut som inneburit att samers rättigheter åsidosatts och människor utsatts för oförrätter, övergrepp och kränkningar, enskilt och som grupp. Konsekvenser av detta behöver erkännas av statens företrädare. I det fortsatta ansvarstagandet ingår att nu verka för att kompensatoriska åtgärder vidtas för att gottgöra och minimera den skada som det samiska folket och enskilda samer orsakats, samt verka för en politik som inte upprepar dessa oförrätter.

Sanningskommissionens kartläggning visar att det samiska folket har stora utmaningar i dag i att bevara och utveckla sin kultur som en direkt konsekvens av statens och andra aktörers tidigare och nuvarande politik. I samernas världsbild är den andliga och kulturella tillhörigheten med marken grundläggande. Det för med sig att det som sker med marken och vattnet också sker med samernas kroppar och sinnen.

Kommissionen konstaterar att staten Sverige ensidigt bemäktigat sig förfoganderätt över tidigare autonoma samiska samhällen och landområden och att den genom aktiva beslut fördelat land och naturresurser till enskilda och privata och statliga företag utan hänsyn till

de tidigare samiska rättigheterna, att den genom underlåtenhet avstått från att agera när regionala och lokala instanser och tjänstemän inkräktat på och fråntagit eller begränsat samers rätt till bruk av mark och vatten.

Som en konsekvens har många samer tvingats flytta från områden de brukat och bebott sedan urminnes tid så att förutsättningarna för samiska näringar och traditionellt samiskt bruk av marken, inklusive jakt och fiske, har försvårats eller helt gått förlorade. Enskilda samers rättigheter kopplade till traditionella marker kollektiviserades och försvagades. En del samer förlorade kontakten med en levande samisk kultur genom statens regleringar. I dag försöker samebyarna bedriva näring på en spillra av de ursprungliga marker som finns kvar och de har stora svårigheter i att hävda sina rättigheter i relation till storskalig exploatering och de marker som återstår för renskötsel, jakt och fiske eftersom de inte har samma skydd som andra som har för sin rätt att bruka mark. Andra samiska näringar minskar också stadigt.

Politiken har åstadkommit en uppdelning bland samer som ibland lett till svåra motsättningar mellan olika samiska grupper.

Redan under slutet av 1600-talet inskränktes samers religionsutövning och genom statskyrkan motarbetades samers religiösa praktiker. Samiskt kulturarv har samlats in av utomstående, förts bort, splittrats, sålts och hamnat på institutioner och museer bortom samisk kontroll och förvaltas i dag av andra än samer. Samisk egendom och platsbundet kulturarv har förstörts genom exploatering av markerna och förlusten fortgår än i dag.

Föreställningar om samer som formades som en konsekvens av vetenskapliga teorier om människoraser och utvecklingshierarkier kom att påverka samers liv. Rasbiologiska undersökningar ledde till avhumanisering och kränkte samers personliga integritet och värdighet. Inte ens efter döden har samer varit fredade. Den lagstadgade och religiöst påbjudna gravfriden som gällt i Sverige har inte respekterats när det gäller samer vare sig av kyrkans företrädare eller andra. Under 1800-talet och tidigt 1900-tal förekom att samiska gravar plundrades och kvarlevor fördes bort. Samiska kvarlevor blev handelsvaror som såldes eller byttes. En del skickades utomlands av svenska universitet och institutioner. Forskning på dessa kvarlevor har fortsatt in i nutid trots att Sametinget uttryckligen motsatt sig sådan forskning och krävt återlämnande.

Samer har berättat för kommissionen om övergrepp som bland annat bestått av diskriminering, förmynderi, kontroll, och att samers identitet och särart (religion, andlighet, språk, kultur, normer, förhållningssätt och synsätt) inte har respekterats eller värdesatts. Dessa kränkningar har riktats mot enskilda samers personliga integritet och har påverkat kulturella, sociala och ekonomiska rättigheter, samers livsuppehälle och val av levnadssätt.

Samiska barn har skiljts från sina föräldrar och placerats i undervisningsmiljöer långt från hemmet. En del barn har utsatts för våld, fysiska och psykiska övergrepp, som de inte kunnat värja sig emot. Många barn förlorade sin trygghet, sitt språk och sin samiska identitet eftersom skolan inte undervisade i samiska språk och kultur. Elevernas lärande och möjligheter att tillägna sig kunskap påverkades. Deras familjer kunde inte skydda dem under långa tider då barnen vistades i nomadskolor och arbetsstugor. Samiska familjeband och sociala strukturer bröts och slogs sönder.

En del av det som framkommer i kommissionens kartläggning har likheter med det som tidigare framkommit i Sannings- och försoningskommissionernas arbete i Norge respektive Finland. De individuella övergreppen och kränkningarna är likartade mellan länderna. Skillnader finns också. Till exempel så berörde den norska kommissionen inte den för urfolk så viktiga frågan om rätten till mark och vatten och heller inte de konflikter som blev ett resultat av gränsstängningar mellan de nordiska länderna. En del av nycklarna till gottgörelse och upprättelse är också gränsöverskridande då kompensatoriska insatser skulle kunna få större effekt genom nordiskt och samiskt samarbete.

Sanningskommissionens kartläggning visar också att samers mänskliga rättigheter inte förverkligas fullt ut ens i nutid. Detta gäller framför allt samers bristande möjlighet till inflytande över hur de traditionella samiska markerna brukas och myndigheter som brister i att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur. Sverige får kontinuerlig kritik för detta från internationella övervakningsorgan i FN och Europarådet. Till detta kommer att rättsliga möjligheter för enskilda samer att utkräva sina rättigheter brister, inte minst gäller det för de rättsövergrepp som skett tidigare.

Under de år som Sanningskommissionen verkat har samiska rättigheter också öppet ifrågasatts offentligt i media och av folkvalda beslutsfattare. Retorik som syftar till att osynliggöra eller ifrågasätta

legitimiteten i samiska rättigheter används öppet i den politiska debatten.

Mycket tid och energi i det samiska samhället i dag behöver läggas på kampen för rättigheter, att motverka och parera fördomar och att utbilda majoritetssamhällets beslutsfattare och tjänstemän om samer, renskötsel och samiska förhållanden. För ett litet folk i ett utsatt läge tar detta mycket kraft som i stället skulle behövas för att utveckla samisk kultur, språk och näringar. Det samiska folket betalar således fortfarande ett högt pris för tidigare oförrätter genom att de själva får bära mycket av bördan för att få till en förändring, något som staten rätteligen borde bära ansvaret för.

Kravet och förväntningarna på ansvarstagande och konkret upprättelse och gottgörelse från statens sida bland samer är stort. Det finns nu en tydlig förväntan att regeringen dels tar ansvar och erkänner delaktighet för tidigare oförrätter, dels ser till att regeringen själv och myndigheter lever upp till gällande lagstiftning och internationella fördrag om urfolks rättigheter.

Staten har ärvt ett ansvar för vad deras företrädare historiskt gjort sig skyldiga till. I dag anses att det som skedde historiskt var fel och agerandet skadade det samiska folket och enskilda samer. Staten behöver därför sträva efter att reparera denna skada och bidra till konkret upprättelse och gottgörelse samt garantera att dessa oförrätter inte upprepas. Svenska kyrkan har också ett ansvar eftersom de varit en del av staten. Nu är de inte längre en det och har påbörjat en väg mot att ta ansvar för det som skett och verka för en försoning, medan staten måste börja detta arbete nu.

Kommissionens granskning och dess resultat är angelägna för Sverige som nation. De erfarenheter som framkommit i intervjuerna och genom kommissionens granskning ifrågasätter nationens självbild. Konsekvenserna av den politik som förts är omfattande. För att Sverige ska vara en rättsstat där samer och samiska rättigheter inte diskrimineras är det nödvändigt att staten tar ansvar för de oförrätter som skett och vidtar kompensatoriska åtgärder som kan leda till försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. Den politik som förs i dag måste innebära att samers rättigheter som urfolk och som medborgare respekteras.

13.2 Hur Sanningskommissionen arbetat med uppmaningar och åtgärdsförslag

Enligt kommissionens direktiv ska förslag lämnas på åtgärder som bidrar till upprättelse, främjar försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. De föreslagna åtgärderna är baserade på slutsatser dragna av kommissionens granskning av den förda politikens konsekvenser för det samiska folket, utifrån de inspel som framkommit vid samtalsmöten med samisk allmänhet, genom intervjuer, inskickade vittnesmål, forskning samt dialog och förankring med specifika samiska aktörer (särskilt berörda institutioner, organisationer och dylikt inom olika verksamhetsområden), Sametingets styrgrupp och kommissionens referensgrupp. Därtill i dialog med särskilt berörda svenska myndigheter, institutioner och dylikt.

När det gäller de begränsningar som finns i Sanningskommissionens direktiv kopplade till den tidigare Renmarkskommitténs uppdrag, kan det konstateras att dessa skrivningar försvårat kommissionens arbete. Det har påverkat kommissionens möjligheter att kunna lägga fram förslag till kompensatoriska åtgärder riktade till det samiska folket när det gäller traditionell samisk mark. Åtgärder som kommissionen anser skulle kunna leda till upprättelse och försoning och ett livskraftigt samhälle för det samiska folket.

Det går inte att bortse från att den mest centrala frågan i urfolkets relation till statsmakten genom historien handlat om livsutrymmet och att kunna fortsätta utöva traditionella näringar i samklang med naturen i de områden de bebott sedan urminnes tider. Den långvariga relationen till platser och marker är i sig ett definierande kriterium för ett urfolk.

Det samiska folkets viktigaste fråga i dag handlar fortfarande om livsutrymme och att kunna fortsätta utöva traditionella näringar och sin kultur på ett sätt som de själva har rätt att besluta om. Samtidigt minskar det faktiska livsutrymmet år för år och där utformningen av samiska rättigheter bygger alltjämt på strukturer som staten historiskt påtvingat det samiska folket. De största konflikterna och såren inom det samiska folket relaterar till hur staten historiskt definierat förutsättningar och livsvillkor, hur man kategoriserat människor inom det samiska folket och alltjämt fortsätter att upprätthålla dessa strukturer. Att Sanningskommissionen i detta läge inte tillåts lämna författningsförslag som rör de mest centrala regelverken som reglerar samiska

rättigheter anser Sanningskommissionen är allvarligt. Kommissionen är därför begränsad till att lämna en rad uppmaningar och några förslag som kan leda till kompensation för konsekvenserna av den politik som förts och som kan leda till att samer i enlighet med urfolksrätten kan behålla och utveckla sin kultur knuten till de traditionella samiska markerna.

De uppmaningar och förslag som Sanningskommissionen lämnar syftar till att staten

- erkänner det samiska folkets status som urfolk fullt ut,
- stärker det samiska folkets möjligheter att behålla sin kultur genom att kunna bruka och delta i förvaltningen av sina traditionella samiska marker,
- erkänner och tar ansvar för tidigare oförrätter och övergrepp,
- kompenserar för tidigare oförrätter och övergrepp,
- upphör med den nedsättande och diskriminerande behandlingen av samer och samiska rättigheter,
- stärker samiskt självbestämmande och inflytande, och motverkar splittring inom det samiska folket, samt
- förbättrar samers liv inom en rad samhällssektorer.

De nedan presenterade uppmaningarna och förslagen på åtgärder ska inte ses som uttömmande för vad som behövs för eller främjar upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. De tar sikte på långsiktiga, hållbara och strukturella förändringar, och föreslår därtill mer omedelbara steg på vägen för att nå dessa mål.

I dialogen med samiska företrädare har det framförts att Sanningskommissionen också borde ange *hur* en rad strukturella problem som samer brottas med ska lösas och vilka åtgärder som regeringen borde vidta. Kommissionen konstaterar att det i dag verkar saknas en dialog mellan regeringen/myndigheter och samiska företrädare i många strukturella frågor. Samiska institutioner framför att man från statligt håll inte ens verkar intresserade av att sätta sig in i den problematik som samer ger uttryck för, än mindre söka lösningar. Ett sådant exempel är utbildningsområdet. Sámi allaskuvla/samiska högskolans företrädare berättar att de upprepat försökt få kontakt med svenska utbildningsdepartementet och svenska skolmyndigheter för att hitta

gemensamma lösningar på utbildningsområdet och dela erfarenheter. Samiska studenter från Sverige studerar redan där – i brist på svenska utbildningsstrukturer – inom bland annat lärarutbildningen och får till och med stipendier från norska staten. Försöken till dialog har dock inte rönt någon framgång.

Sanningskommissionen lämnar en del förslag om hur det samiska samhället skulle kunna stärkas i dag, som framför allt framkommit i de vittnesmål som samlats in bland samer och i dialoger med samiska företrädare. I en del frågor finns det redan förslag på bordet, som framkommit i tidigare utredningar och dialoger, som regeringen redan nu kan gå vidare med.

Hur de olika frågorna ska lösas och vilka insatser som krävs behöver, enligt Sanningskommissionens mening, nu i första hand hanteras inom ramen för en förbättrad och fördjupad dialog mellan regeringen och samiska företrädare. Samiska företrädare vet vad som skulle kunna leda till förbättringar och vilka avvägningar och prioriteringar som behövs. Det är inte Sanningskommissionens roll att göra dessa prioriteringar för samerna, däremot kan kommissionen peka på problemområden, redovisa och synliggöra det som nu framkommit i dialoger och peka på behovet av strukturer som skulle kunna stärka det samiska samhället och återupprätta relationer.

Sanningskommissionen lämnar mer övergripande **uppmaningar** för att ge en inriktning på det fortsatta ansvarstagandet som innebär att kompensatoriska åtgärder behöver vidtas för att uppnå upprättelse och försoning. Sådana åtgärder behövs också för att Sverige ska kunna leva upp till sina internationella åtaganden rörande samers mänskliga rättigheter. Men kommissionen lämnar också förslag som kan förverkligas omgående eller på kortare sikt för att förbättra situationen för det samiska folket. Som exempel kan nämnas en betydligt effektivare implementering av statens skyldighet att främja samers möjlighet att behålla sin kultur och att ge dem reellt inflytande när myndigheters beslut berör samer. Att lämna uppmaningar eller rekommendationer av något slag till olika aktörer som bär ansvar är ett vanligt verktyg för sanningskommissioner. Kommissionens uppmaningar kan jämföras med de *Calls to Action* som den kanadensiska Sannings- och försoningskommissionen[1] lämnade eller de mer övergripande förslag som den finska Sannings- och försoningskommissionen lämnade. Kommissionen lämnar därför en rad uppmaningar rörande strukturella

[1] Truth and Reconciliation Commission of Canada. 2015. *Calls to Action*.

utmaningar och problem som regeringen och andra aktörer behöver ta tag i för att säkerställa samers mänskliga rättigheter, men också i frågor där kommissionen uttryckligen är förhindrad att lämna författningsförslag enligt direktiven. Långsiktiga processer som kan leda till upprättelse och läkning behöver, enligt Sanningskommissionens mening, initieras och kanske finns det inte i dag en färdig definierad lösning. En dialog mellan olika aktörer för att tillsammans precisera problematiken ytterligare kan vara ett första viktigt steg för att försöka hitta lösningar som kan leda arbetet framåt eller i vart fall bygga tillit för en fortsatt process. Kommissionen poängterar att uppmaningar ska följas upp i ett bredare tidsperspektiv, oavsett vilka åtgärder och initiativ som vidtas på kort sikt.

Kommissionens mer **omedelbara förslag** syftar till att ta viktiga steg i den angivna riktningen och för att dels omgående hantera konsekvenserna av de historiska oförrätterna och övergreppen, dels stärka den politik som förs i dag för att ge samer effektiv jämlikhet i relation till övrig befolkning.

Kommissionen pekar också i en del fall på konkreta förslag som redan nu ligger på regeringens bord som skulle kunna göra skillnad inom några år.

Oavsett om det handlar om uppmaningar eller förslag behöver regeringen systematiskt och kontinuerligt följa upp dessa i en nära dialog och med effektivt deltagande av samiska företrädare i det fortsatta arbetet.

13.3 Uppmaningar till handling

Sanningskommissionen för det samiska folket riktar följande uppmaningar till regeringen, Svenska kyrkan och andra aktörer.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar Sveriges riksdag och regering att säkerställa respekt för det samiska folkets status som urfolk, genom att:

1. erkänna att den svenska nationen har grundats på land som tillhör två folk – samer och svenskar – och att delar av detta land också har sina samiska namn och utgör samiskt kulturarv;[2]

[2] Se 13.4.1 och 13.7.

2. erkänna och synliggöra att Sápmi/Saepmie/Sábmie/Sábme sträcker sig över dagens nationsgränser och säkerställa bibehållen samisk sammanhållning och rörelsefrihet över dessa gränser;[3]
3. erkänna naturens, markernas och vattnets odelbara relation till det samiska folkets kultur i enlighet med artikel 27 i FN konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter,[4] samt;
4. slutföra processen för att Sverige ska ratificera ILO-konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder.[5]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att skydda och främja samers mänskliga rättigheter, genom att:

5. fullt ut implementera grundlagens bestämmer, FN:s urfolksdeklaration samt Sveriges internationella åtaganden om grundläggande mänskliga rättigheter, så att samer uppnår effektiv (reell) jämlikhet med övrig befolkning,[6] samt;
6. undanröja strukturer i Sverige som förhindrar förverkligandet av samers likabehandling och mänskliga rättigheter.[7]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen erkänna historiska oförrätter och aktivt verka för upprättelse och försoning, genom att:

7. erkänna de historiska oförrätter, övergrepp och kränkningar som Sanningskommissionens granskning visar och den skada detta inneburit för det samiska folket;[8]
8. inleda en dialog med Sametinget och det samiska civilsamhället om hur en fortsatt nationell kraftsamling för upprättelse och försoning ska utformas;[9]

[3] Se 13.4.1 och 13.7.
[4] Se 13.4.1.
[5] Se 13.4.1.
[6] Se 13.4.2.
[7] Se 13.4.2.
[8] Se 13.5.1.
[9] Se 13.5.4.

9. i dialog med Sametinget och det samiska civilsamhället utforma en officiell ursäkt för den skada och orätt som skett mot det samiska folket. En särskild ursäkt måste skyndsamt riktas till de äldre samer som tvingats in i nomadskola, arbetsstuga, skolhem eller som på annat sätt utsatts för kränkning eller övergrepp;[10]
10. erkänna och ta ansvar för en splittrande politik som genom lagstiftning, utbildningspolitik och förvaltningsbeslut delat upp samiska grupper och individer;[11]
11. ta ansvar för att utreda statens politik och dess konsekvenser i områden där allvarliga konflikter drabbar samer inom och utanför samebyar;[12]
12. inleda förhandlingar mellan staten och parter för att skapa förutsättningar för statlig gottgörelse och insatser som kan minska motsättningar och splittring och möjliggöra för alla samer att utöva sin kultur;[13]
13. inrätta ett nationellt kunskapscenter för upprättelse och försoning för att förvalta material från och sprida kunskap om det som framkommit i Sanningskommissionens granskning,[14] samt;
14. inrätta en självständig mekanism för att följa upp efterlevnaden av de av Sanningskommissionen lämnade uppmaningar och förslag och de insatser som preciseras tillsammans med Sametinget och det samiska civilsamhället.[15]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att vidta åtgärder för att höja kunskapsnivån i Sverige om det samiska folkets historia, samhälle, språk och kultur, genom att:

15. initiera ett kunskapslyft hos den breda allmänheten i Sverige för att öka kunskapen om samisk kultur, historia och urfolksrättigheter;[16]

[10] Se 13.5.2.
[11] Se 13.5.3.
[12] Se 13.5.3.
[13] Se 13.5.3.
[14] Se 13.5.5.
[15] Se 13.5.6.
[16] Se 13.8.1.

16. stärka lärarutbildning och fortbildning med obligatoriska moment om samiska förhållanden, urfolksrätt och Sveriges internationella åtaganden;[17]

17. säkerställa att alla elever i grund- och gymnasieskolan tillägnar sig grundläggande kunskaper om urfolket samernas historia, kultur och rättigheter, i enlighet med krav som tydligt ska framgå av styrdokumenten för grund- och gymnasieskolan;[18]

18. säkerställa att samiska perspektiv ges utrymme i utbildningssystemet och i samhällets gemensamma arenor. Produktion av kunskap, media och kultur som berör samer ska ske med samisk kompetens och samiskt inflytande;[19]

19. säkerställa att svenska myndigheter och övriga förvaltare av nationella och samiska frågor tillvaratar och respekterar samiska kompetenser och att samer har reellt inflytande i dessa verksamheter,[20] samt;

20. säkerställa att samtliga myndigheter och övriga aktörer som förvaltar frågor som berör det samiska folket har de kunskaper som krävs för uppdraget.[21]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar följande aktörer att erkänna historiska oförrätter och aktivt verka för upprättelse och försoning, genom att:

21. kommuner och regioner, och särskilt de i samiskt förvaltningsområde, vidtar åtgärder för upprättelse och försoning med det samiska folket;[22]

22. myndigheter och offentligt finansierade verksamheter tar aktivt ansvar för sin historiska relation till det samiska folket och vidtar åtgärder för upprättelse och försoning,[23] samt;

[17] Se 13.8.3.
[18] Se 13.8.1.
[19] Se 13.12.
[20] Se 13.11 och 13.12.
[21] Se 13.8.1, 13.8.4, 13.11 och 13.12.
[22] Se 13.5.7.
[23] Se 13.5.1.

23. Svenska kyrkan tar fullt ansvar för de oförrätter, övergrepp och kränkningar man varit delaktiga i och erkänner och tar ansvar för de ekonomiska fördelar som kyrkan direkt eller indirekt åtnjutit genom statens/kronans övertagande av samiska skatteland.[24]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att motverka rasism och diskriminering mot samer, genom att:

24. stärka det långsiktiga arbetet mot rasism och diskriminering som riktas mot samer.[25]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa alla samers rätt att utöva sin kultur på traditionella samiska marker, genom att:

25. kompensera det samiska folket för den historiska skuld som staten/kronan förorsakat det samiska folket för förlusten av rättigheter till skattelanden. Kompensation för dessa oförrätter avseende samers rätt till sina traditionella marker ska ges genom att regeringen ser till att kommissionens uppmaningar och förslag om mark genomförs;[26]

26. säkerställa att pågående undanträngning av renskötselrätten och samiskt kulturutövande på traditionella samiska marker i enlighet med urfolksrätten och Sveriges internationella åtaganden rörande mänskliga rättigheter upphör;[27]

27. säkerställa att de samer som i dag inte är medlemmar i samebyarna ges möjlighet att utöva sin samiska kultur på traditionella samiska marker i enlighet med urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtaganden;[28]

28. säkerställa att de samiska renskötarnas rätt att bedriva renskötsel i koncessionssamebyarna på traditionella samiska marker sker utifrån urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtagande

[24] Se 13.10.1.
[25] Se 13.6.
[26] Se 13.10.1.
[27] Se 13.10.1.
[28] Se 13.10.2.

om mänskliga rättigheter, och att regeringen motverkar konflikter inom koncessionssamebyarna;[29]

29. säkerställa skogssamebyarnas rättigheter till jakt och fiske och rätt till ersättning för upplåtelse av nyttjanderätter på statens mark utifrån urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtagande om mänskliga rättigheter;[30]

30. säkerställa att renskötselrätten behandlas likvärdigt med andra bruksrätter i Sverige i enlighet med egendomsskyddet i regeringsformen och Sveriges internationella åtaganden avseende mänskliga rättigheter. Medlemmar i samebyar ska i lagstiftning ges samma skydd för och självbestämmande över renskötselrätten som andra innehavare av bruksrätter till mark har;[31]

31. säkerställa att statliga bolag och Statens fastighetsverk genomför *human rights due diligence*, planerar verksamheten med respekt för samers mänskliga rättigheter samt att staten gottgör de kränkningar som kan ha orsakats genom affärsverksamheten;[32]

32. säkerställa att beslutsfattare som hanterar frågor om traditionella samiska marker har utbildning i samiska rättigheter och samisk kultur, inklusive renskötsels förutsättningar, samt i hur samråd och konsultationer genomförs i nära och effektivt samarbete med det samiska folket;[33]

33. säkerställa att förvaltningen av världsarvet Laponia permanentas;[34]

34. säkerställa att nationalparker och naturreservat på statlig mark inom traditionella samiska marker skyddar både värdefull natur och den samiska kulturen inklusive renskötseln och att alla samer på lokal nivå ges möjlighet att effektivt delta i förvaltningen av dem på motsvarande sätt som i Laponiaförvaltningen;[35]

35. säkerställa att miljökonsekvensbeskrivningar utformas så att alla konsekvenser och effekter av betydelse som följer av exploatering

[29] Se 13.10.2.
[30] Se 13.10.2.
[31] Se 13.10.3.
[32] Se 13.10.5.
[33] Se 13.10.6.
[34] Se 13.10.7,
[35] Se 13.10.7.

av mark för samisk kultur, språk, kulturarv och renskötsel, såsom kumulativa effekter och effekter på landskapsnivå, framgår,[36] samt;

36. säkerställa att traditionell samisk kunskap systematiskt beaktas och integreras i konsekvensutredningar som rör traditionella samiska marker.[37]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa det samiska folkets rätt till självbestämmande, genom att:

37. fullt ut implementera samiskt självbestämmande i enlighet med urfolksdeklarationen och innebörden av artikel 1 och 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, samt samers rätt till effektivt inflytande i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk och konsultationslagen;[38]

38. införa principen om fritt och informerat förhandssamtycke i lag,[39] samt;

39. säkerställa det samiska folkets självbestämmande över sitt materiella och immateriella kulturarv och inflytande i förvaltning av detta.[40]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa samiskt politiskt inflytande och öka det samiska folkets självbestämmande i frågor som rör urfolket, genom att:

40. stärka målskrivningar för politik rörande det samiska folket;[41]

41. stärka Sametinget självbestämmande och resurser;[42]

42. uppföra en parlamentsbyggnad för Sametinget;[43]

[36] Se 13.10.9.
[37] Se 13.10.9.
[38] Se 13.9.2.
[39] Se 13.9.2.
[40] Se 13.11.
[41] Se 13.9.3.
[42] Se 13.9.4.
[43] Se 13.9.4.

43. stärka samordningen av politiken rörande det samiska folket inom Regeringskansliet,[44] samt;

44. stärka kravet på redovisning av konsekvenser av förslag för det samiska folket i utredningar som görs.[45]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturarv, genom att:

45. självbestämmandet över det samiska kulturarvet ligger hos det samiska folket och dess institutioner;[46]

46. stärka kapaciteten för samiska kulturarvsinstitutioner så att det samiska folket kan bevara, förvalta och utveckla sitt eget kulturarv;[47]

47. stärka samiskt inflytande vid svenska institutioner som förvaltar samiskt kulturarv samt främja pågående och framtida initiativ som syftar till att säkerställa samiskt inflytande vid sådana institutioner,[48] samt;

48. stärka skyddet av samiska kulturlandskap samt stärka samiskt inflytande i förvaltningen.[49]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen och berörda offentliga aktörer att säkerställa återbördandet av mänskliga kvarlevor, genom att:

49. regeringen säkerställer att mänskliga kvarlevor från samer, som fortfarande förvaras på svenska museer och institutioner, kan återbördas och att staten bär samtliga kostnader som uppkommer i samband med sådana processer,[50] samt;

50. berörda offentliga aktörer undersöker i sina arkiv om samiska kvarlevor, som samlats in för rasbiologisk forskning, överlåtits

[44] Se 13.9.5.
[45] Se 13.9.6.
[46] Se 13.11 och 13.11.3.
[47] Se 13.12.
[48] Se 13.11.3.
[49] Se 13.11.7.
[50] Se 13.11.6.

av dem till annan institution i Sverige eller i utlandet. Om så är fallet, ska sådana kvarlevor eftersökas hos institution som mottagit dessa.[51]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturliv, genom att:

51. stärka kapaciteten för samiska konst- och kulturinstitutioner och -verksamheter;[52]

52. aktivt stimulera och stödja kulturpolitisk samverkan över nationsgränserna;[53]

53. stärka samiskt inflytande vid svenska institutioner som förvaltar samiskt kulturliv samt främja pågående och framtida initiativ som syftar till att säkerställa samiskt inflytande vid sådana institutioner;[54]

54. samiska perspektiv ges utrymme i utbildningsystemet och i samhällets gemensamma arenor. Produktion av kunskap, media och kultur som berör samer sker med samisk kompetens och samiskt inflytande,[55] samt;

55. utforma satsningar som rör samiska barn och unga i kulturlivet i enlighet med innehållet i FN:s barnkonvention artikel 30.[56]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa stöd till revitalisering av samiska språk, genom att:

56. säkerställa en långsiktig språklig infrastruktur för de samiska språken genom språkstödjande funktioner och stödstrukturer inom media, kultur, offentlig verksamhet och andra samhällssektorer, som ett komplement till utbildningsinsatser,[57] samt;

[51] Se 13.11.6.
[52] Se 13.12 och 13.12.1.
[53] Se 13.12 och 13.12.1.
[54] Se 13.12 och 13.12.1.
[55] Se 13.12.
[56] Se 13.12.
[57] Se 13.15.

57. etablera en långsiktig språklig infrastruktur för samiska språk och samisk pedagogik genom lokala språkcentrum, språkstödjande funktioner och andra resurser som kompletterar utbildningsinsatser och stärker språkens användning i vardagen.[58]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att vidta åtgärder för att stärka språkutbildning och övrig utbildning för samer, genom att;

58. säkerställa långsiktiga och tillräckliga resurser för undervisning i och på samiska språk inom hela utbildningssystemet, från förskola till högre utbildning och vuxenutbildning;[59]

59. stärka tillgången till utbildade lärare i samiska språk och samisk kunskap genom riktade satsningar på lärarutbildning, vidareutbildning och kompetensförsörjning;[60]

60. utveckla och tillgängliggöra kvalitativa läromedel på samiska språk och med samiska perspektiv, i nära samverkan med samiska företrädare och kunskapsbärare;[61]

61. säkerställa att utbildning för samer utformas med reellt samiskt inflytande, i enlighet med urfolksrätten och principen om självbestämmande;[62]

62. stärka möjligheterna till flexibla och platsanpassade utbildningsformer som möter samiska elevers och studenters olika livsvillkor, inklusive renskötselns förutsättningar,[63] samt;

63. höja nivån på Sveriges åtaganden inom utbildning enligt del III i den europeiska språkstadgan, så att skyddet hamnar på samma nivå som för samiskan i Norge och Finland.[64]

[58] Se 13.15.
[59] Se 13.14.2.
[60] Se 13.14.3.
[61] Se 13.14.4.
[62] Se 13.15.
[63] Se 13.14.1.
[64] Se 13.15.1.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa samiska barns och ungdomars rättigheter, genom att:

64. säkerställa att samiska barn och ungdomar kan bli funktionellt flerspråkiga i samiska språk och svenska,[65] samt;

65. säkerställa att samiska barn och ungdomar kan utveckla en samisk kulturell identitet och utöva sin samiska kultur.[66]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa rätten till likvärdig hälsa för det samiska folket, genom att:

66. etablera en nationell struktur för att främja samers hälsa;[67]

67. etablera likvärdig hälso- och sjukvård och socialt arbete med kapacitet att ge kulturell trygghet,[68] samt;

68. ratificera artikel 13.2.c i den europeiska språkstadgan och implementera den i regioner och kommuner.[69]

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa genomförande av minoritetsrättigheter, genom att:

69. stärka de långsiktiga förutsättningarna för kommuner och regioner som ingår i samiskt förvaltningsområde att utföra sina uppdrag enligt lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk,[70] samt;

70. införa bestämmelser om tillsyn i lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.[71]

[65] Se 13.14.1.
[66] Se 13.14.1.
[67] Se 13.16.1.
[68] Se 13.16.1.
[69] Se 13.16.1.
[70] Se 13.18.
[71] Se 13.18.

71. Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att bidra till upprättelse, främja försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle och att årligen rapportera till riksdagen hur kommissionens samtliga uppmaningar och förslag genomförts.

13.4 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att stärka samers rättigheter

Sanningskommissionens granskning visar att samernas status som urfolk, i enlighet med riksdagens erkännande 1977, fått begränsat genomslag i Sverige. Efterlevnaden av samers urfolks- och minoritetsrättigheter brister och upprepad kritik har framförts vid internationell granskning.

Det råder också en strukturell kunskapsbrist om samisk kultur och samernas status som urfolk. Kunskapsbristen påverkar majoritetsbefolkningens attityder och riskerar att leda till fördomar, rasism och diskriminering. Den kunskap som lärs ut inom utbildningsväsendet – både inom grund- och gymnasieskolan och inom högskolan – om samer som urfolk, samisk kultur och samers historia är otillräckligt för att säkerställa respekt för det samiska folkets status.

13.4.1 Säkerställ respekt för det samiska folkets status som urfolk

Samerna refereras till som urfolk i olika sammanhang, men i Sanningskommissionens granskning framkommer att den allmänna medvetenheten kring denna status tenderar att vara svag liksom förverkligandet av urfolksrättigheter.

Detta förhållningssätt kan jämföras med Norge där man i olika officiella sammanhang lyfter fram att Norge är en nation bestående av två folk – norrmän och samer – som lever sida vid sida. I Sverige förefaller det finnas ett motstånd mot ett sådant synsätt och en motvilja mot att förverkliga urfolksrättigheter fullt ut, trots internationella åtaganden.

Uppmaning

Sveriges riksdag och regering ska säkerställa respekt för det samiska folkets status som urfolk, genom att:

- erkänna att den svenska nationen har grundats på land som tillhör två folk – samer och svenskar – och att delar av detta land också har sina samiska namn och utgör samiskt kulturarv;
- erkänna och synliggöra att Sápmi/Saepmie/Sábmie/Sábme sträcker sig över dagens nationsgränser och säkerställa bibehållen samisk sammanhållning och rörelsefrihet över dessa gränser;
- erkänna naturens, markernas och vattnets odelbara relation till det samiska folkets kultur i enlighet med artikel 1 och 27 i FN konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, samt att;
- slutföra processen för en svensk ratificering av ILO-konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder.

I rättighetsdiskussioner tenderar fokus i Sverige att hamna på individuella rättigheter, medan urfolksrättigheter behöver förstås i en bredare kontext. Sanningskommissionen konstaterar att urfolkets nära anknytning till specifika markområden där de bott, levt och verkat under mycket lång tid behöver respekteras i ännu högre grad, liksom samers egen vilja att fortsätta utöva sin kultur på det sätt de själva önskar. Den samiska kulturen är gränsöverskridande och de lösningar som bäst gynnar det samiska folket kan i första hand vara gemensamma nordiska samiska lösningar.

Markerna bär på samiskt traditionellt kulturarv, traditionella kunskaper och historia. Traditionell samisk markanvändning är relationell, kulturell, andlig och generationsöverskridande. Den kan inte utan vidare jämföras med andra former av markanvändning som i huvudsak grundas på individuella ägande- eller nyttjanderättsförhållanden. Den samiska markanvändningen utövas traditionellt inom ramen för kollektiva bruknings- och förvaltningssystem, där rättigheter och ansvar är förankrade i långvarig sedvana, släktskapsrelationer och det samiska samhällets sociala och kulturella strukturer.

Markerna utgör därmed inte enbart ett ekonomiskt produktionsunderlag utan även en grundläggande förutsättning för samisk kultur, identitet, kunskapsöverföring och samhällsgemenskap. Att skilja frågan om rätten till mark och vatten från rätten att utöva och bevara samisk kultur är därför inte möjligt när det gäller det samiska folket, eftersom dessa rättigheter är ömsesidigt beroende och ömsesidigt förstärkande.

Det behövs dels en fördjupad förståelse i Sverige av vad det folkrättsliga skyddet av urfolk innebär, dels att denna förståelse omsätts i handling och leder till ökad respekt. Staten behöver erkänna det samiska folket som rättighetsbärare i lag, ord och praxis.

I mars 1999 presenterade den av regeringen tillsatta ILO-utredningen sitt betänkande. Nästan 30 år har passerat och frågan är fortfarande inte löst. Regeringen har sedan dess, otaliga gånger, anfört i internationella sammanhang där Sveriges efterlevnad av mänskliga rättigheter granskats, att en process pågår för att ratificera konventionen.

Internationella övervakningsorgan för mänskliga rättigheter har uppmanat Sverige att ratificera konventionen, senast under FN:s Universal Periodic Review 2025.[72] I dialogen med FN uppger den svenska regeringen att konsekvenserna av ratificeringen behöver utredas noggrannare innan riksdagen kan ta ställning till ett godkännande och att frågan bereds i Regeringskansliet. Sanningskommissionen konstaterar att något sådant utredningsarbete inte har initierats av regeringen under alla dessa år.

Den senfärdighet som präglat beredningen av frågan om en ratificering av ILO 169 är, enligt Sanningskommissionens mening, besvärande för regeringen. Till skillnad från Sverige ratificerade Norge konventionen redan 1990 och de har klarat av att hitta lösningar som fört urfolksfrågorna framåt. Diskussioner har funnits även i Norge kring implementeringen, men man har trots det hittat gemensamma vägar framåt och det samiska samhället i Norge står i dag betydligt starkare rustat än tidigare. Även Danmark har ratificerat konventionen. I Finland pågår diskussionen fortfarande, men en ny sametingslag antogs 2025, efter internationell kritik rörande bristande självbestämmande för det samiska folket.

[72] Institutet för mänskliga rättigheter. Över 300 rekommendationer till Sverige i FN-granskning – rasism och samers rättigheter i fokus. Nyhet publicerad 2025-05-06.

En ratificering av ILO 169 skulle ge en större tydlighet i Sveriges urfolkpolitik. Konventionen skulle ge en struktur för processen framåt, vilket kan observeras från Norge. Verkligheten har numera också sprungit ifrån den svenska politiska debatten om ILO 169. En del av de principer som ILO-konventionen slår fast, och som den svenska regeringen tidigare motsatt sig, främst principen om fritt och informerat förhandssamtycke, FPIC, tillämpas redan i internationell rätt och utgör en del av den etablerade urfolksrätten. Urfolksrättigheter och FPIC är numera också ett hållbarhetskriterium som svenska producenter av råvara förväntas efterleva inom internationell handel.[73]

13.4.2 Säkerställ respekt för samers mänskliga rättigheter

Uppmaning

Regeringen ska skydda och främja samers mänskliga rättigheter genom att

- fullt ut implementera grundlagens bestämmer, FN:s urfolksdeklaration samt Sveriges internationella åtaganden om grundläggande mänskliga rättigheter, så att samer uppnår effektiv (reell) jämlikhet med övrig befolkning, samt;
- undanröja strukturer i Sverige som förhindrar förverkligandet av samers likabehandling och mänskliga rättigheter.

Samers mänskliga rättigheter ska respekteras och urfolksrättens principer behöver i högre grad införlivas i Sverige. Samernas erkända status som ett folk med en särskild lagstadgad ställning i Sverige framgår av 1 kap. 2 § regeringsformen. Det samiska folket har rätt att forma och utveckla sin egen framtid – att ”behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv”. Den strävan ska främjas aktivt av riksdag, regering och myndigheter. Sanningskommissionens kartläggning visar dock att trots regeringsformens bestämmelse är det samiska

[73] FPIC-principen tillämpas bland annat i certifieringssystem som handlar om utvinning av naturresurser i områden som bebos av urfolk. I Sverige ingår principen i skogscertifieringen FSC, Forest Stewardship Council, en branschstandard som tillämpas av svenska skogsbolag. Under 2025 har ett svenskt skogsbolags bristande efterlevnad av bland annat urfolksrättens principer lett till att de förlorat flera stora internationella kunder.

folket fortfarande i regel helt osynliggjort i officiella sammanhang i Sverige.

Samernas särskilda status har inte fått något reellt genomslag i Sverige. Samerna som folk lyfts mycket sällan av ansvariga företrädare i riksdag och regering. Samerna som folk omnämns inte i regeringsförklaringar. Regeringens dialog med Sametingets folkvalda företrädare sker i bästa fall genom ansvarigt statsråd. Inom statsförvaltningen är frågor som rör det samiska folket fragmentiserade och utspridda. Det saknas ofta en samlad bild av samers förutsättningar att värna kultur- och samfundsliv.

När samers rättigheter debatteras beskrivs de inte sällan som ett problem eller ett hinder för nationell utveckling. Osynliggörande av samer kan också ta sig andra uttryck. Det officiella Sverige uppmärksammar allt för sällan det samiska folket som något likvärdigt och värdefullt i ett nationellt perspektiv. Till exempel uppmärksammas den samiska nationaldagen i liten utsträckning, även om det numera uppmärksammas i allt fler kommuner som ingår i samiskt förvaltningsområde.

Regeringen behöver, enligt Sanningskommissionens mening, göra betydligt mer för att säkerställa den status som det samiska folket tillerkänts genom regeringsformen och för att Sverige ska kunna leva upp till redan gällande folkrättsliga åtaganden. För att kunna värna samers mänskliga rättigheter inom en rad samhällssektorer behövs dels en högre grad av medvetenhet kring urfolksrättens principer, dels ökad kunskap om vad som faktiskt främjar samiskt kultur- och samfundsliv. Det behövs också tydliga regelverk som omsätter samers rättigheter i praktiken. Strukturer och bestämmelser som inte lever upp till urfolksrättens principer och som hindrar förverkligande av samers mänskliga rättigheter behöver undanröjas.

I detta sammanhang är det särskilt viktigt att säkerställa genomförande av artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter i nationell lagstiftning och rättstillämpningen. Vid utformningen av nuvarande grundlagsbestämmelse hänvisade grundlagsutredningen särskilt till artikel 27. Artikeln stadgar att etniska, religiösa eller språkliga minoriteter inte får förvägras rätten att, i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp, ha ett eget kulturliv, bekänna sig till och utöva sin religion eller använda sitt eget språk. Bestämmelsen har tolkats inom folkrätten så att utövande av traditionella samiska näringar omfattas av kulturskyddet.

Den svenska regeringen ställde sig bakom skrivningarna i urfolksdeklarationen när den antogs av FN:s generalförsamling i september 2007. Visserligen gjordes en röstförklaring av den svenska delegationen vid omröstningen, men Sverige röstade för deklarationen.[74] För världens urfolk var antagandet av deklarationen ett historiskt beslut.

Det har snart gått 20 år sedan urfolksdeklarationen antogs. En del av artiklarna utgjorde redan då gällande principer inom folkrätten som återfinns i olika internationella konventioner. Urfolksdeklarationens bestämmelser har sedan 2007 bidragit till att utveckla förståelsen av det folkrättsliga skyddet av urfolk och även tolkningen av nationell lagstiftning som rör urfolk. Det fanns en tydlig samisk förväntan på den svenska regeringen att principerna i urfolksdeklarationen skulle omsättas i handling på ett tydligt sätt och även följas upp över tid. Denna förväntan kvarstår. Sanningskommissionen konstaterar att så har inte blivit fallet.

Som ett led i regeringens fortsatta arbete med att återupprätta relationen till det samiska folket och verka för ansvarstagande, upprättelse och gottgörelse för historiska övergrepp, behövs nu ett strukturerat utvecklingsarbete och en långsiktig strategi för att införliva samtliga artiklar i FN:s urfolkdeklaration i nationell lagstiftning. Urfolksdeklarationens artiklar omfattar en rad områden där samers rättigheter berörs och den utgör en minimistandard för staters strävanden. Urfolksdeklarationen ger således en tydlig inriktning för vad stater ska förverkliga och den utgör också ett stöd i själva utvecklingsarbetet.

[74] Rörande röstförklaringen anges följande i förarbetena till nuvarande konsultationsordning: ”I röstförklaringen erinrade regeringen om att riksdagen har erkänt samerna som ett urfolk. Den svenska statens förhållande till det samiska folket är grundat i dialog, samarbete och självbestämmande. Röstförklaringen erinrar om urfolksdeklarationens artikel 19 och framhåller att artikelns bestämmelser om staters skyldighet att samråda och samarbeta med urfolk kan förverkligas på olika sätt, t.ex. genom ett samrådsförfarande mellan urfolkens organisationer och regeringar, och genom deltagande i demokratiska processer.” (Explanation of vote at the adoption of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples – Permanent Mission of Sweden, 13 September 2007); Konsultation i frågor som rör det samiska folket, Ds 2017:43 s. 17.

13.5 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för upprättelse och försoning

Samiska företrädare har arbetat länge för upprättelse för den historiska behandlingen som samer utsatts för av staten och kyrkan. Inför tillsättandet av Sanningskommissionen genomförde Sametinget en dialogprocess bland samer för att identifiera områden som skulle granskas närmare och hur en kartläggning av de historiska relationerna skulle gå till. Kunskap och erfarenheter inhämtades från andra sannings- och försoningsprocesser och ett uppdrag för en blivande kommission utformades. Från Sametingets sida har man varit tydlig med att uppdraget avsåg en sanningskommission och att frågan om försoning skulle hanteras i ett senare skede.

Sanningskommissionens kartläggning och granskning är nu slutförd och det finns en tydligare bild av historiska skeenden och hur statens och kyrkans agerande på olika sätt skadat det samiska folket. Nu behövs ett systematiskt arbete för att inleda en försoningsprocess och främja ett livskraftigt samiskt samhälle. Ett första avgörande steg är ett statligt erkännande av det som skett och därefter tillsammans precisera hur arbetet ska gå vidare.

13.5.1 Erkänn historiska och pågående oförrätter och processen framåt

Uppmaning

Regeringen ska erkänna de historiska oförrätter, övergrepp och kränkningar som Sanningskommissionens granskning visar och den skada detta inneburit för det samiska folket.

Myndigheter och offentligt finansierade verksamheter ska ta aktivt ansvar för sin historiska relation till det samiska folket och vidta åtgärder för upprättelse och försoning.

Förslag

Regeringen behöver avsätta resurser för det samiska folkets bearbetning av det som framkommit i Sanningskommissionens granskning.

Regeringen behöver snarast initiera en dialog med effektivt deltagande av företrädare för Sametinget och det samiska civilsamhället för att precisera hur den fortsatta processen mot upprättelse, gottgörelse och försoning ska utformas och hur relationen mellan staten och det samiska folket ska återupprättas.

Sanningskommissionens granskning visar att konsekvenserna av statens och kyrkans politik inneburit en skada för det samiska folket. En del oförrätter pågår fortfarande. Regeringen och staten behöver erkänna att tidigare och pågående oförrätter inneburit och innebär en skada för det samiska folket och att upprättelse och gottgörelse behövs för att reparera denna skada. I de fall där oförrätterna fortfarande fortgår måste dessa upphöra.

Erfarenheter från andra liknande sannings- och upprättelseprocesser visar att det krävs ett strukturerat stegvist arbete för att upprättelse och i slutändan försoning ska vara möjlig att nå. Fokus i arbetet framåt behöver vara att återupprätta relationen, att reparera och gottgöra för de skador som uppkommit och som nu dokumenterats. Det är en långsiktig process som bygger på dialog och respekt. Det räcker inte att bara ta avstånd från det som hänt tidigare utan det behövs en omförhandling av relationerna och att det sker en förändring i maktrelationerna som möjliggjort övergreppen.

Det som framkommit i Sanningskommissionens kartläggning kan utgöra grunden för den fortsatta processen. Att lämna vittnesmål till Sanningskommissionen har varit en smärtsam process för många enskilda samer. Det som nu framkommer i granskningen kan väcka ytterligare sorg, smärta och vrede. Det kan också påverka trauman som enskilda bär på. Det behövs tid för läkning, att gemensamt diskutera och reflektera och bearbeta det som framkommit. Det kan också finnas områden som behöver granskas ytterligare. De viktigaste stegen att ta härnäst är att därför att

- regeringen och staten tar tydligt ansvar och erkänner att tidigare förd politik skadat det samiska folket och att konsekvenserna påverkar än i dag,
- regeringen initierar kunskapshöjande insatser för att öka kunskapen och medvetenheten kring det som framkommit i Sanningskommissionens granskning,
- det samiska folket ges förutsättningar för bearbetning av det som framkommit i Sanningskommissionens granskning. Sametinget och det samiska civilsamhället behöver ekonomiska och personella resurser för att skapa sammanhang och trygga samiska rum för en sådan bearbetning. Det behövs också beredskap och resurser för psykosocialt stöd för dem som behöver det, samt
- regeringen behöver initiera en dialog med och med effektivt deltagande av företrädare för Sametinget och det samiska civilsamhället om utformning av den fortsatta processen mot upprättelse, gottgörelse och försoning och vilka konkreta handlingar som kan bidra till förändring. Det samiska civilsamhället och samiska institutioner har en viktig roll i den fortsatta bearbetningen.

Många av de problem som tidigare möjliggjort övergrepp och kränkningar mot det samiska folket kvarstår än i dag och dessa förutsättningar behöver förändras i statens agerande och majoritetssamhällets förhållningssätt till och synen på samer. Det handlar framför allt om att respektera lagstadgade samiska rättigheter, säkerställa samiskt självbestämmande och inflytande i frågor som rör samiskt liv, säkerställa samisk likvärdighet i samhället, och att synliggöra, värdesätta och respektera samisk identitet, kultur och traditionellt samiskt liv i Sverige.

Att skapa reella förutsättningar för ett livskraftigt samiskt samhälle i dag skulle, enligt Sanningskommissionens mening, bidra till upprättelse och på sikt kunna reparera en del av de skador som tidigare oförrätter och övergrepp lett till. Upprättelse förutsätter således ett förändrat beteende från statens sida. Nedan redovisas ett antal förslag som Sanningskommissionen bedömer skulle kunna bidra till en sådan utveckling.

13.5.2 En officiell statlig ursäkt till det samiska folket

Uppmaning

Regeringen ska i dialog med Sametinget och det samiska folket utforma en officiell ursäkt för den skada och orätt som skett mot det samiska folket. En särskild ursäkt måste skyndsamt riktas till de äldre samer som tvingats in i nomadskola, arbetsstuga, skolhem eller som på annat sätt utsatts för kränkning eller övergrepp.

En officiell ursäkt för tidigare övergrepp och kränkningar skulle, enligt Sanningskommissionens mening, vara ett kraftfullt sätt att erkänna statens ansvar för tidigare oförrätter. Det skulle utgöra en formell markering att det finns ett ansvar som ska bäras av hela samhället och som kräver reparativa insatser. Om ursäkten formuleras och en ceremoni utformas på ett relevant sätt och är riktad till enskilda som drabbats så kan den ha betydelse för enskildas läkning. En officiell ursäkt synliggör också frågan och bidrar till ökad generell medvetenhet i samhället. Det i sin tur kan främja förståelse för insatser som knyts till en ursäkt.

En officiell ursäkt är av särskild vikt för de äldre samer som utsattes för övergrepp och kränkningar inom nomadskolan, i arbetsstugor och i kommunala skolhem. Även för äldre samer med erfarenheter av att exempelvis förlora sina hem, marker och rättigheter till följd av förändrad lagstiftning och storskaliga industrialiseringsprojekt, eller som genomlevt tvångsförflyttning, är en officiell ursäkt av särskild vikt. Konsekvenserna av dessa erfarenheter blev långtgående för en del enskilda samer och kom även att påverka deras familjer och efterlevande. De äldsta med sådana erfarenheter är till åren komna och en officiell ursäkt till dem och deras anhöriga behöver därför komma till stånd skyndsamt.

Det finns exempel i nutid på statliga ursäkter för övergrepp och kränkningar mot enskilda. I november 2011 framförde staten en officiell ursäkt till personers som utsatts för vanvård och övergrepp under tiden de varit fosterhemsplacerade. Ursäkten föregicks av en statlig utredning som kartlade övergreppen och 900 enskilda som drabbats lämnade vittnesmål till utredningen.[75] Riksdagens talman framförde ursäkten i Stockholms stadshus i närvaro av företrädare

[75] *Vanvård i social barnavård – Slutrapport*, SOU 2011:61.

för riksdag, regering, kungahuset och ett stort antal personer som varit utsatta. Talmannen pekade på ett kollektivt samhälleligt ansvar och att hela det svenska samhället bär en moralisk skuld för att övergreppen kunnat ske. Ursäkten åtföljdes också av möjligheten för enskilda utsatta att söka skadestånd från staten.

Sanningskommissionen noterar att dåvarande sameministern Annika Åhnberg dels vid Sametingets plenum hösten 1997, dels vid ett besök i Tärnaby i augusti 1998, framförde vad som kom att uppfattas som en ursäkt till samerna för det samiska språkets svåra situation.

> Jag tycker att vi måste ha lärt oss någonting av historien och jag vill gärna ta det här tillfället i akt och säga till er, som representant för den svenska regeringen och det svenska samhället att jag är väl medveten om det förtryck som Sverige har utövat över det samiska folket genom historien. Jag vill å regeringens vägnar be om ursäkt för det. Det är också min avsikt att när regeringen till riksdagen lämnar propositionen med förslag för framtiden också begära att riksdagen i sin helhet ställer sig bakom en sådan begäran om ursäkt. Vi kan inte på något sätt acceptera det förtryck, t.ex. att samer har förvägrats att använda sitt språk, de tvångsförflyttningar och de många uttryck för förtryck som vi har gjort oss skyldiga till genom årens lopp. Det finns heller ingen annan möjlighet för det svenska samhället att komma vidare, än att be om ursäkt för de övergreppen.[76]

Ursäktens status framstod efteråt som oklar, eftersom den inte åtföljdes av ett uttalande av hela regeringen eller av riksdagen. Regeringen anförde dock i egna dokument att den fortsatta samepolitiken bland annat skulle ”fylla” den ursäkt som sameministern gav uttryck för i sitt tal med ett konkret innehåll.[77]

Sanningskommissionen konstaterar att en officiell ursäkt behöver framföras på rätt sätt och upplägget behöver godkännas av det samiska folkets representanter innan en sådan framförs.

Svenska kyrkans erfarenheter med dess officiella ursäkt till det samiska folket 2021 respektive 2022 visar att arbete mot upprättelse och försoning är en utmanande process. Det finns många viktiga lärdomar att dra från Svenska kyrkans arbete och samers erfarenheter av processen. Regeringen och staten bör beakta sådana lärdomar i det fortsatta arbetet. Svenska kyrkans åtta åtaganden kopplade till

[76] Sameminister Annika Åhnbergs anförande i Tärnaby den 9 augusti 1998; återgiven i SOU 2006:19 s. 78.
[77] I Jordbruksdepartementets övergripande verksamhetsplan 2004 angavs under rubriken ”Vad vill vi uppnå under mandatperioden” bland annat ”att ursäkten för gångna tiders oförrätter fylls med innehåll”, s. 17.

ursäkten samt handlingsplanen för ursäktsarbete konkretiserar och strukturerar det fortsatta arbetet bland annat genom ett antal delmål. Svenska kyrkan har utvecklat en tydlig stegvis förändringsmodell för det fortsatta arbetet, som bottnar i en teologisk förståelse av försoning och människovärde. Erkännandet av skuld förutsätts leda till ett ansvarstagande.[78]

Sanningskommissionen menar att ett trovärdigt upprättelsearbete behöver vara just strukturerat, långsiktigt, preciseras i styrdokument och det ska följas upp regelbundet. Arbetet behöver också utgå från en gemensam förståelse av hur upprättelse och försoning ska kunna uppnås och vilka steg som krävs för att nå dit. Svenska kyrkan har betonat att det handlar om att återupprätta en relation med det samiska folket och att ”mötas i ögonhöjd” som jämlikar och med respekt för båda parter. Att inhämta och lyssna på samers synpunkter var en viktig el i kyrkans dialog inför ursäkten. Utformningen av arbetet skedde tillsammans med samiska företrädare. Samiska företrädare fick också sätta takten i Svenska kyrkan för hur processen skulle fortskrida.

Sanningskommissionen konstaterar att genomförandet av kyrkans försoningsarbete inte varit oproblematisk, men lärdomarna pekar ändå på att Svenska kyrkan funnit ett arbetssätt som för frågorna framåt. Att erkänna och ta ansvar för tidigare övergrepp kräver mod och uthållighet. Svenska kyrkan står nu mitt i detta ansvarstagande. Från samiskt håll har man varit tydliga med att arbetet behöver leda till konkreta förändringar på en rad områden för att det ska vara trovärdigt.

[78] Svenska kyrkan. 2022. *Handlingsplan – Åtaganden kopplade till Svenska kyrkans ursäkt till det samiska folket 2022–2031, Etapp 1*, s. 11–.

13.5.3 Aktivt motverka splittring bland samer

Uppmaning

Regeringen ska

- erkänna och ta ansvar för en splittrande politik som genom lagstiftning, utbildningspolitik och förvaltningsbeslut delat upp samiska grupper och individer;
- ta ansvar för att utreda statens politik och dess konsekvenser i områden där allvarliga konflikter drabbar samer inom och utanför samebyar, samt att;
- inleda förhandlingar mellan staten och parter för att skapa förutsättningar för statlig gottgörelse och insatser som kan minska motsättningar och splittring och möjliggöra för alla samer att utöva sin kultur.

En av de allvarligaste konsekvenserna av mer än 100 år av statlig politik är den som delat upp människor och skapat djup splittring mellan grupper och individer. Den så kallade ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken är ett av de tydligaste exemplen på en sådan uppdelande politik, men också tvångsförflyttningar och de förvaltningsbeslut som urvattnade skogssamers skattelandsrätt bidrog till att dela familjer och samhällen.

Sanningskommissionen gör bedömningen att det är av största vikt att staten särskilt erkänner ett ansvar för sin del i en splittrande politik och sin delaktighet i de svårlösta konflikter mellan grupper som den lett till. Sanningskommissionen uppmanar därför regeringen att erkänna och ta ansvar för en splittrande politik som delat upp samiska grupper och individer. Denna splittring lyfts i många intervjuer och nämns som den första avgörande punkten i Sametingets förberedande rapport[79]. I många fall är problemen så djupa att det inte finns enkla lösningar och förslag.

Flera av Sanningskommissionens uppmaningar och förslag innehåller delar som borde kunna leda till reducering av spänningar, upprättelse och möjliggöra för alla samer att utöva sin kultur. Sanningskommissionen menar dock att statens passivitet förvärrat konsekvenserna av

[79] Sametinget. 2020. *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket*, s. 17.

den uppdelande politiken och uppmanar därför staten att särskilt avsätta medel för konkret gottgörelse och initiera insatser som kan minska motsättningarna.

13.5.4 Nationell kraftsamling för upprättelse och försoning

Uppmaning

Regeringen ska inleda en dialog med Sametinget och det samiska civilsamhället om hur en fortsatt nationell kraftsamling för upprättelse och försoning ska utformas.

Förslag

Regeringen bör, efter dialog och med effektivt deltagande av Sametinget, överväga tillsättandet av en samordningsfunktion inom Regeringskansliet med uppdrag att förbereda och samordna insatser i den fortsatta processen.

Regeringen behöver initiera en dialog och ett erfarenhetsutbyte mellan Sverige, Norge och Finland i det fortsatta försoningsprocesserna och i genomförandet av sanningskommissionernas arbete.

Regeringen behöver avsätta medel för att Sametinget i Sverige ska kunna delta aktivt i det nordiska samarbetet för upprättelse och försoning och samisk uppföljning av sanningskommissionernas arbete.

Sanningskommissionen bedömer mot bakgrund av allt det som framkommit att det behövs, dels ett mer ambitiöst och strukturerat nationellt arbete i Sverige med urfolksfrågor generellt, dels tillkommande insatser för gottgörelse i syfte att på sikt nå upprättelse och försoning. Innehållsmässigt hänger alla dessa insatser ihop eftersom syftet är att verka för ett livskraftigt samiskt samhälle. Det är dock viktigt att poängtera att det inte handlar om att bara nå en ”anständighetsnivå” i urfolksarbetet som Sverige borde ha uppnått för länge sedan, utan faktisk nå till en högre nivå av respekt och aktivt främjande som av samer kan uppfattas som gottgörelse för tidigare övergrepp och kränkningar. Hur får man i praktiken till en sådan kraftsamling som

innebär ett rejält steg framåt i urfolksarbetet och som bidrar till upprättelse och försoning?

Sanningskommissionen noterar i sammanhanget att regeringens arbete efter Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset saknat tempo och struktur. Det förefaller inte finnas en plan i Regeringskansliet för hur den kommissionens förslag ska föras vidare eller genomföras. Myndigheter som väntar på uppdrag har inte fått tydliga direktiv om arbetet framåt. Även dialogen med minoriteten förefaller ha varit utmanande och bristfällig. Från minoritetens sida har detta kritiserats. En del minoritetsföreträdare har talat om ett svek från regeringens sida. Det finns således lärdomar att dra från hur den kommissionens förslag behandlats av regeringen.

Sanningskommissionen för det samiska folkets medskick och förslag rör en rad olika politikområden och pekar på behovet av en mer jämlik dialog med samiska folkets företrädare, tydligare samiskt inflytande i insatser som görs, förbättrad samordning mellan olika aktörer och en tydligare plan och strukturer för hur staten ska förverkliga urfolkspolitiken.

Allra först behöver regeringen utan dröjsmål initiera en dialog med Sametinget om *hur* det fortsatta arbetet för upprättelse och försoning ska utformas. I enlighet med urfolksrättens principer ska det samiska folket också ange takten i en sådan fortsatt process och ange vilka insatser som behöver prioriteras. Eftersom regeringen hörsammade Sametingets synpunkter och endast tillsatte en sanningskommission 2021 och inte en sannings- och försoningskommission, får det förutsättas att regeringen förutsett att särskild process kring försoning skulle följa efter Sanningskommissionens slutredovisning.

Det är angeläget att regeringen nu visar att man menar allvar med ansvarstagandet för tidigare övergrepp och därför skapar förutsättningar för en strukturerad nationell kraftsamling för upprättelse och försoning med det samiska folket på ett motsvarande sätt som man nu initierat i Norge. Enligt Sanningskommissionens bedömning skulle en mekanism eller funktion i Regeringskansliet kunna underlätta beredning, riggning och genomförande av de förslag som nu lämnas och skapa förutsättningar för att bygga tillit genom konkret handling.

En del av Sanningskommissionens förslag förutsätter en fördjupad dialog, fortsatt bearbetning och kontinuerlig förankring mellan Regeringskansliet och samiska företrädare innan man kan landa i utformningen av åtgärder. Detta innefattar också kontinuerlig politisk för-

ankring både inom Regeringskansliet och inom Sametinget. Det lämpar sig därför inte att nu tillsätta ytterligare en ny statlig utredning för att lösa en rad olika frågor, eftersom det skulle innebära en tidsfördröjning och inte ge förutsättningar för en kontinuerlig förankring under arbetets gång. Det är inte heller lämpligt med en parlamentarisk utredning med politiska företrädare för majoritetssamhället eftersom det bara skulle förstärka den maktobalans i relation till det samiska folket som Sanningskommissionens förslag försöker undanröja. I det sammanhanget noterar Sanningskommissionen att den finska statsministern vid överlämnandet av den finska Sannings- och försoningskommissionens slutrapport i december 2025 uttalade att den finska regeringen avsåg att framföra en officiell ursäkt till det samiska folket för tidigare förd politik. Den finska regeringen tillsatte därefter omgående en parlamentarisk arbetsgrupp, ledd av en tidigare statsminister som ska utforma ursäkten och insatser kopplade till den, dock helt *utan* samisk representation i arbetsgruppen. Kritik har riktats mot detta upplägg både från den finska sannings- och försoningskommissionen och samiska företrädare i Finland. Kritiken har handlat om att det inte är *förövaren* som ska bestämma och utforma hur upprättelse för offren ska ske efter de övergrepp som framkommit i granskningen. Det är inte heller förövaren som avgör vilka insatser som kan anses vara tillräckliga för upprättelse eller försoning.

Sanningskommissionen för det samiska folket konstaterar att en kontinuerlig nära dialog i Sverige tillsammans med samiska företrädare således är en grundförutsättning för den fortsatta utformningen av själva processen och utformningen av insatser. Det kommer också behövas ytterligare beredningsunderlag som behöver tas fram under den löpande processen för att utforma fortsatta insatser.

En möjlighet för att snabbt komma i gång med det fortsatta arbetet skulle kunna vara en samordningsfunktion i Regeringskansliet – kanske i form av en nationell samordnare med tidsbegränsat uppdrag med ett sekretariat knutet till sig. Funktionen behöver vara placerad på ansvarigt departement och inte inom det offentliga utredningsväsendet. En sådan lösning skulle underlätta dialog, förankring, samordning och genomförande av föreslagna insatser.

Erfarenhet av sådana samordnare/samordningsfunktioner finns redan inom Regeringskansliet. För närvarande arbetar också en nationell samordnare med genomförandet av regeringens strategi för ett

stärkt judiskt liv.[80] Denne verkar dock inom det offentliga utredningsväsendet, vilket Sanningskommissionen inte förordar i fråga om upprättelse för det samiska folket. Den av Sanningskommissionen föreslagna samordningen skulle också i högre grad kontinuerligt *utforma* långsiktiga insatser för upprättelse och försoning efter dialog med samer, inte bara genomföra dessa.

Den nationella samordnaren/samordningsfunktionen skulle ges i uppdrag att säkerställa formerna för fördjupad dialog och utveckla samverkansformer med Sametinget och det samiska civilsamhället. En sådan lösning skulle bidra till direkthet i dialogen, ett snabbare och effektivare sätt att få fram de beredningsunderlag som behövs för fortsatta insatser och även dialog och samordning med myndigheter som behöver involveras i planerade insatser. Det skulle till exempel kunna vara att initiera och samordna kunskapshöjande insatser.

Den föreslagna modellen skulle, enligt Sanningskommissionens bedömning, också ge möjlighet att anpassa takten i det fortsatta utvecklingsarbetet med insatser som Sametinget och samiska civilsamhället föreslås göra parallellt för att bearbeta det som framkommit i Sanningskommissionens granskning.

Den nationella samordnaren/samordningsfunktionen föreslås inte ta över det ordinarie politiska arbetet som rör urfolket samerna – såsom myndighetsdialog – i Regeringskansliet, utan skulle vara en tillkommande funktion med särskilt fokus på utvecklingsinsatser kopplade till upprättelse och försoning. Den nationella samordnaren skulle inte heller ta över den konsultationsskyldighet som i dag ligger på respektive departement. Däremot finns det anledning att tro att regeringens konsultationer på sikt skulle underlättas genom en närmare dialog och samverkan som en nationell samordnare kan bidra till.

En nationell samordningsfunktion skulle också kunna underlätta regeringens egen uppföljning av insatser i den fortsatta processen mot upprättelse och försoning. På sikt behöver dock nya strukturer som formas ingå i Regeringskanslets ordinarie arbetsformer.

[80] Kommittédirektiv 2025:97, Nationell samordnare för regeringens strategi för att stärka judiskt liv och motverka antisemitism.

13.5.5 Nationellt kunskapscentrum för upprättelse och försoning

Uppmaning

Regeringen ska inrätta ett nationellt kunskapscenter för upprättelse och försoning för att förvalta material från och sprida kunskap om det som framkommit i Sanningskommissionens granskning.

Förslag

Det oberoende nationella kunskapscentret ska ha i uppdrag att

- bedriva kunskapshöjande arbete riktat till svensk allmänhet grundat på kommissionens arbete och slutsatser om samers historia, kultur och rättigheter, på sätt den finner relevant;
- bevara och informera om de intervjuer och berättelser som samlats in rörande samers erfarenheter av relationen till svenska staten och myndigheter, samt att fortsätta arbetet med att samla in vittnesmål;
- utgöra en resurs för det samiska folkets fortsatta bearbetning, försoning och kunskapsöverföring i nära samarbete med Sametinget, samiska institutioner och det samiska civilsamhället, samt att;
- initiera och stödja forskning (inklusive forskning på samiska språk), i synnerhet om de områden där kommissionen identifierar betydande kunskapsluckor.

Sanningskommissionens arbete har inneburit en början på en kartläggning och granskning av relationen mellan det samiska folket och den svenska staten historiskt och i dag. Kommissionen bedömer att en fortsättning på detta arbete, med fokus på kunskapsspridning om samers historia, kultur och rättigheter och forskning inom de områden där sådan saknas, är av avgörande betydelse för en framtida försoningsprocess.

Redan i sanningskommissionens direktiv påpekas att för att ge urfolket samerna såväl kollektiv som individuell upprättelse och främja försoning är det nödvändigt att öka kunskapen i hela Sverige om de

historiska oförrätter som begåtts och hur de påverkar dagens villkor för samer. En bred gemensam förståelse av de historiska händelser som lett fram till dagens situation är också en förutsättning för att utveckla politiken som rör det samiska folket. I de intervjuer som sanningskommissionen har genomfört är ett genomgående tema att det behövs ett kunskapslyft hos allmänheten om det samiska folkets historia, kultur och rättigheter. Många menar att den okunskap som finns i dag såväl hos allmänheten som hos myndigheter, leder till rättsförluster och till fördomar och rasism. Det är därför mycket viktigt att med kommissionens arbete som grund fortsätta arbetet med att sprida kunskap till den breda allmänheten om det samiska folkets historia och förhållanden i dag.

I andra länder där liknande sanningskommissioner verkat har olika processer för hur arbetet kan fortskrida etablerats. I Canada föreslog TRC att ett nationellt centrum skulle etableras med syfte att öka synligheten för kommissionens arbete, fortsätta insamlandet av vittnesmål och bevara dessa på ett vördnadsfullt sätt och tillgängliggöra berättelser för anhöriga. Centret utsågs efter en utlysning, genom vilken institutioner fick möjlighet att lämna in en intresseanmälan. *National Center for Truth and Reconciliation* etablerades som ett självständigt centrum vid University of Manitoba.[81]

Den norska Sannhets- og forsoningskommisjonen föreslog som en kunskaps- och förmedlingsåtgärd ett ”nasjonalt kompetansesenter om fornorskningspolitikk og urett, med ansvar for forskning, dokumentasjon, formidling og forsoningsarbeid.”[82] Kompetenscentret föreslogs också få ansvar för att förmedla de personliga historier som kommissionen tagit emot. I Norge har UiT, Norges arktiske universitet, fått i uppdrag att utreda var ett sådant centrum ska förläggas.[83]

I Sydafrika har flera centra byggts upp med syfte att följa utvecklingen efter Sannings- och Försoningskommissionens arbete, bevara och sprida överlevares berättelser och bedriva forskning. Vid Stellenbosch universitet finns en digital utställning med individuella berättelser vars syfte är att bidra till ett globalt samtal om möjligheterna för restitution och förändring efter historiska erfarenheter

[81] Mer information om centret finns på www.nctr.ca.
[82] *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*, Rapport till Stortinget fra Sannhets- og Forsoningskommisjonen, 2023, s. 653.
[83] https://uit.no/project/nasjonaltkompetansesenter.

av våld och övergrepp.[84] Apartheidmuseet i Johannesburg öppnade år 2001 och är erkänt som världens ledande museum med inriktning på Sydafrika under 1900-talet, där berättelsen om konsekvenserna av apartheid utgör den centrala utgångspunkten.[85]

Mot bakgrund av dessa erfarenheter föreslår kommissionen att ett oberoende kunskapscentrum etableras, med uppdrag att sprida kunskap om det samiska folkets historia och konsekvenserna av den politik som förts, men också om hur samernas unika kultur och levnadssätt överlevt och fortsätter att finnas och om de rättigheter samer har.

Centret bör upprättas med en grundfinansiering från svenska staten som en del av försoningsarbetet. Centret föreslås ha till syfte att förvalta och utveckla det material som insamlats under Sanningskommissionens arbete, att forska och förmedla kunskap om samiskt liv och samhälle och samers rättigheter.

Var centret etableras kan avgöras genom ett anbudsförfarande, som i Kanada, eller genom en grundlig utredning om förutsättningar så som nu genomförs i Norge. Det är rimligt att centret kan samarbeta med universitet, men inte vara beroende av det och det är viktigt att samer har ett avgörande inflytande över var centret placeras och hur det genomför sitt uppdrag.

Samtidigt är det mycket angeläget att kunskapsspridningen om de historiska oförrätter som begåtts och hur de påverkar dagens villkor för samer kommer i gång eftersom detta är en förutsättning för en bred gemensam förståelse för den situation samer befinner sig i i dag med minskade traditionella marker och allt svårare förutsättningar för att utöva naturbetesbaserad renskötsel och annan samisk kultur knuten till markerna. Genom att den breda allmänheten får ökade kunskaper om samers situation i dag kan en politik utvecklas som gör att samer får samma möjlighet som övrig befolkning att bevara och utveckla sin kultur och identitet.

När det gäller uppdraget för ett nationellt kunskapscenter gör kommissionen följande bedömningar:

1. Under Sanningskommissionens arbete har dialog förts med bland annat Riksarkivet och Sametinget rörande förvaring av det material som Sanningskommissionen samlat in. Det finns en stark önskan från samiskt håll om en lösning där en samisk aktör förvarar

[84] ”These are the things that sit with us”, https://thethingsthatsitwithus.org.za.
[85] https://www.apartheidmuseum.org.

materialet. Sanningskommissionen har undersökt möjligheterna att överlämna intervjuer och annat insamlat material till Ája, samiskt bibliotek och arkiv som ligger hos Ájtte, svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk. Denna möjlighet finns inte enligt nuvarande regelverk eftersom Ájtte inte är en myndighet. Den norska diskussionen pekar också på att frågan är större än bara bevarande av insamlat material.

2. Centret bör ha ett självständigt uppdrag att förmedla och utveckla kunskapen om samiskt liv och samhälle, men ska också kunna samverka med de institutioner som nämns i kommissionens förslag rörande utbildning och forskning.
3. Centret kan utgöra en viktig resurs i det samiska folkets fortsatta bearbetning av historiska erfarenheter. Centret skulle kunna bidra med kunskap och även bidra till att få till stånd dialoger av olika slag. En erfarenhet från Svenska kyrkans arbete med en skrift om äldre samers erfarenheter från nomadskolorna och arbetsstugorna var att det finns ett behov av trygga samiska ”rum” för dialog och reflektion och kring det människor varit med om. Sanningskommissionen bedömer att centret skulle kunna bistå samiska aktörer i skapandet av sådana samiska ”rum” för fortsatt dialog och bearbetning av erfarenheter. Centret kan också utgöra en resurs för att bearbeta svåra konflikter och splittring som är en direkt följd av statens politik.
4. Sanningskommissionen pekar på en rad områden där det i dag fortfarande finns betydande kunskapsluckor. Centret kan initiera och stödja forskning och också ha en samlad bild av tillgänglig kunskap.

13.5.6 En självständig mekanism för granskning

Uppmaning

Regeringen ska inrätta en självständig mekanism för att följa upp efterlevnaden av de av Sanningskommissionen lämnade uppmaningar och förslag och de insatser som preciseras tillsammans med Sametinget och det samiska civilsamhället.

Förslag

Ett självständigt urfolkspolitiskt råd placerad vid det av kommissionen förslagna nationella kunskapscentret skulle kunna uppfylla detta ändamål.

Sanningskommissionen lämnar en rad uppmaningar som kan bidra till upprättelse och försoning. Flera av dessa handlar om att förändra förhållningssätt, strukturer och regelverk och att överbrygga samisk misstro och bristande förtroende för myndigheter och institutioner. Detta är ett långsiktigt arbete för att säkerställa samers mänskliga rättigheter som inte kommer att kunna lösas genom tillfälliga eller kortsiktiga insatser. En del av arbetet handlar om att öka samers tillit och förtroende för staten, för myndigheter och för regeringen.

Sanningskommissionen bedömer att det kommer att behövas en mekanism som kontinuerligt bevakar och följer upp hur arbetet med genomförande fortskrider och om syftet med uppmaningarna uppfylls. En uppföljning behövs också för att dra lärdomar från arbetet.

Denna mekanism behöver ha ett tydligt mandat, resurser för sitt uppdrag och en hög grad av självständighet. Som en jämförelse kan nämnas att Svenska kyrkans försoningsarbete tar sikte på ett 10-årigt arbete med konkreta etappmål och ett antal kontrollstationer under denna period. Kontrollstationerna är utformade som fördjupade dialoger mellan Svenska kyrkan och samiska företrädare och en fristående utvärdering ska göras inför en kontrollstation.

I dialogen med Sametinget har det från samiskt håll framförts att en tänkbar lösning skulle kunna vara inrättandet av ett urfolkspolitiskt råd liknande Klimatpolitiska rådet. Klimatpolitiska rådet är en myndighet i form av ett oberoende tvärvetenskapligt expertorgan som inrättades 2018 som en del i uppföljningen av det klimatpolitiska ramverket. Rådet har i uppdrag att utvärdera hur regeringens samlade politik är förenlig med de nationella klimatmålen som riksdagen och regeringen har beslutat om. Rådet består av ett antal experter på klimatområdet som lämnar en årlig rapport där effekter av regeringens insatser belyses och ytterligare insatser identifieras. Rådet ska också bidra till en ökad diskussion i samhället om klimatpolitiken. Rådet består av åtta ledamöter och ett mindre sekretariat och är samlokaliserat med en värdmyndighet, forskningsrådet Formas.

Sanningskommissionen bedömer att ett självständigt urfolkspolitiskt råd bestående av sakkunniga, placerad vid det nationella kunskapscentret skulle kunna bevaka och följa upp efterlevnaden.

Sanningskommissionen rekommenderar att uppföljningen sker i samverkan med FN:s expertmekanism för urfolks rättigheter (EMRIP). EMRIP skulle kunna bidra med sakkunniga bedömningar, dialog och vägledning i genomförandet av rekommendationerna i enlighet med urfolksdeklarationen och annan relevant internationell rätt.

13.5.7 Kommuners och regioners roll i arbetet för upprättelse och försoning

Uppmaning

Kommuner och regioner, och särskilt de i samiskt förvaltningsområde, behöver vidta åtgärder för upprättelse och försoning med det samiska folket.

Förslag

Kommuner och regioner behöver genomföra kunskapshöjande insatser för sin personal med anledning av det som framkommit i Sanningskommissionens granskning. De behöver tillsammans med den samiska befolkningen reflektera över hur de i sin verksamhet bidragit till dagens situation och hur upprättelse och försoning fortsatt kan främjas lokalt och regionalt. Regeringen behöver avsätta särskilda medel för detta ändamål.

Sanningskommissionens granskning visar att det behövs en bred dialog i samhället om de historiska oförrätterna och övergreppen som det samiska folket utsatts för och konsekvenserna av detta. Kommuner och regioner behöver också ställa sig frågan hur denna kunskap påverkar dagens relationer.

Vid Sanningskommissionens besök i norra Norge i november 2025 inhämtades kommunala erfarenheter från företrädare i Kárášjoga gielda/Karasjok kommun. Hur har de arbetat med de slutsatser och förslag som den norska Sannings- och försoningskommissionen läm-

nade i juni 2023? Hur ser de på sin roll i det fortsatta arbetet mot upprättelse och försoning? Och finns det lärdomar att dra från Norge för det fortsatta svenska arbetet?

Den kommunala förvaltningen i Kárášjohka är tvåspråkig. Statsbidragen för förvaltningsområdet täcker inte de faktiska kostnaderna. Det finns också ett nära samarbete mellan fyra samiska kommuner i regionen. Det samiska är en viktig del av kommunen och kommunen har de bästa skolresultaten i den nordnorska regionen. Kommunen har gjort en egen analys av den norska Sannings- och försoningskommissionens rapport och skickat inspel till Stortinget. I kommunens skrivelse anges bland annat att som en central kommun för samiskt språk och kultur behöver kommunen ta en ledande roll i det fortsatta försoningsarbetet. Den norska kommissionen har fokuserat på statens roll, men även andra offentliga aktörers roll behöver granskas, inklusive kommuners. Företrädare för kommunen menar att kommunen genom sin verksamhet har bidragit till att förstärka den statliga förnorskningspolitiken. De som hade makten i kommunen har varit en del av förtrycket av den samiska befolkningen. Det finns en bristande tillit till kommunen bland samer som fortfarande påverkar relationerna. Kunskapshöjande insatser kan inte bara riktas till majoritetsbefolkningen, utan de samiska kommunerna behöver också ha en roll i det arbetet. Den norska kommissionen borde därför ha haft större fokus på lokalsamfundens roll i sina förslag. Det behövs statligt stöd för att klara uppdraget att stärka samiskt språk, kultur och hälsa. Regelverk till skydd och stöd för samiska frågor måste efterlevas och samisk rättssäkerhet måste säkerställas. I norska Sametingets fortsatta uppföljning behövs nära och årlig dialog med de samiska kommunerna, enligt företrädare för kommunen.

Även den finska sannings- och försoningskommissionen behandlade frågan om relationer inom befolkningen. Den fann att relationerna mellan samerna och den övriga lokalbefolkningen i samernas hembygdsområde (motsvarar förvaltningsområdet för samiska på svensk sida) behöver stärkas.[86] Därför bör man, enligt den finska kommissionen, inleda en samhällsdialog vars mål är att öka det ömsesidiga förtroendet, främja en öppen diskussion, stärka den

[86] Finska Sannings- och försoningskommissionen för samer: *”Jag vill att mitt folks liv ska bli bättre” – Sammanfattning av förslagen från sannings- och försoningskommissionen för samer*, Statsrådets publikationer 2025:101.

kulturella förståelsen och skapa hållbara former av samarbete för framtiden. Uppmaningen riktade sig till kommuner.

Sanningskommissionen för det samiska folket bedömer att det behövs en bredare samhällsdiskussion kring samers erfarenheter av förtryck. Kommuner och regioner, inte minst de som ingår i samiskt förvaltningsområde, behöver därför aktivt och medvetet verka för fortsatt upprättelse och försoning och med beaktande av vad som framkommit i kommissionens granskning. Det behövs en dialog och ett arbete liknande den som gjorts i Kárášjoga gielda och som den finska kommissionen uppmanar till. Hur har de övergrepp som skett tagit sig uttryck i den egna kommunen och regionen och på vilket sätt kan vi i dag läka uppkomna skador och bidra till upprättelse? Hur får man till en dialog som också kan minska lokala konflikter?

Kommuner och regioner behöver därför också genomföra kunskapshöjande insatser för sin personal med anledning av det som framkommit i kommissionens granskning och tillsammans med den samiska befolkningen reflektera över hur de i sin verksamhet bidragit till dagens situation och hur upprättelse och försoning kan främjas lokalt och regionalt. Särskilda medel behöver avsättas för detta arbete, och det ska inte tas från ordinarie statsbidrag för kommuners och regioners minoritetsarbete.

13.6 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att motverka diskriminering av och rasism mot samer

Uppmaning
Regeringen ska stärka det långsiktiga arbetet mot rasism och diskriminering som riktas mot samer.

13.6.1 Upprätta en långsiktig nationell handlingsplan för arbetet mot rasism och diskriminering av samer

Förslag

Regeringen ska upprätta en långsiktig handlingsplan särskilt inriktad på åtgärder mot rasism och diskriminering och för att förebygga hatbrott mot samer, i nära dialog och med effektivt deltagande från Sametinget, Sáminuorra, och andra samiska organisationer.

Inom ramen för handlingsplanen bör lämpliga myndigheter tilldelas långsiktiga kunskapshöjande uppdrag med särskilda medel.

Den nationella handlingsplan mot rasism och diskriminering som regeringen presenterade i december 2024 innehåller inga särskilda åtgärder riktade mot samer.[87] Det finns i dag långsiktiga strategier för att bekämpa antisemitism och antiziganism, men ingen motsvarande plan för att motverka rasism mot samer. Regeringens handlingsplan bygger på en ”samlad styrning” och ett ”helhetsgrepp” med fokus på allmän kunskapsspridning och attitydpåverkan. Erfarenheter visar dock att generella insatser ofta missar de särskilda former av rasism som samer utsätts för. I stället riskerar de att dölja dessa uttryck och försvåra ett riktat ansvarstagande.

FN:s rasdiskrimineringskommitté (CERD) har återkommande kritiserat Sverige för avsaknad av riktade åtgärder mot rasism mot samer.[88] Brottsförebyggande rådet (BRÅ) framhåller att hatbrott mot samer ofta är lokalt förankrade och knutna till särskilda grupper, exempelvis renskötare.[89] Även i digitala miljöer krävs anpassade arbetssätt. Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) lyfter i sin kartläggning om näthat fram behovet av specifik empiri för att kartlägga rasistiska stereotyper och näthat mot samer, eftersom generella studier om hot och hat i digitala miljöer ofta förbiser de forum där näthat mot samer förekommer.[90]

[87] Regeringskansliet. *Handlingsplan mot rasism och hatbrott*. https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2024/12/handlingsplan-mot-rasism-och-hatbrott/.
[88] International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. *Concluding observations on the combined twenty-fourth and twenty-fifth periodic reports of Sweden*. December 2025.
[89] Brottsförebyggande rådet. *Hatbrott mot samer*. Rapport 2024:5.
[90] Totalförsvarets forskningsinstitut. *En studie i fördom. Om rasistiska stereotyper i digitala miljöer.* 2022.

För att kunna bekämpa den strukturella diskrimineringen och rasismen krävs åtgärder, satsningar och aktiviteter som tar sikte på att komma åt de bakomliggande orsakerna till ojämlikheten, som bland annat inbegriper det koloniala arvet, främlingsfientlighet och intolerans, okunskap och osynliggörande av samisk historia och kultur inom majoritetssamhället.

Handlingsplanen bör införliva ett intersektionellt perspektiv i arbetet mot rasism och diskriminering av samer, där variabler som kön, ålder, sexuell läggning och funktionsnedsättning integreras i alla åtgärder. Bland annat FN:s rasdiskrimineringskommitté har uttryckt oro för att samer i Sverige utsätts för överlappande former av diskriminering. Särskilt drabbade är samiska kvinnor och HBTQI+-personer.

En nationell handlingsplan mot rasism och diskriminering av samer bör svara mot flera behov, bland annat att inhämta mer kunskap om hatbrott och rasism mot samer. Ett förslag är att ge Brottsförebyggande rådet i uppdrag att ta fram och sprida en lägesrapport om rasism mot samer i samband med myndighetens framtagande av hatbrottsstatistik.

En viktig del av handlingsplanen bör vara säkerställandet av långsiktiga utbildnings- och kunskapsinsatser. En annan är säkerställandet av återkommande samråd med samiska organisationer och civilsamhällesorganisationer som arbetar med att främja och skydda rättigheterna för samer. Ett konkret exempel på hur detta kan ske skulle kunna vara ett samarbete med Sametinget för att öka anmälningsbenägenheten om hat och hot riktade mot samer och för att bemöta hat och hot med fakta om samer. I Norge har Sametinget inrättat ett samarbete med polismyndigheten för att öka anmälningsbenägenheten och motverka hat och hot mot samer. Sametinget har, i samarbete med det norska polisdirektoratet, lanserat webbplatsen *samehets.no*.[91] Där finns en digital vägledning som hjälper personer som utsätts för hat och hot på nätet att förstå sina rättigheter samt hur de kan gå till väga för att rapportera eller polisanmäla. Sametinget har också en handlingsplan mot samehets som innehåller konkreta åtgärder för att öka kunskapen i samhället och ge stöd till utsatta.

Genom att avsätta särskilda medel till Sametinget för att motverka hat och hot mot samer och öka informationen om samer på inter-

[91] Mer information finns på Samehets.no – En veileder og samarbeidsprosjekt mellom Sametinget og Politidirektoratet.

net skulle Sametinget ha möjlighet att starta ett arbete för att underlätta för de samer som blir utsatta för hat och hot samt öka anmälningsbenägenheten. Sådana medel kan också användas för att bemöta hat och hot riktade mot samer på sociala medier på ett sätt som kan minska fördomar och öka kunskaperna om samer i samhället.

13.6.2 Långsiktigt uppdrag om arbete mot rasism och diskriminering av unga samer

Förslag

Inom ramen för den nationella handlingsplanen ska regeringen ge Myndigheten för ungdoms- och civilsamhället frågor (MUCF) ett långsiktigt uppdrag att förebygga och motverka rasism, diskriminering och hatbrott som riktas mot unga samer. Uppdraget bör utformas i samverkan med Sáminuorra och med särskilt fokus på ungas erfarenheter av utsatthet.

Regeringens åtgärdsprogram mot rasism mot samer (2022–2024) visar att nästan hälften av unga samer har upplevt att de blivit illa behandlade eller trakasserade på grund av sin samiska identitet. Flera myndigheter har påtalat att rasism mot samer tar sig många uttryck, från glåpord och kränkningar till hot, sabotage och social exkludering.

Rapporten från Barnombudsmannen 2021 pekar på att rasism har normaliserats i barns och ungas vardag, särskilt i skolan och på nätet.[92] I MUCF:s uppdrag 2021–2022 om ungas delaktighet inom minoritetspolitiken framkom liknande erfarenheter: rasism påverkar ungas möjligheter till inflytande och samhällsengagemang.[93]

Rasism mot samer är därmed ett strukturellt problem som påverkar både livsvillkor, tillit till samhällsinstitutioner och psykisk hälsa. Samtidigt saknas en samordnad och långsiktig struktur för arbetet mot rasism riktad mot unga samer. Sanningskommissionens bedömning är att förekomsten av rasdiskriminering och hatbrott mot samiska barn är synnerligen allvarligt och kräver skyndsamma och långsiktiga åtgärder.

[92] Barnombudsmannen. *Om barns och ungas utsatthet för rasism*. 2021.
[93] Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. *Att genomföra insatser som ska förebygga och motverka rasism mot samer*. 2022.

För att säkerställa ett systematiskt arbete krävs ett långsiktigt uppdrag med särskilt fokus på unga samers erfarenheter och behov. Ett sådant uppdrag skulle möjliggöra kontinuitet i samverkan mellan myndigheter, skolor, civilsamhälle och samiska organisationer samt bidra till att stärka statens ansvarstagande i arbetet mot rasism och för urfolksrättigheter och barns rättigheter enligt barnkommissionen.

Under 2025–2028 har Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällefrågor (MUCF) ett regeringsuppdrag att förebygga och motverka rasism mot samer, med särskilt fokus på unga. Uppdraget omfattar kunskapshöjande insatser riktade till kommuner och regioner om det samiska folkets kultur, historia och rättigheter som urfolk, samt om hur rasism tar sig uttryck och påverkar samers livsvillkor. Tidigare har MUCF främst arbetat med webbutbildningar för vårdpersonal och med skolbaserade insatser i samarbete med Sáminuorra (projektet *Nuoras Nurrii*). MUCF bedömer att det finns ett behov av långsiktighet i arbetet mot rasism mot unga samer för att skapa varaktig förändring. *Nuoras Nurrii*-projektets framtida utformning ska säkerställa större inblandning och ansvarstagande från fler aktörer, för att undvika ohållbar belastning på de samiska ungdomarna. Vägledning bör hämtas från *Sámi ofelaččat – Samiske veivisere* i Norge.[94]

Inom ramen för uppdraget bör myndigheten även undersöka möjligheten att etablera en nationell kunskapsportal med syfte att motverka minoritetsstress, hot och hat mot samer, med inspiration från den norska satsningen på portalen *Suodji*/*Suodje*/*Suaja* som lanserades i januari 2025.[95] Portalen, framtagen av Samerådet i samarbete med norska Sametinget och Bufdir, har en chattfunktion för samer som behöver råd och stöd. Sajten erbjuder också information om samisk kultur, språk, hälsa, forskning och historia.

FN:s rasdiskrimineringskommitté har uttryckt oro över rapporter om förekomsten av rasdiskriminering och hatbrott, inklusive fysiska attacker, mot barn i skolor av andra elever och lärare.[96] Därför bör en del av uppdraget vara att genomföra kunskapshöjande insatser för skolhuvudmän och skolpersonal. För att kunna förebygga och motverka rasism krävs förståelser för hur rasism kan visa sig i skolan och dess historiska bakgrund. Ett sådant kunskapslyft skulle

[94] Mer information om det norska projektet finns på https://samiskeveivisere.no.
[95] Mer information om satsningen finns på https://suodji.no/.
[96] International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. *Concluding observations on the combined twenty-fourth and twenty-fifth periodic reports of Sweden*. Nr 30. December 2025.

komplettera mer generella kunskapshöjande insatser för statliga och kommunala myndigheter som återfinns i handlingsplanen.

13.6.3 Inrätta ett kontor för Diskrimineringsombudsmannen i norra Sverige med särskild kompetens kring samer

Förslag

Regeringen bör ge Diskrimineringsombudsmannen i uppdrag att under en försöksperiod inrätta ett kontor i Sápmi/norra Sverige med särskild kompetens om diskriminering av samer och nationella minoriteter.

På grund av strukturella hinder inkommer få anmälningar av diskriminering från samer till Diskrimineringsombudsmannen (DO) i dag. Ett regionalt kontor skulle stärka DO:s närvaro i Sápmis svenska delar och bidra till att utveckla specialiserad kunskap om urfolksrättigheter och diskrimineringsfrågor i samisk kontext. Kontoret skulle även kunna fungera som ett nav för samverkan mellan DO, Sametinget, civilsamhällets organisationer och andra både offentliga och privata aktörer, samt erbjuda gratis juridisk vägledning för enskilda och bedriva attitydförändrings- och informationsarbete i regionen. Det skulle sammantaget kunna öka samers möjlighet och benägenhet att anmäla fall av diskriminering.

Diskrimineringsombudsmannen har uttryckt intresse av att etablera ett kontor i Sápmi för att utveckla särskild kompetens om diskriminering mot samer. Ett sådant initiativ skulle stärka det praktiska genomförandet av statens ansvar att motverka diskriminering av urfolket samerna och främja likabehandling i hela landet.

Ett relevant exempel finns i Norge, där Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) i januari 2025 som ett pilotprojekt öppnade ett regionalt kontor i Alta, Nordnorge, med huvudfokus på att motverka diskriminering av samer och andra minoriteter i området. Projektet ingår som en del av den norska regeringens handlingsplan mot hets och diskriminering av samer.

En liknande etablering i Sverige skulle kunna bidra till att stärka tillgängligheten till rättsskydd, öka förtroendet för statliga institutioner och förbättra kunskapen om samers erfarenheter av diskriminer-

ing inom rättsväsende och förvaltning. Om satsningen får önskad effekt under försöksperioden bör det integreras som en del av Diskrimineringsombudsmannens ordinarie verksamhet. Målet är att kontoret ska vara en plats dit samer som upplever diskriminering kan vända sig för att få stöd och vägledning.

13.6.4 Översyn av diskrimineringslagen

Förslag

Regeringen ska ta initiativ till en översyn av diskrimineringslagen (2008:567) i syfte att införa språk som en särskild diskrimineringsgrund. Översynen ska också undersöka en eventuell utvidgning av diskrimineringslagen och Diskrimineringsombudsmannens mandat.

Som Sanningskommissionens kartläggning och granskning av statens politik har visat är diskriminering av samers rätt till sitt språk ett långvarigt och utbrett problem. Ett införande av språk som diskrimineringsgrund skulle tydliggöra att diskriminering som har samband med språkanvändning, språkidentitet eller tillgång till sitt språk utgör en självständig form av diskriminering. Det är ett sätt att bidra till stärkt skydd för samer, inklusive andra språkgrupper i Sverige.

Europarådets expertkommitté för den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk har i granskningar av Sveriges åtaganden påpekat att det faktum att språk inte utgör en diskrimineringsgrund i diskrimineringslagen står i strid med stadgans grundläggande principer.[97] Kommittén menar att en kränkning av rättigheter som har samband med etnisk tillhörighet respektive språk manifesteras på olika sätt och att det är uppenbart att det finns fall där språket är den enda diskrimineringsgrunden.

Delbetänkandet av utredningen om en stärkt minoritetspolitik föreslog att regeringen bör pröva frågan om att införa språk som diskrimineringsgrund i diskrimineringslagen.[98] Utredningen pekade bland annat på att det har förekommit att personer tillhörande de nationella minoriteterna förbjudits att använda sitt språk sinsemellan i skolan och på arbetsplatser, även under raster. Utredningen menade

[97] Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages. *Seventh Evaluation Report on Sweden*. 2020.
[98] SOU 2017:60. *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik*, s. 249.

att det ofta hävdas att diskriminering på grund av språk faller under förbudet mot etnisk diskriminering. Men alla som använder till exempel ett nationellt minoritetsspråk anser sig inte ha en annan etnicitet än den svenska.

Länsstyrelsen i Stockholms län och Sametinget pekar i sin rapport om minoritetspolitikens utveckling under 2022 på att införandet av språk som diskrimineringsgrund skulle bidra till att synliggöra den diskriminering som bland andra nationella minoriteter utsätts för när de till exempel inte ges möjlighet att använda sitt språk.[99] Sverige är även folkrättsligt bunden, enligt artikel 2 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, att tillförsäkra konventionens rättigheter utan åtskillnad av något slag, exempelvis på grund av språk. Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset lade också fram förslaget, liksom DO i sin senaste rapport 2025.[100]

Förutom en översyn i syfte att införa språk som diskrimineringsgrund, bör även en utvidgning av diskrimineringslagen och DO:s mandat ses över. I dag omfattar skyddet mot diskriminering inte självklart all den diskriminering som individer utsätts för, exempelvis inte de eventuella handlingar som utförs av offentliga tjänstemän. Diskrimineringsombudsmannens mandat skulle också kunna utvidgas så att det blir möjligt att inleda rättsliga förfaranden för gruppers räkning, och inte enbart enskilda offers. Inklusive i fall där inget identifierbart offer existerar eller där inget offer är villigt att vidta rättsliga åtgärder.

[99] Länsstyrelsen Stockholm. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2022*. Rapport 2023:11.
[100] SOU 2023:68. *Som om vi aldrig funnits – exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset*; Diskrimineringsombudsmannen. *Nationella minoriteters rättigheter – några iakttagelser och rekommendationer 25 år efter Sveriges ratificering av Europarådets Minoritetskonventioner*. Rapport 2025:2.

13.6.5 Stärkt arbete mot hatbrott som riktas mot samer

Förslag

Regeringen ska i sitt uppdrag till Polismyndigheten att spegla befolkningen genom att rekrytera personer med samisk språk- och kulturförståelse.

Regeringen bör utreda frågan om riktade medel till Polismyndigheten Region Nord för tillitsskapande arbete och fördjupad kunskap om samisk kultur, samiska förhållanden och hatbrott som drabbar samer.

Det behövs ett samlat och långsiktigt arbete för att stärka kompetensen om hatbrott mot samer genom hela rättskedjan, det vill säga hos åklagare, domare och polis. BRÅ:s granskningar visar att hatbrott i många fall inte identifieras eller utreds som sådana, vilket leder till att hatmotiv inte beaktas och att brotten faller utanför statistiken. Detta gäller också hatbrott riktade mot samer.

Kunskapen om det samiska samhället, om renskötseln och om de förhållanden som präglar hatbrott mot samer är i dag bristfällig inom rättsväsendet. Bristande kulturkompetens, fördomar och svårigheter att tolka motiv bidrar till att brotten inte prioriteras och att förtroendet för rättsväsendet är lågt bland en del samer. Regeringen bör därför initiera kunskapshöjande insatser om förutsättningarna för att bedöma hatbrott mot samer genom hela rättskedjan.

Arbetet bör omfatta utbildningsinsatser med fokus på bemötande och bedömning av hatmotiv och rättssäker tillämpning av straffskärpningsregeln[101] för att säkerställa att hatmotiv mot samer identifieras tidigt i utredningskedjan samt samordning mellan myndigheterna för gemensamma utbildningsinsatser, erfarenhetsutbyte och utveckling av praxis. En stärkt kunskapsbas inom rättskedjan är en förutsättning för att hatbrott mot samer ska kunna bekämpas.

Det är viktigt med förbättrade kunskaper och metodstöd för att identifiera, utreda och följa upp hatbrott som riktas mot samer inom

[101] I svensk lag finns ingen särskild brottsrubricering som heter ”hatbrott”. I stället används straffskärpningsregeln i 29 kap. 2 §, punkt 7 i brottsbalken. Den säger att domstolen ska se det som en försvårande omständighet (dvs. skäl för strängare straff) om ett brott har begåtts med motiv att kränka en person eller grupp på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning, könsöverskridande identitet eller annan liknande omständighet.

inte minst Polismyndigheten. Det gäller både generella insatser och riktade utbildningar om samer och samisk kultur. Särskild vikt bör läggas vid kulturkompetens och kunskap om renskötselns förutsättningar och sårbarhet samt polisens bemötande och kommunikation i syfte att öka förtroendet för polis och rättsväsende samt att höja anmälningsbenägenhet bland samer.

I BRÅ:s rapport lyfts exempel på poliser som handlagt hatbrott i tjänsten och uttryckt sig fördomsfullt gentemot samer som privatperson.[102] Att som hatbrottsutsatt inte kunna veta om den polis som tar upp anmälan, eller som handlägger brottet, har fördomar kopplade till gruppen, kan inverka negativt på viljan att göra en polisanmälan (även om fördomarna i sig inte behöver innebära en felaktig handläggning av brottet).

När det gäller just hatbrott är det helt avgörande med fördjupade kunskaper inom polisen, för att den som tar upp anmälan från brottsoffret ska kunna ställa rätt frågor och förstå sammanhanget. Hur något definieras inledningsvis får stor betydelse för hur brottet sen hanteras. Nuvarande lagstiftning kan betraktas som tillräcklig, så länge som kunskapen om hatbrott höjs genom hela rättskedjan, och särskilt hos polisen som är första instans.

Som en viktig del av att stärka Polismyndighetens arbete mot hatbrott är utökad rekrytering av samer inom yrkeskåren. Det finns flera skäl till att anställa fler personer med samisk bakgrund. Det skulle öka myndighetens kulturkompetensen, det är en viktig åtgärd för att stärka tilliten mellan samer och polisen och det tenderar att minska risken för diskriminering och rasism inom myndighetens arbete.[103] Enligt Sekretariatet för Europeiska kommissionen mot rasism och intolerans (ECRI) bör nationella brottsmyndigheter aktivt sträva efter att rekrytera tjänstemän med minoritetsbakgrund för att säkerställa att mångfalden inom brottsbekämpande myndigheter återspeglar mångfalden i den allmänna befolkningen. ECRI betonar regelbundet den viktiga roll som brottsbekämpande myndigheter spelar i att förebygga och bekämpa rasism och intolerans.[104]

Regeringen har tidigare gett Polismyndigheten i uppdrag att rekrytera fler kvinnor och personer med utländskbakgrund. Ett motsva-

[102] Brottsförebyggande rådet. *Hatbrott mot samer*. Rapport 2024:5, s. 68.
[103] P. Hagström. ”Med myrsteg mot mångfald”. *Polistidningen*. Publicerad 2023-06-16.
[104] Secretariat of ECRI European Commission against Racism and Intolerance. *Preventing and combating racism and intolerance within law enforcement agencies Factsheet.* September 2023.

rande uppdrag som är särskilt inriktat på att öka rekryteringen av samer bör tilldelas myndigheten.

Hatbrott mot samer är koncentrerade till region Nord, där de ofta sker i glesbygd och har koppling till renskötseln. Regionen har särskilda utmaningar med stora avstånd och nära relationer mellan polis, gärningsperson och brottsoffer.[105] På grund av dessa särskilda utmaningar och att de flesta hatbrott mot samer sker i detta område är det rimligt att särskilda resurser läggs där. Det pågår i dag ett arbete inom region Nord bestående av de fyra polisområdena Norrbotten, Västerbotten, Jämtland och Västernorrland där medarbetare från olika funktioner såsom utredare, polischefer, förundersökningsledare, viltvårdssamordnare och personal inom polisens kontaktcenter deltar. Deltagarna i gruppen fungerar som ambassadörer för att sprida kunskapen i sina polisområden (och vidare i myndigheten). Verksamheten leds dock på initiativ av polischefen i region Nord och behöver riktade medel för att kunna skala upp verksamheten. Regeringen bör utreda om Polismyndigheten Region Nord särskilt ska tilldelas riktade medel i syfte att stärka arbetet mot hatbrott mot samer.

13.6.6 Stärkt rättsligt skydd för renen

Förslag

Regeringen ska utreda om brott som riktar sig mot en ren kan rubriceras som ett allvarligare brott än brott riktade mot andra djur, eftersom renen är särskilt skyddsvärd på grund av sitt kulturbärande värde för samer.

En stor del av de hatbrott mot samer som identifierats inom ramen för BRÅ:s rapport 2024 handlar om dödade eller plågade renar. Brotten består av en rad olikartade händelser. Även om alla händelser är brottsliga är de inte nödvändigtvis hatbrott. För att det ska utgöra ett hatbrott krävs att ett motiv till brottet är att kränka samer. Flera intervjuade samer menar att ett angrepp på en ren måste ses som mer än ett angrepp på ett djur, eftersom renarna är tätt förknippade med samer och deras rättigheter.[106]

[105] Brottsförebyggande rådet. *Hatbrott mot samer*. Rapport 2024:5, s. 69.
[106] Ibid. s. 46.

I dag upplever många avsaknad av rättsligt skydd för renen som motsvarar dess kulturbärande värde. En av anledningarna är att renen är så kallat domesticerat vilt och befinner sig i ett gränsland mellan vilt och tamdjur. Eftersom renen har ägare utgör den inte vilt, och brott mot ren kan således inte lagföras som brott mot jaktlagen utan rubriceras som stöld, skadegörelse eller djurplågeri.[107] Många samer menar att dessa brottsrubriceringar inte motsvarar allvaret i brottet när renar dödats eller på andra sätt plågats.

Även i BRÅ:s intervjuer med poliser lyfts möjligheten att en annan brottsrubricering med ett högre straffvärde, där det tydliggörs att renen är särskilt skyddsvärd, skulle innebära att brotten mot renar prioriteras högre inom utredningsverksamheten, och ge tillgång till fler verktyg i utredningarna.[108] I BRÅ:s studie är poliserna tydliga med att deras prioriteringar bland annat baseras på brottslighetens straffvärde, och det finns en tendens att prioritera ner mängdbrott som stöld och skadegörelse.[109] Enligt BRÅ skulle renens kulturbärande värde redan i dag kunna förtydligas genom att man i större utsträckning säger att det handlar om grov stöld.[110] Men det saknas rättspraxis som stöder en sådan tillämpning.

Genom ett förtydligande av renens kulturbärande värde för samer skulle ett allvarligare brott än annars kunna bli aktuellt. Till exempel skulle djurplågeri kunna bedömas som grovt djurplågeri och stöld kunna bedömas som grov stöld. I förlängningen kan det innebära att fler lagförs och att utsatta i större utsträckning ser det som meningsfullt att anmäla brotten. Det skulle också göra det lättare att synliggöra brotten genom statistik.

[107] Ibid. s. 47.
[108] Ibid. s. 70.
[109] Samefolket. *Brå vill se strängare straff för hatbrott mot samer*. Nummer 2:2026.
[110] Ibid.

13.7 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ökat synliggörande av samiskt land och folk

Uppmaning

Sveriges riksdag och regering ska säkerställa respekt för det samiska folkets status som urfolk, genom att:

– erkänna att den svenska nationen har grundats på land som tillhör två folk – samer och svenskar – och att delar av detta land också har sina samiska namn och utgör samiskt kulturarv, samt;

– erkänna och synliggöra att Sápmi/Saepmie/Sábmie/Sábme sträcker sig över dagens nationsgränser och säkerställa bibehållen samisk sammanhållning och rörelsefrihet över dessa gränser.

Som kommissionens granskning visar har samernas hemland Sápmi tagits i anspråk av Sverige, Norge, Finland och Ryssland. Osynliggörandet av området som samiskt, som ursprungligen samiskt eller som *också* samiskt orsakar okunskap, vilket i sin tur riskerar att bidra till bristande acceptans och tillämpning av de urfolksrättigheter till inflytande över sitt traditionella land som erkänts samer av den svenska staten. För att säkerställa respekt för det samiska folkets mänskliga rättigheter och status som urfolk uppmanar Sanningskommissionen riksdag och regering att erkänna att den svenska nationen har grundats på land som tillhör två folk – samer och svenskar – och att delar av detta land har sina samiska namn och utgör samiskt kulturarv. Vidare uppmanas riksdag och regering att erkänna och synliggöra det samiska hemlandet Sápmi/Saepmie/Sábmie/Sábme.[111]

Förhandlingar om en nordisk samekonvention har pågått sedan våren 2011 mellan Sverige, Finland och Norge. Förslag har presenterats av regeringarna har kritiserats av samiska företrädare som har krävt revideringar.[112] Uttalanden har gjorts om att förhandlingarna går framåt, men någon överenskommelse har ännu inte nåtts.[113] Sanningskommissionen konstaterar att en viktig del av att åstadkomma

[111] För definition av begreppet Sápmi, se avsnitt 2.6 samt kapitel 6.
[112] Se bland annat Skarp kritik mot samekonvention | SVT Nyheter, publicerad 2017-01-8.
[113] Se bland annat Hoppas anta samekonventionen: ”Men finns detaljer som måste lösas” | SVT Nyheter, publicerad 2023-01-18.

en försoning med det samiska folket är att Sverige i samarbete med Norge och Finland och sametingen i dessa länder slutför arbetet med en nordisk samekonvention. Detta skulle vara ett sätt att skydda och erkänna det samiska folkets rättigheter i alla tre länderna.

Att förändra den större allmänhetens föreställningar om något kan kräva omfattande och långsiktiga strategier och insatser. Nedan följer förslag på hur processer för att uppnå förändring avseende synen på samernas hemland kan aktiveras inom en nära förestående tidsram.

13.7.1 Synliggör Sápmi i Sverige och revitalisera samiska platsnamn

Förslag: Lantmäteriet, i dialog med Sametinget, bör införa Sápmi (SaN), Saepmie (SaS), Sábmie (SaU), Sábme (SaL och SaP) i de olika språkområdena som ligger till grund för de allmänna kartor och skyltning i offentliga miljöer som omfattar hela eller delar av Sápmi.

Revitaliseringen av lokala samiska ort- och platsnamn bör aktivt främjas genom synliggörande av samiska platsnamn i form av skyltning i offentliga miljöer samt genom riktade forskningsanslag med effektivt deltagande av kunskapsbärande samer som undersöker frågan.

Sveriges nationella minoritetspolitik syftar till att säkerställa skydd och främjande av nationella minoritetsspråk och kulturer. I relation till språk och platsrelationer fastslår urfolksdeklarationen att:

> Urfolk ha rätt att revitalisera, använda, utveckla och vidareföra till framtida generationer sina berättelser, språk, muntliga traditioner, filosofier, skriftsystem och litteratur samt att utse och bibehålla sina egna namn på orter, platser och personer. (art. 13.1). Stater ska vidta effektiva åtgärder för att säkerställa att denna rättighet skyddas […] (art. 13.2).

Samiska benämningar för hemlandet, samiska ortnamn och andra platsbenämningar utgör en central del av det samiska kulturarvet och är en levande del av dagens samhälle. En konkret handling som led i det diskursiva erkännandet av samiskt land är att aktivt verkar för att Sápmis svenska delar tydliggörs och synliggörs i det offentliga

rummet, i likhet med hur svenska landskap och ortnamn tar mental och visuell plats.

Landskapens användning i lagstiftning, kulturmiljöarbete, statistik och kartografi visar att historiska och kulturella regioner kan ges officiell status utan administrativ funktion. Ett motsvarande erkännande av Sápmi skulle främja arbetet med revitalisering av samiska språk, ortnamn, identiteter och kulturarv samt förbättra samordningen mellan berörda myndigheter, i enlighet med minoritetslagen (2009:724) och språklagen (2009:600).

Mot denna bakgrund bör Lantmäteriet markera Sápmi – med de korrekta benämningarna Sápmi (SaN), Saepmie (SaS), Sábmie (SaU) och Sábme (SaL och SaP) – i de olika språkområdena på offentliga kartor som omfattar hela eller delar av Sápmi. Vidare bör revitaliseringen och förtätningen av samiska ortnamn stärkas genom riktade forskningsinsatser och ökad synlighet, bland annat genom flerspråkig skyltning. Detta ska ske i dialog med Sametinget och Isof – remissinstanser för de samiska ortnamnen, som i sin tur Lantmäteriet beslutar om. Lantmäteriets fastställande av samiska ortnamn ligger till grund för de allmänna kartorna och är en förutsättning för Trafikverkets flerspråkiga skyltning.

Enligt kulturmiljölagen (1988:950, 3 kap. 4 §) ska god ortnamnssed följas, vilket innebär att minoritetsspråkiga ortnamn ska användas och återges korrekt vid både statlig och kommunal verksamhet. Lantmäteriet anger att svenska och samiska ”så långt möjligt [ska] användas samtidigt på kartor samt vid skyltning och övrig utmärkning”.[114] Kommissionen konstaterar att tillämpningen varierar och bedömer att en tydlig markering av Sápmi och samiska ortnamn skulle bidra till att uppfylla lagens intentioner.

För att ytterligare stärka revitaliseringen bör riktade forskningsanslag avsättas. Isof påpekar att många samiska ortnamn har försvenskats eller fallit ur bruk och att återställning kräver språkvetenskaplig expertis.[115] Forskning behövs för att kartlägga, analysera och återinföra namn i enlighet med respektive samiskt språks normer. Detta är särskilt angeläget då samiska språk är hotade.

[114] https://www.lantmateriet.se/sv/kartor/Ortnamn/ortnamn-pa-minoritetssprak (hämtad 2026-04-08).
[115] https://www.isof.se/namn/ortnamn/lar-dig-mer-om-ortnamn-i-sverige/ortnamn-pa-finska-meankieli-och-samiska/ortnamn-pa-samiska?utm_source=copilot.com (hämtad 2026-04-08).

Kommissionen menar att det är särskilt angeläget med en systematisk kartläggning av de forna lappskattelandens namn.

Sametinget framhåller att ortnamn är en källa till kunskap om samisk historia och en viktig del av identitetsskapandet. Synlighet i det offentliga rummet stärker språkets status och bidrar till revitalisering; vägskyltar beskrivs som ”den första samiska läseboken” för små barn.[116] Att synliggöra det samiska i offentliga miljöer är därför inte enbart en symbolfråga utan en effektiv språkfrämjande åtgärd. Samiska ungdomar i samtal med Sanningskommissionen betonar att skyltning på samiska är betydelsefull för känslan av tillhörighet. Forskning visar att samiska skyltar skapar både historiska och framtida samband; de bekräftar samernas språk, närvaro och relation till platsen. Sådana åtgärder har stor betydelse för samiska traditioner och identiteter, och signalerar dessutom en positiv samhällssyn på minoritetsspråk och samisk närvaro.[117]

Ett aktuellt exempel är Lantmäteriets beslut att fastställa Ubmeje som det officiella umesamiska ortnamnet för Umeå, vilket enligt Sametinget ”betyder mycket för språket, kulturen och synligheten i det offentliga rummet”.[118] Detta visar att när myndigheter agerar aktivt får det påtagliga effekter för språkets ställning.

Skyltning av samiska ortnamn i offentliga miljöer ligger i linje med riksdagens beslut 2009 om ökad skyltning av minoritetsspråkiga ortnamn som en del av kulturarvsarbetet.[119] Åtgärden är kostnadseffektiv och har stor symbolisk och praktisk betydelse genom att stärka språkens status, normalisera samiska språk och samisk närvaro i det offentliga rummet samt öka allmänhetens kunskaper och förändra perspektiv.

Förutsättningar för Sápmi som nytt landskap i Sverige bör därmed utredas, Lantmäteriet bör markera Sápmi på kartor och revitaliseringen av samiska ortnamn bör främjas genom forskning och skyltning. Dessa åtgärder skulle stärka Sveriges arbete med att erkänna

[116] https://sametinget.se/ortnamn (hämtad 2026-04-08).
[117] https://www.umu.se/forskning/projekt/att-benamna-och-beratta-platsen-hur-folkligt-platsskapande-kan-starka-samiska-traditioner-och-identiteter-/?utm_source=copilot.com (hämtad 2026-04-08).
[118] https://www.svt.se/nyheter/sapmi/samiska-ubmeje-klassas-nu-som-ortsnamn-for-umea?utm_source=copilot.com (hämtad 2026-04-08).
[119] https://www.umu.se/forskning/projekt/att-benamna-och-beratta-platsen-hur-folkligt-platsskapande-kan-starka-samiska-traditioner-och-identiteter-/?utm_source=copilot.com (hämtad 2026-04-08).

och värna urfolket samerna, de nationella minoritetsspråken och bidra till en mer inkluderande och historiskt medveten offentlig miljö.

13.7.2 Allmän flaggdag på samernas nationaldag

Förslag

För att erkänna och synliggöra det samiska folket bör en allmän flaggdag införas i Sverige den 6 februari. Ett tillägg därom föreslås i förordning (1982:279) om allmänna flaggdagar. Myndigheter och allmänheten bör anmodas att tillsammans med den svenska flaggan även använda den samiska flaggan. Det bör vila på Sametinget att utforma de riktlinjer som gäller för användning av den samiska flaggan. Detta bör framgå av förordning (2009:1395) med instruktion för Sametinget.

Samernas nationaldag den 6 februari är gemensam för alla samer i Sverige, Norge, Finland och Ryssland. Den gemensamma nationaldagen fastställdes 1992 av den 15:e nordiska samekonferensen i Helsingfors. Dagen har en viktig symbolisk betydelse för samer och den firas till minne av det första samiska landsmötet som hölls i Tråante/Trondheim den 6 februari 1917. Vid mötet samlades för första gången samer från Norge och Sverige till en manifestation och ett forum där gemensamma frågor diskuterades.[120]

Den samiska flaggan tillkom och godkändes redan 1986 av den 13:e nordiska samekonferensen i Åre. Flaggan är en symbol för det samiska folket. Vid ett möte i Oslo 2003 anförde ansvariga ministrar för samiska frågor i Finland, Norge och Sverige och sametingspresidenterna i respektive länder att en markering av den 6 februari och användningen av den samiska flaggan är av stor betydelse för synliggörandet av det samiska folket i de tre länderna. Ett fortsatt arbete för att harmonisera flaggpraxis mellan länderna bedömdes därför som önskvärt.[121] I Norge hörsammade man detta och samernas nationaldag blev officiell flaggdag redan året därpå 2004. Sanningskommissionen konstaterar att införande av allmän flaggdag den 6 februari skulle innebära en tydlig markering av att det finns *två* folk i Sverige.

[120] https://samer.se/samiskanationaldagen, (hämtad 2026-08-06).
[121] Nordiskt samarbete om samiska frågor, protokoll 2003-11-12.

Sanningskommissionen bedömer att markeringen av den samiska nationaldagen även i Sverige skulle utgöra en nystart i återupprättandet av relationen med det samiska folket och majoritetsbefolkningen och ett tydligt avståndstagande från tidigare övergrepp och kränkningar som staten gjort sig skyldig till. Den 6 februari bör därför införas som allmän flaggdag i Sverige genom ändring i förordningen 1982:279) om allmänna flaggdagar. Myndigheter, offentliga organ och allmänheten bör uppmuntras att använda den samiska flaggan tillsammans med den svenska flaggan. Det bör vila på Sametinget att ge närmare riktlinjer för den samiska flaggans användning.

13.8 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att öka och förbättra kunskaper om samer och samiska förhållanden

Som kommissionens granskning visar har kunskap om samer, samisk historia och Sveriges relation till Sápmi länge haft en begränsad och ofta fragmentarisk plats i den svenska historieskrivningen. Kunskapsförmedling om det samiska har i stor utsträckning formulerats utifrån externa perspektiv, samtidigt som denna kunskap i låg grad har integrerats i den bredare förståelsen av Sveriges historiska utveckling. Detta har bidragit till att centrala delar av landets gemensamma historia osynliggjorts eller marginaliserats.

För att öka och förbättra kunskaperna om samer och samiska förhållanden krävs därför samordnade och långsiktiga åtgärder på flera samhällsnivåer. En grundläggande utgångspunkt är att den samiska historien och samtidens samiska villkor tydligt erkänns som en integrerad och oupplöslig del av Sveriges historia och samhällsutveckling. Detta behöver återspeglas i utbildningssystemet, i forskning, i kulturinstitutioner och i offentlig kunskapsförmedling.

Det innebär bland annat att stärka och långsiktigt finansiera forskning om samiska förhållanden, att säkerställa tillgång till och återföring av samiskt kulturarv samt att utveckla institutionell kapacitet för att sprida och fördjupa kunskaper om Sápmi till den breda allmänheten. Riktade satsningar behövs också för att stötta kapacitetsuppbyggnad för att förmedla och utveckla samiska kunskaper och perspektiv i det nutida samhället, där det samiska folket själva äger sin berättelse. Exempelvis kan detta omfatta resurser för att stärka det

samiska museiväsendet samt samiska kultur- och kunskapsinstitutioner. Det handlar också om att säkerställa att relevant kunskap integreras i läroplaner, utbildningsmaterial och lärarutbildning i det svenska utbildningssystemet, samt att samisk expertis ges reellt inflytande i dessa sammanhang.

Sammantaget krävs ett systematiskt och uthålligt arbete för att säkerställa att kunskaper om samisk kultur, historia och samiska rättigheter stärks i hela samhället. Först när dessa perspektiv integreras som en självklar del av den gemensamma kunskapsbasen skapas förutsättningar för en mer rättvisande och inkluderande förståelse av Sveriges historia och samtid.

13.8.1 Genomför ett kunskapslyft om samer

Uppmaning

Regeringen ska

- säkerställa att samtliga myndigheter och övriga aktörer som förvaltar frågor som berör det samiska folket har de kunskaper som krävs för uppdraget, samt;
- initiera ett kunskapslyft hos den breda allmänheten för att öka kunskapen om samisk kultur, historia och urfolksrättigheter.

Förslag

Ett kunskapslyft behövs för att öka kunskapen bland offentligt finansierade beslutsfattare och medarbetare. Kunskap om samiska förhållanden ska ingå i utbildningspaket rörande demokratiska värden som statliga tjänstemän behöver genomföra.

Sanningskommissionens kartläggning visar att kunskapen om samer, samiskt liv, det samiska folkets rättsliga status och lagstadgade rättigheter fortfarande är otillräcklig i Sverige. Det förekommer även felaktiga föreställningar, särskilt om samiska rättigheter och urfolksrättens principer, vilket bidrar till fördomar och kan utgöra en grogrund för hot och hat mot samer.

Kunskapsbristerna är påtagliga även bland offentligt finansierade beslutsfattare och tjänstepersoner. Inom många myndigheter saknas tillräcklig förståelse för samiska förhållanden, bland annat samiska näringars förutsättningar och behov, vilket påverkar kvaliteten i beslutsunderlag. Bristande kunskap riskerar att leda till rättsosäkerhet om beslut fattas på underlag som inte ger en korrekt bild av samiska förutsättningar. Därtill förekommer okunskap om skyldigheten att samråda med samer enligt gällande lagstiftning.

Mot denna bakgrund bedömer Sanningskommissionen att förnyade och samlade insatser krävs för att öka kunskapen om samer, samiska rättigheter och urfolksrättens principer, både hos den breda allmänheten och hos offentligt anställda. Ett statligt kunskapslyft för myndigheter bör därför genomföras. För offentligt finansierade beslutsfattare och medarbetare bör denna kunskap utgöra en integrerad del av de utbildningsinsatser om demokratiska värden som statliga tjänstemän är skyldiga att genomföra.

Tidigare nationella informationsinsatser, såsom satsningen 2001–2004 av dåvarande Jordbruksdepartementet och Sametinget, visar att riktade åtgärder kan bidra till ökad synlighet och kunskap. Kommissionen bedömer att motsvarande, men mer långsiktiga och strukturellt integrerade insatser, nu behövs.

Sanningskommissionens eget material utgör därutöver en central kunskapsresurs. Kunskap om kommissionens resultat behöver spridas till berörda yrkesgrupper för att stärka förståelsen av hur historiska och samtida processer påverkar samiska livsvillkor i dag. Detta är en förutsättning för att samer ska bli rättssäkert och respektfullt bemötta.

Det behövs särskilda insatser för att tillgängliggöra och förankra kommissionens material i det samiska samhället. Sametinget, det samiska civilsamhället, Samernas utbildningscentrum, och den samiska museisektorn (med flera) utgör resurser i sammanhanget.

13.8.2 Stärkt undervisning om samers kultur, historia och rättigheter för alla elever i grundskola och gymnasieskola

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att alla elever i grund- och gymnasieskolan tillägnar sig kunskaper om urfolket samernas historia, kultur och rättigheter, i enlighet med krav som tydligt ska framgå av styrdokumenten för grund- och gymnasieskolan.

Sverige består av en mångfald av människor och grupper, men endast två erkända folk – det svenska folket och det samiska folket. Detta behöver återspeglas i utbildningssystemet som helhet, från förskola till universitet. Kunskap om samisk kultur, historia, språk, religion och identitet bör genomsyra flera ämnen och undervisningsnivåer.[122] Särskilt i grund- och gymnasieskolan är detta av avgörande betydelse, eftersom utbildningen når i stort sett alla barn och unga i Sverige. Genom ratificeringen av Europarådets minoritetskonventioner har Sverige också åtagit sig att vidta åtgärder för att stärka kunskapen om samer och samiska förhållanden inom utbildningsväsendet.[123]

Sedan 2011 ingår det i grundskolans uppdrag att elever ska ha kunskaper om de nationella minoriteterna och urfolket samerna. Samtidigt har det varierat hur och var dessa kunskaper regleras i kurs- och ämnesplaner. I tidigare kursplaner återfanns skrivningar om samer i både historia och samhällskunskap, medan de reviderade styrdokumenten från 2022 i huvudsak placerar innehållet i samhällskunskap i grundskolan, medan motsvarande i gymnasieskolan i större utsträckning återfinns i historia.[124] Denna otydlighet bidrar till att kunskapsområdet riskerar att behandlas fragmentariskt.

Inom utbildningsväsendet finns betydande behov av kunskapsförstärkning. Lärare och andra yrkesverksamma som har i uppdrag att undervisa om samer och samisk historia har ofta själva begränsade kunskaper om samiska förhållanden, eftersom dessa perspektiv i stor utsträckning har saknats i deras egna utbildningar. För att säkerställa

[122] Den första tematiska kommentaren till ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter, s. 27.
[123] Ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, artikel 12.
[124] Skolverket. Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr22). s. 13; Skolverket. Kommentarmaterialet till Gym25.

att läroplanernas intentioner kan förverkligas behöver huvudmän och ansvariga myndigheter skapa förutsättningar för kontinuerlig kompetensutveckling. Detta förutsätter att lärare ges tid, ekonomiska resurser och tillgång till kvalificerade utbildningsinsatser för att utveckla sina kunskaper om samisk historia, kultur, språk och samtid.

Trots befintliga skrivningar finns det många elever som avslutar grund- och gymnasieskolan utan att ha tillägnat sig grundläggande kunskaper om det samiska samhället. Detta kan delvis förklaras av bristande krav i lärarutbildningen och avsaknad av ändamålsenliga läromedel, men också av att nuvarande styrdokument inte tillräckligt tydligt säkerställer att kunskaperna faktiskt ska tillägnas av alla elever. Mot denna bakgrund bedömer Sanningskommissionen att regeringen behöver säkerställa att tydliga och obligatoriska kunskapskrav om samers historia, kultur och rättigheter framgår i styrdokumenten för både grund- och gymnasieskolan.

Sanningskommissionens granskning visar att ett långvarigt strukturellt osynliggörande av samer fått omfattande konsekvenser, däribland en utbredd och i vissa fall skadlig okunskap inom majoritetssamhället. En låg kunskapsnivå riskerar att bidra till intolerans, fördomar, polarisering samt hot och hat mot samer. För den demokratiska och sociala sammanhållningen är det därför avgörande att säkerställa att alla elever ges tillgång till grundläggande kunskaper om samer och samiska rättigheter. Europarådet har i detta sammanhang särskilt lyft behovet av utbildningsinsatser som stärker kunskap, interkulturell dialog och ömsesidig respekt.[125]

En central förutsättning för detta är tillgången till uppdaterade och kvalitativa läromedel. Hur samer representeras i läromedel, och i vilken omfattning, har stor betydelse för såväl den allmänna kunskapsnivån som för samiska barn och ungas möjligheter att utveckla sin kulturella identitet. Sverige har återkommande fått kritik från bland annat Europarådet för brister på detta område. Det är därför väsentligt att regeringen säkerställer tillgången till ändamålsenliga läromedel i nära samverkan med Sametinget och Sameskolstyrelsen.

Sanningskommissionens samlade bedömning är att nuvarande undervisning i grund- och gymnasieskolan är otillräcklig. För att höja kunskapsnivån i samhället krävs att alla elever garanteras kontinuerliga och sammanhängande kunskaper om samers historia, kultur och

[125] Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. *Femte yttrandet om Sverige*. Nr 17. 2023.

rättigheter genom hela sin skolgång. Detta är en investering i ett mer kunskapsbaserat, inkluderande och demokratiskt samhälle.

13.8.3 Stärkt lärarutbildning och fortbildning

Uppmaning

Regeringen ska stärka lärarutbildning och fortbildning med obligatoriska moment om samiska förhållanden, urfolksrätt och Sveriges internationella åtaganden.

Förslag

Regeringen ska ge Universitets- och högskolerådet, med effektivt deltagande från Sameskolstyrelsen, i uppdrag att ta fram en genomförandeplan för hur kunskap om det samiska ska integreras i samtliga lärosätens lärarutbildningar som ett obligatoriskt moment.

I dag råder en påtaglig obalans mellan skolans uppdrag och lärarutbildningens innehåll i relation till samiskt innehåll. Samtidigt som kursplaner i viss mån pekar på att elever ska utveckla kunskaper om nationella minoriteter och urfolket samerna saknas uttryckliga krav i lärarutbildningarnas examensmål som förbereder lärare för detta uppdrag. Europarådet har återkommande betonat vikten av att utbildningssystemet bidrar till ökad kunskap om nationella minoriteter samt främjar interkulturell dialog, ömsesidig respekt och förståelse mellan majoritetsbefolkningen och nationella minoriteter.[126]

Undervisning i relation till samer, samiska frågor och nationella minoriteter kännetecknas av att den saknar en tydlig institutionell hemvist i utbildningssystemet. Kunskapsområdet är inte knutet till ett enskilt skolämne, en specifik ämnesdidaktik eller ett avgränsat utbildningsområde. I stället återfinns det tvärgående i olika styrdokument och utbildningssammanhang. Detta innebär att ansvaret för innehållet blir otydligt och att undervisningen i hög grad blir beroende av enskilda lärares, lärarutbildares eller utbildningsanordnares

[126] Ibid.

intresse och kompetens.[127] För den enskilde läraren och studenten upplevs denna otydlighet som negativ och hindrande för förmågan att undervisa kring samiska frågor.[128]

För att säkerställa att alla elever får likvärdiga möjligheter att utveckla kunskaper om samer, samiska språk, samisk historia, kultur och rättigheter behöver alla lärare ha grundläggande kunskaper inom området. Kunskap om samer bör därför utgöra ett obligatoriskt inslag i samtliga lärarutbildningar.

Regeringen bör ge Universitets- och högskolerådet i uppdrag att, i nära samverkan med Sameskolstyrelsen, Sametinget och relevanta samiska företrädare, ta fram en nationell genomförandeplan för hur samiskt innehåll ska integreras i lärarutbildningarna. Planen bör säkerställa ett likvärdigt genomförande vid samtliga lärosäten och omfatta innehåll, ansvarsfördelning, reglering, kompetensförsörjning, implementering och uppföljning.

Som en del av detta arbete bör examensmålen för samtliga lärarutbildningar ses över i syfte att säkerställa att kunskaper om samer som urfolk, samiska språk, samisk historia, kultur, samtid och rättigheter samt nationella minoriteter tydligt omfattas av utbildningarnas mål.

Förändringar i lärarutbildningarna kommer emellertid att få genomslag i ungdomsskolorna först på längre sikt. De lärare som redan är verksamma i förskola, grundskola och gymnasieskola ansvarar här och nu för undervisningen om samer, samisk historia, kultur och rättigheter och behöver skyndsamt ges möjligheter till kompetensutveckling inom ämnesområdet. Genom sådana insatser kan arbetet med att stärka elevers kunskaper om samer och samiska frågor påbörjas omedelbart.

[127] L. Spjut et al. On fragmentation of Sámi related thematic in teacher training-programs at Umeå University: Challenges and possibilities" i Björn Norlin et al. *Truth, Reconciliation, and Teacher Education in the Arctic*, (under utgivning).
[128] A-L. Drugge. & B. Norlin. 2023. Teaching Sami Pasts and Presents: Complexities in Teaching Practice in Contemporary Swedish Classrooms; S. Lundmark Kuhmunen. 2026. "Den onda cirkeln" mellan egen skolgång och kommande undervisning. Lärarstudenters bristande kunskap om samisk tematik som följd av utbildningens majoritetsperspektiv.

13.8.4 Stärkt språk- och kulturkompetens inom myndigheter, kommuner och regioner

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att samtliga myndigheter och övriga aktörer som förvaltar frågor som berör det samiska folket har de kunskaper som krävs för uppdraget.

Förslag

Regeringen ska ge Folkbildningsrådet i uppdrag att fördela medel till riktade kurser med hjälp av studieförbunden i samisk språk- och kulturkompetens till personal på myndigheter, i kommuner och regioner.

Det finns stora kunskapsbrister vad gäller samisk språk- och kulturkompetens inom myndigheter, kommuner och regioner. Särskilt allvarligt är det när det gäller förvaltningsområden för samiska eftersom samer där har rätt att använda sitt språk i kontakten med kommunen och myndigheter och rätt till äldreomsorg och förskoleverksamhet helt eller till väsentlig del på samiska. Språksvårigheter och bristande förståelse för samers kultur och situation bland personal har många gånger lyfts som ett hinder för samers jämlika hälsa och omsorg.

Regeringen ska stärka kunskapen hos personal inom den offentliga sektorn genom riktade utbildningsinsatser. Målet är att alla som arbetar inom den offentliga sektorn ska genomgå utbildningen, men i första hand för personal inom samiska förvaltningsområden.

13.8.5 Ta fram populärversion av kommissionens huvudbetänkande

Förslag

Regeringen ger Sametinget i dialog med Forum för levande historia i uppdrag att öka och sprida kunskap om de historiska skeenden som påverkat samer, med utgångspunkt i den kartläggning som kommissionen genomfört. Forum för levande historia ska inom ramen för detta uppdrag ta fram en populärversion av kommissionens slutbetänkande som kan användas som utbildningsmaterial. Som ett komplement kan Forum för levande historia också ta fram en barnanpassad version av populärversionen.

Forum för levande historia har regeringens uppdrag att främja arbete med demokrati och mänskliga rättigheter, med utgångspunkt i lärdomar från brott mot mänskligheten. Efter inrättandet av Sveriges museum om Förintelsen har myndighetens uppdrag breddats till att även omfatta andra historiska övergrepp.

I utredningen *Forum för levande historias framtida inriktning* (Ku2022/00436) bedömdes att regeringen bör ge myndigheten en permanent uppgift att öka och sprida kunskap om historiska skeenden som påverkat Sveriges nationella minoriteter. Under perioden 2022–2024 hade Forum för levande historia i uppdrag att genomföra kunskapshöjande insatser om judars, romers, samers, sverigefinnars och tornedalingars historia. Under 2024 fick Forum för levande historia regeringens uppdrag att ta fram en sådan populärversion av Sannings och försoningskommissionens huvudbetänkande (SOU 2023:68) – *Varken finne eller svensk* – som publicerades våren 2025. Syftet med publikationen är att göra kommissionens huvudbetänkande tillgängligt för fler.

Det finns ett stort behov av att sprida information om de historiska skeenden som påverkat samers liv i dag. Kunskapen behöver särskilt spridas i skolundervisningen, och komma både samiska och icke-samiska barn till del. Kommissionen föreslår därför att Forum för levande historia får i uppdrag att öka och sprida kunskap om de historiska skeenden som påverkat samer med utgångspunkt i den kartläggning som Sanningskommissionen genomfört. Forum ska inom ramen för detta uppdrag ta fram en populärversion av kommissionens

slutbetänkande som kan användas som utbildningsmaterial. Populärversionen ska översättas till de samiska språken.

Eventuellt bör en särskild barnanpassad version av kommissionens rapport också tas fram, som riktar sig till barn och unga. För att säkerställa tillgänglighet och förståelse bör en sådan version vara anpassad i språk, format och innehåll. En aktiv spridning av den versionen – exempelvis via skolor, bibliotek och digitala plattformar – är viktig för att öka kunskap, stärka identitet och skapa förståelse hos kommande generationer.

13.8.6 Åtgärder för att stärka relevant samisk forskning

Förslag

Staten genom sina olika forskningsfinansiärer bör säkerställa att långsiktiga och riktade forskningsmedel avsätts för att tillförsäkra att forskning om samiska förhållanden kan bedrivas med hög vetenskaplig kvalitet, bred metodologisk ansats och tydlig samhällsrelevans för det samiska folket. Finansieringen bör utformas så att den möjliggör förnyade forskningspraktiker och arbetssätt, i syfte att undvika en fortsatt reproduktion av tidigare kunskapsmönster som bidragit till misstro. Medlen bör främja forskning som präglas av öppenhet och dialog samt bidra till långsiktig kunskapsuppbyggnad och tillitsskapande relationer. Forskningsfinansieringen bör även stödja tvärvetenskapliga angreppssätt och en systematisk uppföljning av Sanningskommissionens slutsatser.

Sanningskommissionen konstaterar att forskning och kunskapsproduktion har varit en del av den statliga politiken gentemot det samiska folket och haft omfattande negativa konsekvenser som på olika sätt påverkat olika samiska grupper. Det är därför angeläget att lyfta fram att framtida forskning är en nödvändig resurs för erkännande, upprättelse och långsiktig försoning.

Kommissionen konstaterar vidare att forskning under lång tid i hög grad har bedrivits om samer snarare än *för* och *med* samer. Detta har inneburit att samiska erfarenheter, språk och livsvillkor ofta har behandlats som studieobjekt, samtidigt som forskningen i praktiken har bidragit till att legitimera bland annat statliga ingrepp och assimi-

lationspolitik. Detta inkluderar rasbiologisk forskning, som i förlängningen utgjort underlag för statlig segregerande och assimilerande politik som bidragit till att splittra det samiska folket med konsekvenser som lever kvar än i dag. Mot denna bakgrund menar Sanningskommissionen att forskning inte kan betraktas som neutral eller frikopplad från historiskt ansvar, utan måste förstås som en del av statens relation till det samiska folket – och därmed som en del av försoningsprocessen.

Ett bärande inslag i kommissionens resonemang är att framtida forskning som rör samiska förhållanden ska ta sin utgångspunkt i samiska perspektiv, behov och prioriteringar. Detta innebär mer än ökat deltagande av samer som informanter eller referensgruppsmedlemmar. Det handlar om en mer genomgripande omprövning av hur forskningsfrågor formuleras, vilka kunskapsformer som erkänns som giltiga och hur forskningsresultat kommer till användning. Samisk traditionell kunskap, liksom erfarenhetsbaserad kunskap knuten till språk, mark, näringar och sociala relationer, behöver lyftas fram som kunskap med egen legitimitet. Forskning bör därmed betraktas som en arena där relationen mellan stat, akademi och urfolk måste omförhandlas.

Sanningskommissionen pekar vidare på omfattande kunskapsluckor som kräver ny och breddad forskning. Det gäller inte minst behovet av forskning om de långsiktiga och samtida konsekvenserna av den svenska statens politik gentemot samer, där förlust av mark, språk och kultur är centrala. Historiska övergrepp, strukturell marginalisering påverkar fortfarande hälsa, utbildning, språkrevitalisering, identitet och tillit till samhällsinstitutioner, vilket också framkommit i de vittnesmål som samlats in från det samiska folket. Även andra aktörer som Diskrimineringsombudsmannen (DO) och Forum för levande historia har pekat på behovet av att synliggöra sambandet mellan historisk och nutida diskriminering av samer, och pekar på vikten av riktade forskningsmedel för detta ändamål. Kommissionen understryker behovet av att dessa samband undersöks systematiskt i syfte att identifiera och motverka att tidigare övergrepp i forskningens namn inte fortsätter att verka i nutid och framtid.

Särskild uppmärksamhet riktas mot variationer inom det samiska samhället. Kommissionen betonar att samers erfarenheter skiljer sig åt mellan olika geografiska områden, språkgrupper och livssituationer, och att forskning därför måste undvika homogeniserande fram-

ställningar av ”det samiska”. Genom att synliggöra intern mångfald kan forskningen bidra till mer nyanserad kunskap och till att motverka förenklade och stereotypa bilder som länge präglat både akademi och offentlighet.

Kommissionen framhåller också behovet av forskning som kritiskt granskar statens och institutionernas roll. Det gäller exempelvis skolväsendet, kyrkan, rättssystemet, forskningsfinansiärer och universiteten själva. Forskning ska inte enbart dokumentera samiska erfarenheter, utan också analysera hur majoritetssamhällets normer, beslut och kunskapspraktiker har bidragit till ojämlikhet och exkludering.

Etiska frågor ges en framträdande plats i kommissionens syn på forskning. Tidigare forskningsövergrepp ska erkännas öppet, och forskningsprocesser ska utformas så att de inte reproducerar misstro eller ny skada.

En central slutsats i kommissionens resonemang är att forskning utgör en del av statens ansvar efter erkända övergrepp. Forskning förstås därmed inte som ett autonomt akademiskt projekt, utan som en komponent i statens uppföljnings- och försoningsarbete. Detta innebär att staten har ett ansvar att möjliggöra och stödja forskning som tar kommissionens slutsatser på allvar, och att forskningsfinansiering och styrning behöver utformas i linje med dessa ambitioner. Här framhålls vikten av långsiktighet, samverkan och tydliga krav på att forskning ska bidra till samhällelig förändring, inte enbart till kunskapsproduktion.

Sammantaget ger den svenska sanningskommissionen uttryck för en syn på forskning som kan beskrivas som reparativ. Forskning ska bidra till erkännande, ansvarstagande och förändrade relationer mellan staten och det samiska folket. Detta innebär en normativ förskjutning bort från föreställningen om forskning som värdeneutral, mot en förståelse där forskning är historiskt och politiskt situerad. För universitet, forskningsfinansiärer och enskilda forskare innebär detta både en utmaning och en möjlighet att ompröva etablerade arbetssätt, kunskapsideal och relationer till samiska samhällen.

13.9 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att säkerställa samiskt självbestämmande och politiskt inflytande

Samiska folkets och etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas (RF 1 kap. 2 § 6 st). Regeringsformens skrivning syftar till att precisera det samiska folkets rätt att själva få styra över sin framtid. Denna skrivning bedömdes i samband med översynens av regeringsformen bättre återspegla Sveriges nuvarande åtaganden enligt bland annat Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter. Tidigare angavs ”bör” i stället för ”ska” och det samiska folket angavs inte uttryckligen.

En grundförutsättning för ett livskraftigt samiskt samhälle är att det samiska folket själva kan fatta de beslut om sin framtid och göra de prioriteringar och insatser som de anser behövs.

Det är samerna själva som behöver avgöra vilka typer av insatser som bäst främjar deras kultur- och samfundsliv och bidrar till ett livskraftigt samiskt samhälle. Fortfarande fattas många viktiga beslut som rör centrala delar av samers livsförutsättningar som urfolk av majoritetsbefolkningen och av myndigheter som ofta har begränsad kunskap om samiskt liv. Den samiska kulturella autonomin, som utövas av Sametingets folkvalda del, är dock i praktiken alltför begränsad.

FN:s urfolksdeklaration, som anses vara en minimistandard för behandlingen av urfolk, går längre i skrivningarna rörande rätten till självbestämmande. Ett urfolk har rätt att fritt bestämma sin politiska ställning och fritt sträva efter sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling.

Sanningskommissionen finner efter sin kartläggning att grundlagsbestämmelsen målsättningsparagraf behöver få större genomslag i Sverige. Högsta domstolen har uttalat att grundlagsbestämmelsen ger uttryck för ett mål för samhällelig verksamhet. Vid rättstillämpning där det är fråga om att väga olika faktorer mot varandra ska samers intresse av att kunna vidmakthålla sin kultur, däribland renskötseln, tillmätas särskild vikt.

Regeringen bär ett ansvar för att grundlagsbestämmelsens intentioner förverkligas och omsätts i lag, förordning, myndighetsstyrning och resurssättning.

Sanningskommissionen bedömer att det krävs en högre grad av samiskt handlingsutrymme för att nå självbestämmande i den mening som avses i urfolksdeklarationen och som den svenska regeringen ställt sig bakom. Sveriges folkrättsliga förpliktelser, såsom tillämpningen av artikel 1 och 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, ställer också långtgående krav på Sveriges skydd och främjande av det samiska folkets kulturliv. Principen om att genom förhandlingar söka lösningar som det samiska folket kan ställa sig bakom – FPIC – när det gäller användningen av traditionell samisk mark och när det gäller andra frågor, ska tillämpas som en viktig del av samiskt självbestämmande.

Sanningskommissionen uppmanar därför regeringen att säkerställa samiskt inflytande och öka det samiska folket självbestämmande i frågor som rör urfolket. Det behövs insatser på lång och kort sikt för att stärka samiskt självbestämmande, stärka samers förutsättningar att påverka sin livssituation, systematiskt bygga samisk kapacitet och strukturer som kan bära och utveckla ett livskraftigt samiskt samhälle. Ett stärkt självbestämmande och effektiv delaktighet i beslut som rör det samiska folket är grunden för ett livskraftigt samiskt samhälle och även nyckeln till förändring inom alla de tematiska områden där Sanningskommissionen lämnar förslag.

13.9.1 Implementera urfolksdeklarationen

Förslag

Regeringen ska snarast säkerställa att principerna i FN:s urfolksdeklaration förverkligas i Sverige. Regeringen behöver med effektivt deltagande av samiska företrädare, utarbeta en långsiktig strategi för hur detta ska ske. En sådan strategi bör innehålla övergripande långsiktiga tematiska mål som ska uppnås.

Översättningar av urfolksdeklarationen till svenska och samiska behöver spridas.

Den svenska regeringen har avgett en politisk viljeyttring genom att ställa sig bakom FN:s urfolksdeklaration. Det har snart gått 20 år sedan urfolksdeklarationen antogs år 2007. För världens urfolk var det ett historiskt beslut. En del av artiklarna utgjorde redan då gällande

principer inom folkrätten som återfinns i olika internationella konventioner. Urfolksdeklarationens bestämmelser har sedan 2007 bidragit till att utveckla förståelsen av det folkrättsliga skyddet av urfolk och även tolkningen av nationell lagstiftning som rör urfolk. Det fanns en tydlig samisk förväntan på den svenska regeringen att principerna i urfolksdeklarationen skulle omsättas i handling på ett tydligt sätt och även följas upp över tid.

Som ett led i regeringens fortsatta arbete med att återupprätta relationen till det samiska folket och verka för ansvarstagande, upprättelse och gottgörelse för historiska övergrepp, behövs nu ett strukturerat arbete och en långsiktig strategi för hur principerna i urfolksdeklarationen ska förverkligas i Sverige.

Urfolksdeklarationens artiklar omfattar bland annat urfolks rätt till självbestämmande, urfolks rätt till land, territorier och resurser inom områden som de traditionellt har brukat, rätt till kulturell integritet och identitet, principen om fritt informerat förhandssamtycke som innebär att samråda med urfolk för att uppnå samtycke innan beslut fattas som påverkar deras rättigheter, marker eller resurser och principen om icke-diskriminering och jämlikhet.

Sanningskommissionen förordar att regeringen, med effektivt deltagande av samiska företrädare, utarbeta en långsiktig strategi för hur principerna i urfolksdeklarationen ska förverkligas i Sverige. Deklarationens artiklar ger både stöd och vägledning för ett fortsatt nationellt arbete.

En sådan gemensam process med utformande av en strategi och nya målskrivningar skulle, enligt Sanningskommissionen, kunna bidra till att stärka relationer och skapa ökad samsyn kring det fortsatta arbetet för ett livskraftigt samiskt samhälle.

Sanningskommissionen anser att det är angeläget att staten uppfyller sitt åtagande i urfolksdeklarationens artikel 26 p. 3 och klargör gränserna för traditionell samisk markbaserad på internationell urfolksrätt.[129] I bestämmelsen anges att stater rättsligt ska erkänna och skydda dessa landområden, territorier och resurser. Sådant erkännande ska ske med vederbörlig respekt för de berörda urfolkens seder, traditioner och markförvaltningssystem. Ett ytterligare skäl för att klargöra gränserna för samers traditionella marker är att den osäkerhet som i dag råder i olika avseenden bidrar till konflikter mellan samer och staten och mellan samer och privata markägare.

[129] Se definition av begreppet traditionell samisk mark i avsnitt 2.6.3.

Institutet för mänskliga rättigheter har låtit översätta urfolksdeklarationen till svenska. Tidigare har det bara funnits en inofficiell översättningsversion som varit mycket svår att få tag i. Den finska regeringen har också låtit översätta urfolksdeklarationen till nord-, skolt- och enaresamiska. Sanningskommissionen konstaterar att en översättning också behövs till samtliga samiska språk som talas i Sverige.

13.9.2 Stärk samiskt politiskt inflytande och självbestämmande

Uppmaning

Regeringen ska

- fullt ut respektera samiskt självbestämmande i enlighet med grundlagen, urfolksdeklarationen och artikel 1 och 27 FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter samt samers rätt till effektivt inflytande i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk och konsultationslagen, samt att;
- införa principen om fritt och informerat förhandssamtycke i lag.

Förslag

De myndigheter som ska tillämpa lagregel om fritt och informerat förhandssamtycke ska utbildas i hur processer kan utformas så att samer kan ställa sig bakom de beslut som fattas.

Sverige har fått upprepad kritik från internationella övervakningsorgan för att myndigheter fattar beslut som berör samer utan att ge dem det inflytande de har rätt till som minoritet och urfolk.[130] Av Sanningskommissionens intervjuer framgår att samer inte upplever att de har något reellt inflytande på myndigheters beslut genom sam-

[130] Kritik har bland annat framförts av Europarådets rådgivande expertkommitté för ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter och expertkommittén för FN:s konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (CERD).

råd enligt minoritetslagen eller konsultation enligt konsultationslagen. Ofta kommer möjligheten för samer att påverka i ett alltför sent skede innan beslut ska fattas. Samer upplever också att de har bristande resurser för att delta i samråd och konsultationer. Det kan både handla om bristande ekonomiska resurser och bristande tid för att förbereda sig för och delta i samråd eller konsultationer. Bristande resurser leder till att man inte kan utöva sitt inflytande på jämställd nivå med myndigheterna.

Rätten till samråd enligt minoritetslagen bygger på artikel 15 Europarådets ramkonvention. Den bestämmelsen innebär att samer har rätt att delta effektivt i myndigheters beslut. I kommentaren till bestämmelsen anges att detta betyder mer än att ha möjlighet att ha synpunkter innan en myndighet fattar beslutet. Det ska finnas reella möjligheter för samer att påverka och från myndighetens sida ska det finnas en strävan att tillgodose samers behov på ett adekvat sätt. Målet för myndigheten ska vara att samer ska kunna ställa sig bakom de beslut som fattas (shared ownership of decisions taken).[131] Skyldigheten att se till att nationella minoriteter kan delta effektivt innebär också att stater ska se till att de har tillräcklig kapacitet för att göra detta.

Rätten till konsultation utgår från att samer är ett urfolk som enligt urfolksdeklarationen har rätt till självbestämmande enligt principen fritt informerat förhandssamtycke, FPIC. Av urfolksdeklarationen framgår att myndigheter eller regeringen innan de fattar beslut i lagstiftningsfrågor eller administrativa åtgärder (artikel 19) eller fattar beslut om projekt som påverkar samers marker och andra resurser (artikel 32) ska söka samers fria informerade förhandssamtycke. Enligt konsultationslagen gäller rätten till konsultation innan beslut tas av regeringen eller myndigheter i ärenden som är av större betydelse för samerna.

Principen om fritt, informerat förhandssamtycke åberopas även utanför urfolksdeklarationen. Expertkommittén för CERD har i sin granskning av Sverige bland annat anfört att Sverige bör lagstifta om principen. Principen innebär enligt FN att ingen press får sättas på

[131] ”[…] it is not sufficient for State Parties to formally provide for the participation of persons belonging to national minorities. They should also ensure that their participation has a substantial influence on decisions which are taken, and that there is, as far as possible, a shared ownership of the decisions taken.” Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention fpr the Protection of National Minorities, *Commentary on the Effective Participation of Persons belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs*, ACFC/31DOC(2008)001, 5 May 2008, punkten 19.

urfolk för att ställa sig bakom ett visst beslut och att tillräcklig information ska lämnas om vilken påverkan ett beslut kan få på urfolkets kultur, ekonomi och sociala förhållanden, och på miljön med mera. Enligt FN är det av avgörande betydelse att konsultation med samer sker på ett sätt som gör att de kan deltaga i den process som har som mål att samer ska kunna ställa sig bakom de beslut som fattas. Myndigheter ska från början ha samers samtycke som mål för konsultationen med samer.

De bestämmelser som finns i dag om samråd och konsultation med samer ska således tillämpas i ljuset av Sveriges internationella åtaganden som omfattar rätt till reellt inflytande och principen om FPIC. De brister som Europarådets och FN:s övervakningsorgan har påpekat när det gäller samers rätt till inflytande leder till att samer har svårt att försvara sin rätt att behålla och utveckla sin kultur. Därför bör en lagregel införas om att i enlighet med principen om urfolks rätt till fritt och informerat förhandssamtycke, FPIC. Regeln ska syfta till att ge samer rätt till reellt inflytande i den process som föregår myndighetsbeslut som berör samer och till att myndigheter ska sträva efter att fatta beslut som samer kan samtycka till.

Utvärderingar visar att det behövs mer utbildning i dessa frågor. För att regelns ska tillämpas på rätt sätt med samtycke som mål bör därför utbildning ske av de tjänstemän hos myndigheter som ska tillämpa regeln. Utbildningen ska syfta till att samer aktivt ska kunna delta i den process som leder fram till beslut som samer kan ställa sig bakom.

13.9.3 Stärk målskrivningar för politik rörande det samiska folket

Uppmaning

Regeringen ska stärka målskrivningar för politik rörande det samiska folket.

Förslag

Politikområdet i statsbudgeten, som reglerar Sametinget och samiska frågor, bör benämnas urfolkspolitik. Målet för politikområdet behöver revideras för att i högre grad motsvara Sveriges internationella åtaganden rörande urfolk och för att tydligare bidra till ett livskraftigt samiskt samhälle. De stärkta målskrivningarna ska följas upp.

Utformningen av dagens politik som rör det samiska folket behöver utvecklas. Politikområdet, som i statsbudgeten benämnes *Sametinget och samepolitiken* (utgiftsområde 1, Rikets styrelse), borde i högre grad spegla dagens svenska urfolksrättsliga åtaganden. Inget annat statligt politik- eller insatsområde, som syftar till att främja likvärdighet och delaktighet för en viss grupp i samhället, bär namnet på en etnisk grupp. Insatser för att stärka judiskt liv i Sverige bär till exempel inte en motsvarande benämning, inte heller insatser som syftar till att stärka romers och resandes livsförutsättningar.

En benämning såsom *Sametinget och urfolkspolitiken* skulle, enligt Sanningskommissionens bedömning, ge en bättre koppling till de principer som i dag ska förverkligas. En reviderad benämning skulle också tydligt markera början på en förnyad relation mellan staten och det samiska folket som tar sitt avstamp i folkrättens principer till skydd för urfolk.

De nuvarande riksdagsbundna målen för politikområdet är att ”verka för en levande samisk kultur byggd på en ekologiskt hållbar rennäring och andra samiska näringar”. Det är i relation till dessa mål som måluppfyllelse och effektiv resursanvändning mäts och följs upp.

Sanningskommissionen noterar att den nuvarande målskrivningen är snäv och att regeringens uppföljning av målet är begränsad. Begreppet ”näringar” är i sig redan för begränsat. Av målskrivningen borde det rätteligen framgå att samisk markanvändning utgör en del av samisk urfolkskultur knuten till markerna. Rörande ”rennäring” kan noteras att det också följs upp inom utgiftsområde 23 i statsbudgeten (Areella näringar, landsbygd och livsmedel). Dock anges endast ekologisk hållbarhet som ett kriterium kopplat till ”rennäring”. Mycket talar för att även ekonomisk och social hållbarhet skulle behöva framgå av målskrivningen. Social hållbarhet är direkt kopplat

till respekt för samers mänskliga rättigheter och behöver också tydligt framgå av målet för politikområdet, inte minst med beaktande av den internationella kritik som återkommande riktats mot Sverige i denna fråga. Även klimatfrågor borde numera beaktas i relation till rennäringens hållbarhet eftersom renskötseln påverkas i mycket hög grad av klimatförändringarna.

Bland de samiska näringar som följs upp inom ramen för budgetprocessen redovisas ingen annan näring än rennäringen. Enligt uppgift från samiska företrädare har till exempel förutsättningarna för duodji som samisk näring inte följts upp alls av regeringen. Annan markanvändning som är viktig för samisk kultur omnämns inte heller.

Sanningskommissionen konstaterar att målet för politikområdet skulle behöva revideras i syfte att tydliggöra kopplingen, dels till centrala delar i Sveriges internationella åtaganden rörande urfolk, dels till fler aspekter av samiskt liv i Sverige. Skrivningar som skulle kunna övervägas i en förnyad målskrivning är till exempel att främja ett livskraftigt samiskt samhälle, verka för samiskt självbestämmande, samisk förvaltning och utveckling av samiskt kultur, och identitet (där andlighet, språk och kulturarv ingår), liksom skrivningar rörande traditionell samisk kunskap, likvärdig hälsa, social hållbarhet i en bredare kontext samt att verka för ansvarstagande, upprättelse och gottgörelse för historiska övergrepp som staten gjort sig skyldig till. Det är också angeläget att regeringen inom ramen för budgetprocessen ger en samlad bild av samtliga frågor som rör det samiska folket. Nu redovisas frågor som rör det samiska folket under flera olika utgiftsområden och det saknas en helhetsbild.

Mot bakgrund av detta förordar Sanningskommissionen att regeringen initierar en process i nära dialog och med effektivt deltagande av samiska företrädare för att formulera en ny målskrivning i statsbudgeten för den fortsatta politiken rörande det samiska folket. Det nya målet bör ta sitt avstamp i urfolksdeklarationen, artikel 1 och 27 i FN konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter samt artikel 30 i FN konventionen om barns rättigheter. Målet bör spegla förutsättningarna för ett livskraftigt samiskt samhälle i all dess mångfald.

13.9.4 Stärk Sámedigge/Sámediggi/Saemiedigkie/Sametinget

Uppmaning

Regeringen ska stärka Sametingets självbestämmande och resurser och uppföra en ny parlamentsbyggnad för Sametinget.

Förslag

Det samiska folket ska ha förutsättningar att själva avgöra på vilket sätt deras eget kultur- och samfundsliv ska behållas och utvecklas i enlighet med 1 kap. 2 § 6 st. regeringsformen.

Sametinget behöver ges en högre grad av autonomi för att kunna verka för ett livskraftigt samiskt samhälle.

Regeringens styrning av Sametinget behöver minska. Anslagen till Sametinget behöver öka och stå i paritet med uppdraget att utveckla ett samiskt kultur- och samhällsliv.

Regeringen bör driva frågan om permanent status och representation för Sametinget i Nordiska rådet och även säkerställa att Sametinget kan delta i internationella fora där urfolksfrågor behandlas.

Regeringen behöver snarast avsätta resurser för att kunna uppföra en samisk parlamentsbyggnad.

Sanningskommissionen noterar att Sametingsutredningen redan 2002 förordade en större frihet för Sametinget och en mindre grad av statlig styrning. Utredningen föreslog bland annat att det skulle utredas om Sametinget kunde bli ett organ för självstyre, att anslagen i budgetprocessen skulle utformas som ett enda ramanslag och att samtliga Sametingets uppgifter skulle anges i lag. Regeringen ansåg att det på sikt skulle kunna vara en rimlig konsekvens av att samerna intar en särställning i det svenska samhället, men man var inte villiga att genomföra sådan förändringar 2005.[132]

Urfolksrätten har utvecklats sedan 2005 inte minst genom att Sverige anslutit sig till urfolksdeklarationens bestämmelser om urfolks självbestämmande. Men också genom att olika FN organ i sin övervakning av Sveriges tillämpning av olika FN konventioner hän-

[132] Prop. 2005/06:86 s. 38.

visat till samers rätt till självbestämmande. Det finns i linje med detta ett tydligt krav på ett ökat självstyre för samer i Sverige. Detta motsvaras av ett behov av utökat självstyre som Sametinget uttryckt.

Sanningskommissionen bedömer att Sametingets autonomi och beslutanderätt behöver utvecklas och utökas. Forskning och statlig uppföljning visar att Sametingets nuvarande konstruktion är problematisk och otydlig bland annat när det gäller ansvarsfördelning mellan plenum, styrelse och kansli, men också i relationen mellan Sametinget och Regeringskansliet. Regeringens styrning av Sametinget gör att den nuvarande utformningen inte ger det samiska folket självbestämmande.

Det samiska folket behöver konkreta verktyg för att kunna verka i den riktning som anges i 1 kap. 2 § 6 stycket regeringsformen. Det är också samerna själva som ska ange den fortsatta inriktningen. Sametinget behöver ha reella förutsättningar och resurser att driva ett sådant utvecklingsarbete. Sametinget begränsade resurser försvårar utvecklingen av ett samiskt kultur- och samhällsliv, vilket även Statskontoret påtalat i sin granskning. Sametinget styrs i hög grad genom öronmärkta sakanslag. Även de anslag som Sametinget kan fördela och prioritera inom är för begränsade.

Det finns viktiga samiska frågor som inte ingår i Sametingets uppdrag i dag, bland annat äldre- och hälsofrågor. Det behövs en översyn av Sametingets instruktion när det gäller sakområden som den behöver ha mandat att verka inom.

Regeringens styrning av Sametinget, utformning av Sametingets status, uppdrag och mandat och resurstilldelningen behöver därför ses över. Frågan om ett utökat samiskt självstyre behöver utredas vidare, enligt Sanningskommissionens bedömning. Sverige behöver i högre grad leva upp till folkrättens krav på urfolks självbestämmande. I denna översyn behöver bland annat följande frågor behandlas: frågan om Sametinget ska vara en förvaltningsmyndighet under regeringen eller ges en annan status, indexering eller annan automatisk uppräkning av Sametingets anslag som är långsiktigt och förutsägbart, Sametingets möjligheter att i högre utsträckning samverka med det finska respektive norska Sametingen i gemensamma frågor, samt på vilket sätt Sametingets urfolksroll kan utvecklas inom ramen för Sveriges officiella representation i internationella sammanhang.

Därutöver bör regeringen också driva på frågan om permanent status och representation för Sametinget i Nordiska rådet. Nordiska rådet behandlar många frågor av betydelse för att utveckla samisk

kultur- och samfundsliv och därför behöver samernas ställning och närvaro stärkas i rådet.

År 2004 uttalade dåvarande statsministern Göran Persson att en parlamentsbyggnad skulle uppföras som en ny hemvist för Sametinget. Statens fastighetsverk, SFV, fick i uppdrag att utreda frågan presenterade sitt förslag i april 2005. Regeringen fattade därefter beslut att låta SFV gå vidare med en arkitekttävling baserad på det programmet och en projektkostnadsram på 150 miljoner. Efter en arkitekttävling utsågs en vinnare 2006. Sedan dess har frågan beretts i Regeringskansliet. Sametinget har förberett frågan under lång tid och platsen är beslutad. En arkitekttävling är genomförd och en utpekad tomt väntar i Östersund.

Sametingets nuvarande huvudkontor i Kiruna kommer enligt de senaste beskeden från LKAB att hamna inom deformationsområdet för gruvan i Kiruna de närmaste åren. En flytt från den gamla skolbyggnaden i Kiruna är således nu oundviklig i närtid för Sametinget. En tillkommande kostnad för staten kommer således i närtid för en flytt.

För den som besökt Sametinget i Kárášjohka/Karasjok i Norge respektive Anár/Enare i Finland är det uppenbart att en samisk parlamentsbyggnad är av mycket stor symbolisk betydelse. Sametinget i Kárášjohka invigdes av kung Harald V den 2 november 2000. Sametinget i Anár, även kallad Sajos, invigdes 2012. En parlamentsbyggnad är en källa till stolthet, en värdig hemvist för ett urfolk och ett uttryck för den samiska kulturen och identiteten så att den synliggörs. Det är också en fysisk lokal för samiskt demokratiskt arbete och myndighetsarbete, en plats där verksamheter kan samlas. Den nuvarande lokalen för svenska Sametinget har inte ens plenumslokaler, utan Sametingets plenum har fått flyttat runt tre gånger om året i olika offentliga sammanträdesrum ända sedan 1993. Det är inte ändamålsenligt eller värdigt.

Det är dags även för Sverige att visa motsvarande respekt för det samiska folket. Sametinget i Sverige behöver ändamålsenliga lokaler för sin verksamhet. Det har redan gått dryga 30 år sedan Sametingets inrättades. Rimligen borde en parlamentsbyggnad ha tillkommit för länge sedan. Det behövs en permanent plenisal. Det behövs lokaler för de folkvaldas arbete. Det behövs tillräckligt stora lokaler för Sametingets kansli. Påbörjandet av bygget av parlamentsbyggnaden skulle,

enligt Sanningskommissionens mening, också vara en nystart för relationerna mellan det samiska folket och majoritetssamhället.

13.9.5 Stärk samordningen av urfolksfrågor i Regeringskansliet

Uppmaning

Regeringen ska stärka samordningen av politiken rörande det samiska folket inom Regeringskansliet.

Förslag

En permanent samordningsfunktion behöver inrättas på Regeringskansliet för att stärka samordningen av urfolkspolitiken. Alla berörda departement ska ingå i samordningen och en utpekad ansvarig samordnare ges ansvar att hålla samman arbetet.

Insatser behövs för att höja Regeringskansliets kunskap i urfolksfrågor, Sveriges internationella åtaganden rörande urfolk och hur kronans/statens politik påverkat det samiska folket.

Myndighetsuppföljning av frågor som rör urfolkspolitiken behöver stärkas liksom samordningen mellan myndigheter.

Ett samordningskansli för samiska frågor föreslogs redan 1989 av Samerättsutredningen. Utredningen anförde att arbetet med samefrågorna inom Regeringskansliet behövde organiseras på ett sådant sätt att regeringen kunde få underlag för en samlad bild. En interdepartemental arbetsgrupp, som är vanligt förekommande inom Regeringskansliet, bedömdes som otillräcklig enligt samerättsutredningen.[133]

Sanningskommissionen konstaterar att behovet av ökad samordning kvarstår i Regeringskansliet. Flera departement ansvarar för frågor som rör samiska förhållanden men ingen funktion har en helhetsbild. Enligt uppgift från Sametinget är det svårt att få till möten med andra än det departement som har myndighetsansvar för Sametinget. Det behövs dialog både på tjänstemanna- och politikernivå.

Sanningskommissionen bedömer vidare att kunskapen om det samiska folket och Sveriges internationella åtaganden rörande ur-

[133] SOU 1989:41. *Samerätt och sameting*, s. 31.

folk behöver stärkas inom Regeringskansliet. I detta ingår kunskap och medvetenhet om de historiska relationerna mellan samer och kronan/staten och vilka konsekvenser kronans/statens politik fått för det samiska folket. Kunskapshöjande insatser behöver genomföras för att säkerställa sådan kunskap bland medarbetare inom Regeringskansliet. I de introduktionsutbildningar som genomförs för nya medarbetare i Regeringskansliet ska kunskap om urfolket samerna därför ingå.

På motsvarande sätt finns ett antal statliga sektorsmyndigheter med uppdrag som rör samer. Inte heller dessa samordnar arbetet, annat än rörande specifika regeringsuppdrag där detta särskilt anges. Många myndigheter har dessutom begränsad kunskap om samiska förhållanden och den samiska befolkningens behov och förutsättningar. Det är svårt att få till ett gemensamt långsiktigt statligt utvecklingsarbete till gagn för det samiska folket. Hos många myndigheter skulle det också behövas kapacitetsuppbyggnad och kunskapshöjande insatser i frågor som rör samer.

Sanningskommissionen bedömer att den statliga myndighetssamordningen behöver förbättras och utvecklas. Det behövs mer kunskaps- och erfarenhetsutbyte mellan myndigheter. De nya stärkta målskrivningar för urfolkspolitiken, som kommissionen anser ska utarbetas, ställer också krav på bättre uppföljning av de insatser som initieras. Sametingets bör ges en central roll i den samlade bedömningen av myndigheters måluppfyllelse i relation till de nya målen som utarbetas.

13.9.6 Tydligare redovisning av konsekvenser för det samiska folket

Uppmaning

Regeringen ska stärka kravet på redovisning av konsekvenser av förslag för det samiska folket i utredningar som görs.

Förslag

Statliga utredningar ska vara skyldiga att bedöma och redovisa hur det samiska folket påverkas av förslag som lämnas. Ett tillägg föreslås i förordning (2024:183) om konsekvensutredningar.

I dag finns det ingen skyldighet att redovisa konsekvenser för urfolket samerna när frågor utreds eller behandlas. En sådan skyldighet borde, enligt Sanningskommissionens mening, finnas i vart fall för alla utredningar som tillsätts av regeringen respektive Regeringskansliet.

Sanningskommissionen anser att tillägg bör göras i förordning (2024:183) om konsekvensutredningar.[134] Det skulle driva fram en kunskapshöjning inom utredningsväsendet, bidra till bättre beslutsunderlag, ökad medvetenhet och ökat synliggörande rörande samer. Det skulle också innebära att frågor och problemställningar kan fångas upp tidigare.

Det finns många exempel på statliga utredningar som inte beaktat samiska näringars behov över huvud taget eller att analysen är alltför ytlig. Detta problem behöver rättas till. I frågor som berör det samiska folket bör ska det därför ställas krav på redovisning av konsekvenser av förslag som lämnas av statliga utredningar.

13.10 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande markrelaterade insatser

13.10.1 Kompensatoriska åtgärder för förlust av traditionella samiska marker och rättigheter

Statens ansvar

Staten/kronan har ansvar för att ha fördrivit samer från traditionella samiska marker, avvittrat traditionella samiska marker till privat ägande för jord- och skogsbruksändamål och hävdat statlig äganderätt till övriga traditionell samisk mark. Staten har ersatt samers tidigare starka enskilda rättigheter på samiska skatteland med renbeteslagarnas kollektiva begränsade bruksrätt till renbete, jakt och fiske med mera och

[134] Förordning (2024:183) om konsekvensutredningar; numera en hänvisning till den i kommittéförordningen (1998:1474).

uteslutit samer som inte bedriver renskötsel från rätten att utöva sin samiska kultur på traditionella samiska marker.[135]

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att

– det samiska folket kompenseras för den historiska skuld som staten/kronan förorsakat det samiska folket för förlusten av rättigheter till skattelanden. Kompensation för dessa oförrätter avseende samers rätt till sina traditionella marker ska ges genom att regeringen ser till att kommissionens uppmaningar och förslag genomförs, samt att

– pågående undanträngning av renskötselrätten och samiskt kulturutövande på traditionella samiska marker i enlighet med urfolksrätten och Sveriges internationella åtaganden rörande mänskliga rättigheter upphör.

Sanningskommissionens kartläggning och granskning som redovisats i föregående kapitel visar att kronan/staten, successivt under ett antal århundraden har överfört rätten till de samiska skattelanden från samerna till staten och privata markägare. På de traditionella samiska marker som staten numera hävdar äganderätt till har staten lagfäst en varierande begränsad rätt att bruka markerna för renskötsel, jakt och fiske med mera. Parallellt med övertagandet av rätten till markerna har staten bedrivit en aktiv politik för att bebygga och exploatera traditionella samiska marker Exploateringspolitiken har eskalerat i nutid inom ramen för den så kallade gröna omställningen. Jordbruk, skogsbruk, vattenkraft, infrastruktur, vindkraft, gruvor och annan konkurrerande markanvändning har trängt undan samerna och deras kultur från deras traditionella marker och fortsätter att göra det. Sanningskommissionen konstaterar att förlusten av de samiska skattelanden och exploateringen av de traditionella samiska markerna är en historisk oförrätt mot samerna som ur ett urfolksrättligt perspektiv genererat en historisk skuld för svenska staten som kräver kompensatoriska åtgärder.

[135] Se kapitel 8.

Artikel 28 i FN:s urfolksdeklaration (UNDRIP) reglerar hur de anslutande staterna ska hantera urfolkets förlust av traditionella marker genom restitution eller kompensatoriska åtgärder:

1. Urfolk har rätt till rättelse, genom medel som kan innefatta återbördande eller, när detta inte är möjligt, rättvis, skälig och rättfärdig ersättning, för de landområden, territorier och resurser som de traditionellt har ägt eller på annat sätt bebott eller brukat och som har konfiskerats, tagits, ockuperats, använts eller skadats utan deras fria, informerade förhandssamtycke.
2. Kompensation ska ske i form av landområden, territorier och resurser av samma kvalitet, storlek och rättsliga status eller i form av ekonomisk kompensation eller annan lämplig gottgörelse, såvida inte annat fritt överenskommits av de berörda folken.

Artikel 28 i urfolksdeklarationen föreskriver att urfolk har rätt till restitution av de marker, territorier och naturresurser som de traditionellt har ägt, innehaft eller på annat sätt brukat och som har frångtagits dem utan deras fria, förhandsgivna och informerade samtycke. Huvudregeln är att sådan egendom ska återställas till urfolket. Om återställande inte är möjligt har urfolket rätt till rättvis och skälig ersättning eller kompensation. Ersättningen bör, om inte annat överenskommits, i första hand utgå i form av mark, territorier och resurser av motsvarande kvalitet, omfattning och rättslig status som de som gått förlorade.

Markområden där kompensatoriska åtgärder kan genomföras i form av ökat samiskt inflytande och anpassning av förvaltningen med hänsyn till traditionell samisk markanvändning är de traditionella samiska marker som staten förvaltar genom myndigheter eller statliga bolag.

I Norge har Høyesterettsen i Fosen-ärendet i Norge illustrerat hur kompensation för förlorade betesmarker rent praktisk skulle kunna ges från statens sida. Domstolen fann att regeringens beslut om vindkraftverk på Fosenhalvön inte innehöll tillräckliga skadebegränsande åtgärder för att säkerställa rätten att utöva samisk kultur. Som en del av uppföljningen av domen har berörda renägare erbjudits ersättningsmark som kompensation för den kränkning av samernas rätt att utöva sin kultur enligt folkrätten som vindkrafts-

utbyggnaden medför. Ett avtal om nya vinterbetesmarker har ingåtts, men detta är ännu inte genomfört.[136]

Arbetet med kompensatoriska åtgärder utgör en viktig del av det försoningsarbete som staten har att utföra och finansiera. Det är avgörande för ett framgångsrikt försoningsarbete att staten ger det samiska folket möjlighet att vara med och ta ställning till hur det arbetet ska genomföras och vilka mål som därigenom ska uppnås.

Svenska kyrkans ansvar

Uppmaning

Svenska kyrkan behöver ta fullt ansvar för de oförrätter, övergrepp och kränkningar som man varit delaktiga i och erkänna och ta ansvar för de ekonomiska fördelar som kyrkan direkt eller indirekt åtnjutit genom statens/kronans övertagande av samiska skatteland.

Det finns numera en tydligare bild av Svenska kyrkans historiska agerande mot det samiska folket. Genom den officiella ursäkten till det samiska folket 2021 och 2022 har Svenska kyrkan uttryckligen erkänt delaktighet i kyrkans historiska övergrepp och kränkningar mot samer och även åtagit sig att bidra till upprättelse för de konsekvenser som det ledde till.

I dialogen inför kyrkans ursäkt framförde en del samiska företrädare en oro över att Svenska kyrkan inte skulle komma att ta ansvar även för det som en Sanningskommission senare skulle anföra. Därför borde en ursäkt anstå tills Sanningskommissionens arbete var slutfört. Så blev det inte, utan Svenska kyrkan gick vidare med ursäkten.

Sanningskommissionen utgår från att Svenska kyrkan avser att fullfölja det påbörjade försoningsarbetet och att nu också erkänna och ta ansvar även för det som nu framkommit rörande kyrkans förvärv av marker som tidigare varit samiska skatteland och de ekonomiska fördelar som detta inneburit för kyrkan.[137]

Enligt Sanningskommissionens uppfattning bär Svenska kyrkan ett historiskt ansvar i relation till det samiska folket för att man över-

[136] Fosen-samene er splittet i synet om å flytte rein til Østerdalen – NRK Trøndelag – Lokale nyheter, TV og radio.
[137] Se kapitel 12.

tog samiska marker som en del av kronans/statens övertagande av skattelanden. Det innefattar ett ansvar för de ekonomiska fördelar som kyrkan direkt eller indirekt åtnjutit genom statens/kronans övertagande av samiska skatteland. Hur Svenska kyrkan i dag ska ta detta ansvar ligger det på kyrkan själv att bestämma. Det ligger utanför Sanningskommissionens direktiv att granska kyrkans agerande efter år 2000 då kyrkan skiljdes från staten.

13.10.2 Säkerställ alla samers rätt att utöva sin kultur på traditionella samiska marker

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att de samer som i dag inte är medlemmar i samebyarna ges möjlighet att utöva sin samiska kultur på traditionella samiska marker i enlighet med urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtaganden.

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att

- de samiska renskötarnas rätt att bedriva renskötsel i koncessionssamebyarna på traditionella samiska marker sker utifrån urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtagande om mänskliga rättigheter, och att
- konflikter inom koncessionssamebyarna motverkas.

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa skogssamebyarnas rättigheter till jakt och fiske och rätt till ersättning för upplåtelse av nyttjanderätter på statens mark utifrån urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtagande om mänskliga rättigheter.

Genom införandet av renbeteslagarna 1886 och 1928 utestängdes stora delar av det samiska folket från att bruka traditionella samiska marker för viste, jakt och fiske till följd av att staten begränsade bruksrätten

av mark för renbete, jakt och fiske genom villkor för medlemskapet i de lappbyar som staten konstruerade för renskötseln.[138] Frågan om möjlighet för samer som inte bedrev renskötsel att få nyttja traditionella samiska marker för viste, jakt, fiske med mera hanterades av staten genom bestämmelserna om upplåtelse av mark, jakt och fiske. Dessa bestämmelser som tillkom under sent 1800- och tidigt 1900-tal och uppfyller enligt Sanningskommissionen inte dagens krav enligt urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtaganden om mänskliga rättigheter för det samiska folket.

Staten måste därför ta ansvar för att utreda och hitta en ny konstruktion för att säkerställa möjlighet för de samer som inte är medlemmar i samebyar att på statlig mark utöva sin samiska kultur på traditionella samiska marker. Staten behöver även utreda och hitta en ny konstruktion för hur nuvarande skogssamebyar och samiska koncessionsinnehavare ska få relevanta rättigheter anknutna till sina traditionella samiska marker.

Det är avgörande för ett sådant utredningarbete ska bli framgångsrikt att staten låter det samiska folket själva bestämma hur det arbetet ska genomföras och vilka mål som därigenom ska uppnås.

13.10.3 Den samisk bruksrätten renskötselrätten ska behandlas likvärdigt med andra svenska bruksrätter

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att renskötselrätten behandlas likvärdigt med andra bruksrätter i Sverige i enlighet med egendomsskyddet i regeringsformen och Sveriges internationella åtaganden avseende mänskliga rättigheter.

Medlemmar i samebyar ska i lagstiftning ges samma skydd för och självbestämmande över renskötselrätten som andra innehavare av bruksrätter till mark har.

Genom införandet av 1886 års renbeteslag fråntogs samerna sina individuella rättigheter knutna till samiska skatteland. Renskötande samer fick en lagfäst kollektiv bruksrätt till renbete, jakt och fiske med mera, så kallad renskötselrätt. Renskötselrätten blev genom

[138] Se avsnitt 8.2.5.

1886 års lag underställd statlig förvaltning genom lappväsendet och länsstyrelserna.

Konstruktionen med en fortsatt statlig förvaltning av samernas bruksrätt och större möjligheter att göra intrång i renskötselrätten än vad som gäller för andra bruksrätter är diskriminerande och är inte förenlig med dagens krav enligt egendomsskyddet i grundlagen och Sveriges internationella åtaganden avseende mänskliga rättigheter.

Regeringen måste därför genomföra nödvändiga ändringar av gällande rätt för att säkerställa att den samiska bruksrätten behandlas likvärdigt med andra motsvarande bruksrätter enligt svensk lag såsom exempelvis för servitutsrättigheter till jakt, fiske och bete.

13.10.4 Säkerställ att statliga myndigheter främjar samers möjlighet att behålla sin kultur knuten till mark och ger samer inflytande

Förslag

Regeringen ska säkerställa att statliga myndigheter lever upp till sina skyldigheter att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur och ge samer reellt inflytande i verksamhet som påverkar traditionell samisk mark. Det ska också säkerställas att statliga myndigheter i sin verksamhet respekterar renskötselrättens egendomsskydd, renskötselns ställning på renbetesfjällen och ovan odlingsgränsen och traditionell samisk kunskap. Om myndigheter förvaltar statlig mark inom traditionella samiska marker, ska de erbjuda samer möjlighet att effektivt delta i förvaltningen.

Det ska också införas en laglig skyldighet för statliga myndigheter vars verksamhet påverkar traditionell samisk mark att anta mål och riktlinjer för arbetet med att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur och ge samer reellt inflytande.

Effekterna av de statliga myndigheternas verksamhet och de mål och riktlinjer som sätts upp ska följas upp med effektivt deltagande av representanter för det samiska folket.

Statliga myndigheter som förvaltar eller fattar beslut som påverkar mark inom traditionella samiska marker brister i sin tillämpning av

sina skyldigheter att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur inklusive renskötsel och annan samisk markanvändning och i att ge samer reellt inflytande på ett som gör att samer kan ställa sig bakom den förvaltning som sker och de beslut som fattas. Detta framgår såväl av de intervjuer kommissionen har gjort som av internationell kritik som riktas mot Sverige.

För att komma till rätta med bristerna ska regeringen ge tydliga anvisningar om att statliga myndigheter som förvaltar och fattar beslut om traditionell samisk mark – med utgångspunkt i samers behov – ska främja samers möjlighet att kunna behålla och utveckla sin kultur knuten till marken. De statliga myndigheternas skyldigheter i dessa avseenden behöver klargöras antingen genom instruktioner till myndigheterna eller genom regleringsbrev. Av anvisningarna bör det också framgå att myndigheterna har en skyldighet att ge renskötselrätten samma skydd mot intrång som andra bruksrätter till mark och att mark ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen ska förvaltas med beaktande av att den i första hand är avsedd för de renskötande samernas bruk.[139] Effekterna av sådana anvisningar ska följas upp med effektivt deltagande av Sametinget som redan är den myndighet som har i uppdrag att följa upp hur myndigheter främjar samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur enligt minoritetslagens bestämmelser i 4 §).

Regeringen ska också ge tydliga anvisningar för att statliga myndigheter ska ge samer reellt inflytande genom samråd och konsultationer innan de vidtar åtgärder eller fattar beslut om marken som berör samer. Regeringen måste därför se till att samråd och konsultationer genomförs med målet att samer ska kunna ställa sig bakom och samtycka till de beslut myndigheter fattar. Dessa anvisningar ska antingen ges genom instruktioner till myndigheterna eller genom regleringsbrev (jfr ovan om samråd och konsultation i enlighet med principen om fritt informerat förhandssamtycke). Effekterna av sådana anvisningar ska följas upp av Sametinget som redan är den myndighet som har i uppdrag att följa upp hur myndigheter uppfyller sin skyldighet att ge samer reellt inflytande (enligt 5 § minoritetslagen).

Regeringen behöver ge myndigheterna stöd så att de kan leda processer i samråd och konsultationer som kan resultera i att samer kan ställa sig bakom de beslut som fattas. Det innebär att myndigheter i den process som föregår ett beslut om hur mark i Sápmi ska an-

[139] Se prop. 1971:51 s. 132–133.

vändas för exploatering eller annan konkurrerande markanvändning, från start ska sträva efter att fatta beslut som samer kan ställa sig bakom och ge sitt samtycke till (jfr ovan om samråd och konsultation i enlighet med ramkonventionen och principen om fritt informerat förhandssamtycke).

För de statliga myndigheter som förvaltar traditionell samisk mark, bland annat Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, Naturvårdsverket och berörda länsstyrelser, ska en skyldighet i lag införas som innebär att de ska anta mål och riktlinjer för hur deras arbete med att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur och ge samer inflytande, ska bedrivas. Myndigheterna ska också anta mål och riktlinjer för sitt arbete med att skapa processer för att ge samer rätt till fritt informerat förhandssamtycke. Genom att myndigheterna får en skyldighet att redovisa mål och riktlinjer tydliggörs deras ansvar för att främja samers möjlighet att behålla sin kultur knuten till mark och att ge samer inflytande över denna. Samtidigt kan dessa mål och riktlinjer ge regeringen en bättre överblick över hur myndigheterna konkret uppfyller sina åtaganden. Effekterna av myndigheternas arbete med mål och riktlinjer för arbetet med att främja samers möjlighet att behålla sin kultur och ha inflytande i myndigheternas verksamhet ska följas upp med effektivt deltagande av samiska representanter.

13.10.5 Statliga bolag och Statens fastighetsverk ska genomföra human rights due diligence

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att statliga bolag och Statens fastighetsverk genomför *human rights due diligence*, det vill säga planerar verksamheten med respekt för samers mänskliga rättigheter samt att staten gottgör de kränkningar som kan ha orsakats genom affärsverksamheten.

Regeringen har ett ansvar för att se till att de statliga bolagen lever upp till sina åtaganden i enlighet med statens ägarpolicy. De statliga bolagen har ett särskilt ansvar för att agera ansvarsfullt och arbeta aktivt för att följa internationella riktlinjer bland annat om miljö- och

klimathänsyn, och mänskliga rättigheter. Bolagen ska också i övrigt agera på ett sådant sätt att de åtnjuter offentligt förtroende.

Statliga bolag ska enligt statens ägapolicyn agera föredömligt och sätta upp mål för verksamheten och fatta policybeslut på styrelsenivå samt ha ändamålsenliga processer på plats för att kunna identifiera, hantera och följa upp relevanta områden och mål för verksamheten. I bolagens årsredovisning ska det ingå en hållbarhetsredovisning där bolagen redovisar hur deras arbete med hållbarhetsfrågor har omsatts i handling, måluppfyllelse samt effekter på de strategiska målen inför kommande år. Även Statens fastighetsverk (SFV) ska enligt sin instruktion bedriva en hållbar förvaltning av mark. Det omfattar bland annat det skogsbruk som Statens fastighetsverk bedriver.

Regeringen har i ägarpolicyn pekat ut några internationella principer och riktlinjer som väsentliga för bolag med statligt ägande. Där ingår de tio principerna i FN:s Global Compact och FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter.

I FN:s Global Compact anges att företag ska stödja och respektera internationella mänskliga rättigheter inom sfären för företagens inflytande och säkra att deras egna företag inte är inblandade i kränkningar av mänskliga rättigheter. Företagen ska visa att de har vidtagit rimliga åtgärder för att förebygga och gottgöra kränkningar av de mänskliga rättigheterna (human rights due diligence) samt ta initiativ för att aktivt stötta mänskliga rättigheter och se till att de uppfylls.[140]

Respekten för mänskliga rättigheter innefattar skydd för minoriteters rättigheter enligt artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter. Särskilt viktigt är det att företagen är observanta på att de respekterar mänskliga rättigheter för utsatta grupper som exempelvis urfolk.[141] Det påpekas att urfolks rätt till sin kultur kan komma i konflikt med företagande. Som exempel nämns skogsföretags verksamhet på mark som är viktig för urfolks kultur och traditionella försörjning. Det anses vara av avgörande betydelse att företag, så snart mark som är viktig för urfolks kultur berörs av verksamheten samråder med urfolken innan några åtgärder vidtas. Bolagen bör i dessa samråd ta hänsyn till urfolkets kulturella behov med en strävan att uppnå överenskommelser med dem om användningen av marken.[142]

[140] https://globalcompact.se/om-un-global-compact/de-10-principerna.
[141] Ibid. principle-1.
[142] Human Rights Translated, A Business Reference Guide, s. 81 ff.; Statskontoret, FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter, rapport 2018:8.

I FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter konstateras att stater har störst möjligheter att säkerställa att relevanta riktlinjer, lagar och regler om respekt för de mänskliga rättigheterna tillämpas i statliga företag och även ge råd till företag.[143]

Stater bör enligt FN:s vägledande principer när det är lämpligt, kräva att statliga företag genomför human rights due diligence. Även i FN:s vägledande principer anges att företag ska ägna särskild uppmärksamhet åt eventuell påverkan av företagens verksamhet på urfolks mänskliga rättigheter, exempelvis när mark som de traditionellt använder, tas i anspråk av företag för annan konkurrerande markanvändning. Företagen ska kunna ge drabbade gottgörelse om de kränker mänskliga rättigheter.[144]

Statskontoret och Riksrevisionen har granskat de statliga bolagens verksamhet med inriktning på hur de uppfyller sina åtaganden om hållbart företagande där respekt för mänskliga rättigheter ingår. Statskontoret har också granskat myndigheters affärsverksamhet. Statskontoret kom fram till att regeringen bör överväga att för statliga bolag kräva att de genomför human rights due diligence, det vill säga att de statliga bolagen ska redovisa vad de har gjort för att i sin verksamhet förebygga och gottgöra brott mot mänskliga rättigheter.[145] Riksrevisionen pekade på att regeringen bör utveckla informationen till riksdagen så att den inkluderar upplysningar om hur styrningen av de statliga bolagen genomförts och hur långt regeringen kommit med att balansera en ekonomiskt, socialt och miljömässigt hållbar utveckling i statens bolagsägande. Riksrevisionen ansåg också att regeringen borde överväga att införa krav på utvärdering och kontroll av de statligt ägda bolagens hållbarhetsredovisning så att den behandlas mer likvärdigt den finansiella redovisningen.[146]

Granskningarna visar att de statliga bolagen brister i sina skyldigheter att agera hållbart vilket inkluderar att agera med respekt för mänskliga rättigheter, särskilt för utsatta grupper som urfolk. I detta innefattas att bedriva verksamhet som påverkar urfolks mark på ett sätt som respekterar deras rätt att behålla sin kultur. Såväl LKAB som Vattenfall och Sveaskog har i sin verksamhet tagit i anspråk mark som är viktig för samers naturbetesbaserade renskötsel och

[143] Statskontoret ibid.
[144] Human Rights Translated, A Business Reference Guide, p. 12, 15, 17 och 22.
[145] Statskontoret ibid.
[145] Riksrevisionen 2021:10, *Hållbart företagande – regeringens styrning av de statligt ägda bolagen*.
[146] Ibid.

annan samisk markanvändning och kultur. Regeringen ska därför ge de statliga bolag som förvaltar traditionell samisk mark i uppdrag att genomföra human rights due diligence. Detsamma gäller för SFV som förvaltar och bedriver skogsbruk på statlig mark ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Det innebär att företagen ska rapportera vad de har gjort för att i sina verksamheter förebygga och gottgöra brott mot mänskliga rättigheter. Exempelvis ska de statliga bolagen och SFV ha implementerat tydliga policies och riktlinjer för sitt arbete med mänskliga rättigheter och ha genomfört konsekvensanalyser av hur deras verksamhet påverkar mänskliga rättigheter. Om de upptäcker att verksamheten negativt påverkar mänskliga rättigheter ska de upprätta planer för att åtgärda problemen och följa upp och granska att vidtagna åtgärder får önskad effekt. Det innefattar också att se till att arbetet med mänskliga rättigheter integreras i alla delar av det statliga bolagets och SFV:s organisation.[147]

Efter att en human rights due diligence genomförts ska regeringen se till att staten gottgör de brott mot samers mänskliga rättigheter som de statliga bolagens eller SFV:s verksamhet orsakat och att de upprättar planer för hur verksamheten ska bedrivas framöver för att undvika att begå sådana brott och med respekt för samers mänskliga rättigheter.

13.10.6 Stärk kraven på kunskaper om urfolk för beslutsfattare i markanvändningsfrågor

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att beslutsfattare som hanterar frågor om traditionella samiska marker har utbildning i samiska rättigheter och samisk kultur, inklusive renskötselns förutsättningar, samt i hur samråd och konsultationer genomförs i nära och effektivt samarbete med det samiska folket.

[147] Human Rights Translated, A Business Reference Guide, p. 12, 15, 17 och 22.

Förslag

Regeringen ska avsätta resurser och vidta andra åtgärder för att förverkliga och ställa krav på sådan utbildning. Utbildningen ska utformas med effektivt deltagande av representanter för det samiska folket.

För att samer inte ska lida rättsförluster på grund av den okunskap som råder hos myndigheter om vad som krävs för att renskötsel och samisk kultur ska kunna bevaras och utvecklas krävs en omfattande utbildningssatsning. Sådan utbildning behöver både omfatta samebyarnas renskötselrätt och samers rätt till sin kultur inklusive renskötsel samt rätten till självbestämmande för samer och rätt att ha reellt inflytande i beslut som berör dem. Dessutom behövs kunskap om förutsättningarna för att samer ska kunna fortsätta med naturbetesbaserade renskötsel som en central del av samisk kultur samt om förutsättningarna för annan samisk markanvändning.

Utbildningen ska i första hand riktas till myndigheter som förvaltar mark inom Sápmi och som fattar beslut som leder till konkurrerande markanvändning och exploatering av denna mark. Den bör innehålla kunskap som gör att tjänstemän vid myndigheterna kan bedöma vilka effekter, även kumulativa effekter, som en viss exploatering eller verksamhet kommer få för renskötseln eller samisk kultur i övrigt. Kunskap om hur de negativa effekterna av exploateringar eller konkurrerande markanvändning kan lindras bör också ingå i utbildningen så att myndigheterna kan föreskriva adekvata villkor för sådan markanvändning.

En viktig del av utbildningen är att ge tjänstepersoner och andra som fattar beslut om mark, kunskap om hur de kan leda processer som från start har som mål att fatta beslut som samer kan ställa sig bakom. Annars kan inte skyldigheten att respektera samers rätt till fritt informerat förhandssamtycke tillgodoses. Principen om fritt informerat förhandssamtycke innebär att samer har rätt att få information om hur en begärd exploatering/åtgärd som berör traditionell samisk mark kan påverka samisk markanvändning (se nedan åtgärd för att miljökonsekvensbeskrivningar tydligare när det gäller hur exploateringar kommer påverka samer). För att samer ska kunna ställa sig bakom ett beslut krävs också att myndigheterna på ett adekvat

sätt tillgodoser samers behov av marken för sin kultur i enlighet med innebörden av ramkonventionens artikel 15.

13.10.7 Åtgärder rörande skyddade områden på traditionella samiska marker

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att förvaltningen av världsarvet Laponia permanentas.

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att nationalparker och naturreservat på statlig mark inom traditionella samiska marker skyddar både värdefull natur och den samiska kulturen inklusive renskötseln och att alla samer på lokal nivå ges möjlighet att effektivt delta i förvaltningen av dem på motsvarande sätt som i Laponiaförvaltningen.

Inom statlig mark som är traditionell samisk mark finns många nationalparker och naturreservat. Syftet med att inrätta nationalparker och naturreservat styr förvaltningen av dessa skyddade områden som i normalfallet sköts av Naturvårdsverket och länsstyrelserna. Syftet kan så som lagstiftningen är utformad inte omfatta att skydda samisk kultur knuten till marken i nationalparker och naturreservat. Detta stridet mot samisk kultur och samiskt synsätt.

För att samisk renskötsel och övrig samisk kultur ska kunna skyddas på statlig mark ska lagstiftningen ändras så att såväl samisk kultur som naturvärden kan skyddas inom nationalparker och naturreservat på traditionella samiska marker. Ett sådant skydd behövs både för att skydda mark som behövs för att bedriva naturbetesbaserad samisk renskötsel och annan samisk markanvändning som för att ge det samiska kulturarvet ett tillräckligt starkt skydd. Det överensstämmer också med samisk kultur att skydda såväl natur som kulturvärden knutna till mark.

Samer, såväl samebyar som samer lokalt, sameföreningar, lokala samiska organisationer och institutioner, ska ha rätt att delta i för-

valtningen av nationalparker och naturreservat på statlig mark på motsvarande sätt som sker i förvaltningen av världsarvet Laponia. Det innebär att beslut inom förvaltningen ska ske med konsensus och att samer ska ha det avgörande inflytandet över förvaltningen. På det sättet säkras skyddet för samisk renskötsel och kultur samtidigt som samer får möjlighet att besluta om förvaltningen av statlig mark som tidigare var lappskatteland.

På mark ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen kommer förvaltningen ske med hänsyn till att den marken i första hand är avsedd för renskötsel i enlighet med förarbetena till gällande rennäringslag. Samtidigt kan förvaltningen av de skyddade områdena ske så att all samisk markanvändning och samiska kulturvärden värnas och traditionell samisk kunskap tillvaratas i förvaltningen. Dessutom kan samisk traditionell kunskap om hur naturen ska brukas med respekt för allt levande användas i förvaltningen, vilket kan leda till ett gott bevarande av den biologiska mångfalden.[148]

13.10.8 Stärk riksintresset rennäring i miljöbalken

Förslag

Miljöbalken ska ändras så att en ny lagbestämmelse införs som innebär att den proportionalitetsbedömning som ska göras när riksintresset rennäring vägs mot andra riksintressen görs så att urfolket samernas rätt att bevara sin kultur, inklusive renskötseln, tillmäts särskild vikt.

Forskning visar att när myndigheter väger olika riksintressen mot varandra får intresset av att bevara mark för rennäring oftast ge vika för andra riksintressens behov av mark exempelvis gruvnäring, vindkraft och skogsbruk.[149] Det har lett till att den mark som i dag finns tillgänglig för samisk naturbetesbaserad renskötsel krymper. Den naturbetesbaserade renskötseln bygger på att renen ska kunna följa sitt naturliga beteende och fritt röra sig mellan marker för olika årstidsbeten, ha tillgång till flyttvägar mellan de betesområdena och kalvningsland med flera områden som behövs för renens välbefinnande.

[148] Jfr artikel 8J FN:s konvention om biologisk mångfald.
[149] C. Fohringer m.fl., 2021, Reindeer husbandry in peril? – How extractive industries exert multiple pressures on an Arctic pastoral ecosystem.

När bestämmelserna om skydd för områden som är av riksintresse för rennäring infördes angavs att skälet var att rennäringen är en förutsättning för den samiska kulturen och att riksdagen uttalat att den samiska kulturens fortlevnad måste garanteras. Därför behövdes en bestämmelse som gav samebyarna en säker tillgång till mark som har avgörande betydelse för att de ska kunna fortsätta bedriva renskötsel. Det påpekades i propositionen att främst gruvbrytning, vattenkraftsutbyggnad och utbyggnad av vägar lett till förluster av renbetesmark och därför ansågs det nödvändigt med ett lagskydd mot åtgärder som påtagligt kan försvåra fortsatt rennäring.[150]

Skyddet för samisk kultur framgår av grundlagsbestämmelsen i 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen där det anges att det samiska folkets möjlighet att bevara sin kultur ska främjas. En liknande bestämmelse finns i 4 § andra stycket minoritetslagen. Båda bestämmelserna gäller för regeringen och för myndigheter på alla nivåer. Högsta domstolen har uttalat att skyldigheten att främja samers möjlighet att behålla sin kultur innebär att i rättstillämpning där olika faktorer ska vägas mot varandra ska samers intresse av att behålla sin kultur inklusive renskötseln tillmätas särskild vikt.[151]

I enlighet med uttalandet av Högsta domstolen och för att skapa en bättre balans mellan riksintresset rennäring och andra riksintressen behöver en ny lagbestämmelse införas där det framgår att när andra riksintressen står mot rennäringen ska det samiska folkets intresse av att kunna bevara sin kultur inklusive renskötsel ska tillmätas särskild vikt. Genom en sådan bestämmelse synliggörs också den proportionalitetsbedömning som ska göras av myndigheter innan de tar ställning till vilken markanvändning som ska tillåtas, där en av de saker som ska beaktas är samers rätt att som urfolk bevara sin kultur knuten till marken i Sápmi.

[150] Prop. 1985/86:3 s. 57 f.
[151] NJA 2020 s. 3 p. 92.

13.10.9 Precisera krav på innehållet i miljökonsekvensbeskrivningar

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att

- miljökonsekvensbeskrivningar utformas så att alla konsekvenser och effekter av betydelse som följer av exploatering av mark för samisk kultur, språk, kulturarv och renskötsel, såsom kumulativa effekter och effekter på landskapsnivå, framgår, samt att
- traditionell samisk kunskap systematiskt beaktas och integreras i miljökonsekvensutredningar som rör traditionella samiska marker.

Sametinget och Svenska Samernas Riksförbund (SSR) har påpekat att de miljökonsekvensbedömningar (MKB) som görs och som används som underlag för myndigheter innan de fattar beslut om exploatering av mark är ofullständiga. I dag redogörs inte i MKB för alla konsekvenser en exploatering kan få för renskötseln och för samisk kultur, samers sociala liv och hälsa med mera.

Det behövs en lagbestämmelse i 6 kapitlet miljöbalken med syfte att åstadkomma att kumulativa effekter för renskötseln av en viss sökt verksamhet/exploatering redovisas. Konsekvenser för samiska kulturlandskapet och kulturarvet, ekonomiska konsekvenser, hälsomässiga konsekvenser, sociala konsekvenser, konsekvenser för de samiska språken samt konsekvenser för den samiska traditionella kunskapen knuten till markerna behöver också redovisas. En sådan lagbestämmelse måste överensstämma med kraven i FN:s vägledande principer för företagande och mänskliga rättigheter som anger att företag ska ägna särskild uppmärksamhet åt eventuell påverkan av företagens verksamhet på urfolks mänskliga rättigheter, exempelvis när mark som de traditionellt använder, tas i anspråk av företag för annan konkurrerande markanvändning.[152]

För att kumulativa effekter av en viss exploatering ska kunna bedömas behöver myndigheter ett underlag som visar både vilka exploateringar som tidigare gjorts exempelvis i en sameby och vilka ytterligare exploateringar av en samebys renskötselmark som kan vara

[152] The United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights, p. 12.

under behandling hos andra myndigheter. Bara om det finns ett underlag som visar alla exploateringar som berör en samebys möjligheter att bedriva naturbetesbaserad renskötsel, kan de kumulativa effekterna av ytterligare en exploatering bedömas av myndigheten. Som beskrivits ovan i granskningen av den politik som förts är exploateringen av renskötselmark numera så omfattande i vissa samebyar att de närmar sig gränsen för att inte kunna fortsätta med sin renskötsel. En lagändring som anger att en myndighet som ska fatta beslut om en begärd exploatering av renskötselmark kan äga rum måste därför ha tillgång till ett faktaunderlag som visar andra exploateringar så att myndigheten kan bedöma den kumulativa effekten av en ytterligare exploatering på renskötseln.[153]

Vid upprättande av en miljökonsekvensbeskrivning på traditionella samiska marker ska traditionell samisk kunskap särskilt beaktas och integreras i beskrivningen.

13.11 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för stärkt samiskt självbestämmande över det samiska kulturarvet

Uppmaningar

Regeringen ska säkerställa det samiska folkets självbestämmande över sitt materiella och immateriella kulturarv och inflytande i förvaltning av detta.

Regeringen ska säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturarv, genom att självbestämmandet över det samiska kulturarvet ligger hos det samiska folket och dess institutioner.

Regeringen ska vidta åtgärder för att höja kunskapsnivån i Sverige om det samiska folkets historia, samhälle, språk och kultur, genom att:

– säkerställa att svenska myndigheter och övriga förvaltare av nationella och samiska frågor tillvaratar och respekterar samiska kompetenser och att samer har reellt inflytande i dessa verksamheter, samt;

[153] Jfr innehållet i studien, *Kumulativa effekter av exploateringar på renskötseln Vad behöver göras inom tillståndsprocesser*, Naturvårdsverket augusti 2016.

– säkerställa att samtliga myndigheter och övriga aktörer som förvaltar frågor som berör det samiska folket har de kunskaper som krävs för uppdraget.

> Stater ska tillhandahålla rättelse genom effektiva mekanismer, som kan innefatta återbördande, utarbetade i samarbete med urfolk, med avseende på deras kulturella, intellektuella, religiösa och andliga egendom som tagits utan deras fria, informerade förhandssamtycke eller i strid med deras lagar, traditioner och sedvänjor. (urfolksdeklarationen, art. 11.2).

Som kommissionen konstaterat utifrån sin granskning av den förda politiken och dess konsekvenser har en substantiell del av det samiska kulturarvet skingrats från Sápmi. Att det samiska folket har tillgång till och förvaltar sitt eget kulturarv är av stor betydelse för upprättelse, försoning och läkande processer. Det är även centralt för omsorgen om, kunskapsförmedlingen kring och utvecklingen av det samiska kulturarvet. Det samiska folket har därtill rätt till förvaltningen av sitt eget kulturarv. Internationella åtaganden, såsom FN:s urfolksdeklaration och konvention om kulturella rättigheter, fastslår att urfolk har rätt till skydd och återlämnande av kulturella föremål och traditionella kunskaper som tagits utan deras samtycke, och att staterna har ansvar att i samråd med urfolken vidta effektiva mekanismer för att erkänna, skydda och återbörda sådana kulturarv.[154] Dessutom har urfolk rätt att få ekonomisk och teknisk hjälp från staten i att genomföra repatriering.[155]

I en nordisk jämförelse framstår Sverige generellt som mer försiktigt och mindre utvecklat än Norge och Finland när det gäller repatriering av samiska föremål. Den norska sannings- och försoningskommissionen (2023) betonar att återupprättelse efter förnorskningspolitiken kräver konkreta åtgärder för att stärka samisk kultur och institutioner, där återförande av kulturarv ingår som en del av denna reparativa politik.[156] Norge har också en längre tradition av att koppla repatriering till samisk självbestämmanderätt och institutionell

[154] UNDRIP art. 11–12, ICESCR art. 15 samt General Comment No. 21 (2009).
[155] K. Huuva. 2023. *Máhccat – rapport om Svenska kyrkans erfarenheter av återbördande av samiska mänskliga kvarlevor*, s. 10–11; FN:s deklaration om ursprungsfolks rättigheter, artikel 11, 12 och 39.
[156] *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner.* Rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023.

utveckling, vilket gör att återlämnande oftare integreras i statlig politik.[157]

ICOM (International Council of Museums) är en global normskapande organisation, grundad 1946, vars etiska riktlinjer reglerar ansvar, förvärv, återlämnande och respekt för urfolk. De fungerar som en internationell minimistandard och ett centralt normsystem för svenska museer, och kan även användas av privata samlare.[158] Svenska myndigheter och museer använder i stor utsträckning ICOM som vägledning, bland annat vid bedömningar av proveniens och lagligt ursprung, och majoriteten av svenska museer är anslutna och därmed bundna till dess regler. Detta ger normerna praktisk genomslagskraft i sektorn.[159] I repatrieringsfrågor rörande samiska föremål är ICOM:s etiska riktlinjer betydelsefulla, eftersom många föremål samlats in under ojämlika förhållanden och juridiska krav på repatriering ofta saknas.[160] I linje med ICOM:s fokus på etik, dialog och dekolonisering sker repatriering därför främst genom frivilliga överenskommelser mellan museer och samiska aktörer. ICOM fungerar därmed som en form av mjuk styrning som påverkar både politik och praxis, stärker urfolks rättigheter och bidrar till en syn på museisamlingar som bygger på ansvar och relation snarare än enbart ägande.[161]

I Finland framhålls i sanningskommissionens slutrapport (2025) behovet av aktiva åtgärder för att åtgärda historiska oförrätter och stärka samisk kontroll över kulturarvet. Detta återspeglas i praktiken där exempelvis över 2 200 föremål har återförts till det samiska museet Siida, och repatriering drivs som en gemenskapsbaserad process där föremålen återintegreras i levande kultur.[162]

Sverige ligger i jämförelse efter i detta arbete. Statliga analyser visar att arbetet med återlämnande fortfarande är fragmenterat och i hög grad beroende av frivilliga initiativ, även om det saknas tydliga juridiska hinder. Repatriering sker ofta genom dialog snarare än genom

[157] https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/oppfolging-av-sannhets-og-forsoningskommisjonens-rapport/id3088271 (hämtad 2026-06-23).
[158] https://icomsweden.se/aktuellt/revidering-av-icoms-etiska-regler (hämtad 2026-06-23).
[159] https://sverigesmuseer.se/remisser/sveriges-museer-om-immunitet-utstallningsforemal (hämtad 2026-06-23).
[160] ICOM. *ICOM Code of Ethics for Museums.* 2017.
[161] https://icomsweden.se/aktuellt/revidering-av-icoms-etiska-regler (hämtad 2026-06-23).
[162] https://sdtsk.fi/en/2025/12/05/the-sami-truth-and-reconciliation-commission-in-finland-submitted-its-final-report/ (hämtad 2026-06-23); https://siida.fi/en/releases/sami-museum-objects-returning-home-repatriation-work-with-sami-communities-awarded-a-grant-of-e850000 (hämtad 2026-06-23).

en sammanhållen nationell strategi.[163] Norge och Finland har således kommit längre i att integrera repatriering i försoningspolitik och institutionella reformer, medan Sverige fortfarande befinner sig i en mer utredande och stegvis utvecklingsfas.

Det är kommissionens bedömning att Sveriges regering, genom aktiv handling, behöver ta ett större ansvar i dessa frågor för att bidra till upprättelse och försoning med det samiska folket. Kommissionen uppmanar regeringen att säkerställa att självbestämmandet över det samiska kulturarvet ligger hos det samiska folket och dess institutioner. Det innebär både en utökad egenmakt över det egna kulturarvet och reellt inflytande i majoritetsinstitutioners förvaltning av samiskt kulturarv – som del av det svenska kulturarvet. Nedan följer konkreta förslag på hur sådana processer kan aktiveras och främjas inom en nära förestående tidsram.

13.11.1 Stärk förutsättningar för återbördande av samiska kulturarvsföremål och mottagande parters revitaliseringsprocesser

Förslag

Regeringen ska stärka förutsättningarna för att samiska kulturarvsföremål i majoritetsinstitutioners samlingar ska kunna återlämnas till samiska institutioner, i de fall och på de sätt som berörda samiska institutioner och samer med koppling till föremålen finner det lämpligt.

De mottagande samiska institutionernas processer för kunskapsöverföring, läkande och revitalisering behöver ses som en del av återbördandet och främjas genom tillbörliga resurser.

Regeringen behöver därtill, i dialog med samiska företrädare, säkerställa inrättandet av en tydlig samisk motpart med tillbörliga resurser, expertis och samordnande ansvar för återbördandeärenden.

Det behövs riktade anslag till institutioner med samiska föremål i sina samlingar för att, tillsammans med samisk expertis, inventera sina samlingar. Proveniensforskning och kunskapsöverföring mellan återlämnande och mottagande parter ska genomföras.

[163] https://amnestysapmi.se/riksantikvarieambetet-rapport-till-regeringen-om-samiska-kvarlevor-och-foremal (hämtad 2026-06-23).

Majoritetsinstitutioner behöver därtill genomföra interna proveniensutredningar och klargöra huruvida föremål sålts vidare till andra institutioner eller privatpersoner internationellt.

Större delen av de äldre kulturarvsföremålen (ceremoniella föremål, duodji) ägs och förvaltas i dagsläget av nordiska och europeiska museer och forskningsinstitutioner, endast en bråkdel finns i samiska museer och kulturarvsinstitutioner.[164] Tillgången till detta kulturarv för samiska samhällen är begränsad och informationen om materialets ursprung och vägar till museernas samlingar är i många fall bristande. Här krävs insatser för proveniensforskning rörande samiska föremål, tillsammans med samisk expertis. Vidare behöver ytterligare inventeringar av samiska samlingar och föremål genomföras på museer och arkiv, tillsammans med samisk expertis i kulturarvsfrågor och duodji.

Då handeln med samiska föremål och mänskliga kvarlevor är en del av museerna och arkivens historia ska även berörda institutioner genomföra interna kartläggningar för att utreda detta.

Insatser för återbördande av kulturarvsföremål till samiska institutioner och samisk förvaltning har pågått under de senaste åren, och när sådana lyckats har det stor betydelse både på individ- och samhällsnivå.[165] Återbördande av bortförda kulturarvsföremål är inte en slutpunkt, utan en början på en fortsättning där mottagande samiska institutioner kan arbeta med läkande, revitalisering av kunskaper och återupplivande av praktiker. Detta bör ses som en del av den återbördande processen och beaktas i termer av att resurser tillsätts för samiska institutioner att bedriva revitaliserande arbete i relation till återlämnade föremål.

Regeringen beslutade i maj 2026 att bevilja Stiftelsen Nordiska museet medel för arbetet med att kartlägga förutsättningar för praktiskt återförande av föremål i Nordiska museets samlingar till Sápmi.[166]

[164] Enligt nuvarande uppgifter förvaras runt 50 000 samiska föremål i icke-samiska museer och över 90 procent av de bevarade samiska trummorna som konfiskerades under den tvångskristnande perioden (E-K. Nylander. 2025. Betydelsen av att samiska föremål återvänder hem, dvs., repatrieringen, och möjligheterna för samesamhället. En särskild utredning till sannings- och försoningskommissioner för samer.).

[165] E-K. Nylander. 2025. *Betydelsen av att samiska föremål återvänder hem, dvs. repatrieringen, och möjligheterna för samesamhället. En särskild utredning för sannings- och försoningskommissioner för samer.*

[166] https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2026/05/medel-till-nordiska-museet-for-aterlamnande-av-samiska-samlingar-till-sapmi (hämtad 2026-06-25).

Att det skingrade samiska kulturarvet återbördas till det samiska samhället, i den mån det är möjligt, är inte enbart en moralisk fråga, utan även högst väsentlig för försoningsprocessen. Att återbördande processer utformas på etiskt hållbara sätt är likväl avgörande för försoning. För att sådana ska vara etiskt hållbara behöver de ske utifrån samiska perspektiv på värdig hantering. Det innebär bland annat att samiska mottagare inte ska behöva bära kostnaderna för återbördande och att de måste vara rustade att ta emot och omhänderta kulturarvsföremålen. Kommissionen ser positivt på regeringens beslut att bevilja medel för Nordiska museets arbete med återbördande av föremål till Sápmi, men understryker samtidigt behoven för mottagande parters kapacitet.

Trots att flera återbördanden genomförts de senaste åren finns hinder kopplade till resurser, kapacitet och avsaknad av tydliga samiska mottagare. Riksantikvarieämbetets uppdrag 2022–2024 identifierade behov av förbättrad samordning, dialog och särskilda bidrag, men ett samlat regelverk saknas fortfarande.[167] För år 2025 hade RAÄ ett bidrag på 1 miljon kronor att fördela bland organisationer som företräder de nationella minoriteterna inklusive urfolket samerna. I uppdraget ingick också att erbjuda vägledning om återlämnandeprocesser.[168]

Ett uttryckt hinder för återbördande processer i dagsläget är att det saknas en tydlig samisk motpart att vända sig till för expertis och samordning. Därför bör regeringen, i dialog med samiska företrädare, säkerställa inrättandet av en sådan funktion med tillbörliga resurser, expertis och samordnande ansvar. Infrastrukturen och kapaciteten för samiska museer och kulturarvsinstitutioner behöver därtill säkerställas.

[167] RAÄ. 2024. Förutsättningar för identifiering och återlämnande av samiska föremål och samiska mänskliga kvarlevor, redovisning av regeringsuppdrag i Riksantikvarieämbetets regleringsbrev 2023, del 2, bilaga 1, s. 26.
[168] Ekonomistyrningsverket. 2024. Regleringsbrev för budgetåret 2025 avseende Riksantikvarieämbetet.

13.11.2 Inrätta en samisk museistruktur med samisk förvaltning

Förslag

Regeringen ska i dialog med samiska företrädare säkerställa att det etableras en hållbar samisk museistruktur med tillbörlig kapacitet för att samiska museer och kulturarvsinstitutioner ska kunna förvalta, tillgängliggöra och utveckla det nationella, regionala och lokala samiska kulturarvet. Ett förslag till sådan museistruktur ska utarbetas tillsammans med samiska museer och kulturarvsinstitutioner. Adekvata resurser ska avsättas för internt samiskt arbete för att säkerställa att utformningen av en sådan museistruktur utgår från samisk kunskap, kompetens och relevans.

Samiska museer och kulturarvsinstitutioner behöver stärkt kapacitet för att ha praktisk möjlighet att omhänderta återbördade kulturarvsföremål och för att på ett större plan förvalta, bevara, tillgängliggöra och utveckla det egna kulturarvet. I dagsläget saknas ett samiskt centralmuseum i Sverige och inget museum har nationellt ansvar för den museala förvaltningen av det samiska kulturarvet. Behovet av ett samiskt centralmuseum har uttryckts av såväl flera forskare som bidragit till kommissionens forskningsantologi[169] som av företrädare för samiska museer kommissionen fört dialog med. Ett samiskt centralmuseum anknyter även till urfolksdeklarationens artikel 5 som lyfter urfolks rätt till sina egna institutioner.[170]

Samtidigt är Sápmi geografiskt stort och kulturellt heterogent, med nordsamiska, lulesamiska, pitesamiska, umesamiska och sydsamiska språk- och kulturarvsområden i de svenska delarna. Detta avspeglas i kulturarvsföremålen, där duodji bär kunskaper om lokala, historiska förhållanden, relationer och uttryckssätt. Enbart *ett* centralmuseum är därför inte tillräckligt, även regionala samiska museer och kulturarvsinstitutioner behöver stärkt kapacitet.

Kommissionen föreslår att regeringen ger RAÄ i uppdrag att, tillsammans med samiska museer och kulturarvsinstitutioner, utarbeta

[169] M. Snickare. 2026. Om stöld, förstörelse och samlande av samiska trummor (forskningsantologin); I. Bergman & I-M. Mulk. Kulturarv i samiska landskap – kunskap och kulturmiljövård (forskningsantologin).
[170] Indigenous peoples have the right to maintain and strengthen their distinct political, legal, economic, social and cultural institutions, while retaining their right to participate fully, if they so choose, in the political, economic, social and cultural life of the State. (art. 5.)

ett förslag till en långsiktigt hållbar samisk museistruktur. För detta krävs att adekvata resurser tillsätts för internt samiskt arbete, så att utformningen av strukturen utgår från samiska kunskaper, kompetenser och relevans. En sådan struktur är nödvändig för att säkerställa att återbördade föremål kan tas om hand på ett etiskt hållbart sätt och att kulturarvet blir tillgängligt och levande för hela det samiska samhället. Förslaget om inrättandet av en samisk museistruktur är väl förankrat med samiska museer och kulturarvsinstitutioner, som lyfter detta som ett tydligt led i samiskt självbestämmande över det egna kulturarvet och hur det samiska kulturarvet behöver komma hela det samiska folket till gagn.

13.11.3 Stärk samiskt inflytande vid kulturarvsinstitutioner

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturarv genom att stärka samiskt inflytande vid svenska institutioner som förvaltar samiskt kulturarv samt främja pågående och framtida initiativ som syftar till att säkerställa samiskt inflytande vid sådana institutioner.

Förslag

Institutioner med samiska kulturarvssamlingar och föremål ska säkerställa samiskt inflytande och samisk kompetens i förvaltningen av samlingar och föremål.

Sanningskommissionens ovan lämnade förslag om samisk museistruktur samt samisk motpart och samordnare i återbördande processer betonar båda vikten av samisk egenmakt i förvaltningen av det samiska kulturarvet. Samtidigt har också svenska kulturarvsinstitutioner som museer ett ansvar att spegla de två erkända folken – svenskarna och samerna – i sina verksamheter. Trots detta brister ofta kunskaperna om samiska kulturarvsföremål och kompetensen att förmedla berättelser om det samiska kulturarvet på etiskt hållbart sätt och på sätt som är relevanta utifrån samiska perspektiv. Majoritetsinstitutioner med samiska samlingar behöver därför säkerställa samiskt inflytande

och samisk kompetens i förvaltningen av samlingar och föremål genom:

- samiskt inflytande i beslutsprocesser och utformning av verksamhet där samiska föremål används;
- samisk kompetens i förvaltning, dokumentation och utställningsarbete;
- samarbete med samiska institutioner och forskare i frågor om proveniens.

Detta är nödvändigt både för att stärka samiskt självbestämmande och för att säkerställa att svenska majoritetsinstitutioner uppfyller sina kulturarvsuppdrag på ett sätt som är förenligt med urfolks rättigheter i enlighet med urfolksdeklarationen, 5 § minoritetslagen samt konsultationslagen, ICOM:s etiska riktlinjer och UNESCO:s konvention om tryggandet av det immateriella kulturarvet.[171]

13.11.4 Etablera ett nationellt samiskt arkiv

Förslag

Regeringen behöver säkerställa etableringen av ett nationellt samiskt arkiv i svenska delen Sápmi för statligt arkivmaterial som rör det samiska folket.

Under Sanningskommissionens arbete har Sametinget och andra samiska företrädare framfört behovet av ett nationellt samiskt arkiv. Även i denna fråga kan arbetet i Norge respektive Finland ge vägledning för det fortsatta arbetet.

I Norge inrättades *Sámi Arkiiva/ Samisk arkiv* 1988 i Kautokeino. Arkivet är en avdelning inom det norska statliga riksarkivet/Arkivverket. Arkivet är sedan 2009 inrymt i det samiska kunskapscentret Diehtosiida vid Sámi allaskuvla/samiska högskolans lokaler. Arkivet är ett forskningsarkiv och i uppdraget ingår att samla in, bevara och tillgängliggöra källmaterial om samisk historia, kultur och samhällsliv.

[171] UN Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2023), se särskilt artikel 15 där bestämmelser om urfolks aktiva involvering i beslut om dokumentation, inventering skydd och vidareförande av kulturarvet betonas.

Arkivet har också ett särskilt uppdrag att ta emot och förvara arkiv efter privatpersoner, samiska organisationer, föreningar och näringsliv. Det var en historisk händelse för många samer när Riksarkivet i Oslo den 19 oktober 2021 överförde det ursprungliga norska exemplaret av Lappkodicillen till Sámi Arkiiva under högtidliga former och i närvaro av den norska kungen.

I Finland är samernas arkiv – *Sámi Arkiiva/ Saamelaisarkisto* – en del av det finska statliga riksarkivet. Själva arkivet inrättades 2012 och är placerat vid det samiska kulturcentret Sajos i Ánar/Enare där även finska Sametinget har sina lokaler. Arkivets uppdrag är att stödja och främja vetenskaplig forskning rörande samer, stärka den samiska kulturen, öka den historiska kunskapen om samer, ansvara för digitalisering av dokument och handlingar som rör samer och det samiska hembygdsområdet samt att tillgängliggöra material via nätet. Vid Uleåborgs universitet finns även ett samiskt kulturarkiv – *Sámi kulturarkiiva* – där samiskt forsknings- och kulturmaterial förvaras, bland annat Áillohaš-samlingen.

Arkivmaterial i Sverige av central och kulturell betydelse för det samiska folket är i dag utspritt och skingrat och i hög grad förvarat långt ifrån Sápmi. Samiskt material finns i dag bland annat på Riksarkivet, Kungliga Biblioteket i Stockholm, Institutet för språk och folkminnen (Isof) i Uppsala och på universitet och privata samlingar. Ett exempel på sådant material är Johan Turis originalmanuskript för den första nordsamiska boken i Sverige, *Muitalus sámid birra* (En berättelse om samerna), som nu förvaras i en arkivlåda på Isof i Uppsala.

Sanningskommissionen konstatera att det faktum att det samiska arkivmaterialet i Sverige är skingrat och fragmentiserat påverkar den faktiska tillgängligheten för samer. Den fysiska tillgängligheten och den faktiska förvaltningen över materialet påverkar även det samiska folkets kulturella autonomi och självbestämmande. Enligt artikel 11 i urfolksdeklarationen ska det samiska folket ha tillgång till sådant arkivmaterial och regeringen ska säkerställa återbördande av sådant material i samarbete med urfolket.

Det samiska folket ska själva få förvalta centralt arkivmaterial som rör dem som folk. Sanningskommissionen uppmanar därför regeringen att säkerställa etableringen av ett nationellt samiskt arkiv i svenska delen Sápmi för statligt arkivmaterial som rör det samiska folket på motsvarande sätt som i Norge och Finland. Överföring från privata arkiv som samlat på sig samiskt material behöver uppmuntras.

Formerna för och den fysiska placeringen av ett nationellt arkiv är en fråga som behöver lösas i dialogen med Sametinget och det samiska civilsamhället.

13.11.5 Utred hur materialet från Statens rasbiologiska institut ska förvaltas och tillgängliggöras

Förslag

Regeringen ska tillsätta en utredning som undersöker hur materialet från Statens institut för rasbiologi ska förvaltas, för att skydda enskildas integritet. Det ska ske med inflytande från berörda grupper.

Flertalet samiska institutioner, aktörer och berättare i Sanningskommissionen har framfört krav på att tillgängligheten till Rasbiologiska institutets fotografiska material bör begränsas. Materialet innehåller fotografier av samer och andra personer som fotograferades inom ramen för den rasbiologiska forskningen i Sverige under 1900-talets första hälft. En del av fotografierna är känsliga eftersom de innehåller avklädda personer.

En del samer som lämnat vittnesmål till Sanningskommissionen uttrycker starka känslor inför att dessa bilder i dag är offentligt tillgängliga, och att detta innebär en fortsatt kränkning av de avporträtterade och deras efterlevande. Vissa har också framfört att man önskar att materialet ska förvaltas av en samisk institution. Samtidigt finns en vilja hos samer vars familjemedlemmar förekommer i materialet, att bilder och annat material ska vara tillgängligt, men under värdiga former. Det finns också röster som lyfter vikten av att materialet finns tillgängligt som ett sätt att fortsatt sprida kunskap om statens historiska förtryck av minoritets- och andra utsatta grupper samt säkerställa att liknande övergrepp inte ska kunna ske igen. Men tillgängligheten ska inte gälla de känsligaste delarna av materialet, och behöver inte vara tillgängligt för alla.

I dagsläget har Uppsala universitet, som förvarar arkivmaterial från Statens institut för rasbiologi, ingen juridisk möjlighet att frångå offentlighetsprincipen på eget initiativ. Statens institut för rasbiologi var en statlig myndighet. Dokument och annat som inkommit eller upprättats inom statlig verksamhet är allmänna handlingar som all-

mänheten har rätt att få tillgång till om inte Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) begränsar tillgången. Arkivlagen (1990:782) styr hur Uppsala universitet ska bevara och ordna arkivet. Även arkivlagen föreskriver att medborgarnas rätt att ta del av allmänna handlingar och för forskningens behov ska tillgodoses. En myndighet får, enligt arkivlagen, inte överlämna arkiv till en annan institution utan särskilt beslut eller stöd i lag.

För att på ett rättssäkert sätt kunna skydda de avporträtterades integritet och samtidigt skapa utrymme för samisk delaktighet krävs därför att en utredning tillsätts. En möjlig väg för att undanta material från rasbiologiska institutet från principen om allmänna handlingar, och som i så fall behöver utredas vidare, skulle kunna vara att införa en ny bestämmelse i offentlighets- och sekretesslagen. En bestämmelse om undantag från offentlighetsprincipen finns redan i förhållande till ”uppgifter i en upptagning som har dialektologiskt eller etnologiskt innehåll och som har gjorts eller anskaffats för vetenskapligt ändamål, om det kan antas att den som har lämnat uppgiften eller som uppgiften avser eller någon närstående till denne lider men om uppgiften röjs” (2 kap. 4 §).

En liknande bestämmelse skulle kunna införas för fotografier som har tagits för forskning med rasbiologiskt ändamål, om det kan antas att den som har blivit fotograferad eller någon närstående till denne lider men om fotografiet röjs.

13.11.6 Säkerställ återbördandet av mänskliga kvarlevor

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa att mänskliga kvarlevor från samer, som fortfarande förvaras på svenska museer och institutioner, kan återbördas och att staten bär samtliga kostnader som uppkommer i samband med sådana processer.

Uppmaning

Berörda offentliga aktörer ska undersöka i sina arkiv om samiska kvarlevor, som samlats in för rasbiologisk forskning, överlåtits av dem till annan institution i Sverige eller i utlandet. Om så är fallet, ska sådana kvarlevor eftersökas hos institution som mottagit dessa.

Förslag

Regeringen behöver avsätta medel för att de museer och institutioner som fortfarande förvarar eller tror sig förvara samiska kvarlevor ges tillräckliga resurser för proveniensundersökningar, i syfte att kunna återbörda kvarlevor.

Berörda offentliga institutioner ska lämna en redovisning till Sametinget av det som framkommer rörande överlåtelse av kvarlevor.

Insamlandet av samiska kvarlevor till rasbiologiska och anatomiska samlingar[172] och rasbiologisk forskning innebar att samers gravfrid kränktes. Det innebar ett övergrepp mot alla de enskilda och deras familjer som drabbades. Såren från övergreppet lever fortfarande kvar.

> Frågan om samiska mänskliga kvarlevor i svenska statliga samlingar är dels en konkret påminnelse om en rasistisk tid som de flesta förskräcks över, dels ett bevis på att samer diskriminerats, till och med i vetenskapens namn […]. Repatriering handlar om rätten till det förflutna och till sina förfäder. Det handlar också om försoning. Staterna bör erkänna den orätt man gjort och ge tillbaka det som stulits.[173]

De museer och institutioner – statliga och privata – som i dag fortfarande förvarar samiska kvarlevor behöver aktivt bidra till att dessa kan återbördas. Det finns också etiska regler för museer kring hantering av mänskliga kvarlevor från urfolk som Sverige ska efterleva.[174] Staten och regeringen bär ett ansvar för att säkerställa urfolkets rätt

[172] Notera att det är skillnad på arkeologiska samlingar (med material från förhistorisk tid) och anatomiska samlingar på svenska institutioner. De anatomiska samlingarna började samlas in under 1800-talet och det är i dessa som samiska kvarlevor som insamlats för rasbiologisk forskning ingår. De svenska samlingarna består till största delen av arkeologiskt material. Mer om anatomiska samlingar, se till exempel F. Svanberg. 2015. *Människosamlarna – Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950*, Historiska museets skriftserie nr 25.
[173] L. Drenzel et al. 2016. Mänskliga kvarlevor vid offentliga museer – En kunskapsöversikt. Statens historiska museer, FoU Rapport 15, s. 28.
[174] Se ICOM:s etiska regler som bygger på internationella regler för museer.

till återbördande av mänskliga kvarlevor i enlighet med artikel 12 i urfolksdeklarationen.

Sanningskommissionen konstaterar att en rad insatser har gjorts de senaste åren för att återbörda mänskliga kvarlevor från museer och institutioner. Det finns i dag tydligare strukturer för samiskt inflytande i sådana återbördandeprocesser och tilliten mellan olika aktörer har förbättrats. Riksantikvarieämbetet har bland annat tagit fram stödmaterial för hantering av mänskliga kvarlevor och för att underlätta repatrieringsprocesser. Flera återbegravningar har genomförts och ytterligare planeras. Svenska kyrkans ursäkt till det samiska folket omnämnde kyrkans historiska delaktighet i övergreppen och Svenska kyrkan har som huvudman för begravningsverksamhet varit aktiva i de återbegravningar som genomförts. Även vissa kommuner har varit aktiva i sådana processer. Medel har funnits att ansöka om under 2025 och 2026 för kostnader kopplade till återbördanden. Kunskapen om hur kvarlevor hamnat på institutioner och museer har också ökat.

Trots alla dessa insatser finns det fortfarande samiska kvarlevor kvar på vissa institutioner och museer. Vid en inventering som gjordes på uppdrag av Statens historiska museer 2016 fanns det då samiska kvarlevor på minst 11 svenska museer/institutioner.[175] Hur många av dessa kvarlevor som numera återbördats finns det ingen samlad bild av. Den inventering som gjordes 2016 omfattade inte heller kommunala och regionala museer inklusive länsmuseer. Det finns också uppgifter om att det fortfarande finns kvarlevor på kommunala skolor och konstskolor. Det är inte känt om sådana kan ha samiskt ursprung. Det finns också samiska kvarlevor på statliga institutioner som ingen ännu begärt repatriering av, bland annat på Karolinska Institutet, Uppsala universitet och Lunds universitet. Institutioner och museer som förvarar kvarlevor med känd samisk proveniens, men som ingen samisk aktör ännu begärt repatriering av, behöver aktivt söka en lösning så att även dessa kvarlevor kan återbördas.

Regeringen behöver avsätta medel för ytterligare proveniensforskning för att identifiera kvarvarande samiska kvarlevor så att dessa kan återbördas. Medel behöver avsättas för statliga, kommunala och regionala museer och institutioner.

Under Sanningskommissionens arbete har det även framkommit att överlämnande statliga museer och institutioner inte tagit hela kostnaden i samband med genomförda återbördanden. En sameförening

[175] Drenzel et al., s. 15.

som begärde repatriering under 2025 skulle enligt överlämnande institution själv ha behövt stå för en ansenlig summa för transport av kvarlevor i samband med en repatriering. Enligt uppgift från Sametinget beror detta på hur institutioner tolkar nuvarande regelverk. Beslut om återbördande kvarlevor från museer och universitet fattas av regeringen. När beslutet väl är fattat övergår ”förvaltningen” av kvarlevorna till den som begärt repatriering och i vart fall Uppsala universitet har tolkat det som att de då inte behöver ta kostnaden för frakt av kvarlevorna till platsen för återbegravning.

Återbördande av de kvarlevor som plundrades från Rounala ödekyrkogård norr om Karesuando 1880 respektive 1915 har rönt stor uppmärksamhet genom åren och kommit att symbolisera den samiska kampen för upprättelse.[176] Sametinget har under längre tid försökt få till stånd en återbegravning av dessa, men resurser har saknats. En återbegravning i Rounala är logistiskt komplicerad då den gamla begravningsplatsen är svårtillgänglig och närmaste väg ligger på finska sidan. En återbegravning kräver därför planering och resurser. Sametinget har inte heller kunnat söka de medel som Riksantikvarieämbetet fått i uppdrag att fördela till återbegravningar. Sametinget har nu fått i uppdrag att under 2026 – 2028 stärka sitt arbete med frågor som rör återlämnande av samiska mänskliga kvarlevor och föremål samt fått budgetförstärkning med 1 miljon kronor per år för detta.[177]

Sanningskommissionen anser att det är statens ansvar att säkerställa att det finns strukturer och resurser för att genomföra återbördanden. I dag läggs ett stort ansvar på sameföreningar och andra samiska företrädare att organisera, säkerställa finansiering och genomföra återbegravningar. Svenska kyrkan har som begravningshuvudman och som en del av sitt eget försoningsarbete gått in med resurser. Det är enligt Sanningskommissionens mening inte rimligt att samiska aktörer ska behöva stå för kostnader som är statens ansvar att hantera.

Uppgifter har också framkommit om att en del museer och institutioner tidigare sålt, bytt och överlåtit samiska kvarlevor till andra institutioner. Särskilt samiska kranier var under de anatomiska samlingarnas tid eftertraktade och hade ett reellt monetärt värde. Kranier användes av rasbiologer för att bygga upp samlingar. Det innebär att det sannolikt fortfarande finns samiska kvarlevor på institutio-

[176] Se bland annat C-G. Ojala. 2016. Svenska kyrkan och samiska mänskliga kvarlevor, s. 993.
[177] Sametingets regleringsbrev, 2025-12-18.

ner i utlandet som insamlats i Sverige och som förmedlats av svenska institutioner.

Berörda offentliga aktörer och institutioner som har eller har haft stora rasbiologiska samlingar av kvarlevor – i första hand Karolinska institutet, Uppsala universitet och Lunds universitet – behöver nu ta ansvar och eftersöka information i sina egna arkiv om sådana transaktioner. Har man skickat samiska kvarlevor till andra institutioner och vad hände med kvarlevorna sedan? Efterforskningarna behövs dels för att öka kunskapen om det som skett, dels för att dessa institutioner ska ta ansvar för sin del av de historiska övergrepp som samer utsattes för. Identifierade mottagande institutioner behöver också informeras om deras ansvar att bidra till att samiska kvarlevorna kan återbördas.

Sanningskommissionen konstaterar det kommer behövas fortsatt långsiktigt arbete och finansiering för att identifiera och eftersöka samiska kvarlevor som insamlats för rasbiologisk forskning och för att säkerställa att återbegravningar kan genomföras. Kvarlevor som förvaras på museer och institutionen ska återbördas och återbegravas, om samer så önskar. Sametinget behöver ha långsiktiga förutsättningar och resurser för att arbeta med repatrieringsfrågorna och stödja samiska aktörer i återbördandeprocesser.

13.11.7 Stärk skyddet för samiska kulturmiljöer

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturarv genom att stärka skyddet av samiska kulturlandskap samt stärka samiskt inflytande i förvaltningen.

Förslag

Kunskapen om samiska kulturmiljöer behöver förbättras och det samiska kulturlandskapet behöver ett stärkt skydd. Regeringen ska avsätta medel för att stärka kunskapen om, och vården av det samiska kulturarvet. Bristande kunskaper och pågående hot från exploatering kräver kulturhistoriska inventeringar, dokumentation och registrering av samiska forn- och kulturlämningar. Frågan

om förstärkt skydd av heliga och särskilt värdefulla platser ska ses över. Regeringen ska även se över ansvaret inom kulturmiljövården så att effektivt samiskt inflytande säkerställs.

Skyddet och vård av samiska forn- och kulturlämningar är i dag otillräckligt. Sanningskommissionens analys och forskning visar att det finns betydande brister i kartläggning, inventering och kunskap om samiska kulturlandskap vilket innebär att stora delar av kulturarvet i markerna fortfarande är okända och därmed saknar skydd i vid exploateringar. Tidigare gjorda systematiska inventeringar har inte omfattat Sápmi, eller samiska kulturlämningar. Samiska kulturmiljöer saknar ofta ett fungerande skydd. När kulturmiljöerna inte identifieras, dokumenteras och registreras riskerar de att förbises i planeringsprocesser och därmed förstöras vid markexploatering och i det storskaliga skogsbruket. Skogsbrukets markberedning utgör i dag ett av de största hoten mot känsliga kulturlämningar. Markägare som saknar kunskap och kännedom om samiska forn- och kulturlämningar i landskapet har svårt att leva upp till skyldigheter enligt kulturmiljölagen och skogsvårdslagen.

Det finns också platser i landskapet som är av särskild betydelse för samer, såsom heliga platser. Sådana platser behöver ges ett förstärkt skydd i enlighet med artikel 11 (skydda och bevara urfolks arkeologiska och historiska platser) och artikel 12 (bevara, skydda och ha tillgång till urfolks religiösa och kulturella platser) i urfolksdeklarationen. Från samiskt håll framförs att sådana platser riskerar att bli utsatta för plundring eller medveten förstörelse och att offentlighet kring registrering av uppgifter därför behöver ses över.

Sanningskommissionen bedömer att kulturmiljövården och kunskapen om samiska forn- och kulturlämningar behöver förbättras och förstärkas. Arbetet med att inventera, dokumentera och registrera samiska forn- och kulturlämningar behöver utökas och intensifieras. Regeringen behöver också avsätta medel för detta.

Statens ansvar för kulturmiljövården avseende samiska forn- och kulturlämningar behöver förtydligas. Ett effektivt samiskt inflytande i frågorna behöver säkerställas. Regeringen behöver därför se över Riksantikvarieämbetets och Sametingets roller, ansvar och resurser i dessa frågor. Det finns också anledning att se över de föreskrifter och rekommendationer kring hänsyn inom skogsbruket som Skogs-

styrelsen utfärdar. Även i det arbetet behöver samiskt inflytande säkerställas.

Kunskapen om det samiska kulturarvet behöver höjas inom kulturvårdande myndigheter och även bland allmänheten. Detta är viktigt både för att skapa förståelse och stöd för att kulturarvet ska kunna identifieras och bevaras, och för att berika det svenska kulturarvet som helhet.

13.12 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ett samiskt självbestämmande och livskraftigt kulturliv

Uppmaningar

Regeringen ska säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturliv, genom att:

- stärka kapaciteten för samiska konst- och kulturinstitutioner och -verksamheter;
- aktivt stimulera och stödja kulturpolitisk samverkan över nationsgränserna;
- stärka samiskt inflytande vid svenska institutioner som förvaltar samiskt kulturliv samt främja pågående och framtida initiativ som syftar till att säkerställa samiskt inflytande vid sådana institutioner;
- samiska perspektiv ges utrymme i utbildningsystemet och i samhällets gemensamma arenor. Produktion av kunskap, media och kultur som berör samer sker med samisk kompetens och samiskt inflytande, samt;
- utforma satsningar som rör samiska barn och unga i kulturlivet i enlighet med innehållet i FN:s barnkonvention artikel 30.

Regeringen ska vidta åtgärder för att höja kunskapsnivån i Sverige om det samiska folkets historia, samhälle, språk och kultur, genom att:

– säkerställa att svenska myndigheter och övriga förvaltare av nationella och samiska frågor tillvaratar och respekterar samiska kompetenser och att samer har reellt inflytande i dessa verksamheter, samt;
– säkerställa att samtliga myndigheter och övriga aktörer som förvaltar frågor som berör det samiska folket har de kunskaper som krävs för uppdraget.

Som kommissionens granskning konstaterar har det samiska konst- och kulturlivet genom tiderna haft stor betydelse för den samiska samhällsutvecklingen. Den har varit en motor i den etniska politiska mobilisering och i revitaliseringsprocesser av kulturella aspekter som staternas förda politik aktivt eller indirekt motarbetat. Konst- och kulturlivet har exempelvis visat sig vara väsentligt för bevarandet och utvecklandet av de samiska språken, inte minst genom litteraturen men också genom teater, film och musik. De samiska kulturarenorna – festivaler, samiska veckor med mera – utgör mötesplatsen, väsentliga för såväl sammanhållning, kunskaps- och kulturutbyte som identitetsskapande processer.

Genom konsten förmedlas samiska erfarenheter utifrån samiska tolkningsramar och samiska konstnärliga praktiker – något som verkar såväl bekräftande och identitetsstärkande för den samiska publiken som kunskapshöjande för den icke-samiska publiken. Genom konsten och kulturlivets arenor har aspekter av den koloniala historien kunnat bearbetas och förmedlas på sätt som nått både det samiska samhällets som majoritetssamhället publik. Att skapa rimliga förutsättningar för det samiska konst- och kulturlivet genom målmedveten politisk handling är avgörande, både för det livskraftiga samiska samhället som för försoningsprocesser inom Sápmi och i relationen Sápmi-Sverige.

Det åligger redan statliga myndigheter, regioner och kommuner att skydda och främja de samiska språken och den samiska kulturen, samt att ge samer reellt inflytande i frågor som berör dem. I teorin innebär detta att samiska konstnärer, kulturarbetare och kulturinstitutioner ska kunna verka inom system som aktivt stödjer bevarandet och utvecklingen av samers kultur – på samers egna villkor. Genom internationella åtaganden förbinder sig Sverige ytterligare till stadgar som betonar, inte bara rätten till kultur utan också, rätten att själv

definiera och utveckla den.[178] Konsultationsordningen syftar till att säkerställa att samiska företrädare och Sametinget har inflytande i ärenden som kan få särskild betydelse för samer och enligt minoritetslagen har samer rätt till inflytande i alla myndighetsfrågor; verksamheter och beslut som berör samer. Det omfattar även kulturfrågor, exempelvis som i beslut rörande samiskt kulturarv, kulturmiljöer och konstformer som musik och teater.

Trots dessa teoretiska skydd och formella framsteg har implementeringen varit ojämn och ofta bristfällig. Sanningskommissionens granskning, tillsammans med rapporter från bland annat Sametinget och DO, visar att bristen på kunskap, resurser och långsiktighet hos ansvariga myndigheter innebär att lagen i praktiken inte alltid ger det stöd som samiska kulturutövare behöver.[179]

I andra länders sannings- och försoningsprocesser har konsten haft en viktig roll. I Sydafrikas process efter apartheidsystemet användes bland annat teater, musik och bildkonst i projekt som skapade mötesplatser för både offer och förövare att tala, lyssna och bearbeta trauman. I Kanadas sannings- och försoningsprocess för att hantera arvet efter de särskilda internatskolorna för urfolksbarn och -ungdomar var konstnärliga processer en viktig del av läkningen. Där fungerade festivaler, konstutställningar och berättarprojekt både som dokumentation och som verktyg för kollektivt helande. Konsten antogs inte här som ”dekor” till det politiska arbetet, utan som ”en kunskapsbärare och metod” för att möjliggöra det som formella processer ofta missar; känslomässig förståelse, kollektiv sorg och skapande av nya framtidsvisioner.[180] På liknande sätt menar Sanningskommissionen för det samiska folket att det samiska konst- och kulturlivet är avgörande verksamheter och arenor att inkludera i det fortsatta försoningsarbetet.

Kommissionen uppmanar därför regeringen att säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturliv och menar att politisk handling i form av ökade grundresurser, riktade insatser och förändrade strukturer i relation till det samiska konst- och kulturlivet är nödvändiga i den fortsatta försoningsprocessen. Detta innefattar att reger-

[178] Europarådets minoritetsspråkskonvention; Ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter; FN:s urfolksdeklaration (UNDRIP).
[179] Sametinget & Länsstyrelsen i Stockholms län. Nationella minoriteter och minoritetsspråk – Minoritetspolitikens utveckling år 2023 (Länsstyrelsen i Stockholms län, 2024); Diskrimineringsombudsmannen. Diskriminering av samer – samers rättigheter ur ett diskrimineringsperspektiv. DO-rapport 2008:1.
[180] T. Bokstad. 2026. *Dáidáriid Vásáhusat, samiska konstnärers levda erfarenheter*, s. 8.

ingen mer aktivt stimulerar och stödjer kulturpolitisk samverkan över nationsgränserna för att bemöta och förbättra den samiska kulturscenens verklighet och förutsättningar. Det innebär vidare att samer behöver ha större inflytande vid majoritetssamhällets institutioner som förvaltar samiskt kulturliv, samt i berättelsen om det samiska, inklusive den svenska historieskrivningen. I satsningar som rör samiska barn och unga i kulturlivet ska dessa utformas i enlighet med innehållet i FN:s barnkonvention artikel 30 som slår fast att barn som tillhör en minoritet eller ett urfolk har rätt till sitt eget kulturliv, sin religion och sitt språk – och att staten är skyldig att säkerställa att barnet inte hindras från att utöva dessa rättigheter tillsammans med andra i samma grupp.

13.12.1 Stärk infrastrukturen och befintliga samiska aktörer inom konst- och kulturlivet

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturliv, genom att:

– stärka kapaciteten för samiska konst- och kulturinstitutioner och -verksamheter, samt att;

– aktivt stimulera och stödja kulturpolitisk samverkan över nationsgränserna.

Förslag

Regeringen ska öka anslagen till samiska konst- och kulturinstitutioner för att stärka förutsättningarna och infrastrukturen för kvalitativ konst- och kulturverksamhet. Detta inkluderar etablerandet av en samisk nationalscen.

Anslag till Sametinget gällande kultur ska långsiktigt ökas så att en ekonomisk och kulturell rättvisa kan uppnås mellan de två folken i Sverige.

Regeringen, i dialog med Sametinget och samiska konst- och kulturinstitutioner, ska stödja etableringen av ett permanent organ för kulturpolitisk samordning över nationsgränserna.

Stabila kulturinstitutioner (inklusive organisationer och föreningar) är avgörande motorer för kulturlivet. Flera välfungerande samiska konst- och kulturinstitutioner finns, men de är utsatta för stress på grund av låga verksamhetsanslag tillsammans med stor efterfrågan på samiska kulturuttryck, samisk kunskap och kompetens. I dagsläget lider institutionerna av bristande grundresurser såsom årligen återkommande verksamhetsanslag från stat, region och kommun. Det innebär att verksamheterna i stor utsträckning beror av externfinansiering och kortsiktiga projektmedel från en mängd olika håll, vilket i sin tur innebär en konstruerad anpassning utifrån potentiella finansiärers inriktningar och en hård belastning på institutionen som behöver hantera ansökningar och redovisningar från ett flertal ekonomiska källor. Samiska konst- och kulturinstitutioner, -organisationer och aktörer inom områden som litteratur, film, scenkonst, bildkonst, duodji, musik och festivaler behöver stärkas med utökade grundresurser. Sanningskommissionen för det samiska folket föreslår att regeringen inrättar riktade anslag till sådana för att stärka förutsättningarna för långsiktig och kvalitativ samisk konst- och kulturverksamhet.

Vidare stöder kommissionen Giron Sámi Teáhter (GST) som tillsammans med Sametinget verkar för att GST blir en samisk nationalscen. Förslaget stöttas även av Statens kulturråd, Svensk scenkonst och Länsteatrarna i Sverige. En nationalscen handlar om att skapa verksamhet på egna villkor för den samiska gemenskapen och den svenska publiken, men också att vara en motor för det samiska kulturlivet genom att verka för utvecklande arbetsplatser för samiska konstnärer och att driva frågor för att stärka infrastrukturen i hela den samiska kultursektorn. Uppdraget att vara en samisk nationalscen är stort; det innebär stora geografiska områden att turnera över (hela Sápmi samt övriga Norden), att arbeta med alla samiska språk och att vara en levande del av den samiska samhällsdebatten.

Det samiska konst- och kulturfältet utgör ett gränsöverskridande, holistiskt och samhällsbärande system. Det ligger i den samiska kulturen och det samiska konst- och kulturfältets natur att bedriva verksamhet i områden som särskilts av nationalstaterna, vilket till exempel kan ses i innehållet för samiska festivaler, teaterföreställningar, bandkonstellationer, konstprojekt, filmproduktioner, litterära produktioner med mera. I dag begränsas dock detta system av nationella strukturer, bristande självbestämmande och otillräckliga stödformer.

Samiska konstnärer och kulturaktörer arbetar naturligt över nationsgränserna men nationella stödordningar är inte anpassade till denna verklighet. Erfarenheterna under Covid 19-pandemin tydliggjorde bland annat detta, då huvudorsaken till det samiska konst- och kulturlivets intäktsförluster härleddes till nedstängningen av landsgränserna.[181] Detta visar att dagens system inte erkänner Sápmi som ett sammanhängande kultur- och marknadsområde, vilket bör åtgärdas.

Artikel 18 i ramkonventionen innebär ett åtagande att sluta internationella avtal som kan uppmuntra exempelvis kulturella samarbeten mellan nationella minoriteteter. För att stärka det gränsöverskridande samiska kulturlivet och möta dess behov bör kulturpolitisk samverkan över nationsgränserna i Sápmi stöttas och stimuleras. Regeringen bör i dialog med Sametinget och samiska konst- och kulturinstitutioner stödja etableringen av ett permanent organ för kulturpolitisk samordning över nationsgränserna.

I kommissionens granskning och samtal med samiska barn och ungdomar framkommer att kulturlivet är viktigt för deras identiteter, kollektiva styrka, sociala liv och gemenskap. Särskilda förslag på satsningar för samiska barn och ungdomar beskrivs närmare i avsnitt 13.13.1. I statliga och kommunala satsningar som rör samiska barn och unga så behöver kulturlivet beaktas i enlighet med barnkonventionens artikel 30. Här har Kulturskolan en viktig roll, där särskilda satsningar på samiska konst- och kulturuttryck bör genomföras. Kultursamverkansmodellen, genom vilken regionerna beaktar samisk kultur, är viktig och bör fortsatt stimuleras.

13.12.2 Säkerställ samisk kompetens och inflytande i kultursatsningar

Uppmaning

Regeringen ska stärka samiskt inflytande vid svenska institutioner som förvaltar samiskt kulturliv.

[181] Kultur-Sápmi jurddabeassi. *Tenketank Rapport 2021–22.*

Förslag

Statens kulturråd inrättar en permanent samisk funktion med kompetens och frihet att utforma verksamheten utifrån samiska kriterier och principer, så att hela det samiska konst- och kulturlivet bättre kan stödjas.

Många samiska samtida konstnärer och kulturarbetare beskriver hur samisk kultur fortfarande marginaliseras, missförstås eller reduceras till exotiska inslag i majoritetssamhälleliga kontexter.[182] Likvärdiga förhållanden för det samiska konst- och kulturlivet som det svenska handlar inte bara om ökad synlighet för samiska konst- och kulturuttryck, utan också om egenmakt; om rätten att definiera sina egna uttryck, arbetsvillkor och institutioner. Detta understryks i urfolksdeklarationen art. 11.1:

> Urfolk har rätt att utöva och revitalisera sina kulturella traditioner och sedvänjor. Detta innefattar rätten att bevara, skydda och utveckla sina kulturers tidigare, nuvarande och framtida manifesteringar, såsom arkeologiska och historiska platser, artefakter, mönster, ceremonier, teknologier samt visuell konst, scenkonst och litteratur.[183]

Som kommissionens granskning visar utgör det generellt sett låga kunskapsläget om samisk kultur, historia, samhälle och rättigheter inom myndigheter och institutioner med ansvar för frågor som tydligt påverkar samer en reell och problematisk faktor. Att beslutsfattare eller inflytelserika förvaltare av samiska frågor har adekvat kompetens gällande bland annat samiskt kulturarv och samiska konstnärliga praktiker tenderar att vara personbundet och därför kortsiktigt och flyktigt. Detta utgör ett strukturellt hinder för det livskraftiga samiska samhället.

Som konkret led i Kanadas sannings- och försoningsarbete med urfolken lanserade Kanadas motsvarighet till Statens kulturråd (Canada Council for the Arts) programmet *Creating, Knowing and Sharing: The Arts and Cultures of First Nations, Inuit and Métis Peoples.* Programmet är en urfolksavdelning inom det kanadensiska kulturrådet, med urfolkspersonal i ledning, administration och bedömningsgrupper, med en treårig inledning följt av ökade resurser för varje år och

[182] Bokstad, *Dáiddáriid Vásáhusat.*
[183] Art. 11.1 UNDRIP i svensk översättning av Institutet för mänskliga rättigheter.

nya stödområden inrättade efter kultursynen hos de kanadensiska urfolken.[184] Syftet är att stärka urfolkskonstens autonomi genom att, utifrån urfolksvärderingar och med urfolksledda beslutsgångar, stödja skapande, kunskapsöverföring och spridning av konst.

Samisk kulturkompetens behöver prioriteras och säkras bland myndigheter och institutioner med ansvar för frågor som påverkar samer. Som sektorsmyndighet för konst och kulturliv är Kulturrådet en av de viktigaste och tyngsta aktörerna vad gäller finansiering av konst och kulturliv i Sverige. Likt hur man gjort i Kanada och Norge föreslår kommissionen att en permanent samisk funktion med inflytande och självbestämmande mandat inrättas inom Kulturrådet. Det behövs för att Kulturrådet ska kunna uppfylla sin skyldighet att främja samers möjligheter att bevara och utveckla sin kultur och ge dem reellt inflytande över Kulturrådets verksamhet (4 och 5 §§ minoritetslagen).[185]

13.12.3 Stärk samiska medier

Förslag

Förutsättningarna för samiska medier ska stärkas, så att medieutbud riktat till samer och på samiska kan öka och att frågor som berör samer kan belysas och granskas i högre utsträckning.

Regeringen ska säkerställa att Sveriges internationella åtaganden på mediaområdet uppfylls rörande samisk media.

Det nuvarande mediestödet i Sverige är generellt otillräckligt, särskilt för små medier. Det drabbar bland annat samiska medier som har särskilda utmaningar. Förutsättningarna och behoven ser också annorlunda ut för samiska medier jämfört med majoritetsspråkiga. Målgruppen för samiska medier är relativt liten och kan inte uppfylla samma krav för finansiering som medier som riktar sig till en bredare allmänhet. Strukturerna för samiska medier är sköra och tillgången på journalister med språk- och kulturkompetens är begränsad. Samiska medier verkar också på flera språk samtidigt.

[184] T. Bokstad. 2022. *Villkoren för samisk kultur*, s. 21.
[185] Se riktlinjer för samisk medverkan och implementerande verktyg, International Sami Film Institute *Ofelaš Pathfinder Guidelines*, https://isfi.no/guidelines (hämtad 2026-08-06).

Medier som belyser samiskt liv och urfolkfrågor är en central del av ett demokratiskt samhälle. Det förutsätter kulturell kunskap och förståelse för samers livsvillkor och även kunskaper i samiska. Samiska röster behöver få höras i samhället med likvärdiga förutsättningar som majoritetsbefolkningen. Beslutsfattares och myndigheters agerande i frågor som berör samers liv behöver kunna granskas. Även samiska politiker ska kunna debattera i politiken på sitt eget samiska modersmål. För ett gränsöverskridande urfolk är det också viktigt att bevaka ett bredare geografiskt perspektiv och spegla samisk mångfald. Samiskspråkiga medier har också en viktig roll som normerande och synliggörande av de samiska språken.

Sverige har en rad internationella åtaganden på medieområdet som rör samer och det samiska språket. Enligt artikel 11 i Europarådets språkstadga ska regeringen bland annat säkerställa tillgång till medier på samiska genom att vidta lämpliga åtgärder för att radiostationer och tv-kanaler inom public service ska tillhandahålla program på samiska. Regeringen ska uppmuntra och/eller underlätta produktion och distribution av radio- och tv-program på samiska, samt garantera friheten att från grannländer direkt ta emot radio- och tv-sändningar på samiska. Vidare ska regeringen uppmuntra och/eller underlätta att minst en tidning grundas och/eller upprätthålls på samiska. Samer får inte heller utsättas för diskriminering när det gäller tillträde till medier, enligt artikel 9 i ramkonventionen till skydd för nationella minoriteter. Enligt urfolksdeklarationen har urfolk rätt att etablera sina egna medier på sina egna språk och att ha tillgång till all annan media utan diskriminering. Stater ska vidta effektiva åtgärder för att säkerställa att statsägda medier tillfredsställande återspeglar urfolkens kulturella mångfald. Stater bör också, utan att inkräkta på full yttrandefrihet, uppmuntra privatägda medier att på ett adekvat sätt återspegla urfolkens kulturella mångfald (artikel 16).

Sanningskommissionen konstaterar att det nuvarande mediestödets utformning gör att samiska medier har svårigheter att verka långsiktigt eller planera sin verksamhet på ett hållbart sätt. Det finns behov av ett stärkt riktat mediestöd till samisk media och ett tydligt ansvarstagande inom public service-bolagen för att kunna erbjuda ett mångsidigt samiskt medieutbud.

De senaste årens mediebevakning i frågor som rör samer och urfolksfrågor visar tydligt att kunskapen hos många journalister, som verkar inom majoritetsmedier, är begränsad i dessa frågor. Det ris-

kerar att leda till att bevakning och granskning som rör samer blir begränsad, ensidig eller i värsta fall felaktig. Det kan också leda till att medier reproducerar stereotypa bilder av samer, samiskt liv och att påståenden om samer och urfolksfrågor inte granskas närmare.

Det behövs ett stärkt och en långsiktigt hållbar finansiering av de samiska tidningar och tidskrifter som finns i dag för att de ska kunna fortsätta sin verksamhet och kunna utvecklas. Ett fristående långsiktigt ekonomiskt stöd för samisk media bör införas. Ett sådant stöd gör att samisk media kan upprätthålla en högkvalitativ, oberoende journalistik och mångfald i medielandskapet på lika villkor som andra tidningar. Det finns inte samma möjligheter till annonsintäkter för samisk media, som för svensk, och därför måste särskilda långsiktiga stöd finnas. Dessutom är målgruppen mindre. Stödet ska främja en mångfald av nyhetskällor, vilket är en förutsättning för en fungerande demokrati där medborgare har tillgång till oberoende nyheter och granskande journalistik där även ett samiskt perspektiv finns.

Ökade resurser behövs för samisk programverksamhet inom public service-bolagen. Det nordiska samarbetet inom public service behöver utvecklas för att öka utbudet av program på samiska i Sverige. Public service-bolagen i Sverige bör aktivt utbilda journalister i samiska frågor och tidigare aspirantprogrammet för samiska journalister bör återupptas. En gemensam minoritetsakademi för public service-bolagen i Sápmi skulle stärka samisk media.

De samiska redaktionerna inom public service (SVT, UR och SR) behöver stärkas. Programutbudet behöver öka. Resurser behövs för att tillgängliggöra fler program på samiska från grannländerna. Ett utökat programutbud skulle kunna bidra till att synliggöra urfolket och språken samt främja språkanvändningen och språkrevitaliseringen.

Aspirantprogram inom public service-bolagen skulle kunna stärka tillgången på journalister med samisk språk- och kulturkompetens. En gemensam nordisk minoritetsakademi skulle kunna erbjuda utbildningar inom exempelvis journalistik, språk och kultur. Den skulle också kunna fungera som en trygg plattform där minoriteter får stöd och möjlighet att stärkas tillsammans.

För att öka kunskapen i stort om samer i det svenska samhället behöver även svenska journalister få kunskap om samer i sin utbildning. Ett sätt att öka kunskapen hos landets journalister kan vara att låta grundutbildningen på landets journalisthögskolor innehålla en

samisk del. Samiska frågor kan väcka intresse genom att synliggöras på utbildningarna för journalister. Det kan leda till att fler journalister vill och kan bevaka samefrågor.

13.13 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ett livskraftigt samiskt civilsamhälle

13.13.1 Stärk samiska barn och ungdomar

Förslag

Regeringen behöver initiera en dialog för att kartlägga samiska barns och ungas situation och utveckla insatser som kan stärka dem. Regeringen behöver också avsätta särskilda medel för att stimulera fler mötesplatser för unga samer.

Sanningskommissionen har beskrivit samiska barns och ungdomars situation inom skolväsendet, att de utsätts för diskriminering, fördomar och rasism och att bristen på kunskap om samer påverkar dem negativt, bland annat i form av ohälsa.

Inom ramen för arbetet med att stärka samiska barn och ungdomar behöver möjligheter till inflytande och framtidsdialoger med barn och unga främjas. Det bör etableras långsiktiga mekanismer för samiska barn och ungas delaktighet. Detta kan innefatta dialogforum, rådgivande ungdomsråd eller andra former av inflytande där unga ges möjlighet att framföra sina behov och intressen. Riksungdomsförbundet Sáminuorra är en viktig aktör i säkerställandet av att barns och ungas egna röster kommer fram.

Sáminuorra arbetar aktivt med att motverka okunskap och fördomar mot samer. Projektet *Nuoras Nurrii* är ett exempel på det, men projektet har under lång tid brottats med osäker finansiering. Förbundet har också engagerat sig i frågor som unga samers hälsa och välmående, konsekvenser av klimatförändringar och den ökande exploateringen av marker i Sápmi.

En viktig del i förbundets arbete är att skapa mötesplatser för unga samer. Sáminuorras årliga läger i samband med årsmötet är en sådan mötesplats. Det samiska konfirmationslägret är en annan sådan viktig mötesplats, som samiska unga själva lyfter fram som betydelse-

full i samtal med kommissionen. Svenska kyrkan har i sin handlingsplan för försoningsarbetet också lyft fram insatser för barn och ungdomar som prioriterat område. Lägerverksamhet generellt utgör en viktig arena och en frizon där samiska ungdomar får vara majoritet och samiska unga från hela landet knyter vänskapsband inom Sápmi.

De statliga insatser som hittills vidtagits för unga samer har framför allt annat handlat om att tillgängliggöra statsbidrag för civilsamhällets organisationer och att motverka rasism som riktas mot unga samer. Sanningskommissionen konstaterar att en bra situation och framtidstro för samiska barn och ungdomar i Sverige är en grundförutsättning för ett livskraftigt samiskt samhälle i närtid och i framtiden. Alla de utmaningar som samer möter i dag påverkar unga samers tro på framtiden. Mycket mer behöver därför göras för att stärka unga samers situation, stärka deras livskvalitet, främja faktorer som befrämjar god hälsa, stärka barns och ungdomars inflytande och egen kraft att utveckla språk och kulturell identitet (i enlighet med artikel 30 i barnkonventionen), förbättra möjligheterna att tillägna sig traditionell samiska kunskap och för att kunna bedriva samiska näringar och utöva samisk kultur i framtiden.

Det finns behov av att kartlägga ungas samers situation ytterligare och därefter i dialog med unga utforma insatser som kan stärka dem ytterligare. Regeringen bör därför låta utreda frågan ytterligare och inleda en dialog med unga samer som omfattar fler områden än bara motverkande av rasism mot samer. Alla de områden som rör samiska barns rättigheter behöver således beaktas.

Att främja samiska ungdomars egna mötesplatser är också ett konkret sätt att motverka och överbrygga samisk splittring. Personliga vänskapsband inom Sápmi, ökad kunskap och medvetenhet om andra samers erfarenheter och ett gränsöverskridande samiskt samarbete kan bidra till försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. Regeringen behöver därför avsätta särskilda medel för att stimulera mötesplatser för unga samer i det fortsatta arbetet för upprättelse.

Sanningskommissionen lämnar också en rad förslag som rör utbildningsväsendet och barns möjligheter att tillägna sig det samiska språket.

13.14 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande språk och utbildning för samer

Att kunna läsa och skriva på sitt modersmål är en grundläggande mänsklig rättighet som borde vara en självklarhet i Sverige. För många samer är det dock inte det. Dagens samiska barn och ungdomar har fortfarande stora svårigheter att få tillgång till undervisning i det samiska språket och kunna bli funktionellt tvåspråkiga.

Det borde också vara en självklarhet att samiska barn i Sverige kan utveckla en kulturell samisk identitet i enlighet med kravet i artikel 30 i FN:s barnkonvention. Barnkonventionen utgör numera svensk lag.

Som Sanningskommissionens historiska granskning visat är språklig och kulturell assimilering av samiska barn en av de mest framträdande och utbredda konsekvenserna av statens politik. Det finns i dag en stor grupp samer som inte har fått möjlighet att lära sig sitt språk. Staten och kyrkan bär en historisk skuld för att många samer förlorat språket och att utbildningsväsendet under lång tid bidragit till osynliggörande och undanträngning av samiskt språk och samisk kultur. Den skada som assimileringspolitiken åsamkat denna grupp måste repareras, där enskildas förlust av språk och kulturell identitet kopplat till språk är en direkt följd av tidigare övergrepp mot samer. Kompensatoriska insatser är därför nödvändiga, dels för att ge enskilda upprättelse och för att kunna ge möjlighet till att återta språket, dels för att nu aktivt främja antalet talare i samiska. När många av dagens vuxna samer har förlorat språket kan de inte föra det vidare till nästa generation. Då blir utbildningsväsendets förutsättningar att säkerställa rätten till samiska än viktigare.

Bristerna inom utbildningsväsendet har varit kända under lång tid och trots det kvarstår de strukturella problemen. Alla samiska språk klassas i dag som hotade enligt UNESCO och flera som allvarligt hotade. På grund av en underlåtenhet att kompensera för de språkliga och kulturella förluster som redan skett med insatser som kan vända den långtgående språkbytesprocessen, har den samiska språk- och utbildningssituationen blivit kritisk. Otillräcklig och marginaliserad språkundervisning, brist på behöriga lärare och anpassade läromedel, få möjligheter till vidareutbildning och bristande information om rätten till språkundervisning i samiska språk har tillsammans skapat en ond nedåtgående spiral som kräver ett långsiktigt arbete för att alla samers rätt till sitt språk ska kunna säkerställas.

13.14.1 Säkerställ samiska barn och ungdomars rättigheter

Uppmaning

Regeringen ska

- säkerställa att samiska barn och ungdomar kan bli funktionellt flerspråkiga i samiska språk och svenska, samt;
- säkerställa att samiska barn och ungdomar kan utveckla en samisk kulturell identitet och utöva sin samiska kultur, samt;
- stärka möjligheterna till flexibla och platsanpassade utbildningsformer som möter samiska elevers och studenters olika livsvillkor, inklusive renskötselns förutsättningar.

Enligt Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter har alla som tillhör en nationell minoritet rätt att lära sig sitt minoritetsspråk.[186] Den som tillhör en nationell minoritet ska, utöver att lära sig, även ges möjlighet att utveckla och använda sitt språk.[187] Det är det allmännas ansvar att säkerställa tillgången till den enskildes minoritetsspråk och informera om rätten till det.[188] Barnkonventionen och minoritetslagen slår fast att särskilt barn som tillhör ett urfolk eller en nationell minoritet har rätt till att använda sitt eget språk.[189]

Trots att det gått drygt 25 år sedan ratificeringen av Europarådets minoritetskonventioner finns den nödvändiga språkliga infrastrukturen fortfarande inte på plats inom det svenska skol- och utbildningssystemet. På grund av otillräckliga insatser för att främja och skydda de samiska språken har Sverige återkommande brutit mot såväl Europarådets ramkonvention, språkstadgan och Barnkonventionen i detta hänseende. Konsekvenserna av det är att samer förlorat och fortsätter att förlora sitt språk. Språkbytesprocessen är långt framskriden inom den svenska delen av Sápmi och behöver brytas genom att öka antalet talare, öka språkkunskaperna hos de befintliga talarna och vidga de domäner där språket används. För att uppnå

[186] Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, artikel 14.
[187] Språklag (2009:600), artikel 14.
[188] Språklag (2009:600), artikel 15; Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, 3 §.
[189] Lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter, artikel 30; Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, § 4.

det behövs en nationell kraftsamling som ser till att samiska barn och elever får sina språkliga och kulturella rättigheter erkända.

Flertalet statliga utredningar och rapporter från Sametinget och samiskt språkcentrum har redan utrett frågorna och presenterat vilka insatser som behövs för att Sverige ska uppfylla sina åtaganden vad gäller språk och utbildning för samiska barn och ungdomar.[190] Tidigare regeringar har dock valt att inte gå vidare med dessa förslag eller hörsammat upprepad internationell kritik, vilket är beklagligt. Sanningskommissionen bedömer att det är av stor vikt att regeringen implementerar de förslag som lagts fram och uppmanar regeringen att skyndsamt gå vidare i det arbetet.

För att uppnå funktionell flerspråkighet i samiska och svenska krävs en sammanhängande utbildningskedja för samiska elever, där den samiska språkundervisningen löper som en självklar och obruten röd tråd genom hela systemet. Med en kontinuerlig språkkedja från förskola till gymnasieskola ökar antalet samisktalande som kan läsa vidare på högskole- och universitetsnivå, vilket i förläningen skapar tillgång till utbildade lärare, personal inom vård och omsorg, översättare, tolkar och övriga yrken som är avgörande för en livskraftig utveckling av samiskan i samhället.

I dag har barn och elever rätt till språkundervisning i samiska i grund- och gymnasieskola. Men för att uppnå reell och funktionell flerspråkighet finns behov av att även få undervisning i andra ämnen *på* samiska. Europarådet rekommenderar Sverige att överväga tillgång till tvåspråkig utbildning i de ordinarie offentliga skolorna inom samiskt förvaltningsområde.[191] I urfolksdeklarationen som Sverige förbundit sig till framgår att staten ska vida åtgärder för att barn till urfolk ska få tillgång till utbildning på sitt eget språk, även de som bor utanför sina lokalsamhällen.[192] I dag finns inga reella möjligheter till undervisning på samiska i de ordinarie skolorna, utan endast för elever i sameskolan och i de få kommuner där integrerad samisk undervisning finns. Men även i de fall som kommuner beviljas medel för att bedriva integrerad samisk undervisning lyckas de inte alltid

[190] SOU 2017:91. *Nationella minoritetsspråk i skolan – förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering*; SOU 2017:60. *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik*; Sámediggi/ Sámiediggie/Saemiedigkie/Sametinget. *Förslag till handlingsprogram för bevarande av de samiska språken*. 2020; Sámediggi/Sámiediggie/Saemiedigkie/Sametinget. *Giellapolitihkalaš strategiija – Språkpolitisk strategi*. 2023.
[191] Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. *Femte yttrandet om Sverige,* 2023.
[192] Förenta nationernas deklaration om urfolkens rättigheter, artikel 14.

genomföra det. Till exempel var det endast 10 av de 12 kommuner som beviljades medel under läsåret 2024/2025 som genomförde undervisning med samisk integrering under höstterminen 2024.[193]

Samiska barn och unga har också rätt till att utöva sin kultur i enlighet med Barnkonventionen, som numera är svensk lag. Det allmänna har ett ansvar att främja utvecklingen av en kulturell identitet hos barn och unga som tillhör ett urfolk och/eller en nationell minoritet.[194] Därför finns behov av att samiska barn inom den ordinarie skolan får fördjupad undervisning om sin kultur, utöver den generella kunskap som alla elever ska få, för att kunna behålla sin samiska identitet. I dag går det att få fördjupad undervisning i sameskolan, men det är svårare i den ordinarie skolan. Då är det genom integrerad samisk undervisning det kan erbjudas, som i nuläget inte kommer tillräckligt många samiska elever till del.

För att samiska barn och ungdomar ska kunna uppnå funktionell flerspråkighet behöver regeringen säkerställa samiska barn och elevers rätt till sitt samiska språk, genom undervisning i och på samiska av god kvalitet genom hela utbildningskedjan. Regeringen behöver dessutom säkerställa samiska barn och elevers fördjupade kunskaper om sin samiska kultur för att de ska kunna bottna i sin egen identitet och sitt folks historia.

13.14.2 Stärkt samisk språkundervisning och undervisning med samisk integrering genom hela utbildningssystemet

Uppmaning

Regeringen ska säkerställa långsiktiga och tillräckliga resurser för undervisning i och på samiska språk inom hela utbildningssystemet, från förskola till högre utbildning och vuxenutbildning.

[193] Prop. 2025/26:1. Utgiftsområde 16, s. 58.
[194] Lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter, artikel 30; Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, 4 §.

Stärkt samisk förskola

Förslag

Regeringen ska stärka samiskan i förskolan, genom tydligare regelverk som tar till vara utvecklad samisk pedagogik och metodik, utökad tillgång till utbildade, samiskspråkiga förskollärare, anpassat undervisningsmaterial och stöd till huvudmän om förskola på samiska.

Regeringen ska ge Skolverket i uppdrag att utfärda tydligare föreskrifter rörande tolkningen av att kommuner ska erbjuda utbildning i förskola helt eller ”till väsentlig del” på samiska och ta fram allmänna råd för hur paragrafen ska tillämpas, så att samiska barn i förskolan får det språkstöd de har rätt till och kunna utveckla sitt samiska språk.

Regeringen behöver gå vidare med de förslag som presenterats av tidigare statliga utredningar och rapporter från Sametinget och Sameskolstyrelsen på området.

Att samiska barn får möjlighet att gå i samisk förskola är helt avgörande för rätten till språkutveckling, eftersom förutsättningarna för att stärka språken är särskilt gynnsamma i den åldern. Många samiska barn lever i familjer där samiska inte talas alls eller i liten uträckning. Därför är det särskilt viktigt med en samiska förskola, eftersom den kan fungera som en kompensatorisk språkmiljö. Förskolans roll måste vara att redan från tidig ålder skapa förutsättningar för en funktionell flerspråkighet, genom att både stötta de befintliga språkkunskaperna hos barnen och vara en domän inom vilken de samiska barnen kan använda sitt språk.

I dag har samer som bor i ett samiskt förvaltningsområde rätt till plats i förskola där hela eller en väsentlig del av utbildningen bedrivs på samiska. Det finns både exempel på när den rätten tillgodoses och exempel på när den inte gör det. I de senare fallen handlar det ofta om att anställda i kommuner haft svårt att rekrytera personal med rätt kompetens till förskolan. Det riskerar att leda till att samisk förskola inte erbjuds, trots kommunernas skyldighet. Dessutom finns behov av både riktad information till de som har rätt till samisk förskola inom förvaltningsområdenas kommuner och ett utökat stöd till berörda huvudmän om hur förskoleverksamhet på samiska ska

bedrivas. Regeringen behöver säkerställa att alla kommuner som har skyldigheten kan tillhandahålla samisk förskola.

Bristen på förskolelärare/pedagoger och låg behörighet bland personal har återkommande lyfts som ett problem. I dagsläget har inga lärosäten i Sverige förskollärarutbildning med samisk profil. För att främja fler samiska förskollärare krävs ekonomiska incitament och utökade resurser. Sanningskommissionen anser att regeringen behöver stärka tillgången till utbildade förskollärare med kunskap i samiska språk och samisk pedagogik. Det behövs också strukturer för vidareutbildning för redan befintliga förskollärare. Målet är att alla förskollärare och pedagoger som arbetar inom samisk förskola ska ha goda språkkunskaper och kunskaper om samisk pedagogik för att kunna stödja barnens språkutveckling.

Som en viktig del av förskolans samiska innehåll är användandet av en utvecklad samisk metodik. Det finns ett behov av att samla kunskaper kring särskilda flerspråkighetsmetoder för förskolan, att anpassa de som finns från Norge och Finland till situationen i Sverige och att göra dem tillgängliga för svensk förskolepersonal. Ett exempel är så kallade språkbad, giellalávgun, som för närvarande bedrivs framför allt för barn i grundskolan.

Utöver språklig utveckling ska samiska förskolor också bidra till att de samiska barnen kan utforska och bevara sitt kulturarv. Ett sätt att göra det är att utarbeta en särskild läroplan för samisk förskola med en samisk utgångpunkt, i likhet med den särskild läroplan som sameskolan har.

Skollagens formulering om att kommuner inom förvaltningsområdet för samiska ska erbjuda plats i förskola där hela eller ”en väsentlig del” av utbildningen bedrivs på samiska leder till skilda tolkningar. Detta skapar en osäkerhet för huvudmännen, pedagoger och föräldrar som i sin tur leder till svårigheter i uppföljningen av minoritetspolitikens krav. Såsom tidigare utredningar påpekar måste omfattningen vara sådan att den bidrar till att minoritetsspråken bevaras, utvecklas och förs vidare till nya generationer av användare.[195] Därför bör regeringen se till att allmänna råd för hur formuleringen ska tillämpas inom förskolan tas fram. Tidigare utredningar har också påpekat att det också behövs ett förtydligande av skollagen så att det framgår att kommuner inom förvaltningsområdena är skyldiga att

[195] SOU 2017:60. *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik*, s. 168.

erbjuda även plats i samisk förskola inom fyra månader, liksom kommuner är skyldiga när det gäller ordinarie förskoleverksamhet.[196]

En samisk förskola kan med rätt tillvägagångssätt på sikt bidra till att öka antalet talare av språket. Sanningskommissionen anser att det behövs kraftfulla insatser för stärkt samiskt språklärande och användande i förskolan, för att den pågående språkbytesprocessen ska stoppas och de samiska språken ska kunna bestå som levande språk i Sverige. Det långsiktiga målet bör vara att samiska barn i alla Sveriges kommuner ska erbjudas möjlighet till samisk förskola i sin hemkommun.

Stärkt samisk språkundervisning och undervisning med samisk integrering i grundskola och gymnasieskola

Förslag

Regeringen ska säkerställa alla samers rätt till samisk språkundervisning i grundskola och gymnasieskola och stärka förutsättningarna för undervisning med samisk integrering. Regeringen ska även arbeta mot det långsiktiga målet att kunna erbjuda fler samiska barn flerspråkig undervisning, där en väsentlig del av den ordinarie undervisningen sker på samiska.

Regeringen ska ge Skolverket, med effektiv deltagande från Sametinget och Sameskolstyrelsen, i uppdrag att ha helhetsansvaret för språkundervisningen i samiska. I detta ingår samordning för att säkerställa undervisning av god kvalitet genom hela undervisningskedjan i alla Sveriges kommuner, riktad information om rätten till samisk språkundervisning och regelbunden uppföljning av språkundervisningen.

Regeringen behöver låta utveckla formerna för ämnet modersmålsundervisning för att ge samiska elever bättre förutsättningar att tillägna sig samiska och för att stärka det samiska språkets status i skolan.

Det är angeläget att regeringen skyndsamt går vidare med de förslag som redan lämnats av Sametinget, Sameskolstyrelsen och tidigare statliga utredningar på området.

[196] Ibid. s. 171.

Varje människa har rätt till sitt språk. Sverige har åtagit sig att hålla de samiska språken levande och säkerställa tillgången till språkundervisning på samiska av god kvalitet. Men ända sen minoritetspolitikens inrättande har Sveriges regering brustit i sina åtaganden, något som väckt återkommande kritik från bland annat Europarådet som rekommenderat Sverige att öka tillgängligheten till undervisning i och på samiska. Det är viktigt att regeringen hörsammar de förslag inom språk- och utbildningsområdet som lämnats av Sametinget, Sameskolstyrelsen och tidigare statliga utredning.[197] Regeringen ska säkerställa alla samers rätt till samisk språkundervisning i grundskola och gymnasieskola.

Undervisning i nationella minoritetsspråk kan antingen ges som modersmålsundervisning eller som undervisning i moderna språk. Samiskan läses framför allt som modersmålsämne i grundskolan, antingen med lärare på plats eller via fjärrundervisning. Alla elever som tillhör en nationell minoritet har rätt till modersmålsundervisning i sitt nationella minoritetsspråk, enligt skollagen. Det finns inget krav på att språket ska vara elevens dagliga umgängesspråk i hemmet eller att eleven ska ha förkunskaper i språket. Förutom att regeringen ska säkerställa tillgången till modersmålsundervisning i samiska är det också angeläget att ämnet modersmålsundervisning utvecklas.

Det finns en rad problem med dagens modersmålsundervisning som hindar samiska barn från rätten till språkundervisning av god kvalitet. Ett av dessa är att undervisningen inte är integrerad i den ordinarie skoldagen, utan ofta sker efter skoltid. Det gör att många elever väljer bort eller hoppar av undervisningen, eftersom det konkurrerar med andra aktiviteter. Att ämnet ges utanför den ordinarie skoldagen signalerar ämnets underordnade position i relation till andra ämnen, vilket också kan få elever att välja bort det. För att fler ska välja att läsa modersmål behöver ämnet ges inom ramen för skolans reguljära timplan i grundskolan. Det här är något som särskilt har

[197] Se till exempel: Sámediggi/Sámiediggie/Saemiedigkie/Sametinget. *Förslag till handlingsprogram för bevarande av de samiska språken*. 2020; Sámediggi/Sámiediggie/Saemiedigkie/Sametinget. *Giellapolitihkalaš strategiija – Språkpolitisk strategi*. 2023; Sameskolstyrelsen (författare Laila Stenberg). *Ämnesspecifika instruktioner för framtagande av nya kursplaner i skolämnet samiska*. 2025; Sameskolstyrelsen. *Sameskolstyrelsens vision och språkplan 2022–2026;* SOU 2017:91. *Nationella minoritetsspråk i skolan – förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering*; SOU 2017:60. *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik*.

påpekats av Europarådet och föreslagits av tidigare statliga utredningar och rapporter av Sametinget.[198]

En annan stark rekommendation från Europarådet är att utöka antalet undervisningstimmar i samiska språk.[199] I dag saknas en garanterad undervisningstid för modersmålsundervisning i nationella minoritetsspråk och alla kommuner tolkar skollagen olika vad gäller hur många minuter som eleverna har rätt till. Generellt sätt är nivåerna som erbjuds otillräckliga för att skapa förutsättningar för en god språkutveckling (cirka 45–60 minuter i veckan). Något som bland annat Sametinget påtalat i flera av sina årliga lägesrapporter om situationen för de samiska språken, och som lyftes i betänkandet ”Nationella minoritetsspråk i skolan – förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering”.[200] En minsta garanterad undervisningstid (som enligt tidigare utredning är minst tre till fem timmar) för modersmålsundervisning i nationella minoritetsspråk behöver fastställas i timplanerna för grundskolan, anpassad grundskolan, specialskolan och sameskolan.[201]

Ett annat problem rör hur modersmålsundervisningen genomförs i dag. Samiska språk erbjuds som modersmål både som första- och andraspråk. Men av ekonomiska skäl sker ofta en sammanslagning av dessa grupper, vilket reducerar den individuella lärartiden och minskar möjligheterna till differentierad undervisning. För en hållbar språkrevitalisering krävs strukturella åtgärder som möjliggör differentierad undervisning utifrån elevernas språkliga förutsättningar.[202]

Genom fjärrundervisning kan Sameskolstyrelsen erbjuda undervisning i samiska till elever i den reguljära grundskolan och gymnasiet som ett sätt att hantera den akuta lärarbristen. Dock kan endast undervisning i de samiska språken, nord-, lule- och sydsamiska erbjudas av Sameskolstyrelsen, vilket innebär svårigheter för huvudmän att köpa fjärrundervisning i pite- och umesamiska som är de

[198] Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. *Femte yttrandet om Sverige*. 2023. Nr 26; Sámediggi/Sámiediggie/Saemiedigkie/Sametinget. *Förslag till handlingsprogram för bevarande av de samiska språken*. 2020.
[199] Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. *Femte yttrandet om Sverige*. 2023. Nr 26.
[200] Se till exempel: Sámediggi/Sámiediggie/Saemiedigkie/Sametinget. *Lägesrapport: De samiska språken i Sverige 2024*; SOU 2017:91. *Nationella minoritetsspråk i skolan – förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering*.
[201] Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. *Femte yttrandet om Sverige*. 2023. Nr 26.
[202] Sameskolstyrelsen (författare Laila Stenberg). *Ämnesspecifika instruktioner för framtagande av nya kursplaner i skolämnet samiska*. 2025, s. 13.

två minsta samiska språken sett till antalet talare. Det är ett allvarligt problem som riskerar att försämra situationen för dessa språk. I dag är det frivilligt för skolhuvudmän att erbjuda fjärrundervisning i nationella minoritetsspråk. Om huvudmännen inte hittar en lämplig lärare, kan de alltså låta bli att köpa fjärrundervisning, om de exempelvis bedömer att det är för dyrt och då blir elever utan undervisning. Sanningskommissionen anser att skolhuvudmännens skyldighet att erbjuda fjärrundervisning, även genom entreprenad, behöver utredas.

Enligt skolförordningen kan elever som har ett annat språk än svenska som dagligt umgängesspråk få delar av undervisningen i årskurs 1–6 på detta språk, med högst hälften av undervisningen på umgängesspråket.[203] Tvåspråkig undervisning är viktig för att kunna nå funktionell flerspråkighet. I dag går det endast att få tvåspråkig undervisning i sameskolan. Sameskolor finns i dag på ett begränsat antal platser i Sverige och antalet skolor har minskat. I praktiken är sameskolan inte tillgänglig för en stor andel samiska elever enligt hur systemet ser ut i dag. Europarådets kommitté har påpekat att det är beklagligt att det inte – åtminstone inom de samiska förvaltningsområdena – erbjuds tvåspråkig undervisning vid ordinarie kommunala skolor där detta efterfrågas.[204] Regeringens långsiktiga mål måste vara att samer kan erbjudas flerspråkig undervisning på svenska och samiska även i den reguljära skolan (såsom i Norge), alternativt att sameskolan ges helt andra förutsättningar att verka och på fler orter.

Ett viktigt komplement för att stärka språkutvecklingen, men som framför allt är väsentligt för att samiska barn ska kunna bevara sin kulturella identitet är tillgången till integrerad samisk undervisning. I dag kan huvudmannen för en ordinarie grundskola som har samiska elever erbjuda det, efter avtal med Sameskolstyrelsen. Det innebär att elever kan få undervisning med samiska inslag och undervisning i samiska, utöver den vanliga modersmålsundervisningen. För detta kan huvudmannen ansöka om medel hos Sameskolstyrelsen. Regeringen bör säkerställa att möjligheten till undervisning med samisk integrering i den ordinarie skolan utökas genom stärkta resurser och informationsinsatser.

[203] För elever med finska som umgängesspråk får sådan undervisning anordnas även i årskurs 7–9.
[204] Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. *Femte yttrandet om Sverige*. 2023. Nr 191.

13.14.3 Fler lärare i samiska språk och med samisk kulturkompetens

Uppmaning

Regeringen ska stärka tillgången till utbildade lärare i samiska språk och samisk kunskap genom riktade satsningar på lärarutbildning, vidareutbildning och kompetensförsörjning.

Förslag

Regeringen ska säkerställa att det finns utbildning i de fem officiella samiska språken i Sverige inom lärarutbildningen. Möjligheten att samarbeta med (den samiska högskolan) Sámi allaskuvla behöver undersökas närmare för att utveckla en samisk pedagogisk miljö även i Sverige.

Regeringens ska omgående utreda möjligheten att erbjuda ekonomiska incitament för lärarutbildning i samiska, såsom stipendier, studielön, betald modersmålslärarutbilning eller andra stöd. Kommuner ska premiera kunskaper i de samiska språken vid lönesättning.

Behovet av fler lärare i samiska är akut och det finns ingen plan i Sverige för hur antalet ska kunna öka. Den vanligaste orsaken till att undervisning i samiska inte erbjuds är lärarbrist.[205] I dag genomförs en stor del av den samiska undervisningen genom fjärrundervisningen. Även om digitala lösningar möjliggör att fler kan erbjudas modersmålsundervisning bör det betraktas som en tillfällig lösning på den långtgående bristen på modersmålslärare, som kräver mer hållbara och långsiktiga åtgärder. Bristen på lärare riskerar att undergräva genomförandet av andra åtgärder inom det språkpolitiska området. Det är därför avgörande att regeringen omgående stärker tillgången till behöriga lärare i samiska språk. Regeringen behöver också säkerställa möjligheter till fortbildning i samiska språk för redan befintliga lärare och kompetensutveckling för färdigutbildade modersmålslärare.

[205] SOU 2017:91. *Nationella minoritetsspråk i skolan – förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering*, s. 217.

Umeå universitet har genom ett nationellt uppdrag huvudansvar för lärarutbildning i samiska. På Umeå universitet består ämnet samiska på grundnivå av två spår: samiska språk och samiska kulturstudier. De samiska språk som man kan läsa är nord-, lule- och sydsamiska. Dagens utbud av kurser vid Umeå universitet motsvarar dock inte behovet av lärare i samiska.

Umeå universitet har inte heller modersmål som ett valbart ämne inom sin lärarutbildning, trots att ämnet sedan år 2021 kan ingå i en grundlärarexamen. Lärarstudenter som vill bli behöriga i modersmål måste därför läsa de 30 poäng i språket som krävs vid sidan av eller efter avslutad lärarutbildning. För en person med lärarexamen och dokumenterat goda kunskaper i ett samiskt språk finns en begränsad möjlighet att bli behörig lärare genom att läsa 30 högskolepoäng i språkdidaktik för modersmål. Det finns en efterfrågan på möjligheten att välja språkkurser inom lärarutbildningarna, eftersom det innebär kortare studietid för modersmålslärare och att studenten slipper sätta ihop utbildningen själv.

I ume- och pitesamiska saknas det i dag möjlighet att läsa de 30 högskolepoäng som krävs för att bli behörig modersmålslärare. Avsaknaden av kurser på avancerad nivå innebär också att det inte är möjligt att utbilda sig till ämneslärare i ume- eller pitesamiska. Att det inte går att doktorera i dessa språk utgör också ett hinder för en fortsatt forskning i språken och utan forskningsanknytning får lärosätena inte examenstillstånd för lärarutbildning, eller möjlighet att utveckla ämnet för framtida studier.

Regeringen behöver säkerställa att det finns utbildning i de fem officiella samiska språken i Sverige, inom lärarutbildningen på åtminstone ett lärosäte, helst flera. Regeringen behöver avsätta tillräckliga och långsiktiga resurser för att en sådan satsning ska vara praktiskt möjlig att genomföra.

För att främja fler behöriga lärare i samiska språk krävs det enligt Europarådet ekonomiska incitament, både inom utbildning och rekrytering. Regeringen bör därför utreda möjligheten att erbjuda ekonomiska incitament för lärarutbildning och vidareutbildning i samiska, såsom stipendier, studielön, betald modersmålslärarutbildning eller annat stöd. I dag kan svenska och finska studenter söka stipendier hos det norska Sametinget för att komma till Sámi allaskuvla i Kautokeino, som erbjuder språkkurser och lärarutbildningar som inkluderar samiska. Men det behövs ett eget finansiellt system på svensk sida.

En annan förklaring till att det är svårt att locka legitimerade lärare i andra ämnen som är samisktalande till modersmålstjänster på skolor är att lönerna för modersmålslärare är lägre jämfört med andra ämnen och att tjänsterna som erbjuds ofta har låg tjänstgöringsgrad. Europarådet rekommenderar Sverige att göra minoritetsspråksläraryrket attraktivare och mer hållbart. Därför bör regeringen utreda och implementera insatser som långsiktigt kan främja det.

13.14.4 Säkerställd tillgång till läromedel och undervisningsmaterial för samisk språkundervisning med samiska perspektiv

Uppmaning

Regeringen ska utveckla och tillgängliggöra kvalitativa läromedel på samiska språk och med samiska perspektiv, i nära samverkan med samiska företrädare och kunskapsbärare.

Förslag

Regeringen ska ge Skolverket, med effektivt deltagande från Sameskolstyrelsen, i uppdrag att ta fram en hållbar och långsiktig strategi och struktur för produktion av och tillgång till läromedel i de samiska språken och med samiska perspektiv till förskola, grundskola, gymnasieskola, vuxenutbildning och lärarutbildning.

Regeringen ska stärka Skolverket och Sameskolstyrelsens arbete med samiska läromedel genom ett särskilt statligt produktionsstöd.

Regeringen ska ge Skolverket, med effektivt deltagande från Sameskolstyrelsen, i uppdrag att utreda möjligheter till nordiskt samarbete om samisk läromedelsutveckling.

En avgörande förutsättning för att undervisning i samiska språk ska kunna tillhandahållas är tillgången till läromedel. Inte minst mot bakgrund av att många av dagens lärare i samiska språk saknar behörighet, framhålls läromedlen som avgörande för att undervisningen i samiska ska kunna hålla god och likvärdig kvalitet som övrig undervisning. I dagsläget är den samiska språkundervisningen i hög grad

beroende av att lärare själva producerar läromedel, vilket är tidskrävande och innebär en risk för lägre kvalitet i undervisningen.[206] Läromedel anpassade till de olika utbildningsnivåerna och på de fem olika språkvarieteterna är en viktig förutsättning för bevarande och främjande av de samiska språken och måste säkerställas av regeringen.

Det har länge rått stor brist på läromedel för samisk språkundervisning och med samiska perspektiv. Det är i princip enbart kommersiella förlag som producerar läromedel till skolan. Skolverkets kartläggning, och det existerande utbudet av läromedel, visar att läromedelsföretagen inte producerar läromedel i minoritetsspråken utan särskilda incitament, vilket missgynnar läromedel i de samiska språken Företagen beskriver att produktionen av läromedel i minoritetsspråk är för liten för att bli lönsam. Därför blir offentlig finansiering/stimulering avgörande.

En jämförelse kan göras med specialpedagogiska läromedel för elever med funktionsnedsättning i grundskolan, där förlagen inte får tillbaka produktionskostnaden vid försäljning. För att lösa det problemet har Specialpedagogiska skolmyndigheten tagit fram en modell som stimulerar produktionen av läromedel genom ett så kallat produktionsstöd. Stödet kan sökas av förlagen och ges för produktion av läroböcker, andra läromedel och lärarhandledningar inom ämnesområden där det råder brist.

Även i Norge och Finland finns utmaningen med att produktionen av läromedel i minoritetsspråk inte lönar sig på den kommersiella marknaden, och därför har den norska och finska staten tagit ett ansvar för läromedel i små ämnen. Regeringen bör analysera och, där så är möjligt, dra nytta av dessa erfarenheter i utvecklingen av ett hållbart system för läromedel på samiska.

I Skolverkets nuvarande instruktionsenliga sektorsuppdrag ingår att främja tillgången till läromedel i de nationella minoritetsspråken. Men för att säkerställa tillgång till läromedel på både samiska och om samisk kultur behöver Skolverket i samverkan med Sameskolstyrelsen ta fram en hållbar och långsiktig strategi och struktur för produktionen. I det arbetet är det viktig med samordning mellan Skolverket och Sameskolstyrelsen, för att se över vilka läromedel som behövs och ska prioriteras.

[206] Skolverket. 2025. *Uppdrag att ansvara för nationell samordning av undervisningen i nationella minoritetsspråk*, s. 25.

Regeringen ska stärka Skolverket och Sameskolstyrelsens arbete med samiska läromedel för samiska elevers språkundervisning genom ett särskilt statligt produktionsstöd. Regeringen ska även se över om ett motsvarande produktionsstöd kan behövas för läromedel av god kvalitet om samers kultur, språk och rättigheter.

Som ett viktigt komplement bör Skolverket i samverkan med Sameskolstyrelsen få i uppdrag att utreda möjligheter till nordiskt samarbete om samisk läromedelsutveckling, inklusive kunskapsöverföring, gemensam produktion och översättning av befintliga norska och finska material, för att nyttja de förutsättningar och strukturer som redan finns på området.

13.15 Stärkt möjlighet till återtagande av samiska språk och samisk kultur för alla samer

Uppmaning

Regeringen ska

- säkerställa en långsiktig språklig infrastruktur för de samiska språken genom språkstödjande funktioner och stödstrukturer inom media, kultur, offentlig verksamhet och andra samhällssektorer, som ett komplement till utbildningsinsatser;
- etablera en långsiktig språklig infrastruktur för samiska språk och samisk pedagogik genom lokala språkcentrum, språkstödjande funktioner och andra resurser som kompletterar utbildningsinsatser och stärker språkens användning i vardagen, samt att;
- säkerställa att utbildning för samer utformas med reellt samiskt inflytande, i enlighet med urfolksrätten och principen om självbestämmande.

För att kunna utveckla en långsiktig språklig infrastruktur krävs tydligare regelverk, stärkta resurser och förbättrade förutsättningar för fler aktörer att arbeta aktivt med revitalisering. Vid utformning av utbildningar och kunskapshöjande insatser som riktar sig till samer, ska också reellt samiskt inflytande säkerställas.

13.15.1 Samisk språklag och ratificering av språkstadgan på högre nivå

Uppmaning

Regeringen ska höja nivån på Sveriges åtaganden inom utbildning enligt del III i den europeiska språkstadgan, så att skyddet hamnar på samma nivå som för samiskan i Norge och Finland.

Förslag

Regeringen ska utarbeta en specifik språklag som tydligt definierar urfolket samernas språkliga rättigheter. Lagen bör innehålla konkreta åtgärder för att säkerställa att dessa rättigheter respekteras och att samiska språk används i offentlig verksamhet.

Ett förslag som Sametinget har lyft under längre tid är behovet av att samernas språkliga rättigheter ska regleras i en särskild lag.[207] Det finns flera skäl för det. Ett skäl är att Sametinget ansvarar för att leda det samiska språkarbetet och att en särskild lag som reglerar det samiska språkarbetet tydligare skulle synliggöra samers språkliga rättigheter. En särskild lag skulle också ligga i linje med regeringens ambitioner att öka samiskt inflytande och delaktighet.

Både den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk och ramkonvention om skydd för nationella minoriteter anger att staterna ska ta hänsyn till de behov och önskemål som uttrycks av de grupper som använder minoritetsspråken. En särskild lag som säkerställer samernas språkliga rättigheter och en harmonisering av språklagstiftning mellan länder där samiska folket lever, främjar ett transnationellt utbyte för de samiska språken. En särskild lag öppnar möjligheter att likställa samernas språkrättsliga status i ett nordiskt perspektiv, vilket öppnar upp för synergieffekter som i längden bidrar med gränsöverskridande resursanvändning och resursfördelning.

Varje stat väljer vilka nationella minoritetsspråk som ska skyddas under språkstadgan och nivån på detta skydd. Sverige har vid ratificeringen av språkstadgan valt att lägga sig på en lägre nivå i skyddet av de samiska språken i för hållande till Norge och Finland. Den nivån

[207] Sámediggi/Sámiediggie/Saemiedigkie/Sametinget. 2023. *Giellapolitihkalaš strategiija – Språkpolitisk strategi*, s. 10–11.

behöver höjas. Detta är särskilt angeläget på utbildningsområdet. Genom att utöka åtaganden i förhållande till språkstadgan för binder sig Sverige folkrättsligt till att genomföra åtagandena. De utökande åtagandena är på så sätt en garant för att rättigheterna säkerställs långsiktigt.

13.15.2 Stärk Sametingets språkarbete

Förslag

Regeringen ska tilldela Sametinget tillräckliga resurser i form av ett fast språkanslag (permanent finansiering), för att säkerställa att Sametinget kan leda arbetet med att bevara, stödja och utveckla alla fem samiska språk.

Regeringen ska stärka det samnordiska samiska språkarbetet med full permanent finansiering för Sametingets deltagande i den samnordiska språkliga organisationen Sámi Giellagáldu.

Det samiska språkarbetet leds av Sametinget genom Samiskt språkcentrum. Arbetet sker med utgångspunkt i ett språkpolitiskt handlingsprogram som Sametingets plenum, den folkvalda församlingen, fastställer. Samiskt språkcentrum har som uppdrag att främja och stimulera till ökad användning av de samiska språken, stärka de samiska talarna, utveckla metoder för språkrevitalisering samt verka för att synliggöra och öka statusen för de samiska språken. Det språkliga arbetet är till stor del beroende av vilka resurser regeringen tilldelar Sametinget.

Regeringens kortsiktiga styrning av språkcentrum har lett till effektivitetsförluster inom verksamheten. Sametinget har behövt lägga tid och resurser på att utöka sin verksamhet, för att sedan skala ned den igen. Verksamheten fick under 2025 tre miljoner kronor mindres i anslag för språkcentrum jämfört med de föregående åren. Vid årsskiftet togs därför fyra projektledartjänster bort (en tredjedel av de anställda). Neddragningarna har försvårat språkarbetet. I stället för ryckig styrning behöver regeringen säkerställa långvarig satsning med tillräckliga resurser i form av ett fast språkanslag till Sametinget eftersom de ekonomiska resurserna i nuläget inte räcker till.

Med ett fast språkanslag kan Sametinget utveckla redskap och insatser för att främja språklig utveckling, till att stimulera exempelvis studier i samiska med stipendieordningar, anordna språkliga aktiviteter, stödja språkprojekt och insatser för läromedel och litteratur. Det handlar om att stödja de samiska språken på ett brett plan och på olika nivåer, genom bland annat språkvård, revitaliseringsinsatser och stöd till enskilda. Språkanslaget ska i sin utformning beakta att det sker en årlig uppräkning för att säkerställa att verksamhetskostnader täcks, så att anslagsutrymmet för språklig utveckling inte påverkas negativt på längre sikt.

Ett annat organ som arbetar för att bevara och utveckla de samiska språken är den samnordiska språkliga organisationen Sámi Giellagáldu. Organet arbetar bland annat med språkforskning och standardisering av det samiska språket. Verksamhetens finansiering sker via sametingen i Finland, Sverige och Norge och samarbetsavtalet bygger på att sametingen betalar en tredjedel var. Men inför 2025 skar den svenska regeringen kraftigt ner på anslaget till Sámi Giellagáldu. Sámi Giellagáldu hade tidigare finansierats via ett särskilt anslag från regeringen till Sametinget, som inte förlängdes under 2025. Det ledde till att organisationen hotades att behöva lägga ner. Det här fick Europarådets expertkommitté att rikta kritik mot regeringen. För att rädda organisationen behövde det svenska Sametinget finansiera verksamheten genom kulturanslaget, vilket innebar att det skedde på bekostad av andra samiska kultursatsningar.

Permanenta satsningar, både nationellt och inom det nordiska samarbetet, behövs för att säkerställa en språklig infrastruktur och fortsätta det långsiktiga arbetet med att hålla de samiska språken levande.

13.15.3 Stärkt stöd till samiska språk och samisk kultur

Förslag

Regeringen ska ge samiska utbildningsinstitutioner och Folkbildningsrådet förstärkta och särskilda medel att fördela till folkhögskolor och studieförbund som ger kurser i samiska språk och om samisk kultur.

Regeringen ska möjliggöra utökad tillgång till korttidsstudiestöd som kan sökas för språkkurser på samernas utbildningscentrum och andra lämpliga samiska institutioner i Norden.

Även utanför den reguljära utbildningskedjan behöver åtgärder vidtas, om användningen och inlärningen av alla de fem officiellt erkända samiska språken ska kunna stimuleras. Många samer har varken fått lära sig tala, skriva eller läsa sitt modersmål. Vuxna samer ska ges förutsättningar att återta sitt språk och utveckla sin samiska språkförmåga. Detta kan även fungera stödjande för barns och barnbarns språkutveckling.

Enligt förordningen om statsbidrag vid vissa studier i samiska kan statsbidrag lämnas till den som bedriver kortare studier i alfabetisering i samiska. Syftet med bidraget är att främja det samiska språket så att samer som inte har fått möjlighet att lära sig läsa och skriva på samiska får tillfälle att lära sig det. För att få korttidsstudiebidrag behöver personen i fråga delta i en kortkurs som anordnas av antingen Samernas utbildningscentrum i Jokkmokk, en folkhögskola, kommunal vuxenutbildning eller en studiecirkel via ett studieförbund.

Statsbidrag får lämnas för en utbildning som omfattar högst 14 dagar eller 112 timmar. Till en och samma studerande får statsbidrag lämnas för studier som omfattar högst 30 dagar eller 240 timmar per år. Sanningskommissionen konstaterar att det finns ett stort behov av fler möjligheter att lära sig samiska språk, särskilt för personer i vuxen ålder. Därför ska regeringen möjliggöra utökad tillgång till det nuvarande korttidsstödet.

13.16 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för säkerställd likvärdig hälsa för det samiska folket

Som beskrivits i tidigare kapitel har statens och kyrkans förda politik inneburit en rad konsekvenser för det samiska folket, såsom diskriminering och minoritetsstress. Konsekvenserna påverkat enskilda samers fysiska och psykiska hälsa och välmående. Samer har inte heller likvärdig tillgång till samhällstjänster som adekvat hälso- och sjukvård och det saknas språklig och kulturell kompetens inom vården.

13.16.1 Utarbeta en nationell plan för hälsa- och sociala tjänster

Uppmaning

Regeringen ska

- etablera en nationell struktur för att främja samers hälsa;
- etablera likvärdig hälso- och sjukvård och social arbete med kapacitet att ge kulturell trygghet, samt;
- ratificera artikel 13.2.c i den europeiska språkstadgan och implementera den i regioner och kommuner.

Förslag

Regeringen behöver utarbeta en nationell plan för hälsa bland samer i nära dialog och effektivt deltagande med Sametinget. Huvudmålet ska vara likvärdig hälso- och sjukvård för den samiska befolkningen, en förbättrad sammanhållen vård samt resurser till ökad forskning.

Inom ramen för den nationella planen ska särskilt utsatta gruppers hälsobehov kartläggas och uppmärksammas. Det gäller bland annat barn, unga och äldre samer, samt samer med funktionsvariation. Även hälsofrågor kopplade till HBTQ behöver uppmärksammas, liksom hälsofrågor som relaterar till arbetsmiljö och utsatthet i de samiska näringarna och de samiska livsmiljöer.

Regeringen behöver stärka strukturer och resurser för samisk hälsa genom att främja långsiktig uppbyggnad av språklig och kulturell kompetens inom vård och omsorg. Äldre samers behov

av vård och omsorg behöver också uppmärksammas särskilt av kommunerna.

Regeringen behöver avsätta resurser för hälsofrämjande verksamhet för samiska barn och unga, såsom samiska arenor där tillgången till det egna språket stärks. Språk, identitet och social sammanhållning hänger nära samman med hälsa och kräver därför långsiktigt och samordnat stöd.

Det saknas ett nationellt ansvar för samisk hälsa. Det föreligger även hinder för systematisk, etiskt försvarbar och relevant kunskapsproduktion, gällande samers hälsa. Sjukvård och tandvård är dessutom generellt mindre tillgänglig i glesbygd, där många samer bor. Övergripande organisation och styrning av såväl hälsofrämjande arbete med sociala hälsofaktorer och levnadsförhållanden, som kliniska åtgärder med kroniska sjukdomar och akutsjukvård brister. Initiativ att långsiktigt följa samers hälsa och kliniska studier tenderar begränsas till synes enskilda initiativ och projekt. Därför föreslår kommissionen en nationell plan för samisk hälsa. Tidigare initiativ har tagits, när det gäller tillgång till kulturellt och språkligt anpassad vård av bland annat Sáminuorra, SSR och det Nordiska Samerådet.

Sanningskommissionen anser att målet för en nationell plan för samisk hälsa ska vara tillgång till likvärdiga hälso- och sociala tjänster till den samiska befolkningen, en förbättrad och sammanhållen vård samt resurser till ökad forskning.

I likhet med arbetet i Norge för samisk hälsa, NOU-95:6, behövs en kartläggning av behoven. I detta arbete behöver Sametinget, Socialstyrelsen, de nordliga regionerna eller Norrlands regionförbund och Arbetsmiljöverket ingå.

Kommissionens granskning visar att samer, framför allt renskötare, har särskilda hälsorelaterade utmaningarna eftersom de verkar i riskmiljöer (svåra geografiska terräng- och väderförhållande, långa avstånd till vård, påtagliga konsekvenser av klimatförändringar). Det är 70 procent högre risk för dödsolyckor inom renskötseln än inom andra yrken. Många gånger arbetar personer ensamma vid exempelvis rensamling, fiske, vedhuggning eller i andra samiskrelaterade verksamheter. Detta innebär färd på motorburet fordon, i terräng där risk för olyckor kan uppstå med ibland begränsade möjligheter att slå larm. Många renskötare möter också hot, hat och annan utsatthet kopplad till ifrågasättande av traditionella samiska näringar. Initiativ har

tagits tidigare bland annat för att skapa en modell för företagshälsovård för renskötare. Det behövs ett långsiktigt strukturerat arbete för att motverka risker och för att främja hälsa bland renskötare.

Kommissionens granskning pekar också på brister i kulturrelevant bemötande inom vården, särskilt i rätten att använda sitt modersmål. Detta förstärker ytterligare ohälsan och skapar hinder för att få rätt stöd. Det ökar också misstron mot vården. Tidigare initiativ har tagits när det gäller tillgång till kulturellt och språkligt anpassad vård av bland annat Sáminuorra, SSR och det Nordiska Samerådet. För att möjliggöra kulturrelevant bemötande, kulturell trygghet, kultursensitiv vård och språkrelevant hälsoinformation, måste relevant kompetens säkras i hälsoutbudet. Följsamhet till behandling och synsätt på hälsa måste säkras för att skapa jämlikt tillträde till vården. Kulturellt trygg vård innebär att respektera och värdesätta urfolks kulturer, språk, traditioner och sätt att se på hälsa bättre tillgång till samiska språk i vården. Det är centralt att stärka kulturanpassade insatser för att säkerställa trygg och jämlik vård för äldre samer. Mobila, flexibla lösningar efterfrågas av många samer.

Samiska barn och unga möter särskilda utmaningar kopplade till diskriminering, minoritetsstress, bristande tillit till vården och otillräcklig kultur- och språkkompetens, samtidigt som kunskapen om deras egna behov är begränsad. Sanningskommissionen anser att det behövs riktade insatser för att främja samiska barns och ungas hälsa. Hälsofrämjande faktorer behöver stärkas, särskilt tillgång till det egna språket, egna och trygga mötesplatser samt åtgärder som främjar trygghet, delaktighet och kulturell förankring.

Sanningskommissionen uppmanar också regeringen att höja Sveriges åtaganden rörande vård och omsorg enligt artikel 13.2.c i den europeiska språkstadgan så att ”social omsorg vid institutioner såsom sjukhus, pensionärshem och vårdhem” erbjuds på samiska.

13.16.2 Inrätta ett samiskt nationellt kompetenscenter för psykisk hälsovård och beroende i Sverige

Förslag

Som en del i den nationella planen ska ingå inrättandet av ett samiskt nationellt kompetenscenter för psykiatri och beroendevård.

Som kommissionen konkluderat, så har den förda politiken lett till långvariga stresstillstånd och upplevelser av diskriminering, som på sikt undergräver hälsan. Hälsans bestämningsfaktorer för urfolk liknar troligen de som gäller för andra, men de kan specifikt påverkas av en historisk och kolonial bakgrund som leder till strukturell ojämlikhet i livsvillkor, hälso- och sjukvård, och kulturellt förankrade levnadsvanor. Rasism och diskriminering ser ut att ha en negativ inverkan. Koppling mellan juridiska ramverk och olika hälsoutfall på grund av faktorer som politik är möjliga. De konsekvenserna för hälsan, när de har speglats i de berättelser Sanningskommissionen tagit del av, pekar de i huvudsak mot psykiska konsekvenser. Tillgången till adekvat psykisk hälsovård är begränsad för samer i Sápmi. För att ge svenska samer likvärdig tillgång till psykiska hälsotjänster föreslår kommissionen att utformande av ett svenskt SANKS, vilket kan lämpligen uppdras till Centrum för hälsa i glesbygd, i samarbete med Norrlandstingen Regionförbund, att föreslå utformningen av ett samiskt nationellt kompetenscenter för psykiatri och beroendevård.

13.17 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande beredskap vid klimatförändringar, krig och katastrof

Förslag

Det samiska samhällets förmåga och förutsättningar att möta klimatförändringar, krig och katastrofer behöver kartläggas. Samhället beredskapsåtgärder och förmåga att möta klimatförändringar måste omfatta även det samiska samhället. Regeringen behöver avsätta tillräckliga resurser för att stärka sådana beredskapsåtgärder. I detta arbete ska tillvaratagandet av samisk kunskap vara centralt.

Sanningskommissionen konstaterar att det behövs stärkta strukturer för att det samiska samhället dels ska kunna möta en ny katastrof av liknande slag som Tjernobyl, dels för att hantera förändringar som redan följer av pågående klimatförändringar.

När det gäller klimatförändringar behöver också det samiska samhällets behov beaktas i fortsatta klimatanpassningsåtgärder för att minimera negativa konsekvenser av ett förändrat klimat. Nationella expertrådet för klimatanpassning har pekat på en rad klimatförändringar som påverkar rennäringen.[208] Det handlar bland annat om att minskat snötäcke påverkar negativt, att renarnas betesro försämras, förändringar i vädermönster och skogarnas tillväxt, påverkan på renskötares psykosociala hälsa med mera.

Det samiska samhället behöver också vara en del av de insatser som nu görs för att stärka svensk beredskap generellt. Det behövs samiskt deltagande i beredskapsplaner och krisberedskap

Frågor som rör livsmedelsberedskap är särskilt viktiga att beakta. Samiskt traditionell mat är basen i kosthållet för många samer. Mat är en mänsklig rättighet, har FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation, FAO slagit fast. Att samla in maten vid rätt tidpunkt på året och att ha möjligheter att göra det, kan beskrivas som ”food safety” eller ”matsäkerhet”. Det innebär att ha ekonomisk, social och fysisk tillgång till näringsrika och säkra livsmedel. Begreppet matsuveränitet, kan ses som ett politiskt alternativ till globala matsystem, gynnat av storskalig livsmedelsindustri, jordbruk och fiske.[209] Samisk matsuveränitet är i dag högst aktuell med tanke på omvärldslägen, beredskapsfrågor kring livsmedelsförsörjning.[210] Renens betydelse i sammanhanget borde därmed vara självklar.[211]

Rent vatten ingår i rätten till en giftfri livsmiljö, där gruvverksamhet kan vara exempel på hot mot det rena vattnet (ref behövs). Sametinget har i sitt livsmiljöprogram uttalat att främja forskning kring traditionell kunskap kring maten men också dokumentation och återupprättande av kunskap kring mat och matproduktion. I tillägg vill kommissionen påminna om att samerna kommit sent in i klimatpolitiska processer och förhandlingar, där samiska kunskaper om klimatförändringar och hur det påverkar samiska näringar inte beaktas som

[208] Första rapporten från Nationella expertrådet för klimatanpassning, 2022, s. 191–.
[209] G. Jillker & B.E.G. Jåma. 2014. *Beapmoe, Slow Food Sápmi.*
[210] Eallinbiras, Sametingets livsmiljöprogram 2021, https://sametinget.se/4303 (hämtad 2025-11-28).
[211] Cirkulär ekonomi FN mål 17 Agenda 2030.

likvärdiga/faktiska kunskaper. Samisk kunskap och inflytande i nationella och internationella sammanhang behöver säkerställas.

Kommissionen påminner om rätten till högsta uppnåeliga standard av fysiska och psykiska hälsa, omnämnt i bland annat Sametingets livsmiljöprogram, UNDRIP samt de rekommendationer FN:s rasdiskrimineringskommitténs (CERD) lämnat till regeringen kring etniska och etno-religiösa grupper där samer ingår.

Tjernobylolyckan fick långtgående konsekvenser som fortfarande påverkar samer. De samiska folkhälsoaspekterna bör därför följas över tid eftersom kunskapen om långtidseffekterna av cesium i livsmedel är begränsade.

13.18 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för stärkt arbete i kommuner och regioner inom samiskt förvaltningsområde

Uppmaning

Regeringen behöver

- stärka de långsiktiga förutsättningarna för kommuner och regioner som ingår i samiskt förvaltningsområde att utföra sina uppdrag enligt lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, samt
- införa bestämmelser om tillsyn i lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

Förslag

- Minoritetsarbetet behöver utvecklas ytterligare så att samråd enligt minoritetslagen innebär effektivt deltagande för samer och att samer får tillgång till de i lagen angivna rättigheterna.
- Samverkan mellan kommuner, regioner och samiska företrädare behöver stärkas ytterligare.
- Statsbidragen till kommuner och regioner, enligt förordning (2009:1299) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, behöver höjas och vara långsiktigt hållbara.

Minoritetspolitiken i dess nuvarande utformning har funnits sedan 2010. Antalet kommuner som ingår i det samiska förvaltningsområdet har ökat. Visserligen har alla kommuner i Sverige skyldigheter enligt minoritetslagen, men Sanningskommissionen väljer att i sitt resonemang fokusera på de kommuner som ingår i det samiska förvaltningsområdet, då de har en särskild potential att göra stor skillnad i det fortsatta utvecklingsarbetet.

Arbetet i kommuner och regioner i det samiska förvaltningsområdet har vidareutvecklats sedan 2010 och många viktiga steg har tagits för att förverkliga lagens intentioner. Det finns etablerad samverkan mellan många av kommunerna, vilket ger ytterligare gemensam kraft i arbetet. För små kommuner, där det kanske bara finns enstaka medarbetare som arbetar med det minoritetspolitiska uppdraget, är den kommunala samverkan av mycket stor betydelse.

Uppföljningar och genomlysningar som gjorts av minoritetspolitiken visar dock att utvecklingsarbetet på senare år stagnerat och tappat fart.[212] Vid den senaste årliga uppföljningen konstaterade uppföljningsmyndigheterna att det saknas en samlad och långsiktig styrning av minoritetspolitiken. Arbetet tenderar att bli splittrat och insatser får inte genomslag. För att det minoritetspolitiska målet ska uppnås krävs en väsentligt ökad ambitionsnivå från regeringen. Ett av skälen till detta är att statsbidragen urholkats och sänkts från redan låga nivåer, vilket påverkar arbetet negativt. Uppföljningsmyndigheterna har bland annat pekat på behovet att stärka arbetet med samråd ytterligare. Det finns också fortsatt behov av stöd till kommuner och regioner i arbetet. Även Diskrimineringsombudsmannen har riktat kritik mot att minoritetsrättigheter inte förverkligas.[213]

Sanningskommissionen bedömer att kommuner och regioner som ingår i det samiska förvaltningsområdet har en central roll i arbetet med att skapa ett livskraftigt samiskt samhälle. Det finns redan en medvetenhet och strukturer för att främja samiska frågor och erbjuda samhällstjänster. En viktig del av det minoritetspolitiska arbetet är att stärka samiska språk, samisk kultur och identitet. I alla kommuner och regioner ska det också finnas strukturer för dialog och samiskt inflytande, även om dessa behöver utvecklas ytterligare för att säker-

[212] MUCF, Sametinget: *Nationella minoriteter och minoritetsspråk – Minoritetspolitikens utveckling 2025*, mars 2026.
[213] Diskrimineringsombudsmannen: *Nationella minoriteters rättigheter – några iakttagelser och rekommendationer 25 år efter Sveriges ratificering av Europarådets minoritetskonventioner*, oktober 2025.

ställa reellt samiskt inflytande och effektiv deltagande. Många kommuner brottas med att rekrytera samiskspråkig personal till verksamheten. Insatser behövs för att öka tillgången till språkkunnig personal. Det finns också fortsatta behov av att utbilda och höja nivån hos beslutsfattare och personal i samiska och i samisk kulturkompetens.

Sanningskommissionen bedömer att kommuner och regioner i förvaltningsområdet behöver ytterligare stöd för att kunna vidareutveckla arbetet. Sametinget har som uppföljningsmyndighet för minoritetspolitiken under flera års tid pekat på förbättringsområden. Med nuvarande nivå på statsbidrag är detta i stort sett en omöjlig uppgift. Att regeringen dessutom valt att sänka statsbidragen vid två tillfällen – från redan mycket låga nivåer – skadar genomförandet och förverkligandet av minoritetslagens intentioner. Att inte ge reell kostnadsersättning för det minoritetspolitiska uppdraget innebär i praktiken att kommuner och regioner inte kan erbjuda lagstadgade rättigheter och det finns risk för att samers tilltro till majoritetssamhället skadas ytterligare. Genom riktade satsningar på kommuner och regioner i förvaltningsområdet skulle regeringen, enligt Sanningskommissionens bedömning, omgående kunna växla upp arbetet som främjar ett livskraftigt samiskt samhälle.

Frågan om införande av tillsynsbestämmelser i minoritetslagen har diskuterats under flera års tid. MUCF och Sametinget konstaterar i senaste uppföljningsrapporten i mars 2026:

> Det saknas tillsynsmöjligheter beträffande förvaltningsmyndigheters efterlevnad av minoritetslagens §§ 3–5 […]. Uppföljningsmyndigheterna har sedan 2022 konstaterat att det kvarstår betydande brister i hur förvaltningsmyndigheter efterlever lagkraven och att det därför bör införas tillsyn för att nationella minoriteter ska få sina rättigheter tillgodosedda. Motsvarande rekommendation har lämnats av Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter, och Diskrimineringsombudsmannen.[214]

Sanningskommissionen bedömer att införandet av tillsynsbestämmelser skulle bidra till förbättrat förverkligande av minoritetslagens bestämmelser.

[214] MUCF & Sametinget. 2026. Nationella minoriteter och minoritetsspråk – Minoritetspolitikens utveckling 2025, s. 18.

14 Konsekvenser av förslagen

14.1 Kravet på konsekvensutredning och finansiering

Enligt 14–15 §§ kommittéförordningen (1998:1474) ska en kommitté särskilt redogöra för konsekvenserna av de förslag man lämnar i ett betänkande. Om förslagen i ett betänkande medför kostnadsökningar eller intäktsminskningar för staten, kommuner eller regioner, ska kommittén föreslå en finansiering som i första hand har anknytning till utredningens område och ange skäl för den föreslagna finansieringen.

Enligt förordning (2024:183) om konsekvensutredningar ska en sådan konsekvensutredning bland annat innehålla en redogörelse för det aktuella problemet och vilken förändring som eftersträvas, vilka konsekvenser som bedöms uppstå om ingen åtgärd vidtas, de olika alternativ som finns för att uppnå förändringen och de fördelar respektive nackdelar som bedöms finnas med dessa, och det eller de alternativ som bedöms lämpligast och av vilka skäl.

Av Sanningskommissionens direktiv framgår att för de förslag som lämnas ska kostnader och administrativ börda för berörda stå i rimlig proportion till åtgärdernas nytta i förhållande till kommissionens syfte. Kommissionens tolkning av detta är att vi ska bedöma i hur hög grad de åtgärder vi föreslår kan leda till kompensation för de oförrätter det samiska folket har drabbats av till följd av den politik som förts. Vi ska också bedöma i hur hög grad åtgärderna kan leda till försoning och till ett livskraftigt samiskt samhälle. Vi har när vi har övervägt olika åtgärder ansett att de åtgärder vi föreslår leder till en kompensation för de oförrätter som statens politik har medfört för det samiska folket och det skulle kunna leda till försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. Ytterst måste dock en bedömning av om dessa åtgärder är tillräckliga som kompensation för oförrätter, för försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle göras av det samiska folket själv.

Av kommissionens direktiv framgår också att för det fall förslagen innebär offentligfinansiella kostnader ska kommissionen föreslå finansiering.

Vissa av de åtgärder som vi uppmanar regeringen att vidta kommer initialt att innebära kostnader, men enligt kommissionen kommer dessa att på sikt leda till ett samhälle med minskade konflikter där samer och övrig befolkning kan visa varandra ömsesidig respekt och samarbeta (jämför artikel 6 i Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter).

Som exempel på detta kan nämnas att en bred kunskapshöjning hos myndigheter och allmänheten om det samiska folket och deras rättigheter initialt kan leda till ökade kostnader. Men på sikt bedömer kommissionen att det kommer leda till minskade konflikter kring användningen av marken i Sápmi. Det skulle i sin tur leda till minskade kostnader för staten och de företag som bedriver konkurrerande markanvändning på traditionella samiska marker. Kostnader kan också uppkomma initialt för att vidta åtgärder som gör att diskriminering och osynliggörande av samer upphör. Men på sikt kan det förväntas leda till ökad fysisk och psykisk hälsa hos den samiska befolkningen vilket leder till minskat lidande men också till minskade kostnader för samhället. Ökade kunskaper i samiska språk för alla samer kommer också innebära kostnader. Men språket är bland annat en bärare av samisk traditionell kunskap. När fler samer får sådan kunskap kan det i sin tur leda till ökade kunskaper om hur resurser kan brukas uthålligt, något som kan förväntas bidra positivt till samhällets arbete med uthålligt brukande.

Om de kompensatoriska uppmaningar och förslag som kommissionen lagt fram vidtas, kommer detta också leda till att Sverige kan uppfylla sina internationella åtaganden gentemot samerna som urfolk och nationell minoritet. Detta kan förväntas leda till ett gott rykte internationellt för Sverige vilket i sin tur också kan ha positiva ekonomiska konsekvenser som kan kompensera för de eventuella kostnader som uppstår för de följa de uppmaningar och förslag till åtgärder som kommissionen lämnar.

Sammanfattningsvis bedömer inte kommissionen att kommissionens förslag och uppmaningar medför sådana konsekvenser som ska redovisas enligt kommittéförordningen.

14.2 Alternativ som står till buds

Sanningskommissionens förslag lägger grunden för ett bättre förverkligande av samers mänskliga rättigheter i Sverige. Regeringen har under lång tid fått upprepad kritik för bristande efterlevnad från FN och Europarådet. Sådan kritik har Sanningskommissionen strävat efter att åtgärda och bemöta. Kommissionens kartläggning visar att insatser också behövs för att reparera och läka den skada som statens politik inneburit och fortfarande innebär i vissa delar. Regeringen behöver dels förverkliga de rättigheter som samer har i dag, dels kompensera för den skada som uppkommit. Kommissionens uppmaningar och förslag pekar ut en inriktning för ett sådant arbete.

Regeringen har i olika sammanhang uttalat vikten av respekt för mänskliga rättigheter och i samband med internationell granskning uttalat en vilja att åtgärda brister som rör det samiska folket. Det torde således inte vara ett realistiskt alternativ att Sverige inte försöker komma till rätta med de brister i efterlevnaden av samers mänskliga rättigheter. Det påverkar också svensk demokrati negativt om grundlagsreglerade rättigheter för samer inte respekteras.

Sättet att komma vidare kan givetvis diskuteras. *Hur* det bäst ska genomföras är också en del av kommissionens förslag. Alternativet att inte vidta åtgärder alls i den riktning som kommissionen anger skulle innebära en ytterligare skada för det samiska folket. Det skulle sannolikt leda till en svekdebatt och ökade konflikter. Det skulle också riskera att skada enskilda samers förtroende för staten ytterligare.

Att tillsätta en sanningskommission för att granska förd politik och sedan inte försöka reparera dokumenterad skada, skulle därutöver också riskera att skada Sveriges internationella anseende. Eftersom motsvarande upprättelse- och försoningsprocesser nu också pågår i Norge respektive Finland tillsammans med det samiska folket, så skulle fortsatt nordiskt samarbete riskera att påverkas negativt. Brister i likvärdighet för samer i Sverige skulle därmed bli än mer påtagliga, om regeringen inte går vidare med Sanningskommissionens uppmaningar och förslag. En del av lösningarna för att bland annat stärka de samiska språken och kulturen är dessutom gränsöverskridande och effekten av insatser riskerar att försämras om inte Sverige bär sin del av ansvaret.

14.3 Kostnader och samhällsekonomiska konsekvenser

Sanningskommissionen lämnar en rad övergripande uppmaningar till regeringen, myndigheter, kommuner, regioner och Svenska kyrkan. Dessa är av långsiktig karaktär och syftar till att återupprätta brustna relationer mellan i första hand staten och det samiska folket.

Uppmaningarna pekar ut en fortsatt inriktning för statens agerande för att reparera och kompensera för tidigare oförrätter och övergrepp, motverka fortsatta oförrätter samt säkerställa högre grad av likvärdighet för samer i Sverige. Det handlar framför allt om att stärka strukturer för att förverkliga samers mänskliga rättigheter. Därutöver lämnas en del förslag om insatser som kan genomföras mer omgående i närtid för att stärka samiskt självbestämmande, öka samers likvärdighet i samhället och för att stärka strukturer som främjar samisk kultur och samfundsliv.

Det är inte möjligt för Sanningskommissionen att precisera en ekonomisk kostnad för den kränkning och smärta, den diskriminering, bristande likvärdighet och den utsatthet som enskilda samer upplever som en konsekvens av den politik som staten och kyrkan bedrivit mot det samiska folket. Det innebär dock en samhällsekonomisk kostnad att enskilda farit och far illa på grund av bristande likvärdighet i samhället och bristande tillgång till rättigheter på ett sätt som påverkar enskildas hälsa negativt och som skadar tilliten till myndigheter och det offentliga. Förlust av rättigheter, inskränkning och undergrävande av lagstadgade rättigheter innebär också en ekonomisk kostnad för enskilda samer, bland annat genom att traditionella näringar blir svårare att utöva på grund av förlorade eller försämrade marker. Att det samiska folket upplever splittring och lever med interna konflikter är också en konsekvens av den förda politiken. Det gör det svårare för samer i dag att gemensamt och tillsammans verka för ett livskraftigt samiskt samhälle. Även det innebär en samhällsekonomisk kostnad.

Oförrätterna mot samer innebär också en skada för majoritetssamhället i form av fördomar och negativa föreställningar om samer, som påverkar den social sammanhållningen i samhället och riskerar att leda till konflikter. Ett livskraftig Sápmi och ett samiskt folk med framtidstro utgör en tillgång för Sverige som nation.

På motsvarande sätt är det svårt att beräkna och precisera långsiktiga kostnader för insatser som ska motverka diskriminering och rasism, säkerställa ökad likvärdighet och självbestämmande för samer i Sverige. Uppmaningarna som kommissionen lämnar syftar till att ange nästa steg i en utveckling där samers utsatthet motverkas och rättigheter förverkligas i högre utsträckning.

Redan inför tillsättandet av kommissionen har det stått klart för regeringen att arbetet skulle behöva efterföljas av en fortsatt process och konkreta åtgärder för ansvarstagande att på sikt kunna nå försoning med det samiska folket. Insatserna som föreslås förutsätter i de flesta fall också en fördjupad dialog med det samiska folket för att precisera närmare *hur* den av Sanningskommissionen föreslagna inriktningen bäst kan förverkligas. De mer precisa kostnaderna beror därför på vilka insatser man gemensamt väljer att precisera och prioritera och tidsperspektivet för genomförande av sådana insatser.

Några av förslagen innebär dock direkta ökade statliga kostnader i närtid, såsom förslaget att ta fram en populärversion av Sanningskommissionens slutrapport. Kostnadsökningen bedöms vara begränsad och får hanteras inom ramen för aktuell myndighets anslag.

Ökade anslag till Sametinget de närmaste åren för det samiska folkets bearbetning av Sanningskommissionens slutsatser och förslag är en annan direkt kostnad i närtid. Sametinget har redan aviserat sådana kommande kostnadsökningar inom ramen för budgetprocessen.

Att regeringen kommer behöva öka anslagen till Sametinget inom en rad områden är också givet om det samiska folkets självbestämmande och möjligheterna att värna urfolkets särart ska kunna stärkas. Sametingets folkvalda del behöver nu också ges möjlighet att närmare precisera de behov som finns inom olika områden.

Sanningskommissionens förslag om förstärkt arbete och förbättrad samordning inom Regeringskansliet för att omgående utveckla arbetet med urfolksfrågor kan ses som en del av myndighetens kontinuerliga förbättrings- och effektivitetsarbete och en del i säkerställande av den statliga värdegrunden.

Kommissionens förslag som innebär en fortsatt utredningsinsats, bland annat rörande inrättande av ett nationellt kunskapscenter för upprättelse och försoning, bör regeringen kunna hantera inom ramen för Regeringskansliets ordinarie utredningsbudget.

Förslag för att motverka rasism mot samer behöver hanteras inom ramen för regeringens fortsatta handlingsplan mot rasism. Förslag om

ett lokalkontor för Diskrimineringsombudsmannen i norra Sverige behöver hanteras som en del av Regeringskansliets myndighetsdialog med myndigheten.

Förslag om att kommuner och regioner ska arbeta aktivt för upprättelse och försoning med det samiska folket är en del av deras arbete att förverkliga mänskliga rättigheter och att säkerställa alla människors lika värde. En ökad kunskap och medvetenhet om samiska erfarenheter kan bidra till ett bättre bemötande av enskilda i den dagliga verksamheten i kommuner och regioner.

Rörande uppmaningar till Svenska kyrkan noterar Sanningskommissionen att kyrkans arbete för upprättelse och försoning redan pågår. De uppmaningar som kommissionen nu lämnar behöver beaktas i Svenska kyrkans fortsatta arbete och i dialogen med samiska företrädare.

Referenser

Litteratur

Aléx, L., Hammarström, A., Norberg, A. & Lundman. B. 2006. Balancing within various discourses – the art of being old and living as a Sami woman. *Health Care for Women International.* 27:10(2006):873–892.

Aléx, L. 2016. Resilience among old Sami women, *Ageing & Society*, 36:8(2016):1738–1756.

Allard, C. & Brännström, M. 2026. Brister i det rättsliga skyddet för samiska markrättigheter. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Allard, C. 2026. Samers rätt till inflytande i beslut – En analys av lagstiftningen och dess begränsningar, *Svensk Jurist Tidning*.

Amft, A. 2000. *Sápmi i förändringens tid – En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*. Umeå: Umeå universitet.

Anaya, S. J. 2004. *Self-Determination: A Foundational Principle, Indigenous Peoples In International Law*. Oxford University Press.

Andersson, D. 2023. *Markernas kronologi och ideologi i norra Sverige. Natur och språkligt platsskapande med fokus på nybyggarkolonisationen under 1700- och 1800-talet.* Kungl. Skytteanska Samfundet.

Andersson, L. 1996. Lapphemmen i Norrbotten. *Socialmedicinsk tidskrift*. Nr 7–8 (1996).

Anderzén, S. 2016. Kyrkans undervisning i Lappmarken under 1800-talet En ständigt pågående process för att finna fungerande arbetsformer. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Anshelm, J. & Haikola, S. 2018. Inledning. I Anshelm, Haikola & Wallsten (red.). *Svensk gruvpolitik i omvandling: aktörer, kontroverser, möjliga världar*. Möklinta: Gidlunds förlag.

Anshelm, J. & Haikola, S. 2018. Kritiken av 2013 års mineralstrategi och framväxten av ett alternativ. I Anshelm, Haikola & Wallsten (red.). *Svensk gruvpolitik I omvandling: Aktörer, kontroverser, möjliga världar.* Möklinta: Gidlunds förlag.

Arell, N. 1979. *Kolonisationen i lappmarken.* Stockholm, Göteborg, Lund: Esselte Studium.

Avango, D., Lépy, É., Brännström, M. & Heikkinen, H. 2022. Heritage for the future: narrating abandoned mining sites. I S. Sörlin (red.). *Resource extraction and arctic communities: the new extractivist paradigm.* Cambridge: Cambridge University Press.

Axelsson, E. 2015. *Samerna och statsmakten. Vardagligt motstånd och kulturell hybriditet i Torne lappmark under perioden 1639–1732*. Umeå: Umeå universitet.

Axelsson, P. & Storm Mienna, C. 2026. Samiska folkets hälsa – från 1800-talet till i dag. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Baglo, C. 2011. *På ville veger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika.* Tromsø: Universitet i Tromsø.

Barkan, E. 2002. Amending Historical Injustices. The Restitution of Cultural Property – An Overview. I Barkan & Busch (red.). *Claiming the Stones. Naming the Bones. Cultural Property and the Negotiation of National and Ethnic Identity*. The Getty Research Institute.

Beach, H. 1995. Svenska statens Tjernobylpolitik: Katastrofal för samerna. I Persson (red.). *Samerna: hot, motstånd, tradition*, 2. uppl., Stockholm: Föreningen Fjärde världen.

Becker W. 2022. Tjernobyl – tillbakablick och nuläge. I Bachmann Weiss M. (red.). *Livsmedelsverket 50 år 1972–2022: en festskrift av och för Livsmedelsverkets tidigare och nuvarande medarbetare*. Livsmedelsverket, Uppsala.

Bengtsson, B. 2004. *Samerätt: En översikt*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Bergesen, R. H. 2015. Dutch Images of Indigenous Sámi Religion. Jan Luyken's Illustrations of Lapland. *Acta Borealia*, 32:2(2015):103–124.

Bergman, I. 1995. *Från Döudden till Varghalsen*. Umeå: Umeå universitet.

Bergman, I. & Edlund, L-E. 2016. *Birkarlar and Sámi – inter-cultural contacts beyond state control: reconsidering the standing of external tradesmen (birkarlar) in medieval Sámi societies.* Taylor & Francis.

Bergman, I. & Mulk, I-M. 2026. Kulturarv i samiska landskap – kunskap och kulturmiljövård. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Bergqvist, T. & Axelsson J. 2011. Livsformer som skilda passions- och exploateringspositioner. I Bergqvist, Gillberg & Ivarsson (red). *Arbete: passion och exploatering*. Växjö: Linnéuniversitet.

Bjurström, P. 1982. En sagovärld. I Bjurström, Lindqvist, Börtz-Laine & Holmberg (red.). *John Bauer. En konstnär och hans sagovärld.* Stockholm: LiberFörlag och Nationalmuseum.

Bjørklund, I. 2000. *Sápmi: Becoming a Nation. The Emergence of a Sami National Community.* Tromsø: Tromsø University Museum.

Bjørnholt, M., Bergman, S. & Grøvdal, Y. 2021. *Vold og seksuelle overgrep blant urfolk – utvalgte internasjonale perspektiver.* Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Rapport 2, s. 3–73.

Blind, E. 2016. Trehundra år av samisk skolhistoria. I Huuva, K. & Blind, E. (red.).*"När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka" – Minnesbilder från samernas skoltid*. Verbum förlag.

Blix, B. H. 2016. *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap*. Tromsø, Senter for omsorgsforskning.

Blix, B. H. & Munkejord, M-C. 2022. Indigenous Sami Family Caregivers' Experiences With Accessing and Collaborating With Municipal Health and Care Services. *Global Qualitative Nursing Research.* 9(2022).

Borchert, N. 2001. *Land is Life: Traditional Sami Reindeer Grazing Threatened in Northern Sweden*. Kenyon Fields (red.).

Bokstad, Tomas. 2022. *Villkoren för samisk kultur*. En rapport för Viermie K. och Kultur i Norr av Tomas Bokstad.

Bokstad, Tomas. 2026. *Dáiddáriid Vásáhusat, samiska konstnärers levda erfarenheter. Vad innebär försoning ur ett samiskt konstnärsperspektiv?* Giron Sámi Teáhter.

Bostedt, G. 1998. Reindeer husbandry, the Swedish market for reindeer meat, and the Chernobyl effects. INIS/IAEA, 1998. https://inis.iaea.org/search/search.aspx?orig_q=RN:29029365.

Brandén. J, Nilsson, L. M., Burman. M & Stoor, J. P. 2023. Utsatthet för sexuellt våld bland samiska kvinnor i Sverige: den samiska HLV-studien 2021. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, nr 2–3(2023): 113–129.

Brandsjö, K., Reizenstein, P. G. & Walinder, G. 1992. *Kärnkraftsolyckan i Tjernobyl den 26 april 1986: händelseförlopp och medicinska konsekvenser.* Socialstyrelsen, Stockholm.

Bremmer, F. 2017. *Vilket jävla solsken. En biografi om Ester Blenda Nordström.* Stockholm: Forum.

Briggs, C. M. 2006. Science, local knowledge and exclusionary practices: Lessons from the Alta Dam case. *Norsk Geografisk Tidsskrift* 60:2(2006):149–60.

Broberg, G. 2017 [1995]. *Statlig rasforskning – en historik över Rasbiologiska institutet.* (3:e uppl.). Lund: Lunds universitet.

Broberg, O. & Rönnbäck, K. 2020. Aednan och Bolaget. Ett kolonialt perspektiv på gruvbrytning i Sápmi vid 1900-talets början. *Historisk tidskrift 140:3.* Svenska historiska föreningen.

Broch Johansen, S. 2015. *Elsa Laula Renberg. Historien om samefolkets stora Minerva.* Kárášjohka: Čálliidlágádus.

Bromé, J. 1923. *Nasafjäll. Ett norrländskt silververks historia*. Nordiska bokhandeln.

Brox, J. Bjørnstad, E. & Olaussen, K. 2003. Hemoglobin, iron, nutrition and life-style among adolescents in a coastal and an inland community in northern Norway. *International Journal of Circumpolar Health*, 62:2(2003):130–141. https://doi.org/10.3402/ijch.v62i2.17547.

Brändström, H. & Nordström, M. (red). 2014. *AXG: akutsjukvård i extrem glesbygd*. Västerbottens läns landsting.

Brännström, M. 2017. *Skogsbruk och renskötsel på samma mark. En rättsvetenskaplig studie av äganderätten och renskötselrätten*, Umeå: Umeå universitet.

Brännström, M. 2018. *Juridisk Publikation* 01/2018.

Bull Kuhmunen, A. S. 2007. *Voerhtjen biesie: Sydsamiska fågelnamn, berättelser och föreställningar kring fåglar*, D-uppsats, Uppsala universitet.

Bäckström, M. 2010. Att skapa lappar: Om en debatt och två expeditioner till lappmarkerna. I Hansson et al (red.) *Regionernas bilder. Estetiska uttryck från och om periferin.* Umeå: Institutionen för språkstudier.

Bäärnhielm, Mauritz. 2000. Vem äger Lappland? *Svensk Juristtidning.*

Campbell, Å. 1992. Om lapparna i svensk folktradition och etnocentrism. I Scandinavica et Fenno-Ugrica. Studier tillägnade Björn Collinder. I Campbell (red.) *Från vildmark till bygd. En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott.* Umeå. Hermes AB.

Christoffersson, R. 2010. *Med tre röster och tusende bilder: om den samiska trumman*. Uppsala: Uppsala universitet.

Christoffersson, R. 2016. Svenska kyrkan och samiska trummor. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Claesson, U. 2026. *Svenska kyrkan som markägare i norra Sverige – En kyrkohistorisk rapport*. Svenska kyrkan.

Cocq, C. 2008. *Revoicing Sámi Narratives. North Sámi storytelling at the turn of the 20th century.* Umeå: Umeå universitet.

Conrad, J. 2018. Into the ”Land of Snow and Ice”. Racial Fantasies in the Fairy-Tale Landscapes of the North. *Narrative Culture.* 5:2 (2018): 255–290.

Cramér, T. *Samernas vita bok*, Svenska Samernas Riksförbund.

Daerga, L., Sjölander, P., Jacobsson, L. & Edin-Liljegren, A. 2012. The confidence in health care and social services in northern Sweden – a comparison between reindeer-herding Sami and the non-Sami majority population. *Scand J Public Health*, 40(6), 2012, s. 516–522. Doi:10.1177/1403494812453971.

Daerga, L. 2012. *Rapport samisk företagshälsovård*. Västerbottens läns landsting, FOU-enheten, Glesbygdsmedicinskt centrum, Storuman.

Del Duca, L., Abril, A., Kløcker Larsen, R., Macura, B., Haddaway, N. R. & Boström, M. 2025. Knowledge Gaps about Mining Impacts on Sami Lands: A Call for Epistemic Justice in European Minerals Extraction, *Journal of Northern Studies*, 17(1), s. 36–39.

Dokka, I. 2015. From conceptions of Sami culture in Norwegian film to an independent Sami film expression. I Svalastog och Fur (red.). *Visions of Sápmi*. Oslo: Arthub Publisher.

Drenzel, L. Gustafsson Reinius, L., Hauptman, K., Hejll L. & F. Svanberg. 2016. *Mänskliga kvarlevor vid offentliga museer – En kunskapsöversikt.* Statens historiska museer, FoU Rapport.

Drugge, A-L. 2021. Inblick i samisk historia. I Fjellgren & Nord (red.). *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land.* Stockholm: Verbal förlag.

Drugge, A-L. 2022. Sámi Research Ethics Under Construction. I Valkonen, Aikio, Alakorva, & Magga (red.). *The Sámi World*. 1st ed. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003025511.

Drugge, A-L & Norlin, B. 2023. Teaching Sami Pasts and Presents: Complexities in Teaching Practice in Contemporary Swedish Classrooms. I Colla & Di Michele (red.). *History Education at the Edge of the Nation: Political Autonomy, Educational Reforms, and Memory-shaping in European Periphery. Global Histories of Education*. Palgrave Macmillan.

von Düben, Gustaf. 1873 [1977] *Om Lappland och Lapperne. Företrädesvis de svenske.* 2:a uppl. Stockholm: Gidlunds.

DuBois, T. 2000. Folklore, Boundaries and Audience in ”The Pathfinder”. I J. Pentikäinen (red.) *Sami Folkloristics.* Nordic Network of Folklore.

Edbom, Gunilla. 2005. *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål.* Arkeologisk rapport 2005:1, Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, 2:a uppl.

Edin-Liljegren, A., Kling, S. & Holmner, Å. 2026. Hälsa, arbets- och livsmiljö i renskötarhushåll i Sverige – en avgränsad litteraturöversikt. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Ekman, S-L. 1993. *Monolingual and bilingual communication between patients with dementia diseases and their caregivers*, Umeå: Umeå universitet.

Elenius, L. 2016. Stiftsledningen och minoritetspolitiken. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Enarsson, T & Åström, K. Rasistiska brott mot utsatta grupper – Särskilt om samer och romers möjlighet till individuell upprättelse. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskabs*. Nr 2 (2022).

Enander, G. & Syrjänen Schaal, K. 2024. *Kyrkan och skogen – Ansvar, handling och hopp*, Svenska kyrkans utredningar 2024:2.

Envall, F. 2018. Mineralpolitiken i riksdagen. Teknokratiskt samförstånd och ideologisk sprickbildning. I Anshelm, Haikola & Wallsten (red.). *Svensk gruvpolitik i omvandling: aktörer, kontroverser, möjliga världar.* Möklinta: Gidlunds förlag.

Ericsson, M. 2024. *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige – en analyserande kunskapsöversikt*. 2a uppl. Stockholm: Forum för levande historia.

Eriksson, A., Pettersson, R. & Wall-Reinius, S. 2023. Environmental concerns in nature-based events: the permit process for organised outdoor recreation and sport, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 23:2–3 (2023):176–194.

Fjellgren Walkeapää, A. & Horstkotte, T. 2022, *Den hemlika skogen – skogens värde ur ett renskötselperspektiv,* publicerad i Skogens värden, Mittuniversitetet.

Fohringer, C., Rosqvist, G., Inga, N. & Singh, N. J. 2021. Reindeer husbandry in peril? How extractive industries exert multiple pressures on an Arctic pastoral ecosystem, *People and nature*, vol. 3 nr 4.

Forsgren, T. 1988. *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850*, andra upplagan, Umeå, Forskningsarkivet.

”Forskningsantologin” hänvisar till Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. SOU 2026:15.

Franzén, H. 2022. Kroppar i förvandling, Obstetriska och embryologiska samlingar vid Uppsala universitet cirka 1830–1930. *Uppsala Studies in History of Ideas* 54. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Friedman, J. 1994. *Cultural identity and Global Processes*. Sage Publications.

Fur, G. 2006. *Colonialism in the Margins – Cultural Encounters in New Sweden and Lapland*. Leiden: Koninklijke Brill NV.

Fur, G. 2016a. Att sona det förflutna. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Fur, Gunlög (2016b). Kolonisation och kulturmöten under 1600- och 1700-talen. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Fur, G. 2026. Kolonialismen och svensk-samiska relationer. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Gaski, H. 1987. *Med ord skal tyvene fordrives. Om samenes episk poetiske diktning.* Karasjok: Davvi Media.

Gaski, H. 2011. Forord. I Turi. *Min bok om samene.* Karasjok: ČalliidLágádus.

Green, C. 2009. Managing Laponia. A World Heritage as Arena for Sami Ethno-Politics in Sweden. *Uppsala Studies in Cultural Anthropology* 47.

Griswold, C. L. 2007. *Forgiveness. A Philosophical Exploration*. Cambridge.

Gundersen, V., Myrvold, K. M., Rauset, G. R., m.fl. 2020. Spatio-temporal tourism pattern in a large reindeer (Rangifer tarandus tarandus) range as an important factor in disturbance research and management, *Journal of Sustainable Tourism*.

Hagerman, M. 2016. Svenska kyrkan och rasbiologin. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Hagsgård, Marie B. 2016. Samråd och hänsyn för renskötseln i skogsbruket. *Nordisk miljörättslig tidskrift*.

Hagström, P. 2023. Med myrsteg mot mångfald. *Polistidningen*. https://polistidningen.se/2023/06/med-myrsteg-mot-mangfald.

Hallencreutz, C. F. 1990. *Pehr Högströms Missionsförrättningar och övriga bidrag till samisk kyrkohistoria.* Uppsala: Uppsala universitet.

Hansen. K L, Melhus. M & Lund. E. 2010. Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status. *International Journal of Circumpolar Health*. 69(2).

Hansen, K L. 2015. Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population. *International journal of circumpolar health* 74, 25125. https://doi.org/10.3402/ijch.v74.25125.

Hansen, K. L. & With Skaar, S. 2020. *Unge samers psykiske helse: En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse.* Oslo: Mental Helse Ungdom i samarbete med UiT Norges arktiske universitet.

Hansen, K. L., et al. 2023. Study protocol: The arctic childhood study: A study of violence and health in Indigenous Sámi and Non-Sámi Children and Youth in Arctic Norway – a mixed methods cohort study design. *International journal on child maltreatment: research, policy and practice.* 6.2 (2023): 165–203.

Hansen, L. I. & Olsen, B. (2022). *Samenes historie fram till 1750*. 2:a uppl. Oslo: Cappelen Damm A7S.

Hansson, S. 1992. Malm, räls och elektricitet. Skapandet av ett teknologiskt megasystem i Norrbotten 1880–1920. I Blomqvist & Kaijser (red.). *Den konstruerade världen. Tekniska system i historiskt perspektiv.* Stockholm: Brutus Östling Bokförlag Symposium.

Harlin, E-K. 2022. The Ládjogahpir. The change of paradigms. From museum objects to cultural belongings, *Davvisámigiella. The Societal Dimensions of Sámi Research* (SoDi-Sámi).

Hassler, S., Sjölander, P., Johansson, R., Grönberg, H. & Damberg, L. 2004. Fatal accidents and suicide among reindeer herding Sami in Sweden. *Int J Circumploar Health,* 63:2 (2004):384–388.

Hassler, S. 2005. The health condition in the Sami population of Sweden 1961–2002: causes of death and incidences of cancer and cardiovascular diseases. Umeå: Folkhälsa och klinisk medicin, Umeå universitet.

Heinerud, J. 2011. The repatriation of Soejvengelle, *Archaeology of Indigenous Peoples in the North*, p. 73–80.

Hemberg. J & Sved. E. 2019. The significance of communication and care in one's mother tongue: Patients' view., *Nordic Journal of Nursing Research.* Vol. 41, nr 1 (2019), s. 42–53. Doi:10.1177/2057158519877794.

Hemborg, H., Jonsson, Ö., Kroik, L. & Persson, P. L. 1990. *Arbetsmiljöundersökning av renskötande samer i 12 samebyar*. Arbetsmiljöfonden. rapport nr 1553.

Henriksen, J. E. 2025. Birgejupmi som samisk relasjonell helse. I Sivertsen, Okstad & Mehus (red.), *Samisk helse- og kulturforståelse i praksis*. (Cappelen Damm akademisk.)

Henrysson, S. & Flodin, J. 1992. *Samernas skolgång till 1956*. Forskningsarkivet Umeå universitet.

Hentati, J. 2023. *Älven i mig.* Albert Bonniers Förlag.

Hilder, T. R. 2012. Repatriation, Revival and Transmission: The Politics of a Sámi Musical Heritage. *Ethnomusicology Forum* 21:2 (2012): 161–79.

Hirvonen, V. 2008. *Voices from Sápmi. Sámi Women's Path to Authorship.* Guovdageaidnu: DAT.

Hjelm, J. & Johansson, M. 2020. Från Lappland till Sápmi – benämningen av samernas historiska bosättningsområde. *Oknytt.* 3–4 (2020):24–56.

Hjorthol, L. M. 2013. *Alta. Kraftkampen som utfordret statens makt.* Oslo: Gyldendal Akademisk.

Horsberg Hansen, H. 2010. *Fluktlinjer. Forståelser av samisk samtidskunst.* Tromsø: Tromsø Universitet.

Horsberg Hansen, H. 2014. Beauty and Truth. Dialogues between Sami art and art historical research. I Horsberg Hansen, Snarby, Tangen & Tingvoll (red.). *Beauty and Truth/Cáppatvuohta ja duohtavuohta: Dialogues between art and art historical research.* Stamsund: Orkana Akademisk.

Horstkotte, T., Sandström, P., Neumann, W., Skarin, A., Adler, S., Roos, U. & Sjögren. 2023. J. *Semi-domesticated reindeer avoid winter habitats with exotic tree species Pinus contorta. Forest Ecology and Management.* 540(2023):121062.

Hultblad, F. 1968. *Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*. Stockholm: Almquist & Wicksell/Geber.

Hundley, V.A., Tucker, J.S., van Teijlingen, E., Kiger, A., Ireland, J.C., et al. 2007. Midwives' competence: Is it affected by working in a rural location? *Rural and Remote Health*, 7.

Huss, L. 2026. Den samiska språkkampen. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Huuva, K., & Blind, E. (red.). 2016. *"När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka" – Minnesbilder från samernas skoltid*. Verbum förlag.

Huuva, K. 2023. *Máhccat – rapport om Svenska kyrkans erfarenheter av återbördande av samiska mänskliga kvarlevor*. Svenska kyrkan.

Hyltén-Cavallius, C. 2014. Om organisering av äkthet, erkännande och identifikation i sámi duodji. I Ek-Nilsson & Meurling (red.). *Talande ting: Berättelser om materialitet.* Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.

Hämäläinen, S., Musial, F,. Graff, O., Arntzen Olsen, T. & Salamonsen, A. 2017. Yoik experiences and possible positive health outcomes: an explorative pilot study, *International Journal of Circumpolar Health*, 76:1(2017):1271590, https://doi.org/10.1080/22423982.2016.1271590.

Högström, P. 1747. *Beskrifning öfwer Sweriges Lapmarker 1747*. Utgiven i nyutgåva 1980. Norrländska skrifter 3, Umeå: Två Förläggare.

Ingold, T. 2024. *Conversations with Tim Ingold: Anthropology, Education and Life*. Scottish Universities Press.

Jannok, S. 2021. Enligt kartan finns vi inte. I Fjellgren & Nord (red.). *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land.* Stockholm: Verbal förlag.

Jillker, G. & Gaino Jåma, B. E. 2014. *Beapmoe*. Slow Food Sápmi, Östersund.

Jernsletten, J. 2000. *Dovletje jirreden – Kontekstuell verdiformedling i sörsamisk miljö*. Hovedfagsoppgave i religionsvitenskap, Univeristetet i Tromö, Tromsö.

Johansson, P. 2008. *Samerna – ett urspungsfolk eller en minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986–2005*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Johansson, P., Schaffer Karlsson, J., Johansson Lopez, S., Palm, S., Parguel, C., Sandin, I. 2023. Cultural expertise in Sami land rights litigation: Epistemic strategies in the Girjas and Fosen case, *Jindal Global Law Review*, 14(2).

Johansson, P. & Karlsson Schaffer, J. 2026. Rättsmobilisering som metod för att hävda samiska markrättigheter i Sverige. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Johnsen, T. 2021. Negotiating the meaning of 'TRE' in the Norwegian context. I Guðmarsdóttir, Regan, Solomons (red.) *Trading justice for peace? Reframing reconciliation in TRC processes in South Africa, Canada and Nordic countries*, AOSIS Publishing.

Jonsson, B. 1969. *Staten och malmfälten. En studie i svensk malmfältspolitik omkring sekelskiftet.* Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Jonsson, M. 2021. När vi var samer. Stockholm: Galago.

J:son Lönn, E. 2014. Varför ska dom få? Vardagsrasism mot samer i läsarkommentarer på tre svenska nyhetssajter. *Kulturella perspektiv*. 2014:1.

Kaliff, A. & Ostigård, T., 2020. Likbrud, sykdommer og oldnordiska gravskikker, Occational Papers in Archaelogy 69, Uppsala universitet.

Kappfjell, T. 1991. *Laahkoeh*. Kristiansund: Blaasværs Forlag.

Karlsson, C. 2000. *Vetenskap som politik. K. B. Wiklund, staten och samerna under 1900-talets första hälft.* Umeå: Umeå universitet.

Karlsson, L. & Liliequist, M. 2016. Fattigauktioner och samiska ålderdomshem: Synen på äldre samer i samband med åldringsvården. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Karnell, V. 1906. Lapparna och civilisationen. *Dagny: en tidning för svenska kvinnorörelsen.* Vol. 9:2, s. 47–51.

Kihlert, J. 2020. Upplysning, kulturstadier och slöjor. Dat läh mijen situd som en internationell post-kolonial text. I Össbo, Marklund, Nilsson & Stoor (red.). *Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften "Dat läh mijen situd", Karin Stenberg och skogssamisk historia i nutid.* Umeå: Ubmejen universitiähta.

Klein, A. 2020. *Early Modern Knowledge about the Sami – a history of Johannes Schefferus' Lapponia and its Adaptations*. Tromsø, Artic University of Norway.

Kløcker Larsen, R., Raitio, K., Sandström, P., Skarin, A., Stinnerbom, M., Wik-Karlsson, J., Sandström, S., Österlin, C. & Buhot, Y. 2016. *Kumulativa effekter av exploateringar på renskötseln – Vad behöver göras inom tillståndsprocesser.* Rapport nr 6722, Naturvårdsverket.

Kløcker Larsen, R., Boström, M., Muonio sameby m.fl. 2022. The impacts of mining on Sámi lands: A knowledge synthesis from three reindeer herding districts, *Elsevier*, nr 9 2022. Stockholm Environment Institute.

Knobblock, I. 2026. ”En våldtäkt på jorden” – samiska feminister mot gruvor. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Knutson, C. 2024. *Indigenous Archaeology in Sweden: Aligning Contract Archaeology with National and International Policies on Indigenous Heritage*, Linnaeus University Press, Dissertation. Kalmar: Linnéuniversitetet.

Korhonen, O.1986. Israel Ruong som språkforskare. *Oknytt* nummer 1–2, s. 9–13.

Korhonen, O. 2016. *Samiskan under fyra sekel i Svenska kyrkans arbete*. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Korhonen, O. 2026. Umesamiskans vidaste utbredning – ett nytt val av kriterium. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Kortekangas, O. 2017. *Tools of teaching and means of managing*. Åbo Akademi.

Kortekangas, O. 2017. Nyttiga medborgare i nomadskolan – statliga, samiska och nordiska perspektiv under tidigt 1900-tal. *Vägval i skolans historia*.

Kortekangas, O. 2026. Nomadsskolans språkpolitik 1909–1945. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Kristersson, M., Halldin Ankarberg, E., Rosengren, Å., Lantz, C. & Lagerberg Fogelberg, C. 2017. *Cesium-137 i livsmedel: Riskhanteringsrapport.* Rapport 19, del 1.

Kroik, D. 2026. Tegel, salt och den blomstrande eller ’utrotningshotade’ sydsamiskan. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Kroik, L. och Hellzen. O. 2011. *Helseopplevelse hos reindriftssamene i sør: sørsamers livsmiljø*. Nord University, Faculty of Nursing and Health Sciences. https://hdl.handle.net/11250/146265> (2025-11-20).

Kroik, L., Lindqvist, O., Stoor, K., & Tishelman, C. 2020. The past is present: Death systems among the Indigenous Sámi in Northern Scandinavia today. *Mortality*, 25(4), 470–489. https://doi.org/10.1080/13576275.2020.1715359.

Kroik, L, Tishelman, C, Stoor, K and Edin-Liljegren, A. 2021. A salutogenic perspective on end-of-life-care among the Indigenous Sámi of Northern Fennoscandia. *Healthcare.* Jun 19;9(6):766. Doi: 10.3390/healthcare9060766.

Kroik, L. 2021. *Samer och livets slut: kunskap om traditioner för att utveckla framtidens vård*. Umeå: Umeå Universitet.

Kroik L., Eneslätt M., Tishelman C., Stoor K., Edin-Liljegren A. 2022. Values and preferences for future end-of-life care among the indigenous Sámi. *Scand J Caring Sci*. 2022; 36: 504–514. https://doi.org/10.1111/scs.13047.

Kuhnlein, H. V., Chan, H.M. 2000. Environment and Contaminatioons in Traditional Food Systems of Northern Indigenous Peoples. *Annual Rewiev of Nutrition.* (20), 596.

Kultur-Sápmi jurddabeassi. 2022. *Tenketank rapport 2021–2022. Om det samiske kulturfeltet i dag og tanker omkring en styrket selvbestemmelse for det fremtidige samiske kunst- og kulturfeltet.*

Kuokkanen, R. 2020. *Restructuring Relations: Indigenous Self-Determination, Governance, and Gender*. Oxford: Oxford University Press.

Kuokkanen, R. 2009. Indigenous Women in Traditional Economies: The Case of Sami Reindeer Herding. *Signs*, 34, (3), 499–504.

Kuutma, K. 2002. *A Sami Ethnograph and A Seto Epic: Two Collaborative Representations in Their Historical Contexts.* University of Washington.

”Kyrkans vitbok” hänvisar till Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Labba, E. A. 2020. *Herrarna satte oss hit – om tvångsförflyttningarna i Sverige*. Stockholm: Norstedts.

Labba, N. G. 1987. *Faran över?: sameland efter Tjernobyl med två-års facit i hand*. Svenska samernas riksförb. Umeå.

Lantto, P. 2000. *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950.* Umeå: Umeå universitet.

Lantto, P. 2003. *Att göra sin stämma hörd: Svenska Samernas Riksförbund, samerörelsen och svensk samepolitik 1950–1962*. Umeå: Kulturgräns norr.

Lantto. P & Mörkenstam U. Sami Rights and Sami challengers. The modernization process and the Swedish Sami movement, 1886–2006. *Scandinavian Journal of History*. s. 33:1. (2007.)

Lantto, P. 2010. Riksintressen och urfolksintressen – en problematisk relation. *Samefolket*, nr 3–4.

Lantto, P. 2012. *Lappväsendet – Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971*. Umeå: Umeå universitet.

Lantto, P. 2014. The Consequences of State Intervention: Forced Relocations and Sami Rights in Sweden 1919–2012. *Journal of Ethnology and Folkloristics.* 8:2 (2014): 53–73.

Lantto, P. 2015. Samerörelsen i Sverige från slutet av 1800-talet till i dag. En berättelse om förändring och kontinuitet. I Andersson (red.) *Sápmi i ord och bild I.* Hyltebruk: On Line Förlag AB.

Lantto, P. & Össbo, Å. Det åsidosatta folket. Samerna, renskötseln och de första planerna på en storskalig utbyggnad av vattenkraften i Sverige. I P. Lantto (red). *Oknytt* (1–2/2011), s. 68–69.

La Parra-Casado, D., San Sebastian, M., Stoor, J.P.A. 2024. Ethnic discrimination and mental health in the Sámi population in Sweden: The SámiHET study. *Scand J Public Health.* 2024 Jun;52(4):442–449. Doi: 10.1177/14034948231157571. Epub 2023 Mar 8. PMID: 36883724.

Laula, E. 1904 [2003]. *Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena.* 2:a uppl. Staare: Gaaltije.

Lawrence, R. & Mörkenstam, U. 2012. Självbestämmande genom myndighetsutövning? Sametingets dubbla roller, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 2012:1.

Ledman, A-L. 2012. *Att representera och representeras. Samiska kvinnor i svensk och samisk press 1966–2006.* Umeå: Umeå universitet.

Ledman, A-L. 2014. Medskapandets konst? Om samiskt inflytande i kulturhuvudstadsåret Umeå2014. *Kulturella perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift* 4:1(2014):76–83.

Lehtola, V-P. 2009. Staging Sami Identities. The Roles of Modern Sami Theatre in a Multicultural Context – The Case of Beivváš Sami Teahter. I Andersson (red.). *LÍmage du Sápmi: études compares.* Örebro: Örebro universitet.

Lehtola, V-P. 2014. Homecoming of Sámi Artists. Masi group as the initiator of the modern Sámi art. I *Saamelaista nykytaidetta/ Dálá Sámi dáidda/Sámi Contemporary.* Erweko: Rovaniemi Art Museum.

Lerner, H. 2025. *Att definiera hälsa*. Lund: Studentlitteratur AB.

Lindmark, D. 2006. *En lappdrängs omvändelse: Svenskar i möte med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen*. Umeå: Skrifter från Vaartoe – Centrum för Samisk forskning.

Lindmark, D. 2016. Svenska undervisningsinsatser och samiska reaktioner på 1600- och 1700-talen. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Lindmark, D. & Sundström, O. (red.). 2017. *Samerna och Svenska kyrkan – Underlag för kyrkligt försoningsarbete*. Gidlunds förlag.

Ljungdahl, E. 2007. Samiska kulturmiljöer i Frostviken, Gaaltije, Östersund.

Ljungdahl, E. 2007. *Tamrenskötselns landskap: kulturlämningar och skötsel – exempel från Jämtlands län*. Gaaltije, Östersund.

Ljungdahl, E. 2013. *Ruvhten Sijte – historia, kulturmiljöer och turism*, utgiven av Länsstyrelsen Jämtland och Gaaltije, Sydsamiskt kulturcentrum.

Lundgren, Å. 2024. *Sápmis jättinna – sanningen om Långa lappflickan.* Skellefteå: Ord & Visor.

Lundius, Nicolaus. 1905. Decriptio Lapponiae. I *Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv* 17:3. Uppsala.

Lundmark, L. 1998. S*å länge vi har marker: samerna och staten under sexhundra år.* Rabén Prisma.

Lundmark, L. 2002. *”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm” Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*. Umeå: Norrlands universitetsförlag.

Lundmark, L. 2007. *Allt som kan mätas är inte vetenskap: en populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet*. Stockholm: Forum för levande historia.

Lundmark, L. 2008. *Stulet land – svensk makt på samisk mark*. Stockholm: Ordfront förlag.

Lundmark Kuhmunen, S. 2026. *’Den onda cirkeln’ mellan egen skolgång och kommande undervisning. Lärarstudenters bristande kunskap om samisk tematik som följd av utbildningens majoritetsperspektiv.* Retrieved from https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:ltu:diva-117958.

Lundqvist, L., Cedergren, J. & Eliasson, L. 2014. *Blädningsbruk,* Skogsskötselserien.

Löw, B. 1956. *Johannes Schefferus och hans Lapponia.* I Schefferus, J. *Lappland.* Almqvist & Wiksell.

Malmgren, J. & Avango, D. 2026. Gruvdrift i traditionellt samiskt område ur ett historiskt perspektiv. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Manker, E. 1938. Die lappische Zaubertrommel – eine ethnologische Monographie. (Thule, 1938, 1950.)

Marainen, J. 2016. Svenska kyrkan och det samiska namnskicket – Relationer kring några konkreta exempel. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Marakatt Labba, B. 2010. *Broderade berättelser.* Luleå: Koncentrat.

Marklund, B. 1999. *Skogssamiska studier. Möten i kultur och näringar 1650–1800.* Umeå: Umeå universitet.

Marklund, B. 2015. *Det milsvida skogsfolket. Skogssamernas samhälle i omvandling 1650–1800.* Umeå: Umeå universitet.

Marklund, B. 2026. Skogssamernas färdväg mot 1900-talet – en studie u konsekvenserna av statlig politik. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Marks, J. 1995. *Human Biodiversity – Genes, Race and History*. Routledge.

Martinsson, M. 2026. *Vägen till Girjasdomen, om samernas rätt till jakt och fiske*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm.

Mattisson, A-C. 1993. *Samiska ortnamn på fjällkartorna.* Lantmäteriet.

Mayer, I. H. 1995. Minority Stress and Mental Health in Gay Men. *Journal of Health and Social Behavior* 36(1):38.

McMahon, N. E. 2022. Framing action to reduce health inequalities: what is argued for through use of the 'upstream–downstream' metaphor?" *Journal of Public Health*, vol. 44, no. 3, 2022, p. 671–678.

Mellbin, T. 1962. *De nomadiserande samernas barn. Tillväxt, utveckling och hälsotillstånd.* Uppsala: Alwqvist &Wiksells boktryckeri AB.

Minagawa, Y. 2020. Sami reindeer herders and the radioactive reindeer, in Food Security in the High North. *Cham: Springer*, 2020, s. 85–102. Doi: 10.1007/978-3-030-30102-4_6.

Møllersen. S. (red). 2018. *Reindriftas hverdag. En undersøkelse av faktorer som kan påvirke psykisk helse til samiske reindriftsutøvere i Norge*. Sluttrapport. Finnmarkssykehuset HF.

Mörkenstam, U. 1999. *Om "Lapparnas privilegier": Föreställningar om samiskhet i svens samepolitik 1883–1997.* Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Mörkenstam, U., Nilsson. R., & Vernby, K. 2026. Upplevd diskriminering leder inte till politisk marginalisering bland samer. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik.* Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Nedrejord, K. 2024. *Sameproblemet*. Stockholm: Bokförlaget Tranan.

Ness Mentsen, T. & Mehus, G. 2024. Sámi healthcare staff experiences of encounters with Sámi patients and their expectations for non-Sámi healthcare staff, *Nursing Reports*, vol. 14, nr 4 (2024), s. 2719–2732.

Niia, L. P. & Norstedt, G. (red.) 2023. *Gabna sameby i förändringens tid 1890–1940*. Umeå: Umeå universitet.

Nilsson, L.M. et al. 2026. Consumption of Traditional Food and Self-Perceived Health among Elderly Sámi in Sweden, *Journal of Community Systems for Health*, 2:2 (2026).

Nilsson, R. 2021. *Att bearkadidh. Om samiskt självbestämmande och samisk självkonstituering*, Stockholm: Stockholms universitet.

Norberg, L. 2007. *Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure*. Stockholm, Emma publishing.

Nordin, J. M. & Ojala, C-G. 2018. Collecting, connecting, constructing: Early modern commodification and globalization of Sámi material culture. *Journal of Material Culture.* 23:1, 2018.

Nordin, J. M. & Olofsson, S. 2026. *Fördrivningspraktiker och motståndsstrategier. Kronan och samerna i Mellansverige under 1700-talet.* I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Nordsletta, Á.-H. S. et al. 2025 ”We are all Norwegians; we are all the same” – midwives’ experiences with Indigenous Sámi women in birth units in Northern Norway’, *International Journal of Circumpolar Health*, 84(1). Doi: 10.1080/22423982.2025.2593697.

Norlin, B. & Sjögren, D. 2016. Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval och konsekvenser? I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi. Band 1.* Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Norlin, B. 2017. Kyrkan, missionen och skolan, i Lindmark & Sundström (red.) *Samerna och svenska kyrkan – underlag för försoning*, Möklinta: Gidlunds förlag.

Norstedt, G. 2011. *Lappskattelanden på Geddas karta. Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början* (Umeå: Thalassa förlag).

Norstedt, G. 2016. Hur kyrkor och prästbord tog plats i det samiska landskapet. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Norstedt, G. 2018. *A land of one´s own. Sami resource use in Sweden's boreal landscape under autonomous governance.* Umeå: SLU.

Norstedt, G. 2026. Rättigheter inför rätta – det svenska rättsväsendets behandling av samiska rättigheter till land och vatten före 1800. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Nylander, E-K. 2025. *Betydelsen av att samiska föremål återvänder hem, dvs, repatrieringen, och möjligheterna för samesamhället. En särskild utredning till sannings- och försoningskommissioner för samer.* Statsrådets publikationer 2025:20.

Nägga, K. 2021. Hur ser en god demensvård ut ur ett urfolksperspektiv? *Socialmedicinsk Tidskrift*. 98(5 och 6) (2021), s. 824–832. https://publicera.kb.se/smt/article/view/37937. (Hämtad: 2026-08-07.)

Ojala, C-G. 2016. Svenska kyrkan och samiska mänskliga kvarlevor. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Ojala, C-G. 2023. East and West in Sápmi – Borders and identities in Sámi historical archaeology. *META – Historiearkeologisk Tidskrift* 2023:143–160. https://doi.org/10.59008/meta.vi.10924.

Olsen, R. M. et al., 2025. Quality and safety for Sámi users of health and care services, *International Journal of Circumpolar Health*, 2025. https://doi.org/10.1080/22423982.2025.2572858.

Oscarsson, E-O. 2016. ”Kåtasystemet ägde det allra närmaste samband med lapparnas sedvänjor” – Om det samiska motståndet och vittnesmål om missförhållanden på nomadskolan. I Huuva & Blind (red) *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka”: minnesbilder från samernas skoltid.* Verbum förlag.

Oscarsson, E-O. 2016. Rastänkande och särskiljande av samer. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Owen, J. R., Kemp, D., Lechner, A. M. m.fl., 2022, *Energy transition minerals and their intersection with land-connected peoples*, Nature Sustainability.

Papps, E. & Ramsden, I. 1996. Cultural safety in nursing. *International Journal for Quality Health Care.* (1996). 8 (5), 491–497.

Pedersen, S. 2008. *Lappkodisillen i Nord 1751–1859 – fra grenseavtale og sikning av samernas rettigheter til grensesperring og samisk ulykke*. Diedut, Sámi allaskuvla/Sami University College.

Persson, C. 2011. *På disponentens tid – Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar*. Luleå. Tornedalica.

Persson, C. 2021. *Forskningsstudie angående rasbiologiska undersökningar av tornedalingar, kväner och lantalaiset i Sverige*. Rapport till Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset (Ku 2020:01).

Persson, S., Harnesk, D. & Islar, M. 2017. What local people? Examining the Gállok mining conflict and the rights of the Sámi population in terms of justice and power, *Geoforum,* Vol. 86, 2017, 20–29.

Petrenya, N, Skeie, G., Melhus, M. & Brustad, M. 2018. Food in rural northern Norway in relation to Sami ethnicity: the SAMINOR 2 Clinical Survey, *Public Health Nutrition*, 21/14 (2018), 2665–2677.

Pieski, O. & Harlin, E-K. 2020. *Láddjogahpir – Máttaráhkuid gábagahpir/The ládjogahpir – The Foremothers' Hat of Pride*. Kárášjohka: Davva Girji.

Prestbakmo, H. 2007. *Bardu og Målselv – "østlappenes" land?* Skániid girjjie.

Province of British Columbia Citizen Engagement. 2020. In Plain Sight – Addressing Indigenous-specific Racism and Discrimination in B.C. Health Care. (2020.) Microsoft Word – In-Plain-Sight_Short.docx.

Päiviö, N-J. 2011. *Från skattemannarätt till nyttjanderätt – En rättshistorisk studie av utvecklingen av samernas rättigheter från slutet av 1500-talet till 1886 års renbeteslag*. Västerås: Edita Västra Aros.

Raitio, K., Allard, C. & Lawrence, R. 2020. Mineral extraction in Swedish Sápmi: The regulatory gap between Sami rights and Sweden's mining permitting practices. *Land Use Policy 99*, Elsevier.com.

Raitio, K., Löf, A. & Kløcker Larsen, R. 2026. Statens markförvaltningssystem i Sápmi – konsekvenser för renskötsel och samiskt självbestämmande. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik.* Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Rasmus, M. 2008. *Bággu vuolgit, bággu birget – Sámemánáid ceazzinstrategiijat Suoma álbmotskuvlla ásodagain 1950–1960-logus.* Publications of Giellagas Institute NR 10. Gummerus Kirjapaino Oy.

Ritchie, J., Lewis J., McNaughton Nicholls C., & Ormston, R. 2014. *Qualitative research practice: a guide for social science students and researchers*. Los Angeles: SAGE.

Rolén, M. & Thomasson, L. 1990. *Jämtlands och Härjedalens historia. Femte delen. 1880–1980*. Östersund: Jämtlands läns museum.

Rosqvist, G.N. & Inga, N. 2026. Klimatkonsekvenser i Sápmi – vem bryr sig? I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik.* Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Ross, B., Johansson, Å., Ingman, M. & Gyllensten, U. 2006. Lifestyle, Genetics and Disease in Sami. *Croatian Medical Journal*, 47:4(2006):553–65.

Rottem Krangnes, L. 2019. *Urfolk och demens i Norden*. Stockholm: Nordens välfärdscenter.

Rumar, L. 2014. *Historien och Härjedalsdomen. En kritisk analys*. Umeå universitet.

Ruong, I. 1943–1944. Studier i lapsk kultur i Pite lappmark och angränsande områden. *Svenska Landsmål och svenskt folkliv*, 1943–44, H. 1–2, s. 128, 134–138.

Ruong, I. 1981. Samerna: identitet och identitetskriterier, *Nordnytt*, nr 11, 1981.

Ruong, I. 1982. *Samerna i historien och nutiden*. Stockholm: Bonniers Grafiska Industrier AB.

Ryd, L. 2015. *Urfödan: om självhushållets mat hos folk i Lappland*, Skellefteå: Ord & visor.

Rydberg, T. 2011. *Landskap, territorium och identitet i Sapmié – exemplet Handölsdalens sameby*. Uppsala: Uppsala universitet.

Rydving, H. 2026. Religionskonfrontation och motstånd i den svenska delen av Sápmi under 1600- och 1700-talen. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Rämgård, M. 2014. Omvårdnadens geografi och dess betydelse för familjen. i Benzein, Hagberg, Saveman & Syrén (red.). *Att möta familjer inom vård och omsorg*. Lund: Studentlitteratur AB.

Sandström, P., Cory, N., Svensson, J. m.fl. 2016. On the decline of ground lichen forests in the Swedish boreal landscape: Implications for reindeer husbandry and sustainable forest management. *Ambio.*

Sandström, P., Skarin, A., Hagsgård, M.B. & Sjaggo, B.S. 2026. Skogspolitikens konsekvenser för den samiska renskötseln. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Sandström, M. 2020. *Dekoloniseringskonst. Artivism i 2010-talets Sápmi.* Umeå: Umeå universitet.

San Sebastián, M., & Stoor, J. P. 2023. The self-reported health of the Sámi in Sweden: the SámiHET study. *European journal of public health.* 33:3(2023):366–371. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckad040.

Sannhets- og Forsoningskommisjonen (Norge), 2023. *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*, Rapport till Stortinget.

Sannings- och försoningskommissionen för samer (Finland). 2025. *”Jag vill att mitt folks liv ska bli bättre” – Sammanfattning av förslagen från sannings- och försoningskommissionen för samer*, Statsrådets publikationer 2025:101.

Schefferus, J. 1674. *The History of Lapland.* Bokförlaget Rediviva, [1674] 1971.

Schærström, A., Rämgård, M. & Löfman, O. 2011. *Hälsans och ohälsans landskap: från medicinsk geografi till hälsogeografi*. 1. uppl., Lund: Studentlitteratur AB.

Scheinin, M. 2024. *Kansainväliset alkuperäiskansa oikeudet ja niiden toteutuminen Suomessa – Selvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*, Valtioneuvoston julkaisuja 2024:25.

Schill, K. & Caxaj, S. 2019. Cultural safety strategies for rural Indigenous palliative care: a scoping review. *BMC Palliative care,* 18:1(2019).

Scott, C. 1998. Botande i samisk miljö. I Olofsson, E. & Lundagruppen för ursprungsfolk. *Trolldomsprocesser, myter, helande och modern samisk identitet.* IWGIA.

Sehlin MacNeil, K. 2017. Förtryck leder till lateralt våld. Ingår i: *Samefolket*. ISSN 0346-0320, nr 7.

Sehlin MacNeil, K. & Lawrence, R. 2017. Samiska frågor i gruvdebatten 2013 – nya utrymmen för ohörda diskurser. I Liliequist & Cocq (red.). Samisk kamp. Kulturförmedling och rättviserörelse. Umeå: h:ström.

SEI, LTU, SSR och Sámediggi/Sametinget. 2025. *Inkludering av renskötsel i vattenkraftens omprövning. Vattenkraftens konsekvenser för renskötseln, åtgärdsförslag och myndigheternas skyldigheter.*

Seurujärvi-Kari, I. 2010. ”We are no longer prepared to be silent.” Making of Sámi and Indigenous Identity within the International Indigenous Movement from 1970 to 2008. I Mundal & Rydving (red.). *Samer som ”de andra”, samer om ”de andra”. Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten.* Umeå: Umeå universitet.

Silvén, E. 2026. Museernas samiska samlingar – en komplex och kraftfull resurs. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Siri, S. R. A. & Axelsson, P. 2024. Indigenous research data governance in Sápmi, *Acta Borealia*, 41:2(2024):65–71.

Sjaggo, A. C. 2021. *Ortnamnen i Arjeplog/Árjepluovve – en berättelse om landskapet och folket.* UiT, Norges arktiske universitet, Senter for samiske studier. Skriftserie nr 21. Tromsö.

Sjögren, D. 2010. *Den säkra zonen – Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*, Umeå: Umeå universitet.

Sjögren, D. 2016. Nomadskolans införande, genomförande och innehåll*. Vägval i skolans historia.* 2016.

Sjölander, P. 2011. What is known about the health and living conditions of the indigenous people of northern Scandinavia, the Sami? *Global health action*, 4:1(2011).

Skarin, A. 2012. *Sammanställning av forskning gällande störningar på ren*, SLU, Uppsala.

Skarin, A. & Åhman, B. 2014. Do human activity and infrastructure disturb domesticated reindeer? The need for the reindeer's perspective, *Polar Biol* 37.

Skarin, A., Sandström, P., Brandão Niebuhr, B., Alam, M. & Adler, S. 2021. *Renar, renskötsel och vindkraft: Vinter- och barmarksbete*, Rapport 7011. Stockholm: Naturvårdsverket.

Skott, C. 1998. Botande i samisk miljö. I Olofsson & Lundagruppen för ursprungsfolk. *Trolldomsprocesser, myter, helande och modern samisk identitet*. (Lundagruppen för ursprungsfolk (IWGIA, 1998).

Skuterud, L., et al. 2016. of the Sámi population relating to Chernobyl fallout in Norway. OPERRA/FP7 Report, 2016. https://www.researchgate.net/publication/311737013_Experiences_of_the_Sami_population_relating_to_Chernobyl_fallout_in_Norway (Accessed: 14 November 2025).

Smith, C. & Rydin, L. 2022, *Elledningar och störningar på renar*, Ecogain, rapport åt Energimarknadsinspektionen.

Snellman, G. 2023. Laestadianerna, språket och överheten i svenska Tornedalen fram till 1970 i forskningsantologi i SOU 2023:68.

Snickare, M. 2014. Kontroll, begär och kunskap. Den koloniala kampen om Goavddis. *RIG. Kulturhistorisk tidskrift,* 97:2(2014):65–77.

Snickare, M. 2026. Om stöld, förstörelse och samlande av samiska trummor. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Solem, E. 1970. *Lappiske rettsstudier.* Oslo: Universitetsförlaget.

Solomons, D., Regan, P. & Gudmarsdóttir, S. 2021. Trading justice for peace? Perils and possibilities. I Guðmarsdóttir, Regan, Solomons (red.) *Trading justice for peace? Reframing reconciliation in TRC processes in South Africa, Canada and Nordic countries*, AOSIS Publishing.

Somby, K. 2024. *Sámi entering and shaping a globalised World – Nordic Indigenous political, activist and intersectional movements 1968–1990*. The Arctic University of Norway.

Spein, A. R., Steen, A. & Hoxmark, E. 2012. *Rus(mis)bruk blant samer; kulturelle særtrekk og tiltaksutfordringer*. Senter for samisk helseforskning, Finnmarksklinikken och Rus- og spesialpsykiatrisk klinikk, Universitetssykehuset i Nord-Norge.

Spjut, L. & Svonni, C. 2024. Samisk utbildning i Sverige i relation till identitetsskapande budskap genom historien: Samiskt innehåll i Läroplan för sameskolan 22 i ett utbildningshistoriskt perspektiv. *Vägval i svenska skola*, nr 2, 2024.

L. Spjut et. al. On fragmentation of Sámi related thematic in teacher training-programs at Umeå University: Challenges and possibilities i B. Norlin et al. *Truth, Reconciliation, and Teacher Education in the Arctic*, (under utgivning).

Stenberg, K. & Lindholm, V. 1920. *Dat läh mijen situd. En vädjan till svenska nationen från samefolket.* Ågrens boktryckeri Örnsköldsvik.

Stephens, C. 2010. Chernobyl Fallout: A Hard Rain for the Sami, *Cultural Survival Quarterly*, 34:4(2010). Available at: https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/chernobyl-fallout-hard-rain-sami. (Hämtad 2025-11-14.)

Stien, L. 2000. ČSV. *Ottar,* 4(2000):24–26.

Stoessel, M., Moen, J. & Lindborg, R. 2022. Mapping cumulative pressures on the grazing lands of northern Fennoscandia, *Sci Rep* 12, 16044 (2022).

Stoor, K. 2016. Svenska kyrkan och jojken. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Stoor, J. P., Spetz, K., Widén, L. & San Sebastián, M. 2025. *Det är hemskt och magiskt samtidigt: en rapport om unga samers hälsa*. Umeå: Umeå universitet.

Stordahl, V. 1998. *Same i den moderne verden. Endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfunn.* Karasjok: Davvi Girji OS.

Storm Mienna. C & Axelsson. P. 2019. Somatic health in the Indigenous Sami population – a systematic review. *Int J Circumpolar Health.* 78:1(2019). https://doi.org/10.1080/22423982.2019.1638195.

Storm Mienna, C & Axelsson, P. 2021. Samisk hälsoforskning – framsteg och utmaningar. *Socialmedicinsk Tidskrift,* 98:5–6 (2021):751–757.

Stoor, J. P. A. 2015. Varför söker svenska samer vård i Norge? – om kultur och kontext i samisk psykiatri. *Socialmedicinsk tidskrift* 92:1(2015):26–37.

Stoor, J. P. A. 2016. *Kunskapssammanställning om samers psykosociala ohälsa*. Rapport, Saemiedigkie/Sametinget.

Stoor, J. P. A., Nilsson, L. M. & San Sebastián, M 2023. *Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer*. Stockholm: Folkhälsomyndigheten.

Stoor, J. P., Gustafsson, P. E., La Parra Casado, D. & San Sebastián, M. 2026. Etnisk diskriminering och smärta i kropp och själ. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Stoor, J. P. A., San Sebastián, M. & Nilsson, L. M. 2026. En talande tystnad? Språkets betydelse för psykisk hälsa bland samer i Sverige (forskningsantologin). I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Strand, O., Colman, J. E., Sindre, E. & Sandström, P. 2018. *Vindkraft och renar – en kunskapssammanställning*. Vindval, rapport 6799. Utgiven av Naturvårdsverket.

Svanberg, F. 2015. *Människosamlarna. Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950*. Statens historiska museum.

Svanberg, I. 1999. *Hästslaktare och korgmakare: resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar*. Johan Nordlander-sällsk.

Svanberg, I. & Tydén, M. 1999. *I nationalismens bakvatten: om minoritet, etnicitet och rasism*. Lund: Studentlitteratur AB.

Svensk Vindenergi. 2023. *Handbok rennäringsutredningar*.

Svenska kyrkan. 2022. *Handlingsplan – Åtaganden kopplade till Svenska kyrkans ursäkt till det samiska folket 2022 – 2031, Etapp 1*.

Sveriges Radio Sameradion & SVT Sápmi. 2017. *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*.

Svonni, C. 2023. *Att öka samiskt inflytande och återaktualisera traditionella kunskaper – Sák96 och den samiska utbildningsambitionen i relation till Lpo94*, Nordic Journal of Educational History.

Svonni, C. 2023. *Utbildning för samer: ambitioner och praktiker i nomad- och sameskolan från 1950-tal till 2010-tal*. Umeå universitet.

Svonni, C. 2026. *Vad staten ville lära samer: En studie av läroplaner för nomad- och sameskolan i jämförelse med samiska önskemål om kunskapsinnehåll, 1956–2011*. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Svonni, M. 2015. Johan Turi's narrative technique. I Svalastog & Fur (red.). *Visions of Sápmi.* Rørås: Arthub Publisher.

Säljö, R. 2000. Betecknandets politik – kommunikation som social handling. *Utbildning & demokrati*, 9:2(2000).

Sörlin, S. 2023. *Framtidslandet.* 2:a uppl. Skellefteå: Teg Publishing.

Ternhag, G. 2019. *Song of the Sámi. Karl Tirén – the Yoik Collector.* Svenskt visarkiv/Kungl. Skytteanska Samfundet.

Thiong'o, N.W. 1986 *Decolonising the Mind – the Politics of Language in African Literature*. Nairobi: East African Educational Publishers.

Thomasson, L. 2016. Lappförsamlingar i Jämtland-Härjedalen 1741–1941 – Gemenskap eller segregering". I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Tomasson, T. 1988. Några sägner, seder och bruk upptecknade efter lapparna i Åsele- och Lycksele lappmark samt Herjedalen sommaren 1917, Dialekt- och folkminnesarkivet [distributör], Uppsala.

Tondel, M., Nordquist, T., Isaksson, M., Rääf, C. & Wålinder, R. 2023. Dose–response analysis of porträttet absorbed organ dose and site-specific cancer incidence in Sweden after the Chernobyl nuclear power plant accident. *Environmental Epidemiology*, 7:6(2023)e277. DOI: 10.1097/EE9.0000000000000277.

Tornaeus, J. 1672. *Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd* [1672]. Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv 17:3. Stockholm 1900.

Torp, E. 1992. Från kåtor till egnahem – samerna och den statliga bostadspolitiken. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift*, 24(1992)107–125.

Torp, E. 2002. Sammanhållen rovdjurspolitik? Nationella skyddsbestämmelser och rennäringens intressen, *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 65:2(2002).

Torp, E. 2005. Rennäringens rättigheter i nationalparker och naturreservat. *Förvaltningsrättslig tidskrift nr 2*.

Torp, E. 2016, Oklarhet som rättslig norm: Om de icke-renskötande samernas rätt till jakt och fiske. *Nordisk miljörättslig tidskrift.* 1:(2016):2.

Tovedal, A., Nylén, T., Björnham, O. & Grahn, H. 2006. *Dricksvatten från ytvattentäkt efter ett radioaktivt nedfall.* Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI). Stockholm.

Truth and Reconciliation Commission of Canada. 2015. *Calls to Action*. https://www2.gov.bc.ca/assets/gov/british-columbians-our-governments/indigenous-people/aboriginal-peoples-documents/calls_to_action_english2.pdf.

Tuorda, T. & Vinthagen, S. 2026. Samiskt motstånd mot svensk kolonisering – mångfald, kreativitet och upptrappning. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Turi, J. 1910. *Muitalus sámiid birra/Min bok om samene.* (2011 års upplaga.) Karasjok: Čálliid Lágádus.

Turi, J. 1917 *En bok om lapparnas liv*. Wahlström & Widstrand i distribution. Stockholm.

Utsi, P. 1975. *Giela giela.* Almqvist & Wiksell.

Vars, L. S. 2010. *The Sámi People's Right to Self-Determination*. Universitetet i Tromsø- Norges Arktiske Universitet.

Vars, L. S. et al. 2022. Foreword. Sámi allaskuvla. I Gaski & Guttorm (red.). *Duodji Reader.* Karasjok: Davvi Girji.

Virdi Kroik, Å. 2007. *Hellre mista sitt huvud än lämna sin trumma.* Boska – Föreningen för bevarandet av samisk kultur och folkmedicin.

Wall-Reinius, S. & van den Brin, P. 2023. *Rekreation och miljöpåverkan i fjällen – En sammanfattning av forskning om ekologiska effekter av friluftsliv, turism och sport*, Mistra sport & outdoors, rapport 2023:5.

Wang, S.M. 2023. *Decolonising medieval Fennoscandia: an interdisciplinary study of Norse-Saami relations in the medieval period*. De Gruyter.

Ward, D.J., Furber, C., Tierney, S., & Swallow, V. 2013. Using Framework Analysis in nursing research: a worked example. *J Adv Nurs*, 69:11(2013):2423–2431.

Wennström, A. 2021. "Minns mig. Minns att vi överlevde". I Fjellgren & Nord (red.). *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land.* Stockholm: Verbal förlag.

Werner, J. 2015. Att bestämma över andras kroppar, *Röda rummet*, nr 3–4.

Westerberg, J. O. 1996. *Norrbottens synliga historia del 2.* Länsstyrelsen i Norrbottens län.

Westeson, J., Kløcker Larsen, R., Arancibia Holm, D. 2026. *För lite, för sent – konsultationslagens bidrag till samiskt inflytande, 2022–2024*, juni 2026, Stockholm Environment Institute.

Westin, G. (red). 1974. *Övre Norrlands historia. Del III 1638–1772*, Norrbottens och Västerbottens läns landsting.

Westman Kuhmunen, A. 2016. Bassebájke – Heliga platser i landskapet. I Lindmark & Sundström (red.). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Wiklund, K., Holm, L-E. & Eklund, G. 1990. Cancer risks in the Swedish Lapps who breed Reindeer. *American Journal of Epidemiology,* 132:6(1990):1078–1081.

Yellow Horse Brave Heart, M., Chase, J., Elkins, J. & Altschul, D. B. 2011. Historical Trauma Among Indigenous Peoples of the Americas: Concepts, Research, and Clinical Considerations. *Journal of Psychoactive Drugs.* (2011):282–290.

Åhman, G., Åhman, B. & Rydberg, A. 1988. Tjernobyl och rennäringen – Lägesrapport från Sverige, *Rangifer*, Special Issue No. 2.

Åhrén, I. (red.). 1986. *Samernas vilja.* SÁPMI 4/86. Svenska Samernas Riksförbund: Härnösand.

Åhrén, I. 2023. Elsa Laula (1877–1931). I Laula (2:a uppl.) *Inför lif eller död. Sanningsord i de lappska förhållandena.* Staare: Gaaltije.

Åhrén, M. 2016. *Indigenous Peoples' Status in the International Legal System*, Oxford University Press.

Åhrén, M. 2018. Rättvisa och spöken i samiska kulturlandskapet. I Lantto, P., Torp, E., Blind, E., Drugge, A-L., Stoor, K. & Lindblad, M. (red.). *Banbrytande ledare och forskare: vänbok till Lars Thomasson*, Vaartoe – Centrum för samisk forskning, Ubmejen universitiähta, Ubmeje.

Ödmann, E., Bucht, E. & Nordström, M. 1982. *Vildmarken och välfärden: om naturskyddslagstiftningens tillkomst*, 1. uppl., Stockholm: Liber Förlag.

Öhman, M-B. 2026. Lule älv – samiska perspektiv på etnosvensk tekniknationalism och vattenkraftsexploatering. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Össbo, Å. 2014. *Nya vatten, dunkla speglingar. Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftsutbyggnad i renskötselområdet 1910–1968*. Umeå: Umeå universitet.

Össbo, Å., Marklund, B., Nilsson, L.M. & Stoor, K. (red.). 2020. *Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften ”Dat läh mijen situd”, Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid.* Umeå: Ubmejen universitiähta.

Össbo, Å. & Sehlin MacNeil, K. 2024. *Skada skedd: Urfolkssamhällens erfarenheter av och rekommendationer för energiproduktion.* Umeå: Ubmejen Universitiähta.

Össbo, Å. 2026. Dämningar och kraftuttag – effekter av svensk politik och praktik kring mark och vatten i Sápmi. I Drugge, Fur & Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik*. Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

Össbo, Å. 2026b. *Ankarede kyrkplats – Samisk markanvändning, nybyggeskolonisationen och kyrkans roll*. Svenska kyrkan.

Offentligt tryck

SOU 1922:10. *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling.*

SOU 1923:51. *Förslag angående lapparnas renskötsel m.m.*

SOU 1960:41. *Samernas skolgång.*

SOU 1966:12. *Renbetesmarkerna.*

SOU 1968:16. *Rennäringen i Sverige.*

SOU 1969:10. *Ny gruvlag.*

SOU 1975:99 och 1975:100. *Samerna i Sverige – Stöd åt språk och kultur.*

SOU 1986:36. *Samernas folkrättsliga ställning.*

SOU 1986:53. *Ny minerallagstiftning.*

SOU 1989:41. *Samerätt och sameting.*

SOU 1999:25. *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169.*

SOU 2001:101. *En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare.*

SOU 2002:40. *Statlig skog och skyddad mark.*

SOU 2002:77. *Sametingets roll i det svenska folkstyret.*

SOU 2006:14. *Samernas sedvanemarker.*

SOU 2006:19. *Att återta mitt språk – Åtgärder för att stärka det samiska språket.*

SOU 2008:125. *En reformerad grundlag.*

SOU 2011:61. *Vanvård i social barnavård – Slutrapport.*

SOU 2017:4. *För en god och jämlik hälsa: en utveckling av det folkhälsopolitiska ramverket.*

SOU 2017:60. *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik.*

SOU 2017:91. *Nationella minoritetsspråk i skolan – förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering.*

SOU 2019:58. *Härifrån till evigheten. En långsiktig arkivpolitik för förvaltning och kulturarv.*

SOU 2022:56. *En tryggad försörjning av metaller och mineral.*

SOU 2023:46. *Jakt och fiske i renbetesland.*

SOU 2023:68. *Som om vi aldrig funnits – exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset.*

SOU 2026:15. *Marken, vattnet, tankarna – Konsekvenser för samer av svensk politik.*

Norskt material

NOU 1997:4. *Naturgrunnlaget for samisk kultur. Naturgrunnlaget for samisk kultur.*

NOU 1984:18. *Om samenes rettsstilling.*

NOU 1994:21. *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv.*

NOU 1995:6. *Plan for helse- og socisialtjenester til den samiske befolkningen i Norge.*

Motioner, propositioner, protokoll och skrivelser

Riksdagens protokoll 1886, 2 saml., 2 avd., 1 band., *Lappkommitténs betänkande.*

Prop. 1886:2. *Förslag till lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige och till lag angående renmärken.*

Riksdagsmotion (nr 163) 1908. *Angående den nomadiserande lappbefolkningens vidmakthållande m.m.*

Prop. 1909:102. *Förslag till lag angående naturminnesmärkens fredande, lag angående nationalparker och lag innefattande tillägg till förordningen den 14 april 1866 angående jords eller lägenhets afstående för allmänt behof.*

Riksdagsprotokoll 1919, andra kammaren, 1885 års lappkommittees betänkande.

Prop. 1928:43. *Förslag till Lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige.*

Prop. 1971:51. *Förslag till rennäringslag.*

Prop. 1974:32. *Förslag till gruvlag m.m.*

Prop. 1976/77:80. *Om insatser för samerna.*

Riksdagsmotion 1981/82:1628, Stina Eliasson m.fl. Möjligheten att inrätta ett sameparlament.

Prop. 1985/86:3. *Förslag till lag om hushållning med naturresurser m.m.*

Regeringens skrivelse 1986/87:96 om uppföljning av vissa åtgärder m.m. efter Tjernobylolyckan skulle utgå till drabbade.

Prop. 1988/89:92. *Ny minerallagstiftning.*

Prop. 1992/93:32. *Om samerna och samisk kultur m.m.*

Prop. 1994/95:205. *Ändring i sametingslagen.*

Prop. 1995/96:77. *Ändring i sametingslagen (1992:1433) m.m.*

Slutrapport från regeringens urbefolkningsdelegation, den 23 mars 2005.

Rapport från riksdagen 2011/12:RFR11. Kunskapsöversikt om nationella minoriteter.

Prop. 1997/98:116. *Staten och trossamfunden – bestämmelser om Svenska kyrkan och andra trossamfund.*

Prop. 2003/04:86. *Ändringar i sametingslagen m.m.*

Regeringens skrivelse 2004/05:79 om upphörande av 1972 års svensk-norska renbeteskonvention.

Prop. 2005/06:86. *Ett ökat samiskt inflytande.*

Prop. 2008/09:158. *Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna.*

Prop. 2009/10:80. *En reformerad grundlag.*

Prop. 2009/10:201. *Gränser i skog.*

Prop. 2012/13:191. *En hållbar rovdjurspolitik.*

Prop. 2017/18:199. *En stärkt minoritetspolitik.*

Skr. 2017/18:282. Nystart för en stärkt minoritetspolitik.

Prop. 2017/18:287. *Ändringar i regleringen för Sametinget och sametingsvalet.*

Prop. 2020/21:64. *En konsultationsordning i frågor som rör det samiska folket.*

Prop. 2021/22:19. *En konsultationsordning i frågor som rör det samiska folket.*

Prop. 2023/24:92. *Tydligare regler för val till Sametinget.*

Prop. 2024/25:62. *Sekretess vid val till Sametinget.*

Prop. 2025/26:1. *Budgetproposition, utgiftsområde 1.*

Prop. 2025/26:1. *Budgetproposition, Utgiftsområde 16.*

Norskt material

Regjeringen, prop. 36 S (2023–2024): Opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024–2028). Oslo, 2024.

Stortinget, Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport – oppfølging av Stortingets vedtak. Oslo, 2024.

Departementsserien

Ds U 1981:10. *Skogsrenskötsel: markanvändning, markanvändningsproblem och näringssituation.*

Ds 2017:43. *Konsultation i frågor som rör det samiska folket*.

Regeringsbeslut

Kungl. Majts PLACAT, angående lapparnes flyttiande ifrån theras hemvister, 1671.

Regeringsuppdrag M 2012/2959/Nm. Uppdrag om bevarande av genetiskt viktig varg.

Sveriges mineralstrategi. För ett hållbart nyttjande av Sveriges mineraltillgångar som skapar tillväxt i hela landet. 2013.

Protokoll vid regeringssammanträde den 3 november 2021, Ku2019/01253, Ku2021/01031, Ku2021/02238.

Rapporter, publikationer och skrivelser från myndigheter

Anders Lange; Centrum för invandringsforskning; Sverige. Ombudsmannen mot etnisk diskriminering. *Samer om diskriminering: en enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. 1998.

Barnombudsmannen. *Om barns och ungas utsatthet för rasism*. 2021.

Brottsförebyggande rådet. *Hatbrott mot samer*. Rapport 2024:5.

Diskrimineringsombudsmannen, *Diskriminering av samer– samers rättigheter ur ett Diskrimineringsperspektiv*. Rapport 2008:1.

Diskrimineringsombudsmannen. *Nationella minoriteters rättigheter – några iakttagelser och rekommendationer 25 år efter Sveriges ratificering av Europarådets minoritetskonventioner*. Rapport 2025:2.

Ekonomistyrningsverket. *Analys av Sametinget – Finansiering och intern styrning och kontroll.* Rapport 2017:6.

Glesbygdsmedicinskt centrum i Storuman. *Riskanalys – Av påverkan på renskötseln: I samband med regeringsuppdrag M2012/2959/Nm, Uppdrag om bevarande av genetiskt viktig varg*. Naturvårdsverket, 2013.

Institutet för mänskliga rättigheter. *Kompletterande information till FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter inför behandlingen av Sveriges 7:e periodiska rapport*, Institutet för mänskliga rättigheter. Årsrapport 2023.

Institutet för språk och folkminnen. 2021. *Fördjupat handlingsprogram för bevarande av de nationella minoritetsspråken finska, jiddisch, meänkieli och romska*.

Institutet för språk och folkminnen. *Nationella minoritetsspråk i arkiv*. Rapport 2025.

Institutet för mänskliga rättigheter. *Årsrapport 2026*. 2026.

Lantbruksstyrelsen, Stekenjokkutredningen: utredning rörande vissa företags inverkan på renskötseln inom Vilhelmina södra och Frostvikens norra lappbyar med förslag till framtida renskötsel inom byarna. Dnr H, 1300/63 1968.

Länsstyrelsen Jämtlands län. *Fjällägenheter, Slåtterängar och naturbetesmarker i Jämtland och Härjedalen*. Rapport 2010.

Länsstyrelsen Stockholm. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2023.* Rapport 2024:9.

Länsstyrelsen Stockholm. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2024*. Rapport 2025:13.

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys. *Långt bort men nära: kartläggning av primärvården i landsbygden.* Rapport 2021.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. *Att genomföra insatser som ska förebygga och motverka rasism mot samer. Slutredovisning av regeringsuppdrag (KU 2022/01123).*

Naturvårdsverket. *Kumulativa effekter av exploateringar på renskötseln – vad behöver göras inom tillståndsprocesser*. Rapport nr 6722, 2016.

Naturvårdsverket. *Vägledning för att bilda naturreservat inom renskötselområdet,* NV-07867-16. Rapport 2019.

Norrbottens museum. *En svensk livsåder: Kraftverken i Luleälven – historien, människorna och kulturmiljöerna*. Rapport 2022.

Regeringskansliet, Statens ägarpolicy. 2025.

Region Jämtland Härjedalen, Innebörden av att Region Jämtland Härjedalen implementerar FN:s Deklaration om Ursprungsfolkens Rättigheter – Förverkligande av rättigheter i samverkan, 2022.

Riksantikvarieämbetet. *Skador på fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar vid skogsbruk.* Rapport 2020.

Riksantikvarieämbetet. *God samlingssed – stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*. Rapport 2020.

Riksrevisionen. *Samisk utbildning – dags för en omstart*. Rapport 2017:15.

Riksrevisionen. *Hållbart företagande – regeringens styrning av de statligt ägda bolagen*. Rapport 2021:10.

Sametinget. *Skogssamerättsutredning*. 1997.

Sametinget & Svenska Samernas Riksförbund. *Samisk markanvändning och MKB.* Rapport 2010.

Sametinget. *Hälsopolitiskt handlingsprogram*. 2019.

Sametinget, hemställan den 10 juni 2019, Ku2019/01253.

Sametinget. *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket*. Rapport 2020.

Sametinget. *Förslag till handlingsprogram för bevarande av de samiska språken.* 2020.

Sametinget. *Forskningsstrategi*. 2021.

Sametinget. *Eallinbiras, Sametingets livsmiljöprogram*. 2021.

Sametinget. *Giellapolitihkalaš strategiija – Språkpolitisk strategi*. 2023.

Sametinget. Ersättningar och villkor under slaktsäsongen 2024/25 med anledning av Tjernobylolyckan, Beslut dnr 6.3.6-2025-1812.

Sametinget. 2025. *Lägesrapport: De samiska språken i Sverige 2024*.

Sametinget. *Riktlinjer för samråd*. 2025.

Sametinget. *Årsredovisning 2025*.

Skogsstyrelsen. *Staten som föregångare i hållbart skogsbruk inom renskötselområdet.* Rapport 2023/20.

Skogsstyrelsen. *Handbok. Handläggning av ärenden som rör skogsbruk – rennäring*. 2023.

Skolverket. *Uppdrag att ansvara för nationell samordning av undervisningen i nationella minoritetsspråk*. 2025.

Statens Fastighetsverk. *Strategi för hållbart skogsbruk*. 2016.

Statskontoret. *Självbestämmande på pappret men inte i praktiken? Analys av ledningen, styrningen och uppföljningen av Sametinget*. Rapport 2013:17.

Statskontoret. *FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter – Utmaningar i statens arbete*. Rapport 2018.

Statskontoret. *Ett samlat grepp: Analys av den nationella planen mot rasism, liknande former av fientlighet och hatbrott*. Rapport 2023:12.

Statskontoret. *En översyn av förvaltningen av världsarvet Laponia*, Rapport 2025:10.

Sveriges Geologiska Undersökningar. *Vägledning för prövning av gruvverksamhet.* Rapport 2016:23.

Sveriges Geologiska Undersökning. *Bergverksstatistik 2023*.

Totalförsvarets forskningsinstitut. *En studie i fördom. Om rasistiska stereotyper i digitala miljöer*. 2022.

Rättsfall

Skattefjällsmålet, NJA 1981 s. 1.

Nordmalingsmålet, NJA 2011 s. 109.

Girjasmålet, NJA 2020 s. 3.

HFD 2014 not. 65.

Kammarrätten i Göteborgs dom 2022-04-06 i mål nr 3936-21.

Konventioner och andra internationella överenskommelser

Konvention mellan Sverige och Finland angående renar i gränsområdena. Helsingfors den 9 maj 2025. SÖ 1926:1.

Internationella konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering. New York den 21 december 1965. SÖ 1971:40.

Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter. New York den 16 december 1966. SÖ 1971:42.

Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. New York den 16 december1966. SÖ 1971:41.

International Labour Organisation (ILO) konvention (nr 169) om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder. Genève den 7 juni 1989. (Inte ratificerad av Sverige.)

Konventionen om biologisk mångfald. Rio de Janeiro den 5 juni 1992. SÖ 1993:77.

Europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk. Strasbourg den 5 nov 1992. SÖ 2000:3.

Ramkonvention om skydd för nationella minoriteter. Strasbourg den 1 februari 1995. SÖ 2000:2.

FN:s konvention om barnets rättigheter. New York den 20 november 1989. SÖ 2018:12.

Förenta nationernas deklaration om urfolkens rättigheter. New York generalförsamlingen den 13 september 2007.

UNESCO:s konvention om tryggande av det immateriella kulturarvet. Paris den 17 oktober 2003. SÖ 2012:31.

Material från internationella organisationer

Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Commentary on the Effective Participation of Persons belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs, ACFC/31DOC(2008)001, 5 May 2008.

Council of Europe, The Fifth Opinion on Sweden of the Council of Europe Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 11 oktober 2023.

Council of Europe, Resolution CM/ResCMN(2024)3 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Sweden, Adopted by the Committee of Ministers on 5 April 2024.

Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages. Seventh Evaluation Report on Sweden. 2020.

Europeiska gemenskapernas kommission, Råvaruinitiativet kom/2008/0699.

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. Concluding observations on the combined twenty-fourth and twenty-fifth periodic reports of Sweden. December 2025.

Secretariat of ECRI European Commission against Racism and Intolerance. Preventing and combating racism and intolerance within law enforcement agencies Factsheet. September 2023.

United Nations Committee on the elimination of racial discrimination (CERD/C/SWE/CO/24-25).

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: A manual for National Human Rights Institutions, 2013.

United Nations High Commissioner for Human Rights: Human Rights Translated – A Business Reference Guide. 2008.

United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues. Who are indigenous peoples? 2008. http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf.

United Nations Human Rights Council, Free, prior and informed consent: a human rights-based approach, Study of the Expert Mechanism on the Right of Indigenous Peoples, 10 aug. 2018, A/HRC/29/62.

United Nations Human Rights Council, Concluding observations on the seventh periodic report of Sweden. 2019.

United Nations Human Rights Council, Efforts to Implement the United Nations Declaration on the Right to Indigenous Peoples: Indigenous Peoples and the Right to Self-determination, 4 aug. 2021, A/HRC/18/75.

United Nations, Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, Paul Hunt: Mission to Sweden (10–18 January 2006). United Nations Human Rights Council, A/HRC/4/28/Add.2. Genève: United Nations.

Unites Nations, Visit to Finland and Sweden Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli, 22 juli 2024.

United Nations Economic and Social Council. Concluding observations on the seventh periodic report of Sweden, 22 March 2024, E/C.12/SWE/CO/7.

United Nations, Joint Communication from Special Procedures, skrivelse från FN:s specialrapportörer Bernard Duhaime och Albert K. Barume till svenska utrikesdepartementet, 25 februari 2025, AL SWE 1/2025.

World Health Organization. Frequently asked questions on the health and rights of Indigenous Peoples. 2022. https://www.who.int/initiatives/global-plan-of-action-for-health-of-indigenous-peoples/frequently-asked-questions-on-the-health-and-rights-of-indigenous-peoples. (Hämtad 2026-01-16.)

World Health Organization, http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf. 2006.

World Health Organization. One health. (2017), https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/one-health>. (Hämtad 2026-02-03).

World Health Organization. The health of Indigenous Peoples. (2023), https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA76/A76_R16-en.pdf>. (Hämtad 2026-02-03).

World Health Organization. (2016). WHO recommendations on antenatal care for a positive pregnancy experience.

Övriga rapporter, tidningsartiklar och webbpublikationer m.m.

1177 Vårdguiden, Demenssjukdomar, (2026). https://www.1177.se/sjukdomar--besvar/hjarna-och-nerver/larande-forstaelse-och-minne/demenssjukdomar.

Aajege samiskt språk- och kulturcenter. (2026.) https://aajege.no/Folkehelseinstituttet, Helse i den samiske befolkningen, 2024.

Amnesty International. Jämlikhetsdata. https://www.amnesty.se/om-amnesty/jamlikhetsdata.

Amnesty Sápmi. Biskop Olof Bergqvist och den svenska rasbiologin. https://amnestysapmi.se/biskop-olof-bergqvist-och-den-svenska-rasbiologin.

Antirasistiska akademin. Om begreppet rasism. https://www.antirasistiskaakademin.se/rasism.

Australian Research Data Commons. CARE Principles. NCRIS. (2026). https://ardc.edu.au/resource/the-care-principles. (Hämtad 2026-05-12.)

Boliden, https://www.boliden.com/sv/verksamhet/gruvor/bolidenomradet.

Bufdir. Nasjonalt samisk kompetansesenter (Nasak). (2026.) https://www.bufdir.no/nasak.

Dagens Arbete, Gruvsamhälle i Kallak kan skada världsarv – Unesco på kontrollbesök: Allvarligt – Dagens Arbete.

Det samiska kulturlandskapet, https://samiskalandskap.se/om-programmet/#programmet. (Hämtad 2026-03-19.)

Folkhälsomyndigheten. Hälsa i olika grupper. https://www.fhi.no/he/fr/folkehelserapporten/grupper/helse-i-den-samiske-befolkningen. (Hämtad 2026-08-07.)

Finnmarkssykehuset. SANKS/SÀNAG. https://www.finnmarkssykehuset.no/avdelinger/sami-klinihkka/sanks/. (2026). (Hämtad 2026-04-29.)

Folkhälsomyndigheten. *Hälsa i olika grupper.* https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/halsa-i-olika-grupper/#:~:text=En%20god%20folkh%C3%A4lsa%20inneb%C3%A4r%20att,till%20levnadsvanor%2C%20livsvillkor%20och%20levnadsf%C3%B6rh%C3%A5llanden. (Hämtad 2025-08-25.)

Forum för levande historia, https://www.levandehistoria.se/fakta/rasism/rasism-mot-samer. (Hämtad 2024-06-17.)

Forum för levande historia. Om minoritetsstress. https://www.levandehistoria.se/undervisningsmaterial/sverige-slavhandeln-och-slaveriet/for-larare/om-minoritetsstress. (Hämtad 2026-08-08.)

Frothingham, M. B., 2024. Rorschach Inkblot Test: Definition, History & Interpretation. *Simply Psychology*.

International Sami Film Institute, *Ofelaš Pathfinder Guidelines*, https://isfi.no/guidelines. (Hämtad 2026-08-06.)

Jernkontoret, https://www.jernkontoret.se/sv/stalindustrin/stalindustrins-historia (Del II s 38 ”Den industriella revolutionen).

Kyrkans tidning, ”Teatern måste ta ansvar för att berätta” 30 september. 2025.

Kunskapsguiden. https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/arbetsmetoder-och-perspektiv/nationella-minoriteter/samer-och-samiska-sprak/samisk-halsa. (Hämtad 2026-05-12.)

Kunskapsnätverket för samisk hälsa. https://www.samiskhalsa.se/ (2026). (Hämtad 2026-02-19.)

Kunskapsnätverket för samisk hälsa. Vad är samisk hälsa? Kulturanpassad vård och samers rätt till hälsa. https://www.samiskhalsa.se/vad-ar-samisk-halsa/. (Hämtad 2026-04-30.)

Kuokkanen. R. Holding Ourselves Responsible: Dismantling the Binary between Violence Against Women and Self-Determination in Indigenous Communities. Webinar serie. (NOGVIS 2026.) https://www.umu.se/en/research/groups/nogvis.

Labba, E.A. Elin Anna Labba trycker svenskan norrut, *Med andra ord*, september 2024, nr 120.

Livsmedelsverket. Radioaktiva ämnen – cesium. https://www.livsmedelsverket.se/livsmedel-och-innehall/oonskade-amnen/radioaktivitet-och-bestralning/radioaktiva-amnen. (Hämtad 2025-11-24.)

Livsmedelsverket, https://www.livsmedelsverket.se/livsmedel-och-innehall/oonskade-amnen/radioaktivitet-och-bestralning/radioaktiva-amnen. (Hämtad 2025-11-12.)

LKAB, https://lkab.com/vilka-vi-ar/en-historia-om-lkab. (”H. Lundbohms tid vid LKAB”.)

Protect Sápmi och Gávcci AS. Påvirkningsanalyse av industriell vindkraft: Fokus på folkehelse og livskvalitet. Stiftelsen Protect Sápmi/Gávcci AS, 2024. https://gavcci.no/arealinngrep-skader-folkehelsen. (Hämtad 2026-08-07.)

Rasbiologiska institutets samling fotografier (alvin-portal.org).

Rasbiologiskt arkiv väcker känslor – Minoritet.se. (Hämtad 2024-06-14.)

Regeringen, https://www.regeringen.se/artiklar/2024/03/sverige--stolt-gruvnation-i-over-tusen-ar.

Regeringskansliet. Handlingsplan mot rasism och hatbrott. https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2024/12/handlingsplan-mot-rasism-och-hatbrott.

Region Jämtland Härjedalen, Vårdens utveckling i Jämtland Härjedalen. Om samisk hälsa och hälsocentral på fjället. (podcast 65). https://www.regionjh.se/halsa--vard/sa-utvecklar-vi-varden/vardens-utveckling-i-jamtland-harjedalen/65---om-samisk-halsa-och-halsocentral-pa-fjallet. (Hämtad 2026-02-03.)

Region Jämtland Härjedalen, Vårdens utveckling i Jämtland Härjedalen. Om samisk hälsa och hälsocentral på fjället. (podcast 65). Region Jämtland Härjedalen. https://www.regionjh.se/halsa--vard/sa- utvecklar-vi-varden/vardens-utveckling-i-jamtland-harjedalen/65---om-samisk-halsa-och-halsocentral-pa-fjallet. (Hämtad 2026-02-03.)

Region Västerbotten, www.regionvasterbotten.se. Samisk hälsa. 2019. (Cited 2026-02-19.) Available from: Samisk hälsa.

Region Västerbotten, Nätverket-Samisk-Hälsa, Strategi för samisk hälsa – en hälso- och sjukvård som bidrar till en god och jämlik hälsa för samer 2020–2030. 2019, Region Västerbotten, Kommunikationsstaben (LJ), Umeå, oktober 2019.

Riksantikvarieämbetet. Fornsök. https://app.raa.se/open/fornsok. (Hämtad 2026-04-21.)

Samefolket. Det mörka året. Nr 12. (1986.)

Samefolket. Elsa Laula – en berättelse om hopp, kärlek och envishet. 2:(2017):7–11.

Samefolket. Fängelse för 22-åringen som dödade renar. nr 3–4:2026.

Samefolket. Brå vill se strängare straff för hatbrott mot samer. Nummer 2:2026.

Samer.se, Utbildning för samiska barn, https://samer.se/2562.

Samernas utbildningscentrum, Historia – Sámij åhpadusguovdásj (samernas.se).

Samernas utbildningscentrum. Från folkhögskola till utbildningscentrum. https://samernas.se/historia.

Sametinget. 2019. 2019-12-02 (Hämtad 2026-02-19). Available from: arbetsordning-styrelse-namnder.

Sametinget, Árbediehtu. https://sametinget.se/arbediehtu. (Hämtad 2024-10-18.)

Sametinget. Kommuner i förvaltningsområdet för samiska. 2026. https://sametinget.se/1626. (Hämtad 2026-05-27.)

Sametinget. 2025. Tjernobyl. https://sametinget.se/5472. (Hämtad 2025-11-24.)

Sametinget. Regeringsuppdrag Jämställdhet. https://sametinget.se/uppdrag-jamstalldhet. (Hämtad 2025-08-15.)

Sametinget, Jielemen bijre, 2021. https://sametinget.se/3153. (Hämtad 2026-02-05.)

Sametinget.se. Samiska arkivfrågor. https://sametinget.se/1674. (Hämtad 2026-08-12.)

Saemiedigkie/Sametinget. 2025. *Etiske retningslinjer for samisk helseforskning*. https://Saemiedigkie/Sametinget.no/barnevern-helse-og-sosial/etiske-retningslinjer-for-samisk-helseforskning-og-kollektiv-samtykke/etisk-komite-for-samisk-helseforskning. (Hämtad: 2026-06-23.)

Saemiedigkie/Sametinget. Barnevern, helse og sosial. 2026. https://Sámediggi/Sametinget.no/barnevern-helse-og-sosial/. (Hämtad 2026-04-17.)

Sámediggi.no, https://sametinget.no/kulturminne-og-bygningsvern. (Hämtad 2026-08-07.)

Sámiráđđi. ”Nationella symboler” https://www.saamicouncil.net/se/nationella-symboler. (Hämtad 2025-11-06.)

Sameskolstyrelsen. 2025. *Sameskolstyrelsens årsredovisning 2024*.

Sameskolstyrelsen (författare Laila Stenberg). 2025. *Ämnesspecifika instruktioner för framtagande av nya kursplaner i skolämnet samiska.*

Sameskolstyrelsen. *Sameskolstyrelsens vision och språkplan 2022–2026.*

Samisk legeforening. https://www.legeforeningen.no/nyheter/2024/pa-besok-hos-sami-doaktariid-searvi. (Hämtad 2026-02-04.)

Skogsstyrelsen. 2024. Frihet under ansvar.

Skolverket. *Nationella minoriteter i kursplanerna*. https://www.skolverket.se/forandringar-inom-skolomradet/skola-i-forandring/sidor-tidigare-forandringar/nya-kurs--och-laroplaner-lgr22/nationella-minoriteter-i-kursplanerna. (Hämtad: 2025-09-18.)

Skolverket. Läroplan för sameskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. Lsam22.

Skolverket. Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr22).

Skolverket. Kursplan – Historia (Lgr22*)*.

Skolverket. Kursplanen – Samhällskunskap (Lgr22).

Skolverket. 2022. Kommentarmaterial till kursplanen i historia – grundskolan.

Skolverket. 2025. Integrerad samisk undervisning. https://www.skolverket.se/kompetensutveckling/stod-i-arbetet/integrerad-samisk-undervisning?utm_source=chatgpt.com#h-Undervisningmedsamiskinriktningvadgaller. (Hämtad 20205-11-12.)

Stein, Laila. ČSV. Faktaruta i Anders Guttormesens artikel ČSV – Ja mii daina oaivilduvvu. *Ottar* 4(2000):24–26.

Statens strålskyddsinstitut. Strålskyddsnytt, nr 1, 2006, Stockholm.

Strålsäkerhetsmyndigheten. Helkroppsmätningar. www.stralsakerhetsmyndigheten.se/omraden/miljoovervakning/radioaktiva-amnen/helkroppsmatningar/. (2023.) (Hämtad 2025-08-19.)

Strålsäkerhetsmyndigheten, Tema Tjernobyl. Strålsäkert, vol. 2, no. 1, 2011.

Svenska Samernas Riksförbund. Policydokument. (2019.) http://pdf.sapmi.se/wp-content/uploads/2019/08/Forskningsriktlinjer-SSR-2019-antaget-dokument.pdf. (Hämtad 2026-06-23.)

Svenska Samernas Riksförbund. 2020. *Rasism och hatbrott mot unga renskötare.*

Svenska Samernas Riksförbund https://www.sapmi.se/vart-arbete/projekt. (Hämtad 2025-11-28.)

Svenskt Demenscentrum. Demens i siffror. Svenskt Demencentrum. 2025. https://demenscentrum.se/fakta-om-demens/demens-i-siffror.

Sveriges Geologiska Undersökning, https://www.sgu.se/mineralnaring/svensk-gruvnaring/historiska-gruvor.

Sveriges Radio Sameradion. Därför är renskötare utsatta – forskare kartlägger riskerna. 2025-06-01. https://www.sverigesradio.se/artikel/darfor-ar-renskotare-utsatta-forskare-kartlagger-riskerna--2. (Hämtad 2026-04-29.)

Sveriges Radio. Sameradion. Samisk hälsa tar plats i sjuksköterskeutbildningen – första i Sverige. 2026-01-16. https://www.sverigesradio.se/artikel/samisk-halsa-tar-plats-i-sjukskoterskeutbildningen-forsta-i-sverige. (Hämtad 2026-04-28.)

Sveriges Radio. Sameradion, Riksintresse för renskötseln ingen garanti mot gruvintrång, https://sverigesradio.se/artikel/6688561.

Sveriges Radio, Radio Västernorrland. Tillgång till apotek och utlämningsställen för läkemedel är ett annat problem i glesbygd. 2026-03-20.

Sveriges Television, https://www.svt.se/nyheter/sapmi/sameradet-en-orovackande-situation.

SVT Nyheter. Ny undersökning: Hälften av svenskarna vet väldigt lite om samer. 2025. https://www.svt.se/nyheter/sapmi/ny-undersokning-halften-av-svenskarna-vet-valdigt-lite-om-samer.

Sveriges Television, https://www.svt.se/nyheter/lokalt/norrbotten/tva-riksintressen-stalls-mot-varandra.

University of Norway. 2026. SAMINOR. https://uit.no/research/saminor_en. (Hämtad 2026-04-17.)

University of Norway. 2026. GIDA-Sápmi – Sámi Research Data Governance. UiT. https://uit.no/research/gida-sapmi?p_document_id=815025&Baseurl=%2Fresearch%2F. (Hämtad 2026-05-12.)

Otryckta källor

Sanningskommissionen för det samiska folket Ku 2021:02. *PM 2023-01-06* Kommissionens kartläggnings- och granskningsuppdrag.

Bals, M & Turi, A-L. 2012. Å snake om fornorskningsår i det kliniske møtet. Føredrag Karasjok 31 oktober 2012.

Broderstad, A-R. Konferensbidrag Samisk helsekonferanse om sannhet og forsoning i Tromsö 5–6/6 2024.

Myrvoll, M. 2014. Å göre sin arv till sig eget valg. Konferenspublikation.

Intervju med Jans Heinerud, Västerbottens museum 2026-02-06.

Intervju Johan Martin Steinfjell HMS-rådgivare 2025-07-01.

Ruong, Israel, radiointervju ”1980: Israel Ruong giehttu bájkkenamáj birra”. https//www.sverigesradio.se/artikel/6226290. (Hämtad 2026-05-04.)

Kommittédirektiv 2021:103

Kartläggning och granskning av den politik som förts gentemot samerna och dess konsekvenser för det samiska folket

Beslut vid regeringssammanträde den 3 november 2021

Sammanfattning

En kommitté i form av en sanningskommission ska kartlägga och granska den politik som förts gentemot samerna i ett historiskt perspektiv och dess konsekvenser för det samiska folket. Kommissionen ska synliggöra och sprida kunskap om samernas erfarenheter och kommissionens slutsatser samt lämna förslag på åtgärder som bidrar till upprättelse och främjarförsoning.

Kommissionen ska bl.a.

- kartlägga och granska den politik som förts gentemot samerna och relevanta aktörers agerande vid genomförandet av den politiken,
- sprida kunskap om och öka den allmänna förståelsen för samernas historia och hur historiska oförrätter påverkar dagens villkor för samerna samt verka för att denna kunskap förs vidare till kommande generationer, och
- lämna förslag på åtgärder som bidrar till upprättelse och främjar försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle.

Uppdraget ska slutredovisas senast den 1 december 2025.

Uppdraget för en sanningskommission

Samerna är ett folk i fyra länder som nu bebor delar av den skandinaviska halvön och delar av det som i dag utgör norra Finland samt Kolahalvön. Samerna har bott i dessa områden långt före nuvarande statsbildning.

Riksdagen uttalade första gången 1977 att samerna är ett ursprungsfolk som har folkrättsliga krav på en kulturell särbehandling i Sverige (prop. 1976/77:80 s. 16, bet. 1976/77:KrU43). Sedan 2010 års ändringar i regeringsformen omnämns det samiska folket särskilt i en grundlagsbestämmelse om främjandet av minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv (1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen). I den proposition där förslaget lämnades uttalade regeringen att samerna har en särställning som erkänt urfolk här i landet (prop. 2009/10:80 s. 189).

Sametinget begärde i en framställning till regeringen den 13 juni 2019 att regeringen skulle finansiera en process för att i samarbete med Sametinget inrätta en oberoende sanningskommission om den svenska statens övergrepp mot det samiska folket (Ku2019/01253). Regeringen har ett ansvar att öka kunskapen om de övergrepp och kränkningar samt den rasism som samer har blivit och blir utsatta för, t.ex. den förSvenskningspolitik som har bidragit till att samerna i många fall frântagits sitt språk, sin kultur och sin identitet. Regeringen beslutade därför den 4 juni 2020 (Ku2019/01253, A2020/01285) att tilldela Sametinget särskilda medel för förberedelser och förankring i det samiska samhället inför etablerandet av en sanningskommission.

Sametinget redovisade den 31 mars 2021 uppdraget i rapporten Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket (Ku2021/01031). Sametinget redovisar områden som samerna anser bör granskas av kommissionen men påpekar att angelägna perspektiv och erfarenheter kan saknas i rapporten.

Regeringen delar Sametingets uppfattning att det finns behov av en allsidig kartläggning och granskning av den förda politiken och dess konsekvenser för samerna. De oförrätter som denna politik medfört påverkar än i dag relationen mellan olika samiska grupper och mellan samer och den svenska staten. För att bidra till att ge urfolket samerna såväl kollektiv som individuell upprättelse och främja försoning är det nödvändigt att öka kunskapen i hela Sverige om de historiska oförrätter som begåtts och de trauman som lever vidare än

i dag. Detta kan också bidra till att något liknande inte händer i framtiden.

För den fortsatta utvecklingen av samepolitiken – såväl den som särskilt tar sikte på urfolket samerna som minoritetspolitiken i övrigt – krävs en bred gemensam förståelse av de historiska händelser som lett fram till dagens situation. En sanningskommission ska därför ges i uppdrag att utföra en granskning av den politik som förts gentemot samerna och dess konsekvenser för det samiska folket. Kommissionen ska ha ett brett mandat och det är kommissionens uppgift att närmare bestämma vilka områden som ska granskas och hur arbetet i kommissionen ska bedrivas. Uppdraget begränsas inte till en viss tidsperiod utan avser tiden fram till i dag.

Kartlägga och granska den politik som förts gentemot samerna i ett historiskt perspektiv och dess konsekvenser för det samiska folket

Staten, Svenska kyrkan och andra aktörer, däribland kommunerna, har fört en politik, vidtagit åtgärder och bedrivit verksamheter som påverkat och även i dag påverkar samerna både som folk och som enskilda individer. Sametinget redovisar i sin rapport Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket hur tidigare förd politik har lett till att kultur-, språk- och identitetsförluster hos samiska individer förts över till efterföljande generationer.

Den förda politiken har inte alltid varit enhetlig för hela det samiska området och för hela det samiska folket. Detta har lett till olika konsekvenser för samerna på individ-, familje- och gruppnivå. Det behövs därför en allsidig historisk granskning av den förda politiken och dess konsekvenser för det samiska folket fram till i dag. När det gäller Svenska kyrkan ska granskningen dock begränsas till tiden före de ändrade relationerna mellan staten och Svenska kyrkan, dvs. till tiden före den 1 januari 2000. Det är angeläget att samernas egna erfarenheter av den förda politiken blir belysta.

Regeringen har nyligen beslutat att ge den parlamentariskt sammansatta Renmarkskommittén (N 2021:02) i uppdrag att lämna förslag till ny renskötsellagstiftning som ska ersätta den nuvarande rennäringslagen (1971:437). Den kommittén ska även analysera det samiska folkets rätt till jakt och fiske – såväl för de samer som i dag är medlemmar i samebyar som för dem som inte är det (dir. 2021:35).

Det ska därför inte ingå i kommissionens uppdrag att kartlägga och analysera vilken rätt till renskötsel och därtill knutna rättigheter som samer har och har haft, men däremot de konsekvenser som den förda politiken medfört och medför för det samiska folket.

Det är sannolikt att kommissionen i sitt arbete kommer att uppmärksamma beteenden som kan ifrågasättas utifrån bl.a. moraliska och etiska utgångspunkter. Eftersom uppdraget omfattar tiden fram till i dag kan det antas att vissa av de övergrepp som kommer att lyftas fram i bl.a. intervjuer kan vara att betrakta som ännu inte preskriberade brott. Det bör därför framhållas att det som kommissionen ska granska är den politik som förts gentemot samerna. Övergrepp begångna av enskilda individer, t.ex. hot, kränkningar, stölder och fysiska övergrepp omfattas således inte av uppdraget. Det är dock ofrånkomligt att det i bl.a. intervjuerna kan komma att lyftas kränkningar som har utförts av företrädare för stat och kommun i deras tjänsteutövning, t.ex. lärare i nomad- och folkskolorna. Det är angeläget att inte enskilda individer, varken förövare eller utsatta, kan pekas ut på ett sådant sätt att de kan identifieras.

Kommissionen ska inte uttala sig om enskildas ansvar eller annat som kan komma under domstolsprövning, såsom frågor om ersättning.

Kommissionen ska därför

- kartlägga och granska den politik som förts gentemot samerna och relevanta aktörers agerande vid genomförandet av den politiken,
- synliggöra samernas erfarenheter, och
- analysera och belysa konsekvenserna av den politik som förts gentemot samerna när det gäller det samiska folkets och enskilda samers levnadsvillkor, hälsa och sociala liv samt det samiska folkets möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv.

Synliggöra och sprida kunskap om samernas erfarenheter och kommissionens slutsatser

Flera insatser på nationell och lokal nivå har genomförts för att öka såväl allmänhetens som den offentliga sektorns kunskap om de rättigheter samerna har som urfolk och det allmännas skyldigheter gentemot samerna. Sametinget har också i uppdrag att sprida kunskap om det samiska folket. Majoritetsbefolkningens kunskap om samerna,

deras rättigheter som urfolk och om deras historia och kultur är dock överlag låg. Kunskapen är också låg när det gäller konsekvenserna av statens politik i förhållande till samerna. Okunskapen om dessa konsekvenser påverkar än i dag relationen mellan majoritetsbefolkningen och samerna, mellan staten och samerna och mellan olika samiska grupper. I Sametingets rapport Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket framhålls att samerna har förväntningar om att kommissionens arbete ska leda till ökad kunskap och insikt hos majoritetsbefolkningen om samerna och deras förhållanden och därigenom lägga grunden till en större förståelse för samernas erfarenheter. En viktig uppgift är att synliggöra oförrätter och främja en ökad kunskap om samernas erfarenheter av historien fram till i dag. Detta kan också bidra till att motverka rasism mot samer.

Kommissionen ska därför

- synliggöra samernas egna erfarenheter av sin historia,
- belysa hur den politik som förts gentemot samerna påverkat majoritetssamhällets syn på samerna,
- sprida kunskap om och öka den allmänna förståelsen för samernas historia och hur historiska oförrätter påverkar dagens villkor för samerna samt verka för att denna kunskap förs vidare till kommande generationer, och
- delta i den allmänna debatten och medverka i olika former av utbildnings- och informationsverksamhet.

Föreslå åtgärder för att bidra till upprättelse och främja försoning

En allsidig historisk granskning av den politik som förts gentemot samerna fram till i dag är en förutsättning för en kommande försoningsprocess. Kommissionens arbete kan också genom enskilda samers vittnesmål bidra till att ge individen upprättelse. Det är angeläget att det material som kommissionen samlar in bevaras för framtida generationer.

Kommissionen är inte förhindrad att föreslå författningsändringar. Den är däremot förhindrad att föreslå grundlagsändringar. Den tidigare nämnda Renmarkskommittén ska emellertid lägga fram ett förslag till en ny renskötsellagstiftning och har till uppdrag att föreslå

andra nödvändiga författningsändringar. Det ingår därför inte i kommissionens uppdrag att föreslå författningsändringar inom de områden som omfattas av den kommitténs uppdrag. Däremot bör kommissionen om den får underlag som kan vara av värde för kommittén på lämpligt sätt låta den ta del av detta och även i övrigt ha en nära dialog med den kommittén.

Kommissionen ska därför

- lämna förslag på åtgärder som bidrar till upprättelse och främjar försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle, och
- identifiera inom vilka områden det är angeläget med ytterligare forskning eller annan form av kunskapsinhämtning.

Konsekvensbeskrivningar

Kommissionen ska redovisa konsekvenserna av sina förslag enligt 14–15 a §§ kommittéförordningen (1998:1474).

För de förslag som lämnas ska kostnader och administrativ börda för berörda stå i rimlig proportion till åtgärdernas nytta i förhållande till kommissionens syfte. För det fall förslagen innebär offentligfinansiella kostnader ska kommissionen föreslå finansiering.

Kontakter och redovisning av uppdraget

Kommissionen ska samråda med Sametinget och andra relevanta myndigheter samt organisationer vid genomförande av uppdraget. Kommissionen ska också ha kontakt med företrädare för liknande kommissioner i Sverige och i andra länder samt, om den finner det lämpligt, med företrädare för redan genomförda sannings- och försoningskommissioner.

När det gäller synliggörandet av samernas erfarenheter kan detta ske bl.a. genom att kommissionen samlar in vittnesmål och berättelser från individer samt närstående till dem eller tidigare generationers erfarenheter som finns bevarade i någon form. I kontakterna med enskilda ska kommissionen ta hänsyn till de individuella trauman som kan komma att föras upp till ytan. Kommissionen ska vid behov på lämpligt sätt erbjuda psykosocialt stöd till dem som avlägger vittnesmål.

Kommissionen ska se till att de förslag som lämnas är förenliga med Sveriges folkrättsliga och EU-rättsliga förpliktelser.

Uppdraget ska slutredovisas senast den 1 december 2025. Det står kommissionen fritt att dessförinnan redovisa delar av arbetet i ett eller flera delbetänkanden. Kommissionen kan därutöver ge ut publikationer av annat slag.

(Kulturdepartementet)

Kommittédirektiv 2025:84

Tilläggsdirektiv till Sanningskommissionen för det samiska folket (Ku 2021:02)

Beslut vid regeringssammanträde den 11 september 2025

Förlängd tid för uppdraget

Regeringen beslutade den 3 november 2021 kommittédirektiv om kartläggning och granskning av den politik som förts gentemot samerna i ett historiskt perspektiv och dess konsekvenser för det samiska folket (dir. 2021:103). Uppdraget skulle slutredovisas senast den 1 december 2025.

Utredningstiden förlängs. Uppdraget ska i stället redovisas senast den 1 oktober 2026.

Kommissionens uppdrag är avgränsat i förhållande till den numera avvecklade Renmarkskommitténs uppdrag (LI2024/02394). Arbetet med att tillsätta en ny utredning av rennäringslagen (1971:437) pågår i Regeringskansliet. Avgränsningen av kommissionens uppdrag ska därför kvarstå. Det ingår följaktligen inte heller fortsättningsvis i kommissionens uppdrag att kartlägga och analysera vilken rätt till renskötsel och därtill knutna rättigheter som samer har och har haft och inte heller att föreslå författningsändringar inom de områden som omfattas av de direktiv som har gällt för Renmarkskommittén (dir. 2021:35 och dir. 2022:58).

(Kulturdepartementet)

Intervjufrågor

Intervjufrågor för livsberättelse och för insamlande av samers erfarenheter

Detta dokument är ett stöd för intervjuarna så att de ger samma korta information till alla informanter innan intervjun startar och så att relevanta metadata rörande informanten fylls i.

Dokumentet innehåller också förslag på frågor dels för att informanten ska komma igång med sin livsberättelse och dels för att informanten ska dela med sig av sina erfarenheter av den politik som förts gentemot samer inom de sakområden som Sanningskommissionen beslutat att kartlägga och granska.

Information före intervjun

Sanningskommissionens uppdrag och syftet med intervjuerna

Sanningskommissionen för det samiska folket har i uppdrag att kartlägga och granska den politik som Sverige fört gentemot samerna och synliggöra deras erfarenheter av den.

Genom att intervjua samer och samla in vittnesmål från dem kan samers erfarenheter av politiken synliggöras. På det sättet kan kommissionen få ett underlag för sin analys av vilka konsekvenser den förda politiken fått för det samiska folkets och enskilda samers levnadsvillkor, hälsa och sociala liv samt det samiska folkets möjligheter att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv (s. 4 i direktivet). Det som kommer fram i intervjuerna kommer också vara en viktig del i kommissionens uppdrag att sprida kunskap och öka den allmänna förståelsen för samernas historia och hur historiska oförrätter påverkar dagens villkor för samer (s. 5 direktivet).

Intervjuer med samer kan även ge underlag för de förslag på åtgärder som Sanningskommissionen har i uppdrag att lämna. Det gäller åtgärder som bidrar till upprättelse och främjar försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle (s. 1 i direktivet).

Anonymitet, tystnadsplikt och sekretess

Informanten har rätt att vara anonym. När innehållet i intervjuerna redovisas kommer vi att sträva efter att det inte ska gå att identifiera vem som berättat vad. Den som har intervjuat har liksom Sanningskommissionens ledamöter och anställda i sekretariatet tystnadsplikt. Vill informanten inte vara anonym så går det också bra.

Intervjumaterialet kommer vara arbetsmaterial fram tills att arbetet är avslutat, vilket innebär att ingen utomstående har rätt att ta del av materialet.[1] När arbetet är avslutat lämnas intervjumaterialet enligt nu gällande regelverk för arkivering hos Riksarkivet. Materialet skyddas då av sekretess och uppgifter får lämnas ut endast om de behövs för forsknings- eller statistikändamål. Det är också möjligt att lämna ut uppgifter som inte genom namn, annan identitetsbeteckning eller liknande är direkt hänförliga till en enskild. Sekretessen gäller under 70 år.

Samtycke

Innan intervjun börjar får informanten skriva under en blankett för att skriftligt bekräfta att hen samtycker till att bli intervjuad så som det beskrivs i samtyckesblanketten. Skulle informanten efter intervjun vilja ändra eller tillägga något eller helt ta tillbaka sin intervju så går det bra.

Möjlighet till stödsamtal

Informanten kan få stödsamtal efter intervjun om hen vill det. Mer information om hur man går till väga för att beställa stödsamtal finns på samtyckesblanketten.

[1] Skriftliga berättelser som lämnas in till kommissionen är dock att anse som allmän handling och detsamma gäller handlingar som expedieras/skickas av kommissionen (t.ex. om referat skickas ut på begäran av den enskilde). Dessa handlingar skyddas då av sekretessbestämmelser.

Metadata

En blankett med metadata ska fyllas i före eller efter intervjun. Ett syfte med den är att se till att intervjuerna fördelas så att samer med olika erfarenheter kommer till tals. Ett annat syfte med metadata-schemat är att notera centrala teman i intervjun, t.ex. förlust av språk, eller rasism vid mötet med myndigheter. Detta för att underlätta vid analysen av intervjuerna.

Förslag till frågor för narrativ intervju/Levnadshistorisk intervju

Om den intervjuade berättar spontant om sitt liv är det viktigt att inte avbryta flödet. Men ibland kan det vara nödvändigt att sätta igång intervjun med konkreta frågor om uppväxt, familj- och släkt-historia, skolgång, kamrater, ungdomsperiod, jobb, ev. egen familj, ev. livet på äldre dagar. Frågorna måste naturligtvis anpassas till den ni intervjuar.

Exempel på frågor i narrativ/Levnadshistorisk intervju

- Var växte du upp?
- Hur flyttade ni?
- Vad sysselsatte sig dina föräldrar med?
- Berätta om din släkt!
- Hur var relationerna med övrig bybefolkning?
- Vad talade ni för språk hemma? Talade ni samiska ute på byn?
- Hade ni gákti/kolt på er? När hade ni det?
- Var gick du i skolan? Trivdes du där? Vilket språk talade ni där? Vad åt ni för mat i skolan? Blev du retad eller illa behandlad av läraren för att du var same?
- Har du minnen av myndighetspersoner från din barndom (t.ex. Lappväsendet/Länsstyrelsen, kyrkan, barnavårdsnämnd)?
- Vad har du jobbat med?

- Har du upplevt rasism från arbetskamrater eller övrig omgivning?
- Har du upplevt rasism i kontakten med myndigheter eller att myndigheters agerade gentemot samer har bidragit till rasismen?
- Fritidsintressen?
- Ev. Livspartner, barn?
- Har barnen utsatts för rasism? Har läraren ingripit eller kanske varit delaktig?
- Ev. Livet på äldre dagar? Exempelvis frågor om äldreomsorg med kultur och samiskt språk?

Förslag till tematiska frågor knutna till kartläggningsområdena

Om den som blir intervjuad spontant tar upp sådant som har att göra med erfarenheter av den politik som förts gentemot samer inom de kartläggningsområden som Sanningskommissionen har beslutat att granska, så är det bra att som intervjuare dröja sig kvar och uppmana intervjupersonen att fördjupa sig i ämnet. Om informanten inte tar upp sina erfarenheter av kartläggningsområdena spontant, så bör det ställas frågor för att se om den som intervjuar har några erfarenheter inom dessa områden. Av Bilaga 2 framgår de fyra beslutade kartläggningsområden och underrubriker till dem.

Vilka erfarenheter har samer av lagstiftning och gränsdragningar rörande mark och vatten m.m.?

Exempel på frågor

- Det har över tid skett en successiv förändring i synen på samers rätt till mark från politiskt håll. Samiska markrättigheter har försvagats. Hur har det påverkat dig och din familj, i så fall hur?
- Har den politik som förts när det gäller exploatering av mark och naturresurser inom traditionell samisk mark påverkat dig och din familj, i så fall hur? Exempel; exploatering av mark för gruvor, stor-

skaligt skogsbruk, järnvägsutbyggnad, utbyggnad av vattenkraft, utbyggnad av vindkraftverk, massturism?

- Hur har den politik som förts om användning av mark och vatten påverkat renskötseln och samers rätt till jakt och fiske? Exempelvis länsstyrelsernas beslut om upplåtelser av jakt och fiske och tillåtande av massturism på året runt-markerna, rovdjurspolitiken, myndighetsbeslut om gruvor, vindkraftparker och passiviteten hos Skogsstyrelsen när det gäller att se till att skogsbruket visar hänsyn för rennäringen?
- Hur har du och din familj hanterat den försvagning av samers rätt till mark som har skett, har ni haft några särskilda strategier för detta, i så fall vilka?

Vilka erfarenheter har samer av tvångsförflyttningar av samer?

Exempel på frågor

- Det har förekommit olika tvångsförflyttningar av samer, har de påverkat dig eller din familj, i så fall hur?
- Hur har du och din familj hanterat effekterna av tvångsförflyttningarna, har ni haft några särskilda strategier för detta, i så fall vilka?

Vilka erfarenheter har samer av effekterna av 1928 års renbeteslag?

Exempel på frågor

- Genom 1928 års lag knöts vissa samer till samebyar som skulle få bedriva renskötsel och kunna utnyttja marken för bete, jakt och fiske m.m. Övriga samer fick inte bedriva renskötsel eller utnyttja övriga markrättigheter. Har det påverkat dig och din familj, i så fall hur?
- Hur har du och din familj hanterat den uppdelning av samer som har skett, har ni haft några särskilda strategier för detta?

Vilka erfarenheter har samer av ”Lapp-ska-vara-lapp”-politiken, rasbiologin och skingring av det samiska kulturarvet?

Exempel på frågor

- Har du eller din familj påverkats av den insamling av mänskliga kvarlevor som skedde ända in på 1950-talet i Sapmi, i så fall hur?
- Har din familj några erfarenheter av ”Lappundersökningen” och skallmätningarna som förekom, i så fall vilka?
- Vad är det samiska kulturarvet för dig?
- Har du eller din familj erfarenheter av Lappväsendet/länsstyrelsens Domänverkets, Statens fastighetsverks och Sveaskogs förvaltning av statlig mark på renskötselns året-runt-marker när det gäller det samiska kulturarvet, i så fall vilka?
- Hur har du och din familj hanterat den bristande respekten för samiska kvarlevor och för det samiska kulturarvet, har ni haft några särskilda strategier för detta?

Exempel på frågor, skola och språk

- Hur har skolpolitiken och språkpolitiken påverkat ditt och din familjs kultur och identitet?
- Var gick du i skolan? Trivdes du där? Vilket språk talade ni där? Vad åt ni för mat i skolan? Blev du retad eller illa behandlad av läraren för att du var same? Lärde du dig i skolan något om samers historia, kultur och situation i samhället i dag?
- Vad talade ni för språk hemma? Talade ni samiska ute på byn? Vad talade ni för språk i skolan?
- Upplever du att den språkpolitik som fördes påverkade vilket språk du/ni talade?
- Hur har du och din familj hanterat den skolpolitik och den språkpolitik som förts, har ni haft några särskilda strategier för detta?

Exempel på fråga; rasism, till följd av den politik som förts gentemot samerna, såväl strukturell som vardagsrasism (egna, familjens, släktens och omgivningens upplevelser)

- Har du, din familj och din omgivning upplevt att den politik som förts gentemot samer medfört att samer blivit diskriminerade?
- Har du, din familj och din omgivning upplevt att den politik som förts gentemot samer medfört att rasismen gentemot samer ökat och i så fall hur?
- Har statens politik när det gäller exploatering av renbetesmark för gruvor, vindkraftverk mm påverkat majoritetens syn på renskötselns värde och på samer?

Avslutande frågor

- Sanningskommissionen har i uppdrag att lämna förslag till åtgärder för att bidra till upprättelse och främja försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. Det kan handla åtgärder för att förbättra samers levnadsvillkor, hälsa och sociala liv samt det samiska folkets

möjligheter att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv (jfr dir. s. 1). Vilka åtgärder anser du att det skulle kunna vara?

- Är det några erfarenheter du har som du vill dela med dig av och som jag inte har frågat om?
- Du har delat med dig av dina erfarenheter på många områden i den här intervjun. Är det något av det du berättat som du tycker är särskilt viktigt?

Tack för ditt bidrag. Det är viktigt för Sanningskommissionens arbete!

Kort information lämnas till informanten om hur långt arbetet i Sanningskommissionen har kommit och hur intervjun kommer användas i det fortsatta arbetet.

Beslutade kartläggningsområden och underrubriker

Lagstiftning och gränsdragningar rörande mark och vatten m.m.

- Den successiva förändringen i synen på rätten till mark
- Kronans gränsdragningar
- Kungörelserna 1673 och 1695 (Lappmarksplakatet)
- 1683 års förordning
- Lappmarksgränsen 1749
- Avvittringarna
- Odlingsgränsen 1867
- Exploatering av naturresurser, bl.a.
- Gruvor
- Skogen
- Järnvägen
- Vattenkraft
- Vindkraftverk
- Turism.

Tvångsförflyttningar av samer

- Förvisning från Mellansverige från 1671
- Nationernas gränsstängningar
- Lappkodicillen
- Rysslands beslut att stänga gränsen
- Unionsupplösningen mellan Sverige och Norge
- 1919 års renbeteskonvention
- 1972 års renbeteskonvention.

1928 års renbeteslag

- 1886 års renbeteslag
- 1898 års renbeteslag
- 1928 års renbeteslag
- 1971 års rennäringslag
- Övriga förändringar genom lagregleringar och domstolspraxis.

”Lapp-ska-vara-lapp”-politiken, rasbiologin och skingring av det samiska kulturarvet

- Skingring av materiellt och immateriellt kulturarv inklusive insamling av mänskliga kvarlevor
- Lappväsendet
- Skolpolitik, bl.a. nomadskola och arbetsstuga
- Statens rasbiologiska institut och ”Lappundersökningen”.

Namnlista ej anonyma berättare

Alf Willenfeldt
Allan Axelsson
Anders Sunna
Anders Östergren Njaita
Anita Gimvall
Anja Fjellgren Walkeapää
Anna Sara Stenvall
Anna-Britta Rikko
Anna-Maria Blind
Annette Fjällberg
Barbro Rim
Bengt Ranberg
Bengt-Åke Kuoljokk
Birgitta Ricklund
Bo Rim
Bo Sunna
Britt-Mari Törnquist
Börje Allas
Carina Pulpur
Christina Ericsson
Dan Persson
Daniel Grundström
Edvin Rensberg
Egon Andersson
Eli Larsdotter
Elin Teilus
Elisabeth Jonsson
Ellen Simma Fjellgren
Ellen Suorra
Ellinor Persson
Emelie Ericsson-Grundström
Eric-Oscar Oscarsson
Erik Sandström
Erika Unnes
Eva Teilus-Renfeldt
Eva-Maria Labba
Gabinus Klemetsson
Got Bertil Johansson
Gunilla Unnes
Gunnar Auna Larsson
Gösta Bergquist
Gösta Jonsson

Hanna Persson
Hanna Svärd
Harriet Grundström
Helena Fjällberg
Henrik Andersson
Henrik Blind
Henrik Sevä
Hjördis Löfgren
Håkan Enoksson
Inga Elisa Påve
Inga Öjerhag
Ingegerd Vannar
Ingemar Blind
Inger-Ann Omma
Ingrid Rehnfeldt
Inkeri-Susanna Nutti
Irene Dorra
Jeanette Lundgren
Johan Forsman
Johan Rim
Johan Sjöberg
Johannes Vestly
Jon Petter Stoor
Joná Biette/Per-Stefan Labba
Jon-Andreas Sarri
Jonas Tano
Josefin Sandgren
Jåvna Allas
Jörgen Stenberg
Karin Nelson Bonta
Katarina Sevä
Kenneth Sevä
Kerstin Lingebrant Vinka
Kjell-Ove Klemensson
Krister Bolinder
Kristina Bolinder
Laima Bergsman
Lars Göran Sunna
Lars Jon Allas
Lars Miguel Utsi
Lars Stenberg
Lars Gunnar Auna
Lars-Göran Lundmark
Leif Albinson
Leif Lundberg
Lena Axelsson Westergren
Liecelott Omma
Lisa Hansen
Lisa Omma
Lorentz Sjulsson Åsdell
Madeleine Niia Körössy
Maj Doris Rimpi
Marcus Rensberg
Margaretha Tellström

Maria Söderlund
Marianne Lörstrand Blind
Marita Stinnerbom
Maritha Sandberg Lööf
Markus Jonsson Sparrok
Martina Jonsson
Mauri Ejra
Mikael Guttorm Eriksson
Mirja Lindberget
Nila Jannok
Nils Anders Jonsson
Nils Lennart Ranberg
Nils Ove Gustafsson
Nils-Anders Kuhmunen
Nils-Aron Kristofferson Kroik
Nils-Johan Labba
Nils-Olof Omma
Nisse Matti
Ola Bergdahl
Ola Gustafsson
Ola Stinnerbom
Ol-Johán Sikku
Per Allan Steggo
Per Lindström-Lussi
Per-Anders Hurri
Per-Gustav Nutti
Per-Ove Blind
Maria Länta
Petrus Gustafsson-Fjellheim
Sara Larsson
Sigrid Sagka Stångberg
Silja Jonsson Marklund
Simon Marainen
Slakka skogssameby
Sonia Larsson Wilks
Sonja Eriksson
Stefan Pounu
Stig Allas
Stig Vännberg
Stina Fjellström
Sunna-familjen
Suzanna Asp
Sylvia Sparrock
Synneve Fjellberg
Thomas Päiviö
Tina Eriksson
Tomas Kuhmunen
Tomas Sevä
Tor Holmqvist
Torkel Stångberg
Ture Åhrén
Ylva Rudholm
Åsa Skum
Åse Klemensson

Statens offentliga utredningar 2026

Kronologisk förteckning

1. Skatteincitament för forskning och utveckling – ett nytt incitament baserat på utgifter för FoU-personal. Fi.
2. 710 miljoner skäl till reformer. Ju.
3. Genomförande av plattformsdirektivet. A.
4. Rektor i fokus – förutsättningar för ett pedagogiskt ledarskap. U.
5. Utvidgad avdragsrätt för sponsring m.m. Fi.
6. En nationell digital infrastruktur i hälso- och sjukvården. Styrning med tydliga roller och ansvar för aktörerna. S.
7. Förstärkt uppföljning och utvärdering av folkhälsopolitiken.
   Del I: Effektivare folkhälsoinsatser genom hälsoekonomiska analyser.
   Del II: Utvärdering av alkoholpolitikens styrmedel. S.
8. Rättssäker samhällsvård för barn och unga. S.
9. Registrering av EES-medborgare. Ju.
10. Ökade möjligheter till tillgångsinriktad brottsbekämpning. Del 1 och 2. Ju.
11. Om överföring av Första AP-fondens verksamhet och tillgångar till Tredje och Fjärde AP-fonderna. Fi.
12. Om överföring av Sjätte AP-fondens verksamhet och tillgångar till Andra AP-fonden. Fi.
13. Straffansvar för deltagande i och samröre med kriminella sammanslutningar. Ju.
14. Ädelmetallutredningen – en moderniserad reglering av handel med ädelmetallarbeten. KN.
15. Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 och 2. Ku.
16. Försvarsexportinitiativ. För gemensam säkerhet. Fö.
17. Öresundsförbindelser 2050 – behov av kapacitet, redundans och svenskt-danskt samarbete. LI.
18. Odlingstorv och klimatet. Fi.
19. Stärkt tillsyn och uppföljning – förslag för att motverka oegentlig läkemedelsförskrivning. S.
20. Belägg för broms? Åtgärder för starkare incitament till lägre kommunalskattesatser. Fi.
21. Återkallelse av svenskt medborgarskap. Ju.
22. Stärkt läkemedelsförsörjning i samverkan. Nationella åtgärder för fördelning, omfördelning och inköp vid brist. S.
23. Tolkavgift och förbud mot barntolkning. A.
24. Mervärdesskatt vid uthyrning och överlåtelse av fastighet. Fi.
25. Ett smittskydd för framtiden. S.
26. Digitala verktyg inom bolagsrätten. Genomförande av EU:s direktiv om ytterligare digitalisering inom bolagsrätten. Ju.
27. Lättnader i kraven på hållbarhetsrapportering. Ju.
28. Tillgång till passageraruppgifter i brottsbekämpningen. Ju.
29. Förbud mot uppfödning av djur för pälsproduktion. LI.
30. Mer flexibla regler om verkställighet av häktning och fängelsestraff. Ju.
31. Ett investeringsprogram för kultur. Ku.
32. Att säga ja! Kommunernas förutsättningar att ta emot stora företagsetableringar och företagsexpansioner. KN.
33. Vägen mot utfasning. Styrmedel för ett fossilfritt samhälle. KN.

34. Nya nätbrott och andra åtgärder för genomförandet av direktivet om bekämpning av våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Volym 1 & 2. Ju.
35. En åldersgräns för barns tillgång till sociala medier. S.
36. Bättre förutsättningar att inkludera personer med nedsatt beslutsförmåga i medicinsk forskning. S.
37. Förutsättningar för en likvärdig och språkutvecklande förskola. U.
38. Behovsstyrd vård. S.
39. Ett nytt system för återkrav inom socialförsäkringen. S.
40. Ny kärnkraft i Sverige – moderna regler för beredskap och skadeståndsansvar. KN.
41. Jämställdhet i en föränderlig tid – nuläge och vägar framåt. Volym 1 & 2. A.
42. Ett nytt regelverk för granskning av utländsk finansiering av trossamfund och andra verksamheter. Volym 1 och 2. Ju.
43. Åtgärder mot överskuldsättning. Fi.
44. En stärkt förmåga till modern datadelning – integritetsfrämjande teknik i offentlig förvaltning. Fi.
45. Effektiva ingripanden mot brott i cybermiljö. Ju.
46. Ett sammanhållet, robust och konkurrenskraftigt Sverige – framtidens politik för utveckling i landsbygder och regioner. LI.
47. Rätt till ersättning vid avveckling av kärnkraft på grund av politiska beslut – reaktorer som inte tagits i drift. KN.
48. Tillträdesförbud. Ju.
49. Traditionell eller rationell. En premiepension som kan nå målen. S.
50. En ny speciallärarutbildning. U.
51. Fri att lära och leva. Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck i förskolan, skolan och fritidshemmet. U.
52. En reform av den statliga barn- och ungdomsvården. Volym 1, 2 och 3. S.
53. Parallella samhällsstrukturer – ett kunskapsunderlag för förbättrad integration och minskat utanförskap. A.
54. Stärkt egendomsskydd i regeringsformen. Ju.
55. Säkrare verifiering av identitet. Volym 1 och 2. Fi.
56. En lag om företagsansvar. Genomförande av EU-direktivet om tillbörlig aktsamhet för företag i fråga om hållbarhet. KN.
57. Akademisk frihet – ansvar, uppdrag och stärkta förutsättningar för framtiden. U.
58. Markerna berättar och minns. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 & 2. ”Jag ber marken tyst om lov”. Extra volym. Ku.

Statens offentliga utredningar 2026

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

Genomförande av plattformsdirektivet. [3]

Tolkavgift och förbud mot barntolkning. [23]

Jämställdhet i en föränderlig tid – nuläge och vägar framåt. Volym 1 & 2. [41]

Parallella samhällsstrukturer – ett kunskapsunderlag för förbättrad integration och minskat utanförskap. [53]

Finansdepartementet

Skatteincitament för forskning och utveckling – ett nytt incitament baserat på utgifter för FoU-personal. [1]

Utvidgad avdragsrätt för sponsring m.m. [5]

Om överföring av Första AP-fondens verksamhet och tillgångar till Tredje och Fjärde AP-fonderna. [11]

Om överföring av Sjätte AP-fondens verksamhet och tillgångar till Andra AP-fonden. [12]

Odlingstorv och klimatet. [18]

Belägg för broms? Åtgärder för starkare incitament till lägre kommunalskattesatser. [20]

Mervärdesskatt vid uthyrning och överlåtelse av fastighet. [24]

Åtgärder mot överskuldsättning. [43]

En stärkt förmåga till modern datadelning – integritetsfrämjande teknik i offentlig förvaltning. [44]

Säkrare verifiering av identitet. Volym 1 och 2. [55]

Försvarsdepartementet

Försvarsexportinitiativ. För gemensam säkerhet. [16]

Justitiedepartementet

710 miljoner skäl till reformer. [2]

Registrering av EES-medborgare. [9]

Ökade möjligheter till tillgångsinriktad brottsbekämpning. Del 1 och 2. [10]

Straffansvar för deltagande i och samröre med kriminella sammanslutningar. [13]

Återkallelse av svenskt medborgarskap. [21]

Digitala verktyg inom bolagsrätten. Genomförande av EU:s direktiv om ytterligare digitalisering inom bolagsrätten. [26]

Lättnader i kraven på hållbarhetsrapportering. [27]

Tillgång till passageraruppgifter i brottsbekämpningen. [28]

Mer flexibla regler om verkställighet av häktning och fängelsestraff. [30]

Nya nätbrott och andra åtgärder för genomförandet av direktivet om bekämpning av våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Volym 1 & 2. [34]

Ett nytt regelverk för granskning av utländsk finansiering av trossamfund och andra verksamheter. Volym 1 och 2. [42]

Effektiva ingripanden mot brott i cybermiljö. [45]

Tillträdesförbud. [48]

Stärkt egendomsskydd i regeringsformen. [54]

Klimat- och näringslivsdepartementet

Ädelmetallutredningen – en moderniserad reglering av handel med ädelmetallarbeten. [14]

Att säga ja! Kommunernas förutsättningar att ta emot stora företagsetableringar och företagsexpansioner. [32]

Vägen mot utfasning. Styrmedel för ett fossilfritt samhälle. [33]

Ny kärnkraft i Sverige – moderna regler för beredskap och skadeståndsansvar. [40]

Rätt till ersättning vid avveckling av kärnkraft på grund av politiska beslut – reaktorer som inte tagits i drift. [47]

En lag om företagsansvar. Genomförande av EU-direktivet om tillbörlig aktsamhet för företag i fråga om hållbarhet. [56]

Kulturdepartementet

Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 och 2. [15]

Ett investeringsprogram för kultur. [31]

Markerna berättar och minns. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 & 2. ”Jag ber marken tyst om lov”. Extra volym. [58]

Landsbygds- och infrastrukturdepartementet

Öresundsförbindelser 2050 – behov av kapacitet, redundans och svenskt-danskt samarbete. [17]

Förbud mot uppfödning av djur för pälsproduktion. [29]

Ett sammanhållet, robust och konkurrenskraftigt Sverige – framtidens politik för utveckling i landsbygder och regioner. [46]

Socialdepartementet

En nationell digital infrastruktur i hälso- och sjukvården. Styrning med tydliga roller och ansvar för aktörerna. [6]

Förstärkt uppföljning och utvärdering av folkhälsopolitiken. Del I: Effektivare folkhälsoinsatser genom hälsoekonomiska analyser. Del II: Utvärdering av alkoholpolitikens styrmedel. [7]

Rättssäker samhällsvård för barn och unga. [8]

Stärkt tillsyn och uppföljning – förslag för att motverka oegentlig läkemedelsförskrivning. [19]

Stärkt läkemedelsförsörjning i samverkan. Nationella åtgärder för fördelning, omfördelning och inköp vid brist. [22]

Ett smittskydd för framtiden. [25]

En åldersgräns för barns tillgång till sociala medier. [35]

Bättre förutsättningar att inkludera personer med nedsatt beslutsförmåga i medicinsk forskning. [36]

Behovsstyrd vård. [38]

Ett nytt system för återkrav inom socialförsäkringen. [39]

Traditionell eller rationell. En premiepension som kan nå målen. [49]

En reform av den statliga barn- och ungdomsvården. Volym 1, 2 och 3. [52]

Utbildningsdepartementet

Rektor i fokus – förutsättningar för ett pedagogiskt ledarskap. [4]

Förutsättningar för en likvärdig och språkutvecklande förskola. [37]

En ny speciallärarutbildning. [50]

Fri att lära och leva. Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck i förskolan, skolan och fritidshemmet. [51]

Akademisk frihet – ansvar, uppdrag och stärkta förutsättningar för framtiden. [57]